

2149-8598
javstudies.com

ECONOMY
POLICY
MANAGEMENT

| VOLUME **8**
| ISSUE **3**

■ YEAR **2022**

GENERIC PAGE

javstudies.com

javstudies@gmail.com

Disciplines

economics, finance, business administration, econometrics, tourism, foreign trade, labor economics, agricultural economics, engineering economics, labor economics, management information systems, political science, public administration, local government issues, urbanization, social work, international relations, health management, logistics management

Frequency

March, June, [September](#), December

International Refereed & Indexed / Open Access E-Journal

Dear scientists and visitors,

We are publishing the third issue of the 8th volume of the Journal of Academic Value Studies (JAVStudies). JAVStudies, which is an international refereed scientific journal covering the studies of economics, business, finance, political science, public administration, local governments, urbanization, social services, international relations, finance, econometrics, tourism, foreign trade, agricultural economy, labor economy, management information systems, health management, industrial engineering, engineering economics, logistics and other studies on economics, business administration, applied sciences and political and administrative sciences, is published four times a year.

JAVStudies is an internationally indexed journal and has been publishing for 8 years. The journal, which continues its publishing life with the ISSN number 2149-8598, has an electronic format. JAVStudies scanned by international indexes and databases such as EBSCO, EconPapers-Ideas-Repec, Google Scholar, International Index Copernicus (ICI), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ResearchBible (Academic Resource Index), Scientific Indexing Services (SIS), Advanced Science Index, Akademik Arastirmalar Indeksi (Acarindex.com), Sosyal Bilimler Atif Dizini (SOBIAD), Idealonline Veri Tabani, Ajindex Academic Journals, Arastirmax.

In the journal, the review process is carried out objectively and impartially, and the double-blind peer review system is applied, in which the names of the referees and authors are hidden. Efforts are made to ensure completing the process quickly and the accepted articles are given a DOI number.

Contributing to the journal by your precious works is very important for us in terms of developing science in the world, being beneficial to humanity and becoming a more qualified journal. We hope that this issue is helpful and we thank you, our esteemed scientists and readers, for your interest.

Prof. Dr. Ibrahim Halil SUGOZU

Editor-in-Chief

EDITORIAL BOARD

EDITORIAL BOARD		
Editor-in-Chief		
Prof. Dr. Ibrahim Halil SUGOZU	Macroeconomics	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Co-Editors-in-Chief		
Assoc. Prof. Dr. Bekir GUNDOGMUS	Political Science	Bandirma 17 Eylul University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Azamat MAKSUDUNOV	Management & Marketing	Kyrgyz Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Scientific Field Editors		
Prof. Dr. Yeter DEMIR USLU	Healthcare Management	Istanbul Medipol University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Muhammed MARUF	Business Administration	Kirsehir Ahi Evran University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Gungor KARAKAS	Microeconomics	Hitit University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Econometrics	Kirsehir Ahi Evran University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fazli DOGAN	Foreign Policy	Selcuk University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sedat CELIK	Tourism	Sirnak University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ender GULER	Accounting & Finance	Ankara Haci Bayram University / Türkiye
Editorial Board		
Prof. Dr. Cusup PIRIMBAYEV	Political Sociology	Istanbul Medeniyet University / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan YANIK	Accounting & Finance	Ataturk University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN	Polit. Science & Int. Relations	Mustafa Kemal University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bilal SOLAK	Accounting & Finance	Sirnak University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Cunus GANIYEV	Macroeconomics	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Farhad HOSSAIN	Development Manag. & Policy	The University of Manchester / UK
Asst. Prof. Dr. Jennifer WARD-BATTS	Economic Policy	Pomona College in Claremont / US
ADVISORY EDITORS		
Prof. Dr. Abdulkadir BULUS	Economic History	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Adem ESEN	Macroeconomics	Istanbul University / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AY	Macroeconomics	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Ali SAHIN	Political Science	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Arzdar KIRACI	Economic Theory	Siirt University / Türkiye
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOGAN	Economic Policy	Dicle University / Türkiye
Prof. Dr. Baki YILMAZ	Accounting and Finance	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Bedrettin KESGIN	Social Service	Yalova University / Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGUN	International Relations	Yildirim Beyazit University / Türkiye
Prof. Dr. Burcu OZCAN	Macroeconomics	Firat University / Türkiye
Prof. Dr. Chunxing FAN	Management & Organization	Tennessee State University / US
Prof. Dr. Cusup PIRIMBAYEV	Macroeconomics	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Dogan UYSAL	Economic Theory	Manisa Celal Bayar University / Türkiye
Prof. Dr. Erkan Turan DEMIREL	Management & Organization	Firat University / Türkiye
Prof. Dr. Eugene KOUASSI	Economics, Econometrics	University of Western Cape / South Africa
Prof. Dr. Fatih SAVASAN	Public Finance	Milli Savunma University / Türkiye
Prof. Dr. Gokhan TUNCEL	Political Science	Inonu University / Türkiye
Prof. Dr. Hacer TUGBA EROGLU	Public Administration	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Hayriye ATIK	Economic Development	Kayseri University / Türkiye
Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN	Business Administration	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Hulya Eski UGUZ	Political Science	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Ibrahim Guran YUMUSAK	Information Economics	Istanbul Sabahattin Zaim University / Türkiye
Prof. Dr. Ismail SEVINC	Political Science	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Kadir ARDIC	Management	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Macroeconomics	Anadolu University / Türkiye
Prof. Dr. Kenan PEKER	Agricultural Economy	Firat University / Türkiye
Prof. Dr. Kursat OZDASLI	Management & Organization	Mehmet Akif Ersoy University / Türkiye
Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	Management Inform. Systems	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Mahmut OZDEMIR	Management & Organization	Kirikkale University / Türkiye
Prof. Dr. Mamadou Abdoulaye KONTE	Economics, Econometrics	University Gaston Berger / Senegal
Prof. Dr. Mehmet MUCUK	Economic Theory	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Mete GUNDOGAN	Industry & Production	Ankara Yildirim Beyazit University / Türkiye
Prof. Dr. Mięczyślaw W. SOCHA	Economics	Warsaw University / Poland
Prof. Dr. Murat CEMREK	Political Science	Necmettin Erbakan University / Türkiye

Prof. Dr. Murat CETINKAYA	Macroeconomics	Haci Bayram University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Erkan UYUMEZ	Economics, Public Finance	Anadolu University / Türkiye
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Political History	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Onder KUTLU	Political Science	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Osman OKKA	Accounting & Finance	Karatay University / Türkiye
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Econometrics	Karadeniz Technical University / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan GOKBUNAR	Public Finance	Celal Bayar University / Türkiye
Prof. Dr. Saban Halis CALIS	International Relations	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Sayim YORGUN	Labor Economics	Istanbul University / Türkiye
Prof. Dr. Selami SEZGIN	Economic Policy	Osmangazi University / Türkiye
Prof. Dr. Serdar ALTINOK	Macroeconomics	Gazi University / Türkiye
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Management & Organization	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Vaidas LUKOSIUS	Marketing	Tennessee State University / US
Prof. Dr. Yilmaz DEMIRHAN	Political Science	Dicle University / Türkiye
Prof. Dr. Yu-Feng LEE	International Economics	New Mexico State University / US
Prof. Dr. Yunus CERAN	Accounting and Finance	Selcuk University / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK	Macroeconomics	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Prof. Dr. Zeynep KARACOR	Economic Policy	Selcuk University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. D. Mehmet BICKES	Business Administration	Haci Bektas Veli University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Emin YUREKLI	Accounting & Finance	Pamukkale University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Erhan ORSELLI	Political Science	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Esra Banu SIPAHI	Political Science	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. H. Huseyin TAYLAN	Social Service	Sakarya University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Halil Ibrahim AYDIN	Macroeconomics	Batman University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Huseyin CETIN	Accounting & Finance	Necmettin Erbakan University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ibrahim HUSEYNI	Macroeconomics	Sirnak University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Katia Z. MIHAILOVA	Economics Sociology	University of National and World Eco / Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Melike ATAY POLAT	Economic Theory	Mardin Artuklu University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Muhammet DUSUKCAN	Business Administration	Firat University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KOCAOGLU	Management Info Systems	Ahi Evran University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sahin CETINKAYA	Economic Policy	Usak University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Savas ERDOGAN	Economic Theory	Selcuk University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevilay U. DIVANOGLU	Production Management	Aksaray University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Anthony KUMASEY	Public Administration	University of Professional Studies / Ghana
Asst. Prof. Dr. Dragana RADICIC	International Trade	University of Lincoln / UK

SECRETARIAL

Editorial Assistants

Ammar SEVGILI	Sirnak University / Türkiye
Irfan ERSIN	Istanbul Medipol University / Türkiye

Language Review

Can VERBERI	Istanbul University / Türkiye
Mehmet Nurullah ISIK	University of District of Columbia / US
Fatih FAYDALI	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Erkan Turan DEMIREL	Asst. Prof. Dr. Ali AKGUN
Prof. Dr. Esen ORUC	Asst. Prof. Dr. Ali USLU
Assoc. Prof. Dr. Ali APALI	Asst. Prof. Dr. Bora TOPAL
Assoc. Prof. Dr. Ejder AYCIN	Asst. Prof. Dr. Esra Cigdem CEZLAN
Assoc. Prof. Dr. Emin YUREKLI	Asst. Prof. Dr. Hasan Gokhan Dogan
Assoc. Prof. Dr. Halil Ibrahim AYDIN	Asst. Prof. Dr. Onder YAYLA
Assoc. Prof. Dr. Handan ERTAS	Asst. Prof. Dr. Selcuk YALCIN
Assoc. Prof. Dr. Kemalettin ERYESIL	Asst. Prof. Dr. Tolga Gok
Assoc. Prof. Dr. Muhammet Mustafa KISAKUREK	Asst. Prof. Dr. Tuba DUZCU
Assoc. Prof. Dr. Nuraydin TOPCU	Asst. Prof. Dr. Zamira OSKONBAEVA
Assoc. Prof. Dr. Sahin CETINKAYA	Dr. Figen Sevinc BASOL
Assoc. Prof. Dr. Savas ERDOGAN	

INDEXED

EBSCO	 EBSCOhost
EconPapers – Ideas – Repec	
International Index Copernicus - ICI	
Google Scholar	
Crossref – DOI	
ROAD – ISSN	
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)	
Directory of Research Journals Indexing (DRJI)	
ResearchBible (Academic Resource Index)	
Scientific Indexing Services (SIS)	
Advanced Science Index	
Akademik Arastirmalar Indeksi (Acarindex.com)	
Sosyal Bilimler Atif Dizini (SOBIAD)	
Idealonline Veri Tabani	 online
Ajindex Academic Journals	
Arastirmax	

C O N T E N T S

RESEARCH ARTICLES

Bahattin Erden & Ramazan Yanık	
Sektörel Gelişimde Bağımsız Denetim ve Kamu Denetimi Birlikteliği: Katılım Bankacılığı Örneği	204-219
<i>Independent Audit and Public Audit Collaboration in Sectoral Development: Participation Banking Example</i>	
Birsel Sabuncu	
Kripto Varlık İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi	220-230
<i>Accounting for Crypto Asset Transactions</i>	
Md Moynul Ahsan & Dilaver Duman	
Kırsal Yerleşimlerde Gençlerin Göç Etme Eğilimleri ve Etkileri: Bitlis İli Adilcevaz İlçesi Örneği	231-243
<i>Migration Tendencies and Effects of Young People in Rural Settlements: A Study of Adilcevaz District in Bitlis Province</i>	
Sadak Mohamud Hassan Gafow	
Trade Performance Between Somalia and Some Major Trading Partner Countries in East Africa-Panel Gravity Model	244-252
Fatma Nuray Kuşcu & Ali Göde	
Sağlık Sistemine Güvensizlik ile Sağlık Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma	253-261
<i>Examining the Relationship Between Insecurity in the Health System and Health Anxiety: A Study on University Students</i>	
Hatice Çiçekay & Mehmet Demir	
SMMM'lerin Muhasebe Temel Kavramları ve Bu Kavramların Mali Tablolara Etkilerine Yönelik Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma	262-282
<i>A Qualitative Research on SMMM's Opinions on Accounting Basic Concepts and Their Effects on The Financial Statements</i>	

Kadir Özdemir & Muhammed Maruf	
Gri Sistem Teorisi Kullanılarak Hastane Polikliniklerinin Faaliyet Performansının CRITIC ve ARAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi	283-292
<i>Evaluation of the Operational Performance of Hospital Polyclinics with CRITIC and ARAS Methods by Using Grey System Theory</i>	
Murat Yorulmaz & Dinçer Durmuş & Kübra Sezen	
Gemilerin Havuzlama Operasyonlarındaki Risklerinin FMEA Yöntemi ile Analizi	293-303
<i>Analysis of the Risks of Ships in Docking Operations by FMEA Method</i>	
Erdoğan Güneş & Türkan Karakaş	
Tarım ve Gıda Sistemlerinde Sürdürülebilirlik Yaklaşımları	304-316
<i>Sustainability Approaches in Agriculture and Food System</i>	
Belgin Bahar & Bekir Devrim Akyürek	
Medikal Turizmin Türkiye'deki Gelişimi Üzerine Nitel Bir Araştırma	317-327
<i>Qualitative Research on The Development of Medical Tourism in Turkey</i>	
Fevzi Diker & Ercan Onay	
Covid-19 Pandemisi Sürecinde Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Analizi	328-338
<i>Analysis of Financial Performance of Participation Banks in the Covid-19 Pandemic Process</i>	

Sektörel Gelişimde Bağımsız Denetim ve Kamu Denetimi Birlikteliği: Katılım Bankacılığı Örneği

Independent Audit and Public Audit Collaboration in Sectoral Development: Participation Banking Example

Bahattin Erden^a , Ramazan Yanık^b

^a Department of Management and Organization, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
berden@atauni.edu.tr (Corresponding Author)

^b Department of Business Administration, Atatürk University, Erzurum, Türkiye

Özet

Katılım bankaları, faizsizlik ilkesine göre faaliyet göstermek zorunda olan finansal kuruluşlardır. Bu bankaların müşterileri genellikle faize karşı duyarlı olan kişilerdir. Katılım bankaları müşterilerine, faizsiz işlem yaptıklarına dair güveni verebilmek için mali tablolarını denetime tabi tutmaktadır. Bu çalışmada kamu denetimi ve bağımsız denetime tabi tutulan katılım bankaları mali tablolarının, bağımsız denetimi aracılığıyla İslami bankacılık prensiplerine uygunluğunun araştırılması, varsa eksikleri ve problemleri ortaya koyarak çözüm yollarını içeren yeni bir denetim tablosu örneği sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada ikincil veri analiz yöntemi uygulanarak, katılım bankalarına ait bağımsız denetimden geçmiş mali tabloların İslami bankacılık prensiplerine uygunluğu analiz edilmiştir. Analiz için İslami finans üzerine uluslararası anlamda denetim, muhasebe ve hizmet standartları sunan AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions- İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu) ve IFSB (Islamic Financial Services Board- İslami Bankacılık Hizmetleri Kurulu) kuruluşlarının ilgili standartları ile karşılaştırma yapılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarına ait bağımsız denetim raporları düzenlenirken, birçok kalemde, dipnotlarda ve açıklamalarda farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Katılım Bankalarında Denetim, AAOIFI ve IFSB, Bağımsız Denetim Raporu, Faizsizlik Prensipli

Abstract

Participation banks are financial institutions that have to operate by the interest-free principle. The customers of these banks are generally people who are against interest. Participation banks audit their financial statements to give their customers confidence that they are performing interest-free transactions. This study, it is aimed to investigate the compliance of the financial statements of participation banks, which are subject to public and independent audit, with Islamic banking principles through independent auditing, to present a new audit chart example that includes solutions by revealing the deficiencies and problems, if any. In the study, by applying the secondary data analysis method, the compliance of the independently audited financial statements of the participation banks with the principles of Islamic banking was analyzed. The relevant standards of AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) and IFSB (Islamic Financial Services Board) provide international auditing, accounting and service standards on Islamic finance for analysis. Comparison has been made. As a result of the analysis, while the independent audit reports of the participation banks operating in Turkey were prepared, it was observed that there were differences in many items, footnotes and explanations.

Keywords: Participation Banking, Audit in Participation Banks, AAOIFI and IFSB, Independent Audit Report, Interest-Free Principle

Acknowledgement

Bu makale Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü için hazırlanmış olan “Sektörel Gelişimde Bağımsız Denetim ve Kamu Denetimi Birlikteliği: Katılım Bankacılığı Örneği” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

For Citation: Erden, B. & Yanık, R. (2022). Sektörel Gelişimde Bağımsız Denetim ve Kamu Denetimi Birlikteliği: Katılım Bankacılığı Örneği. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 204-219. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.64254>

Received: 24.08.2022

Accepted: 26.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

İslami finans kavramı genel olarak finansal faaliyet ve işlemlerde İslami kurallara riayet edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Konvansiyonel finans sistemi işlemlerini faiz kullanarak gerçekleştirirken, İslami finans sisteminde, faiz yasaklanarak bankalara yatırılan mevduatlar, kâr/zarar esasına göre ticaret ve yatırıma aktarılmaktadır (Sugözü, 2017: 204).

İslami finans sistemi, insan odaklı ve kapsayıcı yaklaşımı ile sadece Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde değil, gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkelerde de büyük ilerleme sağlamıştır. Bu gelişme sadece rakamsal boyutta olmamıştır. İslami finans faaliyetinde bulunan kuruluş sayısı, hizmet çeşitliliği ve uygulamada bulunan ürün sayısındaki artışla beraber topyekûn bir büyüme gerçekleşmiştir. Bugün dünyada yaklaşık 100 ülkede hizmet veren 1.526 adet İslami finans kuruluşu bulunmakta, bu kuruluşların kontrol ettiği varlıkların değeri ise 3 Trilyon dolara ulaşmıştır. Ancak son on yılda İslami finans kuruluşlarının, konvansiyonel finans kuruluşlarından daha fazla büyümüş olmasına rağmen bu kuruluşların küresel finans piyasasından aldığı pay %2.5'i geçememiştir.

İslami finansın Türkiye'de faaliyete geçmesi ise 1980'li yılların ortasına denk gelmektedir. Türkiye'de ilk önce Özel Finans Kurumu (ÖFK) adı ile faaliyete başlayan bu kuruluşlar isminden kaynaklanan karmaşa ve finans sistemi içine dahil edilememesi nedeniyle 2005 yılında Katılım bankası adını almıştır. Böylece daha kurumsal bir nitelik kazanmışlardır.

Katılım bankaları Türkiye'de faaliyete başladıkları 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar aktif büyüklük olarak bankacılık sektöründen maksimum %2 civarında pay alabilmişlerdir. 2000-2013 yılları arasında katılım bankalarının bankacılık sektöründen aldığı pay sürekli olarak artarak 2013 yılında %5.5 seviyesine ulaşmıştır. Katılım bankalarının 2013-2017 yılları arasında bankacılık sektöründen aldıkları pay ise %5 oranında yatay bir seyir izlemiştir. Bu bankaların 2017-2019 yılları arasında bankacılık sektöründen aldığı pay tekrar yükselişe geçerek 2019 yılı sonu itibarıyla %6.3 pazar payına ulaşmıştır. Bu kuruluşların, bankacılık sektöründen aldıkları payın son birkaç yılda tekrar yükselişe geçmesinde, kamunun verdiği destek büyük önem taşımaktadır. 2015-2019 yılları arasında, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım bankaları kurularak faaliyete başlamış ve bu alanda hizmet veren banka sayısı altıya ulaşmıştır.

Devlet ve sektör temsilcilerinin hedefi 2025 yılı itibarıyla katılım bankalarının bankacılık sektöründen aldığı payı %15 oranına çıkarmaktır. Ancak kamunun verdiği desteğe rağmen %15'lik pazar payı hedefine ulaşılması mevcut gelişmeler ışığında kolay gözükmemektedir. Bu durumun bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden en önemlilerinden biri katılım bankalarının faaliyetlerini ve yaptıkları işlemlerde konvansiyonel bankalardan farklılıklarını doğru anlatamamalarıdır. Katılım bankalarının faaliyet ve işlemlerinin İslami kurallara uygun olduğu gerçeğinin toplum tarafından daha iyi anlaşılması, yükselen bir piyasa olan İslami finans piyasasından küresel anlamda pay alabilmesi, bankalarımızın uluslararası anlamda rekabetçi şartlarda mücadele edebilmesi adına katılım bankalarının uygulamadaki eksikliklerinin giderilmesi hayati önem taşımaktadır.

Bu çalışmada katılım bankalarının bağımsız denetime tabi tutulan bağımsız denetim raporlarında İslami bankacılık esaslarına uygun olmayan veya uyumsuz olan işlem ve faaliyetler belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla katılım bankalarının 2014-2018 yılları arasında düzenlenen bağımsız denetim raporları, denetçi görüşleri ve diğer veriler, nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak analiz edilecektir. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular uluslararası İslami denetim standartlarından olan AAOIFI ve IFSB'nin ilgili standartları ile karşılaştırılıp İslami denetim standartları açısından eksik yönler belirlenecektir. Son olarak katılım bankalarına ait mali tabloların İslami denetim standartlarına göre denetlenmesi ve denetim sonuçlarının bağımsız denetim raporlarında gösterilmesi amacıyla Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarına yönelik yeni bir İslami denetim tablosu örneği önerilmesi amaçlanmaktadır.

2. Bankalarda Denetim

Bankalar toplumdaki fon fazlasını toplayıp, fon ihtiyacı (kredi) olanlara kullandırarak ülkenin finansal ihtiyaçlarını dengeleyen ve finans sisteminin temelini oluşturan kurumlardır. Bankalar büyük sermaye yapıları, kaydi para oluşturmaları, toplumun kredi hacmini belirlemeleri ve geniş faaliyet alanlarıyla toplumun büyük bir kısmını etkilediklerinden kontrol altında tutulmaları gerekmektedir. Bu kurumlar yeterince denetim altında tutulmazsa 1994 ve 2001'deki gibi ekonomik krizlerle karşılaşılabilir. Bu nedenle bütün toplumu etkileyen finansın bu önemli kurumlarının sürekli denetim altında tutulması sağlanmalıdır (Altay, 2019: 184).

2.1. Geleneksel (Konvansiyonel) Bankalarda Denetim

Bankalar nitelikleri itibariyle anonim şirket hüviyetinde olan ve borsada işlem gören halka açık müesseselerdir. Bankalar, faaliyette buldukları alan çeşitliliği ve yüksek tutarlı işlemleri nedeniyle, faaliyetleri sürekli olarak denetim altında bulunan kuruluşlardır. Bankalarda denetim, iç denetim ve dış denetim olmak üzere iki şekilde yapılır. İç denetim faaliyetlerini banka bünyesinde bulunan; müfettiş, iç kontrolör vb. personeller yanında bilgisayar denetim sistemleri sayesinde yapılmaktadır. Dış denetim ise BDDK, TCMB, Bağımsız denetim kuruluşları, Maliye Bakanlığı vb. kuruluşlar aracılığıyla yapılmaktadır (Güney, 2012: 172).

2.2 Katılım Bankalarında Denetim Ve Denetimde Yer Alan Kuruluşlar

Katılım bankaları, geleneksel bankalara uygulanan tüm iç ve dış denetimlere tabidir. Ayrıca faaliyetlerinde İslami kuralları esas alması, İslami finans sözleşmesi kaynaklı risklere maruz kalması ve müşterilerine İslami finansal kuralları içeren bir güvence sağlaması gerekliliğinden dolayı ek denetimlere tabi tutulurlar (Ertugay vd., 2019: 1443).

Katılım bankalarının denetiminde, geleneksel bankaların denetiminde yer alan kuruluşlara ek olarak faaliyette bulunan kurumlar ve birimler aşağıdaki gibidir:

Merkezi Danışma Kurulları, Danışma Komiteleri, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu vb. kuruluşlar.

Türkiye’de katılım bankalarına ait mali tabloların İslami denetim standartları açısından denetlenmesi tavsiye edilmekte ancak zorunlu tutulmamaktadır (Kartal ve Ay, 2019: 83). Bu durum uygulamada eksiklikler oluşturmakta katılım bankalarının mali tablolarının şeffaflığına gölge düşürmektedir. Katılım bankalarının mali tablolarının, bağımsız denetim raporlarının bağımsız denetim şirketleri veya kamu denetim personelleri tarafından İslami denetim standartlarına göre denetlenmemesi makul güvencenin oluşumunda önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Literatür Taraması

Katılım bankalarının denetimi üzerine yapılan çalışmalar ulusal ve uluslararası yapılan çalışmalar olmak üzere iki grupta incelenmiştir.

Türkiye’de yapılan çalışmaların bazıları aşağıdaki gibidir:

Güler (2006) bankaların başarısız olmalarında, bağımsız denetim kuruluşlarının etkisi olup olmadığını araştırdığı çalışmada, bağımsız denetim kuruluşları ve denetçilerin, banka başarısızlıklarında etkisi olmadığı sonucuna varmıştır.

Özulucan ve Deran (2009) yaptıkları çalışmada, katılım bankalarının ve geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamalarını karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmada, bu iki tür bankacılık hizmetleri açısından en önemli farkın bankacılık hizmetlerindeki faizle ilgili olduğunu açıklamışlardır. Mali tabloların sunuluşu ve muhasebe ilkelerine uyum konularında bankalar arasında bir ayrım olmadığı, esasen tek düzen hesap planının içeriği bakımından farklılıklar olduğu ifade edilmiştir.

Çürük (2013) yaptığı çalışmada, Dünyada ve Türkiye’de Katılım bankacılığı modellerini inceleyerek Türkiye’deki uygulamalarda karşılaşılan sorunları tespit ederek çözüm önerileri sunmuştur. Nitel araştırma tekniklerinin kullandığı çalışmada derin görüşme yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, Katılım bankacılığına özel yasal bir düzenlemenin getirilmesi, üniversitelerin İslami finans eğitimi vermesi, danışma kurullarına ilişkin düzenlemelerin yapılması, bankaların şeffaf bir yapıya kavuşturulması gibi yenilikler sayesinde Türkiye’deki katılım bankacılığı uygulamalarında yaşanan sorunlarının çözüme kavuşturulabileceği ifade edilmiştir.

Yahşi (2014) yaptığı çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları için risk odaklı bir denetim modeli önermiştir. Katılım bankalarının faaliyetlerini etkileyen dokuz risk türü üzerinde durduğu çalışmada, risk değerlendirmelerinin nasıl yapılması gerektiğini tartışmıştır. Önerdiği modelde Katılım bankasının riskleri analiz edilirken aynı zamanda risk yönetim kalitesinin önemli olduğu ve risk değerlendirmesi işleminde dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Uyar (2015) yaptığı çalışmada, sınırlı bağımsız denetimi ve standartlarını ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bağımsız denetim sürecinde nelerin yapıldığı, nasıl rapor yazıldığını ve sınırlı bağımsız denetim raporlarını incelemiştir. İncelenen dönemde olumsuz görüş ve sonuç bildirmekten kaçınma şeklinde denetim görüşünün olmadığı 2015 yılında 2014 yılına göre şartlı sonuç bildiren raporların sayısında artış olduğu görülmektedir.

Oğuz (2016) yaptığı çalışmada, 2005-2013 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarını (kamu, özel sermayeli ve katılım bankaları) gruplandırmıştır. Araştırmada bankalar istatistiksel olarak, aktif büyüklük, krediler, mevduat, sermaye, öz kaynaklar, kâr-zarar, şube ve personel sayısı bakımından karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre aktif büyüklük bakımından kamu sermayeli bankaların aktif büyüklükteki payları azalırken, özel sermayeli ve katılım bankalarının payları artmıştır. Şubelerde personel sayıları azalırken şube sayılarının arttığı görülmüştür. Personel maliyeti ve sermaye artış oranı kamu sermayeli bankalarda düşük bulunurken katılım bankalarında ve özel bankalarda yüksek gerçekleşmiştir. Katılım bankaları kârlılık bakımından en düşük bankalar olurken diğer verilerde değişim, en yüksek oranda gerçekleşmiştir.

Şağbanşua (2016), katılım bankalarındaki danışma kurullarını incelediği çalışmada Türkiye için bir model önerisi getirmiştir. Araştırmada faaliyet gösteren dört katılım bankasının yöneticilerine anket uygulanarak veriler elde edilmiştir. Çalışmada bankaların ürün çeşitliliği, danışma kurulunun var olup olmadığı varsa görev ve yetkilerinin kapsamı, merkezi bir İslami denetim kuruluna ihtiyaç hakkında banka yöneticilerinin görüşleri alınmıştır.

Pabuçcu (2017) katılım bankaları ile geleneksel bankaların kârlılık durumlarını analiz ettiği çalışmasında, katılım bankalarının karlılığının büyük oranda murabaha ürününe dayandığını ve kâr-zarar ortaklığı temeline dayanan ürünlerin katılım bankaları tarafından yeterince kullanılmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca katılım bankalarının kullandığı ürünlerin fıkhi uygunluğuna karar veren fetva birimlerinin standardizasyonun önemini vurgulamıştır.

Gündoğdu (2017) yaptığı çalışmada, Türk Bankacılık sisteminde denetlemenin etkinliğini bankacılık kanunu, KHK’lar ve Ek tebliğler ile ölçmüştür. Araştırma sonucunda 1980 sonrasında Türk bankacılık sektörüne yönelik, düzenleme ve denetlemedeki yasal etkinliğin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Borç verme, yöneticilerin durumu, raporlama kategorilerinde etkinlik puanı düşük çıkmıştır.

Kartal (2017) bankaların denetim komitelerinin yeterliliğini araştırdığı çalışmasında, denetim komitelerinin sorumluluk alanları detaylı bir şekilde açıklamış ve Türk bankacılık alanında, denetim komitelerinin gelişimi için fırsatlar bulunduğu sonucuna varmıştır.

Tekçam (2017) yaptığı çalışmada, Türkiye’de Katılım bankalarının uyum denetimini inceleyerek bir model önerisi geliştirmiştir. Çalışma sonucunda AAOIFI faizsiz bankacılık standartlarının incelenerek Türkiye’ye uyumlaştırılmasının önemli olduğu, bankalarda oluşturulan danışma kurullarının görev ve yetkilerine ilişkin düzenlemelerin yapılmasının ve merkezi bir üst kurulun oluşturulmasının katılım bankacılığının gelişimi için önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ertaş (2018) çalışmasında, 2000’li yıllarda yaşanan krizler ile güven problemi yaşayan bağımsız denetim faaliyetlerinin, ulusal ve uluslararası yapılan düzenlemelerle, etkinliğinin artıp artmadığını araştırmıştır. Çalışma sonucunda bağımsız denetim alanında yapılan düzenlemelerin, genel olarak başarıya ulaştığı sonucuna varılmıştır.

Kaban (2018) yaptığı çalışmada, bankalarda merkezden denetimin hilelerin ortaya çıkarılmasında ve önlenmesinde etkisini araştırmıştır. Çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Türkiye’de halka açık bir bankada gönüllülük esasına göre belirlenen 14 yönetici ile yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Görüşme ve doküman analizi teknikleri ile toplanan veriler analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre merkezi denetim, yerinden denetim faaliyetlerinin süresini ve yoğunluğunu azaltacak, muhasebe kaydı oluşturan kredi usulsüzlüklerinin tespitinde etkili bir sistem olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası alanda yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Mustafa (2003) çalışmasında, finansal tablo hazırlayıcılarının görüşlerini geliştirmekte olan bir piyasa ekonomisi bulunan Sudan'a göre incelemiştir. Sudan'daki İslami bankalar için muhasebe standartlarının uygulanmasına ilişkin dış denetçiler çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Veri toplama yöntemleri olarak anket, görüşme ve doküman incelenmesi kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada, ABD ile Sudan ülkelerini karşılaştırmış ve birçok noktada farklılıklar olduğu sonucuna varmıştır.

Al- Baluchi (2006) yaptığı çalışmada, Katılım bankalarının faaliyet raporlarında AAOIFI standartlarının ve diğer banka özelliklerinin bilgilendirme düzeyine etkisini araştırmıştır. Potansiyel belirleyicileri olarak hipotezlenen

değişkenleri tanımlamak amacıyla 1997-2002 yıllarının veri setleri kullanılarak çoklu regresyon analizi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Katılım bankaları ve ülkeye özgü özellikler arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla hem parametrik hem de non-parametrik testler kullanılmıştır. Sonuçlar, AAOIFI standartlarının uygulanmasından sonra bilgilendirme düzeyinde, gönüllü açıklama seviyesinin arttığını göstermektedir.

İmran vd. (2012) çalışmalarında, İslami bakış açısından denetimi ve Kalkınma bankalarında uygulanan denetim çalışmalarını Bangladeş'te faaliyet gösteren beş İslami Banka'da yaptıkları çalışma ile araştırmışlardır. Çalışma, yapılandırılmış bir ankete dayanarak görüşme yöntemiyle toplanan birincil verilere dayanmaktadır. Çalışma sonucunda İslami esaslara göre denetimin önemli olduğu ve İslami denetimi yapacak bağımsız denetçilerin, şeffaf ve profesyonel olmasının önemi vurgulanmıştır.

Kamla ve Rammal (2013) yaptıkları çalışmada, on dokuz katılım bankasının yıllık raporlarının ve web sitelerinin içerik analiz yöntemiyle sosyal adaletle ilgili açıklamalarını analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları katılım bankalarının açıklamalarının, şeriatın öğretilerine bağlı oldukları iddiasıyla dini karakterlerini vurguladığını bununla birlikte, yoksulluğun ortadan kaldırılması veya sosyal adaletin artırılması ile ilgili planlar veya inisiyatifler hakkında özel veya ayrıntılı bilgi içermediğini göstermektedir.

Kasım ve Sanusi (2013) yaptıkları çalışmada, şeriat denetimi, denetçi nitelikleri ve bağımsızlık standartları konusunda Malezya'daki İslami finans kurumlarından (IFI) şeriat uyum/denetim sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olan uygulayıcıların bakış açısını incelemiştir. Çalışma bulguları Malezya'da faaliyet gösteren katılım bankalarının şeriat denetim uygulamaları için uygun şekilde yönlendirilmiş şeriat standartlarına ve profesyonel şeriat denetçilerine ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Shafii ve arkadaşları (2014) araştırmalarında, Malezya'daki İslami Bankalarda şeriat denetimi konusunda lisans öğrencilerinin algısını araştırmışlardır. Bulgular, Şeriat denetimi dersleri alan öğrenciler ile almayanlar arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları gelecekte katılım bankacılığı sektöründe çalışma ihtimali yüksek olan öğrencilerin şeriat denetimi kavramını bilmediklerini, denetim sürecinin sadece finansal tabloların denetimiyle sınırlı kalmaması gerektiğini ve öğrencilerin bu konuda öğrenmeye istekli olduklarını göstermektedir.

Turner (2016) yaptığı çalışmada, müşteri firma yöneticilerinin ve kurullarının denetim firması ile bir anlaşmayı kolaylaştırmak için hangi stratejileri kullanabileceğini belirlemek ve etkin bir şekilde ilgili kanıtların toplanması ve yönetimine destek sağlamak için sorumluluklarını etkin bir şekilde nasıl yerine getireceğini araştırmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, yüksek kaliteli bir denetimin sağlanmasında yönetimin önemli rolü olduğunu ve bilgileri geliştirerek sosyal değişimi destekleyebileceğini göstermektedir. Denetim sürecine ilişkin iyileştirilmiş denetim, yatırım harcamalarının mali tablolara ve sermaye harcamaları yoluyla ekonomik büyümeye olan güvenini artırmaktadır. Araştırma da ayrıca kalitesiz mali tablo denetiminin bilgi üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

Uluslararası yazında 2018 yılında katılım bankaları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde: AAOIFI standartlarının uygulanmasını Bahreyn ve Katar Katılım bankalarıyla karşılaştıran (Sulaiti vd. 2018) katılım bankalarının finansal, sosyal ve şeriat açısından hesap verebilirliğinin belirlenmesini amaçlayan (Sherif vd. 2018), İslami bankaların risk denetimi uygulamalarını araştıran (Srairi, 2018) İslami Bankaların Kurumsal Yönetim (KY) kalitesinin ölçülmesini ve finansal performans üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlayan (Ajili ve Bouri, 2018) çalışmalar bulunmaktadır. Yatırımla ilgili risk yönetimi uygulamalarını Bangladeş'te İslami bankalar bağlamında araştıran çalışmada bu alanda yapılan çalışmalardandır (Nawaz ve Farzana, 2018).

Alan yazında kamu denetimine tabi ve BDDK'nın yetki verdiği bağımsız denetim şirketlerince bağımsız denetime tabi katılım bankalarının mali raporlardaki hesap gruplarının ve hesap kalemlerinin bağımsız denetim teknikleri kullanılmak suretiyle İslami bankacılık açısından sakıncalı ve uyumsuz yönlerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın bu açıdan literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve bu alandaki açığı kapatacağı düşünülmektedir.

4. Türkiye'de Kamu Denetimi ve Bağımsız Denetime Tabi Katılım Bankalarına Yönelik Araştırma ve Analiz

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, BDDK murakıpları tarafından kamu denetimine ve bağımsız denetime tabi tutulan katılım bankalarının mali raporlarının bağımsız denetimi aracılığıyla İslami bankacılık konseptine uygunluğunun araştırılması, eksikleri ve problemleri ortaya koyarak çözüm önerileri sunmaktır. Ayrıca Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarına ait mali tabloların bağımsız denetiminde yeni bir İslami denetim test tablosu önerisi sunmaktır.

4.2 Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Türkiye’de 2014-2018 yılları arasında faaliyet gösteren, günümüzde de faaliyetlerine devam eden beş katılım bankasının mali tablolarının bağımsız denetim raporlarını ve finansal tablolarını kapsamaktadır. Katılım bankalarının finansal tabloları ve bağımsız denetim raporları, bankaların web sayfalarından ve Türkiye Katılım Bankaları Birliğinden alınmıştır.

Vakıf Katılım Bankası, 27.02.2015 tarih ve 6205 sayılı kuruluş izniyle 25.06.2015 tarihinde bir anonim şirket olarak kurulmuş, 17.02.2016 tarihinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'ndan faaliyet izni almıştır.

Ziraat Katılım Bankası, 15.10.2014 tarih ve 29146 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 10.10.2014 tarih ve 6046 sayılı izniyle kurulmuştur. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun 14.05.2015 tarih ve 29355 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 12.05.2015 tarih ve 6302 sayılı kararı ile faaliyet izni almıştır.

Bu nedenle Kuveyt Türk, Albaraka Türk ve Finans Katılım Bankaları için 2014-2018 dönemine ait finansal tabloları incelenmiştir. Ziraat Katılım Bankası Faaliyet izni aldığı 2015 yılından itibaren 2015-2018 dönemine ait finansal tabloları ve Vakıf Katılım Bankası ise faaliyet izni aldığı 2016 yılından itibaren 2016-2018 dönemine ait finansal tabloları incelemeye alınmıştır.

4.3 Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Doküman analizi kullanılarak elde edilen ikincil verilerin analizi yapılmıştır.

4.3.1 Doküman Analizi

Doküman analizi, araştırılacak konu ile ilgili bilgi içeriğine sahip kaynakların analizini içeren, kayıt veya belgelerin, veri kaynağı olduğu özneliği sağlayan sistemli analiz yöntemidir. Doküman analizinin başarılı olması için konuyla ilgili belgelerin bulunması, incelenmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2006:188) belli durum veya görüşleri ortaya çıkartacak bir sonuca varılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve elde edilen verilerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Karasar, 2007:166).

Doküman analizi dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarından oluşmaktadır. Kurumların yayınladığı yıllık raporlar, muhasebe kayıtları, sunumlar ve resmi belgeler yöntemde veri olarak kullanılmaktadır (Forster, 1994:150). Dokümanlar tek başına analiz için kullanıldığında veriden örneklem seçilir, kategoriler oluşturulur veya araştırmanın amacına uygun birimler belirlenir.

Bu çalışmada Katılım bankalarının bağımsız denetim Raporunda yer alan muhasebe politikaları ve finansal tablolardaki bilgilerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Bağımsız Denetim Standartları (BDS) kapsamında nasıl oluşturulmuş ve İslam açısından hesap kalemlerinin uygun olup olmadığı doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Bu çalışmada cevabı aranan sorular aşağıda belirtilmiştir.

Kamu denetimi ve bağımsız denetime tabi olan katılım bankalarının bağımsız denetim raporları ve finansal tablolarında İslami bankacılık çalışma prensiplerine göre hata, hile, uyumsuzluk ve eksiklik var mıdır?

Kamu denetiminden geçen katılım bankalarının BDDK verileri ile Bağımsız denetim raporları arasında farklılıklar var mıdır?

Katılım bankaları hangi muhasebe politikalarını uygulamaktadır?

Katılım bankaları hangi muhasebe standartlarına uygun kayıt yapmaktadır?

Katılım bankalarının uyguladıkları muhasebe politikaları ve standartlar AAOIFI ve IFSB standartlarıyla farklılıklar gösteriyor mu?

En çok işlem gören bankacılık hizmet ürünleri İslam ilkelerine uygun muhasebe kayıtlarına göre kayıt altına alınıyor mu?

Katılım bankalarına ait bağımsız denetim raporlarında İslami bankacılık esasları dikkate alınarak yeni bir İslami denetim tablosu örneği uygulanmalı mı?

Yukarıda belirtilen ve çalışma esnasında ortaya çıkan soruların cevaplarına ulaşmak için aşağıda belirtilen araştırma aşamaları gerçekleştirilmiştir;

Çalışmanın ilk adımında Türkiye’de faaliyet gösteren beş katılım bankasının 2014 ve 2018 dönemine ait dört çeyrekte hazırlanan sınırlı denetim raporları ve yıllık hazırlanan bağımsız denetim raporları incelenerek verilen denetim görüşü analiz edilmiştir. Bu kapsamda beş banka için toplamda 88 adet denetim raporu incelenmiştir.

İkinci adımda üç özel katılım bankasının; Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Finans Katılım Bankalarının 2014 ve 2018 yılları, 2015 yılında faaliyete başlayan Ziraat Katılım Bankasının 2015-2018 yılları ve 2016 yılında faaliyete başlayan Vakıf Katılım bankasının 2016-2018 yılları muhasebe politikaları, bilanço kalemleri, gelir tablosu kalemleri, nazım hesapları ve diğer verileri doküman analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İslami bankacılık esaslarına uyumsuz olan, açıklama ve dipnotlarda yeterli bilgi sunulmayan, faize bulaşma ihtimali bulunan hesaplar tüm katılım bankaları ve ilgili tüm dönemler için tek tek tespit edilmiştir.

Bir sonraki adımda doküman analizi sonucu ortaya çıkan tüm sorunlu işlem, faaliyet ve politikaların AAOIFI ve IFSB standartlarıyla uyumu farklılıkları ve eksiklikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Son olarak Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının İslami denetimden geçmiş mali tablolarına ait bilgilerin bağımsız denetim raporlarında yer almasına yönelik örnek bir İslami denetim tablosu oluşturulmuştur.

4.4 Katılım Bankalarının Bağımsız Denetim Rapor Analizleri

Bu aşamada Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans Katılım Bankalarının 2014-2018 yılları arasındaki, 2015 yılında faaliyetlerine başlayan Ziraat Katılım Bankasının 2015-2018 ve 2016 yılında faaliyete geçen Vakıf Katılım Bankasının 2016-2018 yılları arası bağımsız denetim raporlarında yer alan muhasebe politikaları ve mali tablolarında yer alan bilgilerin katılım bankaları çalışma sistemine uygunluğu, eksik yönleri ve düzeltilmesi gereken bilgiler doküman analizi yöntemi ile belirlenmeye çalışılacaktır. Katılım bankaları tek tek analize tabi tutulacaktır.

4.5. Bulguların Değerlendirilmesi

Katılım bankalarının finansal tablo analizlerinden ve denetim raporlarından elde edilen bulguların değerlendirmesi aşağıda yer almaktadır.

1. Katılım bankalarının, bankacılık hizmet ürünleri ve finansal tabloları İslam ilkelerine uygun olarak kayıt altına alınıyor mu?

Türkiye’de bankaların mali tablolarının hazırlanmasında ve saklanmasında 2006 yılında 5411 sayılı Bankalar Kanunu’nda 26333 sayılı karar esas alınmaktadır. Türkiye’de bankaların mali tabloları, Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)’na uygun olmalıdır. 2012 yılından itibaren ise bankaların, bağımsız denetimden geçmiş mali tabloları düzenli olarak kamuoyuna açıklanmaktadır. Bankalar sadece 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na değil, Türk Ticaret Kanunu ve Türk Vergi Mevzuatına uygun hareket etmek zorundadır.

Katılım bankalarının özel olarak uyguladıkları bir muhasebe sistemi veya standart bulunmamaktadır. Konvansiyonel bankalarla aynı hükümlere tabidir. Bu çalışmada katılım bankalarının mali tablolarına bağlı olarak düzenlenen bağımsız denetim raporları üzerinde yapılan doküman analizinde bazı hesap kalemlerinde ve bankacılık ürünlerinde AAOIFI standartlarına ve/veya IFSB standartları dikkate alındığında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılım Bankalarının 2014-2018 Yılları Arasında Elde Ettikleri Zorunlu Karşılık Gelirleri Tablosu

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Zorunlu Karşılık İşlemlerinden Elde Edilen Gelirler	Albaraka Türk	492	10.263	18.811	32.547	58.557
	Kuveyt Türk	275	9.234	25.600	50.595	92.411
	Türkiye Finans	529	10.733	28.500	39.742	83.763
	Vakıf Katılım	-	-	819	9.287	23.290
	Ziraat Katılım	-	330	4.359	16.396	37.081

Tablo 1’de katılım bankalarının 2014-2018 yılları arasında zorunlu karşılık işlemlerinden elde ettiği gelirler gösterilmektedir. Zorunlu karşılık işlemlerinden beş yılda toplam olarak en fazla geliri elde eden bankalar Türkiye finans ve Kuveyt Türk katılım bankalarıdır. En az geliri elde eden ise en son faaliyete başlayan Vakıf katılım bankasıdır. Ziraat katılım bankası faaliyete başladığı 2015 yılında faaliyete başladığı için 2014 yılında Vakıf katılım bankası da 2016 yılında faaliyete başladığı için 2014 ve 2015 yıllarında tabloda zorunlu karşılık geliri bulunmamaktadır.

Katılım bankaları topladıkları fonların belirli bir oranını TCMB Zorunlu karşılıklar hakkındaki tebliğ uyarınca TCMB bünyesinde tutmakla yükümlüdürler. İlgili kanun gereğince TCMB tarafından bankalara zorunlu karşılık tutarınca bir ödeme yapılmaktadır. Elde edilen bu gelir İslami bankacılık esaslarınca faiz geliri kabul edilmekte ve katılım bankacılığı çalışma prensiplerine aykırı bir gelir olarak değerlendirilmektedir. AAOIFI standartlarında (AAOIFI, Standart No 6: Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüşmesi) Merkez bankasında mevduat karşılığı tutulacak fonların ve likit temin elde etme amacıyla elde edilen fonların faiz karşılığı olamayacağı belirtilmiştir (AAOIFI Faizsiz Finans Standartları, 2015: 156). AAOIFI zorunlu karşılıkların nakit karşılık olarak değil fıkha uygun senet benzeri teminatlarla bu işlemin yapılmasını önermiştir. IFSB Standartlarında (IFSB 17, 2015: 2) İslami finans kuruluşları zorunlu karşılıklar, kredi kartları ve diğer benzeri fonlardan mecburen elde ettikleri gelirleri hangi hayır işlerinde kullandıklarını dipnotlarda açıklaması gerektiğini bildirmiştir.

Zorunlu karşılık gelirleri faiz geliri olarak kabul edilmekte, katılım bankaları bu elde ettikleri zorunlu gelirlerin enflasyondan fazla olan kısımlarını sosyal sorumluluk faaliyetlerinde kullandıklarını ve finansal tablolara aktarmadıklarını bildirmektedir. Katılım bankacılığına ait işlem ve raporların şeffaflığı açısından önceki yıllarda elde edilen zorunlu karşılık ve benzeri gelirlerin bir sonraki dönem veya yıllarda hazırlanan bağımsız denetim raporlarında nerelerde kullanıldığının açıkça belirtilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Tablo 2. Türev Finansal Borçlar Hesabı

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Türev Finansal Borçlar	Albaraka Türk	-	-	88	6.418	1.545
	Kuveyt Türk	25.885	71.523	119.727	80.697	169.333
	Türkiye finans	9.482	33.354	32.357	27.518	62.380
	Vakıf Katılım	-	-	2.094	1.855	19.641
	Ziraat Katılım	-	-	-	6.280	6.145

Tablo 2’de katılım bankalarının türev finansal borçlar hesabının 2014-2018 yılları arasındaki gelişimi görülmektedir. Albaraka Türk katılım bankasının türev finansal borçlanma araçlarının 2014 ve 2015 yılında kullanmadığı görülmektedir. Türkiye Finans ve Kuveyt Türk katılım bankalarının 2014 yılından 2018 yılına kadar türev finansal borçlanma araçlarını kullandığı görülmektedir. En fazla türev borçlanma araçlarını kullanan banka 2014 yılından 2018 yılına kadar Kuveyt Türk bankası olmuştur. Ziraat katılım bankasının açıldığı 2015 ve 2016 yıllarında türev finansal borçlanma araçları bulunmazken Vakıf katılım bankasının ise faaliyete başladığı 2016 yılından itibaren her yıl türev borçlanma araçlarını kullanmıştır. Türev borçlanma araçlarını en az kullanan bankanın Ziraat katılım bankası olduğu görülmektedir.

Türev finansal araçlar futures, forward, opsiyonlar ve swap sözleşmeleri şeklinde oluşmaktadır. Swap sözleşmesi, para ve faiz swapları olarak iki şekilde olmaktadır. Katılım bankalarının denetim raporu incelendiğinde genel olarak türev işlemleri portföyünün, vadeli döviz alım satım, vadeli kıymet alım satım ve swap sözleşmelerinden oluştuğu görülmektedir. Türev finansal araçlar, ilk kayda alımında sözleşme tarihindeki gerçeğe uygun değeri ile muhasebeleştirilmekte ve sonraki raporlama dönemlerinde gerçeğe uygun değerleri ile yeniden hesaplanarak mali tablolara yansıtılmaktadır.

Türev araçlarla ilgili kayıtların TMS’ye uygun olduğu görülmektedir. Fakat swap işlemlerinin faiz sözleşmesi olma ihtimali bulunduğundan bunun net olarak açıklanmadığı görülmektedir. AAOIFI standartlarında (AAOIFI, Standart No: 21) türev ürün niteliğindeki, Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyon sözleşmelerinin caiz olmadığı hükmü verilmiştir (AAOIFI, Standart No; 20:540). Dayanak bir varlığa göre fiyatlandırılarak menkulleştirilen (kira sertifikası gibi) sermaye

piyasası araçlarının ihracı caiz görülmüştür (AAOIFI, Standart No: 17). AAOIFI standartları genel itibariyle faiz swaplarını caiz görmemiştir. Döviz ve vadeli bedelli swaplarda ise bir noktaya kadar uygunluk verilmiştir.

IFSB standartlarında ise vadeli işlem sözleşmelerine, sözleşmeye konu olan fiyat ve miktarın en az birinin sözleşme başlangıç tarihinde teslim edilmesi şartıyla bu işlem caiz görülebilir diye açıklanmıştır (IFSB Working Paper Series, 2019: 7). Opsiyon satışında ücretlendirme uygun görülmez. IFSB standartlarında, konvansiyonel bankalardaki döviz swap işleminin yerine, İslami murabaha sözleşmeleri içeren döviz swap işlemini onaylanmıştır. Ancak burada vadeli işlemlerde olduğu gibi geleneksel döviz swapının aksine mallar veya paranın başlangıçta teslimini öngörür. Katılım bankaları swap işlemlerini hangi yöntemlerle gerçekleştirdiğini denetim raporlarında detaylı olarak açıklamalıdır.

Tablo 3. Krediler ve Kredi Benzeri Alacaklar Hesabı

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Krediler ve Kredi Benzeri Alacaklar	Albaraka Türk	16.183.692	19.505.392	22.722.054	25.193.463	26.184.989
	Kuveyt Türk	21.366.880	27.171.901	30.179.226	38.686.230	45.865.291
	Türkiye Finans	23.056.422	27.114.891	25.699.683	25.438.310	29.825.791
	Vakıf Katılım		-	3.005.767	9.674.397	13.610.323
	Ziraat Katılım	16.183.692	19.505.392	22.722.054	25.193.463	26.184.989

Tablo 3 incelendiğinde, Krediler ve Kredi Benzeri Alacaklar Hesabının 2014-2018 yılları arasındaki hareketleri görülmektedir. En çok kredi alacağı olan banka 2017 yılında 45.865.291 TL ile Kuveyt Türk Katılım bankası olarak görülmektedir. Ziraat ve Vakıf Katılım bankalarının 2015 ve 2016 yıllarında faaliyete geçmesi nedeniyle kredi alacağı diğer bankalara göre daha az olmuştur. Dikkat çeken bir diğer husus ise kredi alacağının, yıllar itibariyle tüm bankalarda artış seyri göstermesidir. Kredi ve kredi benzeri alacakların AAOIFI ve IFSB Standartları ile karşılaştırılması alınan krediler grubu ile birlikte yapılacaktır.

Tablo 4. Alınan Krediler Hesabı

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Alınan Krediler	Albaraka Türk	3.215.988	4.104.688	4.424.195	5.411.969	6.852.093
	Kuveyt Türk	6.303.898	7.511.679	8.036.821	9.031.509	10.142.889
	Türkiye Finans	8.569.415	8.657.646	10.256.573	9.683.679	12.014.618
	Vakıf Katılım		-	199.278	1.270.654	3.691.339
	Ziraat Katılım		163.905	1.287.221	2.607.114	3.361.874

Tablo 4'te alınan krediler hesabı katılım bankaları için görülmektedir. Katılım bankalarının alınan krediler hesabının yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği ve 2018 yılı itibariyle en çok kredi alan bankanın Türkiye Finans katılım bankası olduğu görülmektedir. 2018 yılı itibariyle en düşük kredi alan banka ise Ziraat katılım bankasıdır.

Tablo 3 ve 4'de görüldüğü gibi tüm bankaların kredi ve kredi benzeri alacağı ve alınan krediler hesabının aktif olduğu görülmektedir. Kredilerle ilgili işlemlerin Türkiye'de bankalarla ilgili yasa yönetmelik ve standartlara uygun olarak hazırlandığı incelenen denetim raporlarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu hesapların faiz içeriğine sahip olması ihtimali söz konusu olduğundan AAOIFI'da ilgili standartlar incelenmiştir. Bu bağlamda Murabaha (Standart No: 8:200), Kredi Anlaşmaları (Standart No: 37:906), Likit Temini ve Kullanımını (Standart No: 44), Sendikasyon Finansmanı (Standart No: 24) ele alınmıştır.

AAOIFI'da faizli kredi ile likit temini ve kullanımının caiz olmadığı hükmü yer almaktadır. Faizli olarak gerçekleştirilen likit temini ve kullanımının doğrudan yapılması veya borçlu cari hesap ya da faizli yahut komisyonlu kredi limitleri yoluyla olması aynı hükme tabi tutulmaktadır. İlgili resmî denetleme ve düzenleme kurumları tarafından, faizsiz finans kurumlarına likit desteği sağlanacağı zaman fıkhi bakımdan mübah olanın mudârebe ve yatırım vekaleti olduğu ve bu yollara başvurulması gerektiği belirtilmektedir (AAOIFI Standart No: 44:1055).

Katılım bankaları uluslararası kuruluşlardan kredi temin ederken veya bir projeyi desteklerken sendikasyon yöntemine başvurabilirler. Sendikasyon konsorsiyumlarını oluşturan kuruluşların İslami finans kuruluşları olması esas olsa da konvansiyonel bankalarla da konsorsiyum kurulabilir. Fakat burada esas olan faaliyetlerin fıkha uygun olması ve konsorsiyum yönetiminin katılım bankalarında olmasıdır (AAOIFI, Standart No 24:625). Katılım bankalarının Merkez Bankası'ndan elde edeceği likiditenin faizsizlik ilkesine uygun, emtia murabaha sözleşmesinden oluşmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir (AAOIFI, Standart No: 6:156).

Krediler nakdi ve gayri nakdi olarak iki gruba ayrılmaktadır. Nakdi kredilerin, para borcu (karz-ı hasen), sermaye ortaklığı (müşâreke) ve emek sermaye ortaklığı (mudârebe) gibi nakit harcanması şeklinde olabileceği açıklanmaktadır. Mudârebe ve müşârekenin, kasıt ve kusuru olmadığı sürece müşteriyi borçlu kılmadığı ifade edilmektedir. Murâbaha ve finansal kiralamaya benzer şekilde mal ya da menfaatin sözleşmeye konu edilmesiyle de olabileceği belirtilmektedir (AAOIFI, Standart No: 37: 907).

(IFSB 17, 2015: 43) İslami finans kuruluşlarının Mudaraba, azalan müşareke, icara, murabaha, istisna ve salam adlı İslami finans ürünleri üzerinden kredi kullanabileceğini, kredilerde teminat ve ipotek alabileceklerini ayrıca İslami bankacılık esaslarına uygun kredi riskini azaltıcı teknikler kullanabileceklerini açıklamıştır. İslami finans kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan İslami bankacılık ilkelerine uygun faizsiz likidite temin edebilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 5'te katılım bankalarının para piyasalarından yaptıkları borçlanma tutarları gösterilmektedir. En az borçlanmayı Vakıf katılım bankası, en çok borçlanmayı ise Ziraat katılım bankası gerçekleştirmiştir. Vakıf katılım ve Türkiye Finans Katılım bankası 2018 yılında para piyasalarına borçlanmamıştır.

Tablo 5. Para Piyasasına Borçlar Hesabı

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Para Piyasasına Borçlar	Albaraka Türk	116.740	770.959	492.784	340.000	771.957
	Kuveyt Türk	708.743	711.542	1.219.873	750.524	188.003
	Türkiye Finans	652.629	972.544	547.774	510.534	-
	Vakıf Katılım	-	-	40.832	370.258	-
	Ziraat Katılım	-	48.536	133.668	2.607.114	864.414

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılım bankaları genellikle borçlanmak üzere para piyasası araçlarını kullanmışlardır. Bu konu ile birlikte; Satılmaya hazır finansal varlıklar grubu ile Vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar grupları da ele alınacaktır.

Para piyasası borçlanma araçları, repo ve ters repo işlemleri, TCMB tarafından ihraç edilen likidite senetleri, TCMB tarafından çıkarılan kira sertifikaları, sukuk, tahviller, hazine bonoları, finansman bonoları, menkul kıymetleştirilmiş varlıklar, gelir ortaklığı senetleri vb. borçlanma araçlarından oluşur. Bu borçlanma araçlarından Kira sertifikası ve sukuk hariç diğerleri konvansiyonel piyasa araçlarıdır. Katılım Bankalarının bu ürünlerden hangilerini hangi şartlarla kullandıklarını dipnotlarda açıklamaları gerekir. İnceleme sonucunda katılım bankalarının genellikle, para piyasasına borçlanma işlemlerinin detayları hakkında bilgi sunmadıkları görülmüştür. AAOIFI'da tahvil, bono, repo ve ters repo işlemleri maddi varlıkların akit konusu olmaması, sadece rehin olarak kalması nedeniyle bu borçlanma araçları caiz görülmemiştir. Bu araçlar yerine caiz kabul edilen finansal araçların kullanılması uygun görülmüştür (AAOIFI, Standart No 58:1298). IFSB'de herhangi bir mülkiyet hakkı olmayan yalnızca borcu temsil eden borçlanma araçları yerine mülkiyet hakkı sunan şeri temellere dayanan finansal araçlara uygunluk verilmiştir (IFSB, Standart No 19:1).

Tablo 6'da bankaların kredi alacaklarından takibe düşen krediler görülmektedir. En fazla kredi alacağı olan banka Kuveyt Türk olmasına rağmen takipteki krediler hesabının Türkiye Finans ve Albaraka Türk bankalarından daha az olduğu görülmektedir. En az takipteki krediler Vakıf bankasında yer alırken takipteki krediler hesabı en fazla olan banka ise Türkiye Finans Katılım Bankası olmuştur.

Tablo 6. Takipteki Krediler Hesabı

Hesap Adı	Banka Adı	2014	2015	2016	2017	2018
Takipteki Krediler	Albaraka Türk	326.975	468.413	1.105.954	1.212.610	1.888.547
	Kuveyt Türk	481.195	442.519	748.062	714.130	1.179.767
	Türkiye Finans	597.317	1.250.842	1.394.324	1.414.992	1.732.682
	Vakıf Katılım	-	-	3.647	15.438	245.988
	Ziraat Katılım	-	2	10.483	34.841	240.160

İnceleme konusu bankaların yukarıda ki tablo 6'da görüldüğü şekliyle kredilerden takibe düşenler bulunmaktadır. Bu katılım bankalarının kredilerin ödenmemesi durumunda bir cezai uygulama olarak farklı oranlarda tutar aldıkları görülmektedir. AAOIFI'da borçluya, borcunu vadesinde ödemeyip geciktirmesi durumunda nakdî veya aynı olarak bir bedel ödemesini şart koşmanın, müşteri ile düzenlenen sözleşmeye cezai şart maddesi koymanın caiz olmadığı hükmü yer almaktadır. Ayrıca sözleşmede cezai şart olarak ileri sürülen bedelin miktarının belirtilmesi ile belirtilmemesi arasında

bir fark olmadığı yer almaktadır. Cezai şart olarak ileri sürülen tutarın mahrum kalınan kâr veya paranın değerinin değişmesi karşılığında olması arasında da bir fark olmadığı açıklanmaktadır (AAOIFI, Standart No: 3: 90).

IFSB Standartlarında, Katılım bankaları kredi ve kredi kartları için teminat alabilir, kredi ile ilgili riski görürse tedbir alabilir ancak kasıtlı olmayan temerrüde düşme ve borç ödememe durumunda borç artırarak yeniden yapılandırma yapması ve takip işlemlerinden dolayı gelir elde etmeye icazet verilmemiştir (IFSB 16, 2015: 46).

İnceleme konusu bankaların banka kartı ve kredi kartı ürünlerini kullandıkları görülmektedir. AAOIFI'da banka kartlarının faizsiz finans kurumları tarafından çıkarılmasında herhangi bir sakınca olmadığı bununla birlikte kart hamilinin nakit çekimleri kendi hesabından yapması ve bu kartla yapılan işlemlere karşılık herhangi bir faiz uygulanmaması gerektiği yer almaktadır. Kredi kartlarının ise kart hamiline borçlarıyla ilgili ödemesini geciktirmesi durumunda faiz tahakkuk ettirileceği şartının ileri sürülmemesi gerektiği belirtilmektedir (AAOIFI, Standart No: 3: 91), (AAOIFI, Standart No: 37: 910). İnceleme konusu bankaların kredi kartlarının borçlarının ödenmemesi durumunda kredi kartı kar mahrumiyeti adı altında belirli oranlarda tahsilat yapıldığı görülmektedir.

AAOIFI'da Vadeli piyasalarda döviz alım satım işlemleri yapılmaması gerektiği, vadeli piyasalarda döviz alım satım işlemleri yapmanın kesinlikle yasak ve haram olduğu yer almaktadır (AAOIFI, Standart No: 1: 52). İnceleme konusu katılım bankalarının denetim raporlarında vadeli işlem ve opsiyon piyasalarında döviz alım satım işlemi gerçekleştirdikleri görülmektedir (31.12.2017 Albaraka Türk Bağımsız Denetim Raporu).

Yukarıda yer alan tespitler ve açıklamalardan hareketle katılım bankalarının yaptığı bazı işlemler muhtemelen İslami koşullara uygun olarak gerçekleşse bile yeterince açıklayıcı bilgi verilmediğinden kaynaklı olarak konvansiyonel bankaların benzer faizli ürünleri ile karıştırılmaktadır. Katılım bankalarının mevcut bu sorunu çözmek için İslami denetimden geçmiş mali tablo raporlarını ayrıntılı olarak kamuoyu ile paylaşması uygun olacaktır.

Katılım bankalarının bağımsız denetimden geçmiş mali tablolarının İslami finans ilkelerine göre denetlenmesine yönelik yaptığımız çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının bağımsız denetim raporlarında mali tablo hesap kalemlerinin, muhasebe politikalarının ve diğer ilgili unsurların İslami denetim ilkelerine uygunluğunun görülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bağımsız denetim raporlarında yeni bir şeri denetim tablosu veya mevcut finansal tablolara eklenecek yeni bir sütun ile İslami denetime uygunluk değerlendirilebilir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda katılım bankalarının, faize bulaşılma ihtimali olan, konvansiyonel bankalarla benzerlik gösteren, bir katılım bankasının açıklaması gereken, düzenlenen mali tabloların İslami bankacılık açısından daha şeffaf bir hale gelmesini sağlayacak hesaplar belirlenmiştir. Aşağıda İslami denetim standartlarına uygun bir denetim raporuna ilişkin örnek bir tablo sunulmuştur;

Tablo 7. İslami Denetim Standartlarına Uyumluluk Yönünden İncelenmiş Örnek Denetim Tablosu

Hesap Adı	Cari Dönem			Önceki Dönem		
	Uyumlu	Uyumsuz	Şartlı Uyumlu	Uyumlu	Uyumsuz	Şartlı Uyumlu
Nakit Değerler ve Merkez Bankası						
Bankalarda Tutulan Varlıklar						
Satılmaya Hazır Finansal Varlıklar						
Takipteki Krediler						
Türev ve Döviz İşlemleri						
Diğer Aktifler						
Alınan Krediler						
Para Piyasasına Verilen Borçlar						
Muhtelif Borçlar						
Ortaklık Yapıları						
Nazım Hesaplar						
Elde Edilen Kar Payı Gelirleri						
Verilen Kar Payı Giderleri						
Zekât Hesaplama ve Ödeme						

Tablo 7'de örnek bir İslami ilkelere uygunluk denetim tablosunun nasıl olması gerektiği ve tablonun içerisinde hangi hesaplara yer verilmesi gerektiği hususunda bilgiler verilmiştir. Tablo 7'de yer alan hesap kalemleri araştırmada yapılan doküman analiz çalışması sonucu katılım bankalarında sorun yaşanan, dipnotlarda ve açıklamalarda yeterli ve

gerekli bilgilerin verilmediği veya eksik verildiği, bankaların faiz bulaşma ihtimali olan hesaplar tespit edilerek oluşturulmuştur.

İslami ilkelere uygunluk denetimini yapan bağımsız denetçi, tabloda uyumsuz ve şartlı uyumlu olarak bildirdiği hesap kalemlerine ilişkin detaylı açıklamaları dipnotlarda vermelidir. Katılım bankalarının İslami esaslara göre denetiminin bağımsız denetim raporlarında diğer Uluslararası denetim standartları ile birlikte olması denetim noktasında dağınıklığı ve karmaşayı ortadan kaldıracak tek bir bağımsız denetim raporunda katılım bankalarının genel durumunun görünmesini sağlayacaktır. Bu durum katılım bankası paydaşlarının denetim konusunda bilgiye daha kolay ulaşmasını sağlayacaktır.

Ayrıca bu örnek tablonun katılım bankalarına faaliyet ve işlemlerinde konvansiyonel bankalardan ayıran noktaları sunma açısından imkân tanıyacağı düşünülmektedir. Katılım bankası müşterilerine, yatırımcılara ve kamuoyuna bu bankaların İslami esaslara uygun çalıştığı noktasında makul güvence sağlayacağı ve katılım bankası mali tablo raporlamalarının daha şeffaf bir hale geleceği düşünülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Katılım bankaları son yıllarda sadece İslam ülkelerinde değil uluslararası düzeyde büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim rekabetçi ve dinamik bir sektör ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İslami esaslara dikkat ederek faaliyetlerini sürdürme gerekliliği prensibiyle hareket etme zorunluluğu bulunan katılım bankalarının denetimi sürecinde de, bu prensiplerin dikkate alınması gerekmektedir. Katılım bankalarının, geleneksel bankalar gibi sadece uluslararası muhasebe standartları açısından değil İslami denetim standartları (AAOIFI VE IFSB vb.) açısından da denetlenmesi gerekmektedir. Bu konuda AAOIFI ve IFSB standartlarının düzenlenmesi, uygulanması ve yasal diğer boşlukların tamamlanması gerekir. Şeri denetim gerekliliği ve faaliyetlerde şeffaflığı sağlamak amacıyla yüksek düzeyde bir kamu güveninin sağlanması gerekmektedir.

Bu çalışmada, kamuoyu güvenini oluşturabilmek ve daha şeffaf mali tablolar düzenlemek için kamu denetimi ve bağımsız denetime tabi tutulan katılım bankaları mali tablolarının bağımsız denetimi aracılığıyla İslami bankacılık konseptine uygunluğunun araştırılması, eksikleri ve problemleri ortaya koyarak çözüm önerileri sunulması ve yeni bir İslami denetim tablosu yapmak amaçlanmıştır.

Alan yazında kamu denetimine ve BDDK'nın yetki verdiği bağımsız denetim şirketlerince bağımsız denetime tabi katılım bankalarının mali raporlardaki hesap gruplarının ve hesap kalemlerinin bağımsız denetim teknikleri kullanılmak suretiyle İslami bankacılık açısından sakıncalı ve uyumsuz yönlerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan, çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve bu alandaki açığı kapatacağı düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan veriler, Bankalar Kanununa göre bağımsız denetim yaptırmak zorunda olan Katılım Bankalarının finansal tabloları ve bağımsız denetim raporları Bankaların web sayfalarından ve Katılım Bankaları Birliğinden alınmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma tekniklerinden olan doküman analiz tekniği kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Doküman analizi konu ile ilgili kaynakların, kayıt veya belgelerin veri kaynağı olarak kullanıldığı özneliği sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemde bankaların yayınladığı mali tablolar, yevmiye kayıtları ve resmi belgeler veri olarak kullanılabilir. Bu çalışmada Katılım bankalarının bağımsız denetim Raporunda yer alan muhasebe politikaları ve finansal tablolardaki bilgilerin TMS ve BDS kapsamında nasıl oluştuğu ve İslami esaslar açısından hesap kalemlerinin uygun olup olmadığı doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmada yapılan doküman analizi ile bağımsız denetim raporunda yer alan mali tablolarda ilgili katılım bankacılığı çalışma prensipleri açısından eksiklikler tespit edilmiştir.

Katılım bankalarına ait mali tablolar ve muhasebe politikaları esas alınarak hazırlanan bağımsız denetim raporlarının uluslararası finansal raporlama standartları yanında İslami finansa uygunluk yönünden denetlenmesi ve denetim sonuçlarının bağımsız denetim raporunun ek bir bölümünde veya ayrı bir tablo olarak verilmesi bu bankalara ait tüm denetim sonuçlarının tek bir dokümanda görülmesini sağlayacaktır. Bu amaçla belirlenen bulgular değerlendirilerek, sorunlu, eksik ve faize bulaşma ihtimali olan hesaplar tespit edilerek yeni bir İslami bankacılık prensiplerine uygun örnek denetim tablosu oluşturulmuştur. Tek bir dokümanda hem uluslararası denetim standartları hem de İslami denetim standartlarına göre denetim yapılması, katılım bankalarının denetimi konusundaki karmaşayı ve

kamuoyunda yanlış bir algı olarak bulunan “katılım bankaları ile geleneksel bankalar arasında fark yoktur” söylemini ortadan kaldıracaktır.

Çalışma; yatırımcıların ve analistlerin, daha kolay bilgiye ulaşmalarını ve katılım bankaları hakkında daha hızlı karar vermelerini sağlayacaktır. Ayrıca dini hassasiyetleri dolayısıyla katılım bankacılığı ile çalışmayı tercih eden müşterilerin bu bankaların faaliyet ve işlemlerinde faizsizlik prensibine göre çalıştığına güvence altına alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Belirtilen bu gereksinimlerin yerine getirilmesi, katılım bankalarının sağlıklı bir şekilde İslami bankacılık esaslarına uygunluk denetimden geçmesine ve güvenilirliğine imkân sağlayacaktır. Böylece katılım bankalarının ulusal ve uluslararası finans pazarından daha yüksek pay alması için önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

Bir diğer avantajı ise konvansiyonel bankaların denetiminde olduğu gibi katılım bankalarının İslami açıdan denetimine de genel kabul gören uluslararası standartlar getirecek olmasıdır.

Katılım bankalarının İslami esaslara göre denetlenebilmesi için bağımsız denetim firmaları bünyesinde şeri denetim birimlerinin açılması ve konu hakkında uzman personelin çalıştırılması veya sadece şeri denetim yapacak alanında yeterli uzman personele sahip bağımsız denetim şirketlerinin kurulması gerekmektedir. Bu standartların uygulanabilmesi için İslami prensiplere göre denetim sonucunda katılım bankalarının İslami bankacılık denetim standartlarına, düzenlemelere ve yönetmeliklere uymadıkları tespit edilirse kamu adına BDDK belirlenen eksikliklerin giderilmesi için gerekli tedbirleri almalıdır.

Yapılan çalışmada ortaya çıkan sorunların belli bir kısmının, katılım bankalarının kullandığı tek düzen hesap planının konvansiyonel bankaların kullandığı hesap planı esas alınarak düzenlenmesinden kaynakladığı görülmüştür. Katılım bankaları çalışma prensipleri esas alınarak düzenlenecek farklı bir tek düzen hesap planının insanlarda oluşan düşünsel karmaşayı ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Ayrıca katılım bankası faaliyetlerinin İslami denetime uygunluğu için İslami denetim tablosu yanında, finansal veya finansal olmayan kalemler için uygunluğu üzerine puanlama sistemi içeren çalışmalarda yapılabilir.

Kaynakça

- Ajili, H., & Bouri, A. (2018). Corporate governance quality of Islamic banks: measurement and effect on financial performance. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. 11 (3):470-487.
- Al- Baluchi, A.A.A. (2006). “*The Impact of AAOIFI Standards and Other Bank Characteristics on the Level of Voluntary Disclosure in the Annual Reports of Islamic Banks*”, (Thesis submitted for the award of the degree of Ph.D.). Bahrain: School of Management University of Surrey.
- Albaraka Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2014 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 01.08.2020, <https://www.albaraka.com.tr/pdf/31.12.2014-solo.pdf>
- Albaraka Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2015 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 03.08.2020, <https://www.albaraka.com.tr/pdf/31122015TRSULO.pdf>
- Albaraka Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2016 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 06.08.2020, <https://www.albaraka.com.tr/pdf/ALBARAKATURK-31-12-2016-TR-SULO.pdf>
- Albaraka Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2017 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 09.08.2020, https://www.albaraka.com.tr/assets/tr/pdf/yatirimci-iliskileri/bagimsiz-denetim-raporlari/2017123_1.pdf
- Albaraka Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2018 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 12.08.2020, https://www.albaraka.com.tr/assets/tr/pdf/yatirimci-iliskileri/bagimsiz-denetim-raporlari/2018123_1.pdf
- Altay, A. (2019). “Bankaların Denetimi ve Gözetimi”. Aydın Karapınar (Ed.), *Bankaların Yönetimi ve Denetimi (176-205)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çürük, A. (2013). “*İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ertay, A. (2018). "Bağımsız Denetim Kapsamında Türkiye'de Yapılan Yasal Düzenlemelerin Bağımsız Denetim Üzerine Etkileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertugay, E. vd. (2019). "Faizsiz Finansal Kuruluşların Denetimi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (3),1442-1457.
- Forster, N. (1994). The analysis of company documentation. In C. Cassell & G. Symon (Eds.), *Qualitative methods in organizational research: A practical guide* (pp. 147-166). London: Sage Publications.
- Güler, E. (2006). "Bağımsız Dış Denetim Süreci, Kurumsal-Sosyal Sorumluluk İlişkisi, Bankacılık Sektörü Uygulaması", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Gündoğdu, A. (2017). " Türk Bankacılık Sisteminde Düzenleme ve Denetlemenin Etkinliğini Ölçmeye Yönelik Bir Analiz", *Sosyoekonomi*, vol.25 (34), 33-52.
- Güney, A. (2012). *Banka İşlemleri*. 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Haniffa, R., & Hudaib, M. (2010). Islamic Finance: From Sacred Intentions To Secular Goals?. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 1 (2), 85-91.
- İmran, M.,S., Ahmad, A. and Bhuiyan, Z., H. (2012). Auditing in Islamic Perspective and Auditing as Practiced in some selected Islamic Banks Operating in Bangladesh, *IJUC studies*, 9:293-306.
- Jabir Al-Sulaiti, A.A. Ousama and Helmi Hamammi, (2018) "The compliance of disclosure with AAOIFI financial accounting standards: A comparison between Bahrain and Qatar Islamic banks", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 9 (4):549-566.
- Kaban, İ. (2018). "Bankalarda Hile Denetimi: Merkezden Denetim Ve Personel Algısına İlişkin Nitel Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamla, R. and Rammal, H. (2013). "Social reporting by Islamic banks: does social justice matter?", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 26 Issue: 6, pp.911-945.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (17. Baskı) Ankara: Nobel yayınları.
- Kartal M.T. (2017). "Denetim Komitelerinin Yeterliliği: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Kartal, M.T. ve Ay, H. (2019). "Türkiye'de Faizsiz Finans Kuruluşları Açısından Bir Dönüm Noktası: Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) Üzerine Bir İnceleme", *Journal Of International Banking Economy And Management Studies*, 2 (1),77-102.
- Kasım, N., Sanusi, Z., M. (2013). "Emerging issues for auditing in Islamic Financial Institutions: Empirical evidence from Malaysia", *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)* e-ISSN: 2278-487X.Volume 8, Issue 5 (Mar. - Apr. 2013), PP 10-17 www.iosrjournals.org.
- Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2014 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 15.08.2020, <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-283.vsf>
- Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2015 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 17.08.2020, <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-284.vsf>
- Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2016 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 20.08.2020, <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-721.vsf>
- Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2017 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 23.08.2020, <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-1461.vsf>
- Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2018 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 26.08.2020, <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-2413.vsf>
- Mustafa, B. G. (2003) "The Implementation of Accounting Standards for Islamic Banks: a Study of Preparers' and Auditors' Opinions in Sudan", (Doctoral thesis, University of Surrey), Unpublished Phd Thesis, University of Surrey, UK.

- Nawaz, M.A. and Farzana, U. (2018). "Investment Related Risk Management Practice by Islamic Banks in Bangladesh". *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 6 (4):153-164.
- Oğuz, A.B. (2016). "Türkiye Kamu, Özel Sermayeli Mevduat Ve Katılım Bankalarının 2005-2013 Arasındaki Bazı Bilanço Kalemlerinin Karşılaştırılması", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (29):225-241.
- Özulucan, A. ve Deran, A. (2009). "Katılım Bankacılığı İle Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 85-108.
- Pabuççu, Y.U. (2017). "Evaluation Of Bank Spread Differences Between Conventional And Participation Banks", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli: Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shafii, Z., Ali, M.N. and Kasim, N. (2014). "Shariah audit in Islamic banks: an insight to the future shariah auditor labour market in Malaysia", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 145:158–172.
- Sherif, E. H., Khaled, H., Mohamed, M., & Hussien, M. (2018). The determinants of financial, social and Sharia disclosure accountability for Islamic banks. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*, 8 (3), 21-42.
- Srairi, S. (2018). "Determinants of Corporate Risk Disclosure Practices: the Case of Islamic Banks in Gulf Cooperation Council Region", *Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, 15 (1), 21-50.
- Sugözü, İ.H. (2017). "İslam Ekonomisi ve Adil Ekonomik Düzen", *Turkish Studies Academic Journals*, 12 (8):185-210.
- Şağbanşua, L. (2016). "İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Türkiye İçin Model Önerisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, A. (2018). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri". Ali Şimşek (Ed.), *Araştırma Modelleri* (80-107). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tekçam, R. (2017). "Faizsiz Bankacılıkta Denetim: Türkiye İçin Model Önerisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü.
- TKBB, (2015) AAOFI Faizsiz Finans Standartları Türkçe Çevirisi, İstanbul: Tkbb Yayınları, Yayın No:10.
- Turner, C. (2016). "Controlling Auditor Interactions to Improve the Quality of a Financial Statement Audit", Doctor of Business Administration (D.B.A.), Walden Dissertations and Doctoral Studies. 2587. Minneapolis, Minnesota, United States: Walden University Business Administration.
- Türkiye Finans Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2014 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 01.09.2020, <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/BagimsizDenetimRaporlari/Attachments/4/TF-Solo-201412 31.pdf>
- Türkiye Finans Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2015 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 03.09.2020, <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/BagimsizDenetimRaporlari /Attachments/67/TFKB31122015 SoloFinalTR.pdf>
- Türkiye Finans Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2016 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 05.09.2020, <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/BagimsizDenetimRaporlari /Attachments/78/TFKB%2031% 2012%202016%20Konsolide%20Olmayan%20Final.pdf>
- Türkiye Finans Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2017 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 07.09.2020, <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/BagimsizDenetimRaporlari /Attachments/88/TFKB%2031% 2012%202017%20solo.pdf>
- Türkiye Finans Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2018 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 09.09.2020, <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/BagimsizDenetimRaporlari /Attachments/101/TFKB%2031% 2012%202018%20solo.pdf>
- Uyar, S. (2015). "Denetim Standartlarına Göre Sınırlı Bağımsız Denetim (Finansal Tabloların Gözden Geçirilmesi)", *Mali Çözüm Dergisi*, 118:15-39.
- Vakıf Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2016 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 10.09.2020, <https://vakifkatilim.com.tr/documents/bagimsiz-denetim-raporlari/bagimsiz-denetim-raporu-2016-4-So lo.pdf>

- Vakıf Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2017 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 12.09.2020, <https://vakifkatilim.com.tr/documents/bagimsiz-denetim-raporlari/bagimsiz-denetim-raporu-2017-4-Solo.pdf>
- Vakıf Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2018 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 14.09.2020, <https://vakifkatilim.com.tr/documents/bagimsiz-denetim-raporlari/bagimsizdenetimraporu20181solo.pdf>
- Yahşi, F. (2014). “*Katılım Bankalarında Risk Odaklı İç Denetim Ve Bir Model Önerisi*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ziraat Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2015 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 20.09.2020, <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/KonsolideOlmayanDenetimRaporu31Aralik2015.pdf>
- Ziraat Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2016 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 22.09.2020, <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/Ziraat-Katilim-Solo-Aralik-2016-Denetim-Raporu.pdf>
- Ziraat Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2017 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 24.09.2020, <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/Ziraat-Katilim31.12.2017konsolide-olmayan-denetim-raporu.pdf>
- Ziraat Katılım Bankası Anonim Şirketi 31 Aralık 2018 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Bağımsız Denetim Raporu. Erişim Tarihi 26.09.2020, <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/31.12.2018denetim.pdf>

Kripto Varlık İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Accounting for Crypto Asset Transactions

Birsel Sabuncu ^a

^a Department of Accounting and Tax, Pamukkale University, Denizli, Türkiye
bsabuncu@pau.edu.tr

Özet

Teknolojik dönüşüm ile birlikte yaygın olarak işlem yapılan kripto varlıklar ekonomik yasaları yok eden, geleneksel iş süreçlerinde değişimleri talep eden durumdadır. Merkezi olmayan sistemlerde üretilen, güvenliğinin sağlanması için şifreleme yolunun kullanıldığı kripto varlıklar, ekonomide alternatifler sunmaktadır. Türkiye’de kripto varlıklar için ilk kez Resmi Gazete’de yönetmelik yayınlanmış olup kripto varlıkların muhasebesel boyutu ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu çalışmanın amacı, kripto varlık işlemlerini Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı’ndan yararlanarak, Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standardı (TMS/TFRS), Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS), Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)/Vergi Usul Kanunu (VUK) ve Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı çerçevesinde muhasebeleştirmeyi açıklamaktır. Bu kapsamda kripto varlık işlemlerinin ilk kayıt, değerlendirme ve elden çıkarma hususları ile ilgili varsayımsal örnekler oluşturularak işlemlerin muhasebeleştirilmesine yönelik yapılan karşılaştırmalı açıklamalarla uygulayıcılara ve literatüre katkı sunmaya çalışılmıştır. İlk muhasebeleştirme ve finansal tablo dışı bırakmada benzerlikler olmasına rağmen sonraki ölçüm ve itfa payı açısından farklılıklar vardır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Varlık, TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT/VUK, KÜMİ FRS

Abstract

Crypto assets, which are on our agenda and widely traded as a result of the digitalization of the economy with the technological transformation, are in a position that destroys economic laws and demands changes in traditional business processes. Crypto assets, which are produced in decentralized systems and where encryption is used to ensure their security, offer alternatives in the economy. For the first time in our country, the regulation was published in the Official Gazette for crypto assets and information is given about the accounting dimension of crypto assets. The purpose of this study is to explain the accounting principles for crypto asset in the framework of Turkish Accounting and Financial Reporting Standards (TMS/TFRS), the Financial Reporting Standard for Large and Medium-Sized Businesses (BOBİ FRS), General Communique on Accounting System Application (MSUGT)/Tax Procedure Law (VUK), the Financial Reporting Standards for Small and Micro Enterprises (KÜMİ FRS). In this context, recognition, measurement and disposal issues regarding crypto assets have been exemplified based on assumptions and made use of the Chart of Accounts Draft Compliant with Financial Reporting Standards. Thus, with comparative explanations for the accounting of transactions of crypto asset, it has been tried to contribute to practitioners and literature. While there are similarities in initial recognition and derecognition, there are differences in subsequent measurement and amortization.

Keywords: Crypto Asset, TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT/VUK, KUMI FRS

For Citation: Sabuncu, B. (2022). Kripto Varlık İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 220-230.
<http://dx.doi.org/10.29228/jav.64257>

Received: 24.08.2022 Accepted: 26.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1.Giriş

Kripto varlıklar, finansal piyasalardaki güvensizlik ve çöküş nedeniyle alternatif bir dijital varlık olarak ortaya çıkmıştır. Sayılarında artış olmaya başlamış olan kripto varlık işlemlerinin sanal ortamda şifreleme ile güvence altına alınarak kontrolü sağlanmaktadır. Kripto varlıklar, yatırımcılar için gün geçtikçe daha çok tercih edilen boyuta gelmektedir.

Türkiye’de ilk olarak 16 Nisan 2021 tarih ve 31456 Sayı no.lu Resmi Gazete’ de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik” yayımlanmış olup 30 Nisan 2021 tarihi itibarıyla uygulanmaktadır. Kripto varlıkları tanımlayarak kripto varlıkların ödemeler alanındaki kullanımlarını düzenleyen dört maddeden oluşan yönetmeliğe göre, “kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıklar” olarak ifade edilmektedir. Yönetmeliğe göre, kripto varlık alım satımı yasaklanmamasına rağmen para olarak kabul edilmemektedir. Bu varlıklar ödeme aracı olarak kullanılamayacak olup yatırım amaçlı kullanılacaklardır. Ayrıca, kripto paralar nakit kabul edilmemektedir ve firmanın yatırım yaparak kazanç elde etmeyi hedeflediği kalemdir. Kripto varlık işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak akademik çalışmalar da söz konusudur.

Ram ve diğerleri (2016) çalışmalarında, mülakat tekniği ile profesyonellerin görüşlerini alarak, neoliberal bir bakış açısı ile kripto paralar için söz konusu olan muhasebeleştirme ihtiyacına vurgu yapılmaktadır.

Aslantaş Ateş (2016) çalışmasında, kripto para birimlerinin muhasebe kayıtlarını incelediği çalışmasında, yatırım amaçlı alınan Bitcoinin yabancı para olarak değerlendirilmesi gerektiğini, yabancı paranın muhasebe uygulamalarına tabi olması gerektiğini belirtmiştir.

Serçemeli (2018) çalışmasında, kripto paraların mal, hazır değer ya da menkul kıymet olarak muhasebeleştirilmesine vurgu yaparak kripto paraların özün önceliğine göre muhasebe kayıtlarına alınmasını önermektedir.

Procházka (2018) çalışmasında, kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile ilgili değerlendirmeler ve karşılaştırmalar IFRS temelinde yapılmıştır.

Salawu ve Moloji (2018) çalışmalarında, Nijerya’daki muhasebe kuruluşlarının kripto paralar hakkındaki bakış açısını anket tekniği ile ölçülmektedir. Anket sonucu, kripto para işlemlerinin hükümet tarafından resmileştirilmesi yönündedir.

Yumuşaker (2019) çalışmasında, Bitcoinin muhasebeleştirilmesine ilişkin önerilerde bulunmakta ve kripto paranın emtia olarak kabulü durumunda diğer stoklar hesabında yer alacağı belirtilmektedir.

Kızıl (2019) çalışmasında, kripto paraları muhasebe ve vergilendirme açısından ele almakta, muhasebeleştirilme açısından Tekdüzen Hesap Planı’ndan yararlanarak menkul kıymet, para ve emtia olarak kayıtları yapılmaktadır.

Sixt ve Himmer (2019) tarafından yapılan çalışmada, kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini UFRS, Avrupa Ticaret Kanunları ve vergi kuralları açısından açıklamaktadır.

Cebecioğlu (2019) kripto para birimlerine dair uluslararası vergi uygulamalarını ve bakış açılarını incelemekte ve sonuçta aracılık hizmeti verilmesi ve bu nedenle komisyon alınması durumunda aracılık hizmeti veren kurumun ilgili hizmet bedeli için KDV hesaplaması gerekeceğini belirtmektedir.

Aslan (2020) çalışmasında, uluslararası kuruluşların kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin görüşleri analiz edilmektedir. Tescilli Ruhsatlı Muhasebeciler Birliği (ACCA) kripto paraların IAS 38 kapsamında ve Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) maddi olmayan duran varlıklar olarak muhasebeleştirilmesini uygun bulmaktadır. Avusturalya Muhasebe Standartları Kurulu (AASB) kripto paraların kullanım amaçlarına göre stoklar, finansal araçlar, maddi olmayan duran varlıklar olarak ve Japonya Muhasebe Standartları Kurulu (ASBJ) ise dijital para olarak muhasebeleştirilmesi görüşündedir.

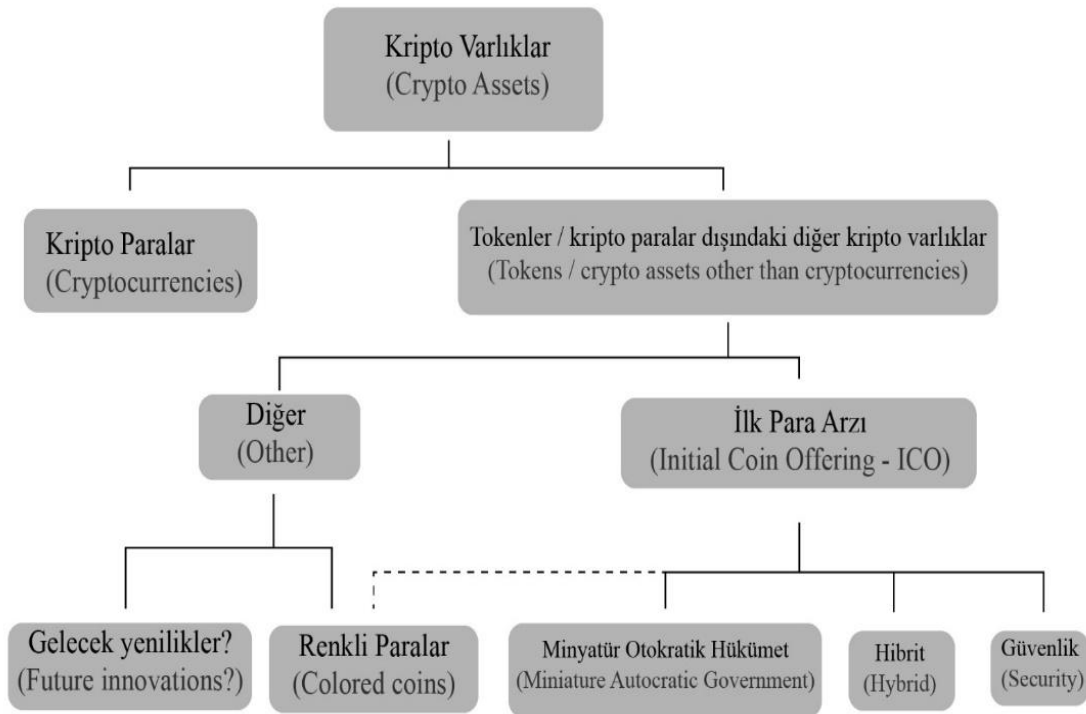
Kripto varlıklara olan ilginin giderek artması kullanımının her geçen gün artması nedeniyle muhasebe boyutunun ele alınması önemlidir. Kripto varlık işlemleri sonucunda firmaların kar veya zararı üzerinde etkisi olacağı aşikardır. Bu çalışmada, yönetmelik doğrultusunda kripto varlık işlemleri tasarlanmış örnekler üzerinden Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayımlanan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı” dan yararlanarak TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT/VUK ve KÜMİ FRS Taslağı kapsamında karşılaştırmalı olarak incelenmekte ve literatüre katkı, uygulayıcılara yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Türkiye’de tanımı netleşmiş olup gayri maddi hak kabul edilen ve yatırım amaçlı olarak kullanımının yasaklanmadığı kripto varlık faaliyetlerinin usulüne uygun olarak muhasebeleştirilmesi ve raporlanması için MSUGT/VUK Usul ve Esasları, “TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar”, BOBİ FRS’ de “Bölüm 14 Maddi Olmayan Duran Varlıklar”, KÜMİ FRS Taslağı’ da ise, “Bölüm 12 Maddi Olmayan Duran Varlıklar” doğrultusunda kayıtlara alınması mümkündür. Mevcut uygulama ve standartlar açısından ilk muhasebeleştirme ve finansal tablo dışı bırakmada benzerlikler olmasına rağmen sonraki ölçüm ve itfa payı açısından farklılıklar vardır.

2. Kripto Varlık Kavramı

Kripto varlıklar piyasadaki varlık sınıflamasına uymayan, merkezi konumda bulunmayan, herhangi bir ulusal statüye bağımlı olmayan, dijital ortamda ekonomilere pozitif katkı sağlayan, değişik form ve modelleri olan varlıklardır (Elliott & Lima, 2018: 3). Kriptografik yazılımdan türemiş olan kripto varlıklar, dağıtılmış bir defter sistemini kullanarak kaydedilen dijital varlıklardır (Treasury, 2018: 8). 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda ortaya çıkan kripto varlıklar ülkelerin çok fazla miktarda para basmasına, enflasyonun artmasına neden olmuştur (Danacı & Çetintaş, 2020: 74). Kripto varlıklar aşağıda yer aldığı gibi kripto paralar ve tokenler olarak iki ana grupta sınıflandırılmaktadır (Ernst&Young, 2018: 3):

Şekil 1. Kripto Varlık Sınıflandırması

Kaynak: Ernst&Young, 2018: 3

Kripto varlıklardan biri olan kripto paralar, kriptografi şifreleme yöntemlerini kullanan, merkezi olmayan dijital para birimleridir (Gandal & Halaburda, 2014: 2). Kripto para birimleri, kriptografiyi yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Kriptografi, kripto para sisteminin kurallarını güvenli bir şekilde şifrelemek için bir mekanizma sağlamaktadır (Narayanan ve diğerleri, 2016: 27). Bilgisayar algoritmalarıyla şifreleme kullanılarak üretilen dijital nitelikte kripto para ileri teknoloji barındırmaktadır (Sönmez, 2014: 8). Hiçbir yönetime veya kuruluşa bağlı olmayan ve fiziksel bir karşılığı olmayan kripto paralar, sanal platformda olan, kriptografi bilimini kullanan ve kendi güvenliğini sağlayan para birimidir (Günay & Kargı, 2018: 2). Kendilerine özgü kontrol mekanizmasına sahip olan kripto paralar, herhangi bir kurum veya merkez bankası tarafından kontrole tabii değildir (Gültekin, 2017: 3). Kullanıcıların kimlik bilgilerinin korunmasına imkan sağlayan blok zinciri teknolojisi ile kripto para işlemleri gerçekleştirilmektedir. Kullanıcı kimlik bilgileri blok zinciri teknolojisine kaydedilmeden kripto para işlemleri gerçekleştirilebilmektedir (Hameed & Farooq, 2016: 426). Günümüzde çok sayıda kripto paranın varlığı söz konusudur. Bitcoin ilk kripto para birimi olup Ethereum, Ripple, Litecoin, Binance Coin, Bitcoin Cash, Stellar, Tron, Cardano Bitcoin SV gibi çok sayıda türler mevcuttur (www.Coinmarketcap, 2021). Günümüzde halen daha en çok tercih edilen Bitcoin gelişimini sürdürmektedir (Güven & Şahinöz, 2018: 29). Ripple, blok zincir teknolojisi kullanmamasıyla diğer kripto paralardan farklıdır. Bağımsız bir yapıya sahip olan bu para birimi ağ üzerinden gerçekleşen işlemlerde risklere karşı dirençlidir. Kurucusu olan firma tarafından istenilen miktarda piyasaya sürülmekte olan bu para

birimi, diğer kripto paralar gibi madencilik ile üretilmemektedir. Litecoin, Bitcoin'e ilk alternatiflerden biri olarak geliştirilmiştir ve temel konsepti Bitcoin'den elde etmiştir. Fakat, birebir Bitcoin benzeri olmayıp parametreleri farklıdır. Litecoin daha düşük maliyetlidir ve işlem süresi daha kısadır.

Ödeme Yöntemleri Raporuna (2019) göre, Ethereum platformunda bir ödeme şekli olarak kullanılan Ethereum, 2018 yılının dördüncü çeyreğinde günlük işlemlerde en çok kullanılan kripto para birimi oldu. Kripto para birimleri, belirli bir blok zincirine özgü olan ve amacı değer değişimi yapmak olan değer birimleridir. Bunun dışında, sınırlı işlevselliğe sahiptirler, oysa tokenlar, geliştiricinin arzu ettiği herhangi bir varlığı veya işlevi temsil edebildikleri için bir değer değişiminin ötesinde işlevselliğe sahip olabilir (Martino, 2021: 9).

Kripto varlık türlerinden biri olan token, blok zincire entegre olarak kullanılan, birim değere sahip bu birim değer üzerinden alım-satım işlemi yapılabilen varlıklardır. Bu sistemde sözleşmesinin dışına çıkmak mümkün olmayıp herhangi bir ürün veya hizmet için token oluşturulabilmektedir (Angelo & Salzer, 2020: 2). Token, tasarlanan kripto para biriminin aksine uygulamalar arasında genel amaçlı bir değişim aracı olarak ortaya çıkmış daha dar bir şekilde tanımlanmış, dağıtılmış defter teknolojisinin özel kullanım durumudur (Ernst&Young, 2018: 5).

Tokenler kripto paraların alt birimi olarak tanımlanması mümkündür. Tokenlerin genellikle bağlı oldukları bir kripto para sistemi olup, kendilerine ait bir kriptolama sistemi yoktur (Shirole vd., 2020: 4). Fayda (Utility) Token, bir akıllı sözleşme sisteminde bir işlevi yerine getirmek için kullanılan tokenlere verilen isimdir. Özellikle merkezi olmayan finans uygulamalarında yer alan stable coinler bir fayda tokeni örneğidir (Harvey, Ramachandran & Santoro, 2021). Fayda (Utility) tokenler, blockchain tabanlı bir altyapıdır ve genellikle bir proje, bir uygulama veya tanımlanabilir bir faydası olan (erişim gibi aracılığıyla bir uygulamaya veya hizmete dijital olarak erişim sağlar. Menkul Kıymet (Security) tokenler, veren üzerinde borç veya öz sermaye talebi gibi varlıklardır. Bu nedenle, ekonomik işlevleri açısından, bu jetonlar hisse senetlerine, tahvillere veya türevlere benzemektedir. Tipik olarak, ihraç eden şirketteki bir hissedir (Angelo & Salzer, 2020: 2).

IMF piyasa değerinin Eylül 2021 itibarıyla 2 trilyon doları aşan kripto varlık işlemi olduğunu belirtmektedir (<https://blogs.imf.org/>). Kripto varlıklar daha yaygın hale geldikçe, daha geniş ekonomi için potansiyel etkileri açısından önemleri artacaktır. Gelişen teknolojinin getirdiği şartlara uyum sağlayabilmek için ekonomik faaliyetlerin, bankacılık işlemlerinin ve ticari işlemlerin dijital ortamlarda daha hızlı ve daha güvenilir bir ortamda gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bu noktada teknolojik gelişmelerin sunduğu katma değerlerden biri olan "kripto para" ve "dijital para" ödeme araçları ile işlemlerin yapıldığı görülmektedir (Özkul ve Baş, 2020: 60).

3. Kripto Varlık İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Bu bölümde kripto varlık işlemlerinin muhasebeleştirilmesi tasarlanmış örnekler üzerinden TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS, MSUGT/VUK kapsamında açıklanmaktadır. Söz konusu tasarlanmış örneklere ilişkin muhasebe kayıtlarında KGK tarafından yayınlanan "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı" kullanılmıştır. Taslak Hesap Planı yürürlüğe girdiğinde finansal tablolarını TMS, MSUGT veya ilgili diğer mevzuata göre hazırlayan firmalar tarafından kullanılabilir.

Ülkemiz açısından yönetmelik doğrultusunda kripto varlıkların ödeme aracı olarak kullanılamayacağı, ancak fiziksel niteliği olmayan tasarruf amaçlı varlıklar olarak kabul edilebileceği ifade edildiğinden, kripto varlıkların sınırsız ömre sahip maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesi de mümkün olmaktadır. TMS 38 Madde 8'e göre, "Maddi olmayan duran varlık, fiziksel niteliği olmayan tanımlanabilir parasal olmayan varlıktır" şeklinde tanımlanmıştır. BOBİ FRS Bölüm 14'de ve KÜMİ FRS Taslağı Bölüm 12'de fiziksel niteliği bulunmayan tanımlanabilir nitelikte parasal olmayan varlıklar maddi olmayan varlık olarak tanımlanmaktadır. MSUGT'e göre fiziksel varlığı bulunmayan, belli bir şekilde yararlanılan haklar ve şerefiyeler maddi olmayan duran varlıklardır. Kripto varlıkların fiziksel bir varlık olarak kabul edilmemesi, yatırım amaçlı kullanılabilecekleri, tasarruf amaçlı piyasada yer alacaklarının netleşmesi üzerine "Maddi Olmayan Duran Varlıklar" kaleminde "haklar" içinde muhasebeleştirilmesi mümkündür.

TFRS'ye göre, bir varlığın işletmeye ekonomik yarar sağlama olasılığı varsa, geçmişteki işlemler sonucu ortaya çıkıyorsa, maliyeti ya da değeri ölçümlenebiliyorsa, işletmenin kontrolünde ise, bu varlık finansal tablolarda gösterilmektedir. Ayrıca, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı Madde 9'a göre finansal tablolar, firmanın finansal durumunun biçimlendirilmiş sunumudur ve finansal tablolarda yer alması gereken kalemlerden biri de varlık kalemleri olarak tanımlanmaktadır. Böylece Türkiye'de "gayri maddi varlık" olarak kabul edilen kripto varlıkların finansal tablolarda yer alması gerekmektedir.

3.1. İlk Muhasebeleştirme

TMS 38'e göre varlık satın alındığında maliyet bedeli üzerinden muhasebe kayıtlarına alınmaktadır. Türkiye'de uygulamadaki BOBİ FRS, MSUGT ve taslak halindeki KÜMİ FRS açısından satın alma yolu ile elde edilen maddi olmayan duran varlık ilk muhasebeleştirmede TMS'de olduğu gibi maliyet bedeli üzerinden muhasebe kayıtlarına alınması gerekecektir. TMS'de vade farkı ayrıştırılacaktır. BOBİ FRS kripto varlık alımı vadeli olarak gerçekleştirilmiş ise, bir yıldan uzun vadeli alımlar için vade farkı ayrıştırılacaktır. KÜMİ FRS ve MSUGT uygulamalarında vade farkı ayrıştırılmayacak, satın alım sırasındaki tüm harcamalar maliyete eklenecektir. Günden güne artan kripto varlık işlemlerinde vadeli olarak işlemler yapılmıyor olsa dahi işlem sayısındaki artışın önüne geçilemeyeceği ve vadeli işlemlerin de gerçekleştirilme olasılığı yüksektir. Aşağıda ilk muhasebeleştirmeye ilişkin tasarlanmış örnek uygulama yer almaktadır.

-KLM A.Ş'nin ana faaliyet konusu "tekstil ürünleri üretimi" dir. Bu kapsamda işletme kazanç elde etmek ve yatırım amaçlı olarak kripto varlıklara yatırım yapmaktadır. Fiyat değişimlerinden kazanç elde etmek isteyen KLM A.Ş 01.10.2021 tarihinde kripto varlıklardan olan kripto paraların değerlendirileceği düşüncesiyle 500.000TL tutarında bitcoin, 300.000 TL tutarında ethereum Halkbank aracılığı ile alınmış ödeme banka hesabından yapılmıştır.

- TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT, KÜMİ FRS muhasebe kaydı:

01.10.2021			
261 Haklar Hs.		800.000	
261.01 Bitcoin	500.000		
261.02 Ethereum	300.000		
	102 Banka Hs.		800.000

Taslak Hesap Planı'nda, 261 Haklar hesabı, "teşvik, iş birleşmesi ya da doğrudan satın alma yoluyla edinilmiş olan hakların izlenmesinde kullanılan hesap" olarak ifade edilmektedir. Fiziki bir varlık olarak kabul edilmeyen, gayri maddi varlık olarak kabul edilen kripto varlıkların "doğrudan satın alma yolu ile edinilmiş olan haklar" olarak muhasebeleştirilmesi mümkündür.

-KLM A.Ş 15.11.2021 tarihinde ethereumun tamamını 350.000 TL olarak satmıştır.

- TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT, KÜMİ FRS muhasebe kaydı:

15.11.2021			
102 Banka Hs.		350.000	
	261 Haklar Hs.		300.000
	261.02 Ethereum		
	648 Maddi ve Maddi Olmayan		50.000
	Duran Varlıkların Satışından		
	Ortaya Çıkan Kazançlar Hs.		

Taslak Hesap Planı'na göre, kripto varlığın elden çıkarılması durumunda, defter değeri ile satış değeri arasındaki olumlu fark Taslak Hesap Planı'ndaki "648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar" hesabına alacak, olumsuz fark ise "658 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Zararlar" hesabına borç olarak muhasebeleştirilecektir.

3.2. İtfa Payı ve Sonraki Ölçüm

İtfa payı açısından, kripto varlıkların sonsuz ekonomik yarar sağlamak mümkün olduğu için, sınırsız bir ömre sahip oldukları ifade edilebilir. Bu nedenle de dönem sonlarında itfa ayrılmayacaktır. TMS 38'e göre, sınırsız ömre sahip maddi duran varlıklarda itfa payı ayrılmamaktadır. BOBİ FRS 2021 Sürümü Bölüm 14' de paragraf 14.22'de kripto paralar için itfa payı ayrılmayacağı açıkça belirtilmektedir. MSUGT/VUK'da itfa payı ayrılması ihtiyari, KÜMİ FRS'de ise, zorunludur.

Kripto varlıkların sonraki ölçümüne ilişkin olarak maliyet modeli uygulaması TMS, KÜMİ FRS, BOBİ FRS için geçerlidir. Maliyet modelinde, sınırsız ömrü olan maddi olmayan duran varlık maliyetinden birikmiş değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonra izlenmektedir. TMS 38 madde 108 e göre, TMS 36 Standardı uyarınca, sınırsız ömre sahip maddi olmayan duran varlığın geri kazanılabilir tutarının defter değeri ile karşılaştırılması yoluyla değer düşüklüğü test edilebilmektedir. TMS 38'in ölçüm yöntemlerinden bir diğeri ise, yeniden değerlendirme modelidir. TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü Standardı Madde 9'a göre, kripto varlıkların finansal tablolar için ölçümünde uygulanabilirliği mümkündür. TFRS 13'e göre, varlığın satışından veya devredilmesinden dolayı elde edilen piyasadaki taraflar arasında sıradan bir işlem sırasındaki oluşan fiyattır. Söz konusu varlığa ya da borca ilişkin karşılıklı taraflar arasında belirlenen piyasa fiyatı esas alınarak gerçeğe uygun değer belirlenmesi gerçekleştirilmektedir. Ekonomik değişikliklerin finansal raporlarda yansıtılmasını sağlayan gerçeğe uygun değer yaklaşımı olup varlıkların finansal raporlarda piyasa ile aynı değerlerle yer almasını sağlamaktadır. TMS 38'de gerçeğe uygun değer yöntemi uygulanmaktadır.

TMS' ye göre, aktif piyasasının olup olmamasına göre varlığın cari değeri iki farklı şekilde hesaplanmaktadır. Aktif piyasası olan varlıkların, "gerçeğe uygun değeri" kolayca bulunabilmektedir. Fakat, varlığın aktif piyasası yoksa varlığın kullanım değerinin hesaplanması gerekmektedir (Bilen ve Özkan, 2016: 12). Kripto varlık işlemlerinin yapıldığı, alım satıma imkan sağlayan internet siteleri söz konusudur. Bu hizmetleri sağlayan internet sitelerinde piyasa işlemleri aktif olarak gerçekleştirilebilmektedir. Fakat, kripto işlemlerinin yapıldığı bu aktif piyasalardaki kurumlar serbest olup düzenlemeleri ve denetimleri olmadığı gibi lisans durumları da bulunmamaktadır.

BOBİ FRS Bölüm 18' de varlığa ilişkin değer düşüklüğü, defter değerinin geri kazanılabilir değerinden büyük olması durumudur. Varlığa ilişkin geri kazanılabilir tutar ile defter değeri arasındaki fark kadar karşılık ayrılması gerekmektedir. Bu konuda BOBİ FRS ve TMS 36 Standardı uyumludur (Gökçen, Öztürk, Güleç, 2019: 426).

KÜMİ FRS Bölüm 16 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Madde 3' e göre, varlığın değer düşüklüğüne uğradığı gösteren bir belirti olması durumunda dönem sonlarında varlığın defter değeri ile satış maliyetleri düşülmüş gerçeğe uygun değerinin karşılaştırılması gerekmektedir.

VUK'nun 269. Maddesine göre gayri maddi haklar maliyet bedeli ile değerlendirilir. Maddi olmayan duran varlığı elde etmek için yapılan tüm harcamalar maliyet bedeline dahil edilmektedir.

Kripto sonraki ölçümüne ilişkin olarak Maliyet modeli uygulaması TMS, KÜMİ FRS, BOBİ FRS için de geçerlidir. VUK'da maliyet bedeli ile değerlemeye tabi tutulmaktadır. TMS 38 Madde 74 ve 75'de belirtildiği üzere, ölçüm ile ilgili yöntemler, Maliyet Modeli ve Yeniden Değerleme Modeli'dir. Yeniden Değerleme Modeli'nde ilk muhasebeleştirilmeden sonraki dönem sonlarındaki ölçümlerinde, gerçeğe uygun değer üzerinden itfa ve değer düşüklüğü zararlarının düşülmesinden sonraki değer üzerinden izlenmektedir. Sınırsız yaşam döngüsüne sahip varlıklar için itfa söz konusu olmadığından, gerçeğe uygun değer üzerinden yalnızca birikmiş değer zararları düşülerek izlenmektedir. Varlığa ilişkin değer artışları özkaynaklar grubu içerisinde değer azalışları ise gelir tablosunda kâr veya zararda raporlanmaktadır. Aşağıdaki örnek uygulamada yeniden değerlemeye ilişkin muhasebe kayıtları yer almaktadır.

TMS/TFRS' ye göre muhasebe kaydı:

-KLM A.Ş 31.12.2021 tarihinde kayıtlı olan bitcoin parasının değerinin 1.000.000 TL olduğu belirlenmiştir.

- 01.10.2021 kripto para maliyeti: 800.000 TL

- 31.12.2021 yeniden değerlendirilmiş tutarı: 1.000.000 TL

- 31.12.2021 tarihinde kripto paranın yeniden değerlendirme değerindeki artış: 200.000TL

31.12.2021	
261Haklar Hs	200.000
802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları) Hs.	200.000

31.12.2021	
802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları) Hs.	200.000
552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları Hs	200.000

Maddi olmayan duran varlıkların sonraki ölçümlerinde yeniden değerlendirme yönteminin kullanılması durumunda, varlığın değerinde meydana gelen değer artışları, ilgili maddi olmayan duran varlık hesabına borç kaydedilirken, karşılığında "802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları)" hesabının alacağına kaydedilmektedir. Dönem sonlarında tutarlar ilgili gruplarda yer alan hesaplara aktarılır. Yeniden değerlendirme sonucunda ortaya çıkan tutar "522 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları" hesabında muhasebe kaydına alınmaktadır.

3.3. Finansal Tablo Dışı Bırakma

Kripto varlıkların finansal tablo dışı bırakılmasında TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve MSUGT 'da ortaya çıkan farklar kâr veya zararda muhasebeleştirilmesi açısından benzerdirler. Satın alınmış olan kripto varlıkların elden çıkarıldığında finansal durum tablosu dışında bırakılmaktadır. Bu varlıkların finansal durum tablosu dışı bırakılmasından ortaya çıkan kazanç veya kayıplar TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve MSUGT'ye göre, kar veya zarara yansıtılacaktır. Aşağıda örnek uygulamalar yer almaktadır.

-KLM A.Ş 31.01.2022 tarihinde defter değeri 1.000.000 TL olarak kayıtlı olan bitcoin parasını 1.400.000 TL olarak satmıştır.

- TMS 38 (maliyet modeline göre), BOBİ FRS, MSUGT, KÜMİ FRS muhasebe kaydı:

31.01.2022	
102 Banka Hs.	1.400.000
261 Haklar Hs.	1.000.000
648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar Hs	400.000

Taslak Hesap Planı'na göre, kripto paraların elden çıkarılması durumunda defter değeri ile satış değeri arasındaki olumlu farklar "648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar" hesabına alacak kaydedilmektedir. Defter değeri ile satış değeri arasındaki olumsuz fark ise "658 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Zararlar" hesabına borç kaydedilmektedir.

TMS 38'e göre, yeniden değerlendirme modelini uygulayan firmaya ilişkin örnek uygulama aşağıda yer almaktadır.

-KLM A.Ş 31.01.2022 tarihinde yeniden değerlendirme artışı 200.000 TL ve defter değeri 1.000.000 TL olarak kayıtlı olan bitcoin parasını 1.200.000 TL olarak satmıştır.

31.01.2022	
102 Banka Hs.	1.200.000
261 Haklar Hs.	1.000.000
648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar Hs	200.000

Yeniden değerlendirme nedeniyle oluşan kazançlar kâr veya zarar ile ilişkilendirilmeyerek, öncelikle "570 Geçmiş Yıllar Karları" hesabı ile muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

31.01.2022	
552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları Hs.	200.000
570 Geçmiş Yıllar Karları Hs.	200.000

Taslak Hesap Planı'na göre, dönem net karından "55 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirler (Giderler)" grubundaki hesaplardaki birikimli gelirlerden ve diğer özkaynak hesaplarından yapılan aktarımlarda "570 Geçmiş Yıllar Karları" hesaba alacak kaydedilmektedir.

4. Sonuç

Kripto varlık işlemlerinin ekonomideki payının artışıyla kayıt altına alınması, sınıflandırılması, özetlenmesi, raporlanması ihtiyacı nedeniyle muhasebeye önemli görevler düşmektedir. Ödeme aracı olmadığı konusuna açıklık getirilen kripto varlıkların yatırım aracı olduğu düzenlenmiştir.

Kripto varlık işlemlerinin TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve MSUGT'ye göre, ilk muhasebeleştirilmesinde maliyet bedeli üzerinden muhasebeleştirilmesi söz konusudur. Sadece vade farkı TMS ve BOBİ FRS'de ayrılması gerekmekte, KÜMİ FRS ve MSUGT'da maliyete eklenmektedir. Sonraki ölçümde ise, TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS'de benzerlik göstermekte maliyet modeli uygulanmaktadır. VUK'da ise maliyet bedeli ile değerlendirilmektedir. Sonraki ölçüm açısından TMS farklı olarak ikinci bir seçenek yeniden değerlendirme modelini uygulanmasına imkan tanımasından dolayı farklılık göstermektedir.

Kripto varlıkların elden çıkarılmasında ise TMS/TFRS, BOBİ FRS, MSUGT ve KÜMİ FRS, elden çıkarma sonucu ortaya çıkan kazanç veya kayıpların kâr veya zarar kaydedilmesine izin vermektedir.

Kripto varlıklardan yapısı gereği sonsuza kadar ekonomik yarar sağlamak mümkündür, sınırsız bir ömre sahiptirler. TMS'de sınırsız ömre sahip varlıklar için itfa payı ayrılmaz ve BOBİ FRS'ye kripto paralara itfa payı ayrılmayacağı maddesi eklenmiştir. MSUGT/VUK'da itfa payı ihtiyari, KÜMİ FRS Taslağı'nda itfa payı zorunludur. Taslak aşamasındaki KÜMİ FRS'de de kripto varlıklar ile ilgili düzenlemelere yer verileceği umulmaktadır. Kripto varlıklar için fiyat değişimlerinin takip edilebildiği aktif piyasaların var olmasına rağmen merkezi bir yönetime bağlı olmaması, ölçümlemede dikkate alınacak piyasa fiyatı resmi olarak uygulanıp uygulanmayacağı netleştirilmesine ve vergisel boyut olarak da düzenlemeler gereksinim vardır.

Bundan sonraki çalışmalarda, kripto varlık madenciliği üzerine muhasebeleştirme, maliyetlerin hangi kalemlerde yer alacağı, nasıl ölçümleneceği ve finansal tablolara etkisinin ele alınması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Angelo, M. D. & Salzer, G. (2020). Tokens, Types, and Standards: Identification and Utilization in Ethereum, *The 2nd IEEE International Conference on Decentralized Applications and Infrastructures*. ISBN:978-1-7281-6978-1, Oxford, DOI: 10.1109/DAPPS49028.2020.00001
- Aslan, Ü. (2020). Kripto Para Muhasebesi Üzerine Yapılan Tartışmalar ve Finansal Raporlama Üzerindeki Etkileri, *Tide Academia Dergisi*, 2(2), 257-286.
- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 1, ss.349-366.
- Bilen, A. & Özkan, F. (2016). TMS-36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardına Göre Kullanım Değerinin Hesaplanması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 1-14.
- Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS). (2021). Sürümü Bölüm 14: Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/>
- Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS). (2021). Sürümü Bölüm 18: Varlıklarda Değer Düşüklüğü, Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/>
- Cebecioglu, E. (2019). Kripto Paraların (Bitcoin) Uluslararası Boyutuyla Vergisel Açıdan İncelenmesi. PKF İstanbul. <https://www.pkfistanbul.com/kriptoparalarin-bitcoin-uluslararasi-boyutuyla-vergisel-acidan-incelenmesi/>,
- Coinmarketcap (2021). Erişim adresi: <https://coinmarketcap.com/>
- Danacı, M. C. & Çetintaş, Ö. (2020). "Bankalarda Finansal Teknoloji ve Yenilikler", *Turkish Business Journal*, 1(2), 52-79.
- Elliott, D. J & De Lima, L. (2018). Crypto-Assets: Their Future And Regulation, October, Marsh & McLennan Companies, Erişim adresi: https://www.atlantafed.org/-/media/documents/news/conferences/2018/1018-financial-stability-implications-of-new-technology/papers/elliott_crypto-assets.pdf
- Ernst&Young. (2018). IFRS (#) Accounting for Crypto-Assets. Erişim adresi: <file:///C:/Users/Pau/Downloads/ey-ifrs-accounting-for-crypto-assets.pdf>

- Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı (2018). Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/EK2_Finansal%20Raporlama%20Standartlar%C4%B1na%20Uygun%20Hesap%20Plan%C4%B1%20Tasla%C4%9F%C4%B1.pdf
- Gandal, N. ve Halaburda, H. (2014). Competition in the Cryptocurrency Market. *Bank of Canada*, Ottawa, 1-33.
- Gökçen, G., Öztürk, E. & Güleç, Ö. F. (2019). KÜMİ FRS Seti Taslağı, BOBİ FRS Seti ve Tam Set TMS/TFRS'nin Temel Konular Açısından Karşılaştırılması, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), 413-430.
- Gültekin, Y. (2017). Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 97-113.
- Günay, H. F. & Kargi, V. (2018). Kripto Paranın Vergilendirilmesi Fikrinin Mali Yönden Değerlendirilmesi, *Journal of Life Economics*, 5(3), 61-76.
- Güven, V. & Şahinöz, E. (2018). Blokzincir, Kripto Paralar, Bitcoin: *Satoshi Dünyayı Değiştiriyor*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Hameed, S. & Farooq, S. (2016). The Art of Crypto Currencies: A Comprehensive Analysis of Popular Crypto Currencies, (*IJACSA*) *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 7(12), 426-435.
- Harvey, C. R., Ramachandran, A. & Santoro, J. (2021). DeFi and the Future of Finance, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3711777>
- IMF Blog (2021). Crypto Boom Poses New Challenges to Financial Stability. Erişim adresi: <https://blogs.imf.org/2021/10/01/crypto-boom-poses-new-challenges-to-financial-stability/>
- International Accounting Standards Board-IASB (2019). Erişim adresi: <https://www.ifrs.org/news-and-events/updates/ifric-updates/june-2019/#8>
- Kızıl, E. (2019). Türkiye'de Kripto Paranın Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, 29(155), 179-196.
- Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) (2019). Bölüm 12 Maddi Olamayan Duran Varlıklar. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/K%C3%BC%C3%A7%C3%Bck%20ve%20Mikro%20%C4%B0%C5%9Fletmeler%20%C4%B0%C3%A7in%20Finansal%20Raporlama%20Standard%C4%B1.pdf>
- Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) (2019). Bölüm 16 Varlıklarda Değer Düşüklüğü. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/K%C3%BC%C3%A7%C3%Bck%20ve%20Mikro%20%C4%B0%C5%9Fletmeler%20%C4%B0%C3%A7in%20Finansal%20Raporlama%20Standard%C4%B1.pdf>
- Martino, P. (2021). Blockchain and Banking, *Blockchain Technology: Key Features and Main Applications*, pp 9–31, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-70970-9_2
- Muhasebe Sistemi Uygulamaları Genel Tebliği (MSUGT) (1992 Aralık). Erişim adresi: <https://gib.gov.tr/node/88229>
- Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E. W., Miller, A., Goldfeder, S. & Clark, J. (2016). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: A Comprehensive Introduction*. New Jersey: Princeton University Press.
- Procházka, D. (2018). Accounting for Bitcoin and other Cryptocurrencies under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models, *International Journal of Digital Accounting Research*, 18, 161–188.
- Ram, Asheer J., Maroun, W. & Garnett, R. (2016). Accounting for The Bitcoin: Accountability, Neoliberalism and a Correspondence Analysis, *Meditari Accountancy Research*, 24(1), 2–35. doi:10.1108/MEDAR-07-2015-0035
- Resmi Gazete (Sayı: 31456) (2021). Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm>
- Salawu, M. K. & Moloi, T. (2018). Benefits of Legislating Cryptocurrencies: Perception of Profession Accountants. Erişim adresi: <https://www.abacademies.org/articles/benefits-of-legislating-cryptocurrencies-perception-of-nigerian-professional-accountants-7756.html>
- Shirole M., Darisi M. & Bhirud S. (2020). *Cryptocurrency Token: An Overview*. In: Patel D. et al. (eds) IC-BCT 2019. Blockchain Technologies. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4542-9_12.

- Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi, *Finans Politik Ekonomik Yorumlar*, Mayıs (639), 33–66.
- Sixt, E. & Himmer, K. (2019). Accounting and Taxation of Cryptoassets. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3419691
- Sönmez, A. (2014). Sanal Para Bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(3), 1-14, Erişim adresi: http://www.tojdac.org/tojdac/VOLUME4-ISSUE3_files/tojdac_v04i301.pdf
- Vergi Usul Kanunu (VUK). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210716-9.htm>
- TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu (2021). Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/>
- TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (2021). Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/>
- TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü (2021). Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/>
- Treasury (2018). *Cryptoassets Taskforce, Final Report*, Financial Conduct Authority, Bank of England, ISBN 978-1-912809-13-4, Erişim adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/752070/cryptoassets_taskforce_final_report_final_web.pdf (02.08.2021).
- Yumuşaker, M. C. (2019). Kripto Para ve Tipleri, Bitcoin Olgusu ve Muhasebesi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12(18), 1007-1029. doi: 10.26466/opus.585051

Kırsal Yerleşimlerde Gençlerin Göç Etme Eğilimleri ve Etkileri: Bitlis İli Adilcevaz İlçesi Örneği

Migration Tendencies and Effects of Young People in Rural Settlements: A Study of Adilcevaz District in Bitlis Province

Md Moynul Ahsan^a , Dilaver Duman^b

^a Department of Real Estate Development and Management, Ankara University, Ankara, Türkiye
moynulurp01@gmail.com (Corresponding Author)

^b Department of Real Estate Development and Management, Ankara University, Ankara, Türkiye

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Bitlis İli Adilcevaz İlçesi’ndeki gençlerin göç eğilimleri ve etkilerinin incelenmesidir. Çalışma sırasında nitel çalışma olarak gençlerle bir odak grup görüşmesi, anahtar bilgi verici ve nicel olarak, Adilcevaz’dan göç etmiş 15-24 yaş arasında 320 gence çevrimiçi anket uygulanmıştır. Araştırmada göç eden gençlerin çoğunluğunun öğrenci olduğu ve bu gençlerin çoğunlukla aileleriyle birlikte göç ettiği tespit edilmiştir. Gençlerin yaklaşık %47 oranında en fazla Marmara Bölgesi’ne göç ettiği tespit edilmiştir. Gençlerin yaklaşık %78’i daha önce göç etmiş akrabalarının verdiği olumlu bilgilerin göç etmelerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Gençlerin göç sonrası yaşadıkları zorluklar ele alınmıştır. Odak Grup Görüşmesi ve Anahtar Bilgi Verici bölgesi’nin hizmet ve olanaklar açısından Doğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelere göre geride kaldığı tespit edilmiştir. Araştırmada, ilçede işgücünün azaldığı, genç nüfusun çok az olduğu veya neredeyse hiç olmadığı, dolayısıyla tarım ve hayvancılık sektörünün gelişmesi için ciddi engel oluşturduğu tespit edilmiştir. Adilcevaz İlçesinde kırsal kalkınma için kadınlara önem verilmesi, iş yaşamına teşvik edilmesi, mevcut turistik alanların iyileştirilmesi, tarım ve hayvancılık sektöründe gençlerin bilinçlendirilmesi, teşvik edilmesi ve ekonomide aktif rol almaları için katkı sunulmasının gerekli olduğu önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İç Göç, Kırsal Yerleşimler, Gençler, Doğu anadolu bölgesi, Türkiye

Abstract

The aim of this study is to examine the migration tendencies and effects of young people in the Adilcevaz District of Bitlis province located under the Middle East Anatolian Region of Turkey. As a qualitative study, a FGD with a young group of people and 6 KII with the young people; and as a qualitative study, an online questionnaire survey of 320 young people aged between 15–24 who migrated from Adilcevaz district have been conducted in this study. It has been found that the majority of young people who migrated were students and most of them migrated with their families. It has found that around 47% of the young people migrated to the Marmara Region. Around 78% of the youth stated that the pragmatic information given by their relatives who had migrated before was effective in their migration period. The difficulties experienced by the youth people after migration are also focused in this study. From FGD and KII, it has been found that the Middle East Anatolian Region lags behind in terms of services and opportunities than other regions of Turkey. This study found that the workforce in the district has decreased and the young population is very low or almost absent which is a serious obstacle for the development of the agriculture and livestock sectors in the district. The study recommends that it is necessary to prioritise women for rural development in the district, encourage business life, improve existing touristic areas, raise awareness and encourage youth in the agriculture and livestock sectors, and contribute to their active role in the economy.

Keywords: Internal migration, Rural settlements, Young people, East Anatolia Region, Turkey

For Citation: Ahsan, M. M. & Duman, D. (2022). Kırsal Yerleşimlerde Gençlerin Göç Etme Eğilimleri ve Etkileri: Bitlis İli Adilcevaz İlçesi Örneği. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 231-243. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63782>

Received: 28.07.2022

Accepted: 25.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

İnsanlar tarih boyunca çeşitli nedenlerden dolayı yaşadığı mekânlardan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu ayrılma gönüllü olmanın yanı sıra insanların yeteneklerini ve tercihlerini etkileyen; sosyal, siyasi, ekonomik, çevresel, iklim vb. koşullar olarak da görülmektedir (Ahsan, 2019; Ahsan,2017). Dolayısıyla, göç insan ve mekân üzerinde çok yönlü bir etkiyi beraberinde getirmiştir (Ahsan, 2019; Ahsan, 2017). 20.Yüzyılın ikinci yarısının başlamasıyla birlikte uluslararası göçün sebep olduğu sorunlar, küreselleşmenin etkisiyle yaygınlaşma ve yoğunlaşmaya başlamıştır (Ayyıldız ve Karataş, 2021). Doğu-Batı arasındaki önemli bir geçiş güzergâhı olan Anadolu'da yıkılan ve kurulan medeniyetler için ayrı bir önemi bulunan göç, Türkiye içinde (iç göç) de çok yönlü etki göstermektedir (Ekici ve Tünel, 2015). Türkiye coğrafi, stratejik, kültürel, siyasi ve jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca önemli göç yollarından biri olmuştur (Aslantürk, 2020).

Türkiye'deki göç çalışmalarına bakıldığında, Türkiye'deki iç göçlerin neden ve sonuçlarını gösteren birtakım çalışmalar yapılmıştır. Şen (2014), çalışmasında, tarımda makineleşme ve hızlı nüfus artışı ile birlikte insan gücüne duyulan ihtiyacın azaldığını ve işsiz olan kişilerin sanayisi gelişmiş olan kentlere doğru göç etmeye başladığını ifade etmektedir (Şen, 2014). Özdemir (2012), göçlerde siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik birden fazla faktörün etkili olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2012). Özdemir (2012) 1950'li yıllardan sonra, Türkiye'de kırsal kesimlerde tarımda makineleşmeyle birlikte iç göçün arttığını, kırsal ve kentsel nüfus dağılımının büyük ölçüde değiştiğini, bunun sonucu olarak da toplumsal sorunların artmasına ve bunlara yeni sıkıntıların eklenmesine neden olacağını ifade etmektedir. Tarımda makineleşmenin artmasıyla kırsal kesimlerde işsizlik sorununun ortaya çıktığını, kapitalizmin kırsal yerleri etkilemesi ve bu etkilerin bırakmış olduğu olumsuzluklar ile birlikte tarımsal üretim yapanların bu durumdan zarar gördüğüne değinmektedir.

Devletin kırsal alanlardaki altyapı ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olmasının bölgedeki halkın göç etmesine neden olduğunu belirtmektedir. Devletin tarımdan elini çekmesi ve üretimin kapitalist tüccar kesimin eline bırakılmasıyla, toprağı kalmayan halkın geçim sıkıntısı yaşadığını bu durumdan dolayı da sanayi yatırımlarının fazla olduğu kentlere göç etmek çekici bir hal alarak, ülkede kırsal ve kentsel farklılıkların oluşmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Ardahan'da insanların işsiz olması, olumsuz iklim ve coğrafi şartlar, eğitim ve sağlık sektöründeki noksanlıklar göçe etki eden olumsuz faktörler olarak sıralanmıştır. (Kızılkaya, 2014; Birinci, 2018). Kızılkaya (2014), kentsel yerlerdeki gelir seviyesi ve yaşam standartlarındaki artışın, göçe etki eden olumlu nedenler arasında göstermektedir. Ardahan'dan göç edenlerin birçoğunun 15 yıl ve daha öncesinde göç ettiğini, göç edenlerin eğitim seviyesinin düşük ve orta yaş grubu içindeki insanlardan ibaret olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, göçlerde terörün etkisinin olmadığını belirtmiş fakat aileler çocuklarının geleceğini düşündüğünden dolayı, kırsal alandaki eğitim olanaklarının yeterli düzeyde olmaması sebebiyle ve kadınların şehirlere gelin gitmesi ile de göçlerin arttığını ifade etmiştir (Kızılkaya, 2014). İkinci örnek ise, Yulafçı (2014), Samsun'da kentlere göç etmede göçün itici nedenlerinin, elektrik, su, telefon arızaları, ulaşım yollarının kötü durumda oluşu, köylerdeki eğitim, sağlık ve altyapı olanaklarının yetersiz seviyede oluşunun köylerde yaşam konforunu düşüren nedenler olduğunu belirtmiştir (Yulafçı, 2014).

Köylerde geçim kaynağı, tarıma dayalı olduğundan tarım haricinde başka iş imkânlarının olmaması, sulama kaynaklarının ve altyapının yetersiz seviyede olması, tarımsal arazilerin bölünmüş ve dağınık şekilde olması, tarladan alınan ürünlerin aileyi geçindirmek için yeterli olmamasının, tarım faaliyetlerini azaltarak, göçü hızlandırdığını ifade etmektedir (Yulafçı, 2014). Ekmekçiler (2011) kırsal kesimlerden Diyarbakır'a göç edilmesinin en önemli nedenlerinin, ekonomik faktörler, kan davaları, terör, sağlık ve eğitim olanaklarına erişimin yetersiz olması gibi nedenler olduğu tespit edilmiştir Gençlerin kırsal alanlardan Diyarbakır'a göç etmelerini çekici hale getiren bir diğer faktör ise aşiret, akraba ve aile büyüklerinin etkisi altında kalmalarıdır. Çoğunlukla ekonomik nedenlerle göç edilmiş olsa da halk, yine de en büyük sıkıntının işsizlik olduğunu ifade etmektedir. (Ekmekçiler, 2011).

TÜİK (2022)'e göre, Türkiye'de nüfusun %6.8'i köylerde yaşamaktadır, il ve ilçe merkezinde yaşayanlar ise % 93,2 olarak tespit edilmiştir. Köy ve beldelerde yaşayan nüfusun en yüksek olduğu il Afyonkarahisar, köy ve beldelerde yaşayan nüfusu en düşük il Tunceli olarak belirlenmiştir. Nüfusu en az olan köy ise Bitlis'teki Kayalıbağ köyü olarak tespit edilmiştir, köyde 1 kişi yaşamaktadır (TÜİK, 2022). Bu çalışmada Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis ili Adilcevaz ilçesindeki gençlerin göç etme eğilimleri ve etkileri incelenmiştir. 2022 yılı itibarıyla 352,277 nüfusa sahip olan Bitlis, Türkiye'nin az nüfuslu illerinden biridir (TÜİK, 2022). 2011 yılından bugüne kayda değer bir nüfus artışı olmamıştır. Bu nüfusun %65,1'i şehirlere yaşamaktadır. Yüzölçümü 8.294 km² olan Bitlis'te km²'ye 42 kişi düşmektedir. İlde yıllık

nüfus artış oranı %0,83 seviyesindedir. Nüfusun hareketliliğini ve yapısını etkileyen çok önemli bir faktör olarak göç, Bitlis'te etkisini fazlaca göstermektedir. Göçler iç göç, dış göç, kısa ve uzun süreli göçler şeklinde gerçekleşebilmektedir. Tüm bölge için çok önemli bir olgu olan göç, iş, eğitim ve sosyal olanaklar bakımından daha gelişmiş olan şehirlere doğru yaşanmaktadır. Tablo 1'de Bitlis ilinin itici ve çekici göçü gösterilmiştir. Tabloda 2007 – 2017 yılları arası Bitlis'in itici ve çekici göçü görülmektedir. Göç hızının çift hanelerde olması ve bu rakamların azalış göstermemesi gelecek yıllarda da göç olgusunun devam edeceğini göstermektedir.

Tablo 1. Bitlis ilinin itici ve çekici göçü

Dönem	Çekici göç	İtici göç	Net göç	Net göç (%)
2007-2008	11.721	20.957	-9.236	-27,86
2008-2009	11.594	16.485	-4.891	-14,78
2009-2010	10.800	15.347	-4.547	-13,74
2010-2011	11.419	16.610	-5.191	-15,30
2011-2012	10.998	16.886	-5.888	-17,31
2012-2013	11.314	16.174	-4.860	-14,31
2013-2014	11.447	17.470	-6.023	-17,66
2014-2015	11.936	18.801	-6.865	-19,96
2015-2016	12.571	18.074	-5.503	-16,00
2016-2017	12.989	19.097	-6.108	-17,73

Kaynak: TÜİK, 2021a

Adilcevaş'da gençlerin göç etme nedenleri detaylı bir şekilde araştırılmış olup bu nedenler üzerinde göçün bıraktığı etki ve gençlerin gittikleri yerlerdeki durumları üzerinde tespitler yapılmıştır. Gençler üzerinde durulmasının başlıca sebepleri; iş gücü, istihdam, kırsal kesimdeki genç nüfusun azalması, kentlerde bulunan gençlerin işsizlik problemi yaşaması, kırsal kesimde genç nüfusun yetersizliği gibi nedenlerdir.

Çalışmada, Adilcevaş örneği ele alınarak, son yıllarda gençlerin kırsal kesimlerden yoğun bir şekilde ilçeyi terk etmesinin sonucu olarak genç nüfusun azalması, kırsal alanlarda iş gücünün azalması ve bu durumun kırsal alanlarda bıraktığı etkiyi yakından incelemek amaçlanmıştır. Adilcevaş'daki sağlık, eğitim, sosyal, kültürel faktörlerin gençlerin göç etmelerine ne düzeyde etki ettiği, gençlerin göç ettiği büyük şehirlerin kırsal kesime göre olumlu ve olumsuz yanları, göç edildikten sonra ne tür zorlukların yaşandığı vb. sorunlar çalışmada detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu çalışma gençlerin bölgeyi neden terk etmek istediği, terk edilen kırsal alanlarda gençlerin bırakmış olduğu etkilerin neler olduğunu göstermek adına yapılan bir çalışmadır.

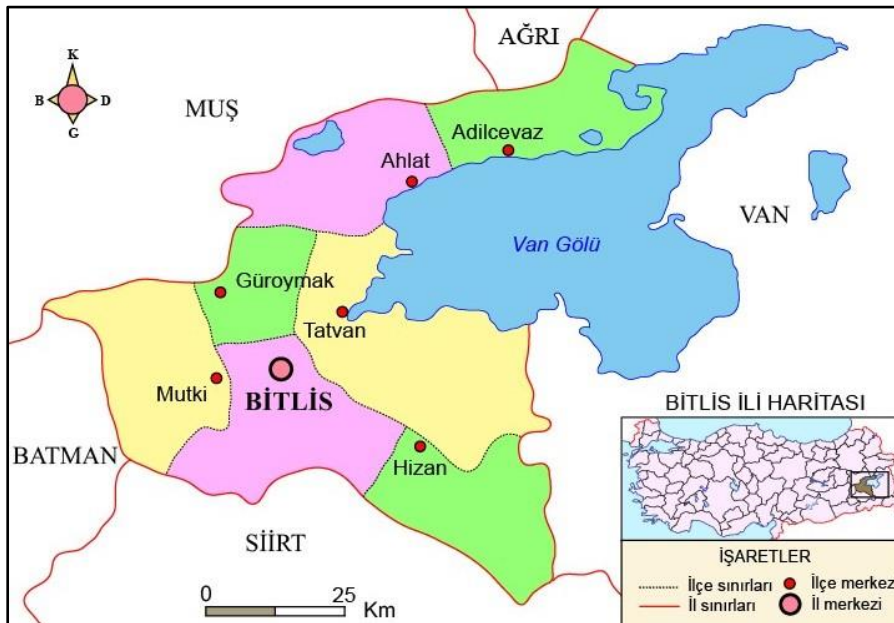
2. Doğu Anadolu Bölgesi ve Çalışma Alanı Hakkında

Ülkenin Doğu Anadolu bölgesinde düşük gelir, düşük eğitim seviyesi, yetersiz sağlık hizmetleri, yüksek işsizlik, kırsal kesimdeki genç nüfus yetersizliği, göç, olumsuz coğrafi ve iklim koşulları vs. yer almaktadır. Bölge bu nedenlerden dolayı diğer bölgelerden geri kalmıştır (Karaalp-Orhan 2020; Şengün ve Boyraz 2008). İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS) sınıflandırmalarına göre, Türkiye 12 bölge ve 26 alt bölgeye ayrılmıştır ve Türkiye'de Orta Doğu Anadolu Bölgesi (TRB) geri kalmış bölge olarak adlandırılmaktadır (Eurostat 2021; TÜİK, 2020). Doğu Anadolu bölgesinde gençlerin göç etmesi Türkiye'deki aileleri, toplumsal yapıyı ve bir bütün olarak ülkeyi derinden etkilenmektedir. İç göç, bölgesel eşitsizliği, dengesiz kalkınmayı vb. yoğunlaştırabilen bir göstergedir. Türkiye'de iç göçler daha çok kırsal alanlardan, iş imkânlarının yetersizliği, terör olayları, iklim ve coğrafi koşullar, refah eksikliği vb. nedenlerle, sanayinin faaliyet gösterdiği büyük şehirlere doğru gerçekleşmektedir. Büyük şehirler kırsal alanlara göre daha çok gelişmiştir, hizmet sunum olanakları ve refah düzeyi yüksek, çalışma alanları çeşitlidir. Gençlerin göçü, Türkiye'de, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde, aileleri, toplumları ve bir bütün olarak ülkeler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır (Öcal ve Eren, 2016).

Doğu Anadolu bölgesinin iklim özellikleri üzerinde, bölgenin coğrafi mevkii (enlem–boylam), dağlık oluşu, yüksek dağ sıraları ile denizin etkilerinden uzaklığı gibi faktörler etkilidir. Bölgede şiddetli bir karasal iklim hüküm sürmektedir (Khalaf, 2006). Türkiye’de kırdan kente göç, 1950’li yıllarda sanayi devrimi ile başlamış olup hala devam etmektedir. Kırsal alanda yaşayan nüfusun büyük bir bölümü tarımsal faaliyet ile geçimlerini sağlamaktadır. Artan nüfus ile tarımdan sağlanan gelirin yetersiz kalması, tarım arazilerinin çeşitli nedenlerle parçalanmasıyla tarım işletmelerinin düşük gelirli küçük işletmelere dönüşmesi, tarımsal üretimde yeni gelişmeler ile makine kullanımının artmasıyla iş gücüne olan talebin azalması gibi özellikle ekonomik kaynaklı nedenlerle köyden kente göç gerçekleşmektedir (Yalçın ve Kara, 2016). Doğu Anadolu Bölgesi’nin doğal nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üstünde olsa da bölge dışına verilen göç nedeniyle nüfus artış hızının düşük seviyelerde seyrettiği görülmektedir. Nüfus artış hızındaki düşüşün en önemli nedeni doğurganlığın azalması ve göçtür. Doğu Anadolu Bölgesi’nde göçün önemli bir problem olduğu ve özellikle kırsal alanların giderek boşaldığı anlaşılmaktadır. Gerekli önlemlerin alınmaması durumunda nüfus kaybına bağlı olarak kırsal alanların sahip olduğu potansiyelden yararlanma düzeyi iyice azalabilir. Bölge genelinde sosyal ve ekonomik alanlarda yatırımların yapılması ve yeni iş olanaklarının oluşturulması ile göçün ve nüfus kaybının azaltılabileceği düşünülmektedir (Khalaf, 2006).

Tarım, hayvancılık, arıcılık, madencilik, sanayi ve turizm Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki başlıca ekonomik faaliyetler olarak görülmektedir. Bölgede, arazinin engebeli yapıda olduğu, yükseltinin fazla olduğu ve karasal iklim görüldüğü için tarım yeterli düzeyde gelişmemiştir. İstihdam düzeyi diğer bölgelere oranla çok düşük kalmıştır. Halkın büyük bir çoğunluğu çiftçilik, besicilik, inşaat sektöründe çalışmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi’nde dönemlere göre net göç oranı % 58.47 (Khalaf, 2006). Doğu Anadolu bölgesi en çok göç veren bölge konumundadır. Doğu Anadolu Bölgesi’nde göç olgusu, bilhassa 1980’li yılların ortalarından itibaren terör ortamının neden olduğu güvenlik ve iktisadi sorunlardan kaynaklanan bir etken olarak ortaya çıkarak oldukça büyük nüfus gruplarının yaşadıkları yerleşim yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Son 35 yıllık göç seyrine bakıldığında 1985-1990 yıllarını kapsayan beş yıllık süreç, bölgenin en fazla göç verdiği dönem olarak görülmektedir (Khalaf, 2006). Aynı zamanda, bölgede kırsal alanlarda yeterli iş imkânının olmaması, miras yoluyla arazilerin bölünmesi veya çiftçilikle geçinen ailelerin topraksız kalmaları, kan davası, yayla yasağı vb. bölge içi ve dışına göçün başlıca nedenleri arasında görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı doğuda göç olgusu kaçınılmaz bir hal almaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan ailelerdeki çoğu gencin kente göçü söz konusudur. Bu çalışmada ayrıntılı bir tablo ortaya koymak amacıyla, Orta Doğu Anadolu Bölgesi’nde (TRB) Bitlis İli Adilcevaz İlçesi’nde (TRB2) yer alan Van Alt Bölgesi’ndeki (TRB2) gençlerin göç eğilimleri ve etkileri incelenmiştir (Eurostat, 2021; TÜİK, 2020). Bitlis ili Adilcevaz İlçesi’nin kuzeyinde Muş İli’nin Malazgirt ilçesi, güneyinde Van gölü, doğusunda Ağrı İli’nin Patnos ilçesi ve Van İli’nin Erciş ilçesi, batı tarafında ise Bitlis İli’nin Ahlat ilçesi bulunmaktadır. Adilcevaz ilçesi Van gölüne kıyısı olan ayrıca Türkiye’nin en büyük 3. Dağı olan Süphan Dağı eteklerinde bulunan nüfusu 30.500 olan bir ilçedir.

Şekil 1. Türkiye haritasında Bitlis İli ve Adilcevaz ilçesi

Kaynak: bikader.com, Erişim Tarihi: 26.08.2022

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi Bitlis İli Adilcevaz ilçesindeki gençlerin göç eğilimlerini ve göçün etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Veri kaynakları nicel ve nitel araştırmalardan oluşmaktadır. Sonuç olarak, gençlerin perspektifinden, makalelerden, hükümet raporlarından elde edilen ikincil bilgilerden bulgu çıkarılmış ve analiz yapılmıştır.

3.1. Nicel Çalışmalar

Çalışma esnasında gençler üzerinde incelemeler yapılmış olup 15-24 yaş arası gençlerin göç etme eğilimleri ve kırsal alanların güncel durumu SPSS programı kullanılarak incelenmiştir. Anket çalışmasında en büyük grubu (%52,7) 21-23 yaş aralığında, ardından 18-20 yaşları (%23,8), 24 yaşları (%21) ve 15-17 yaş aralığında (%2,5) katılım sağlanmıştır. Anket toplamda 320 gençle gerçekleştirilmiştir.

3.2. Nitel Çalışmalar

Çalışma sırasında 4 kız ve 9 erkek olmak üzere 13 gence cinsiyet, iş, medeni durum, eğitim düzeyi açısından heterojen yapıdaki bir gruba FGD-Focus Group Discussion (Odak Grup Görüşmesi) uygulanmıştır. Göç etkisinin ve eğilimlerinin derinliğini elde etmek için 6 katılımcı ile KII- Key Informants Interview (Anahtar Bilgi Verici Görüşmesi) gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacına ve tasarımına uygun kriterleri sağladığı için aşağıdaki kişilerle görüşülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. KII gerçekleştirilmiş olan gençlerin listesi

Sıra	İsimler	Meslek	Yaş	Mezuniyet
1	Âdem	Öğrenci	20	Lise
2	Şahin	İnşaat işçisi	24	Ortaokul
3	Derya	Öğretmen	22	Üniversite
4	Ferhat	Fabrika işçisi	24	İlkokul
5	Baran	Öğrenci	22	Lise
6	Delal	Öğrenci	18	Lise

4. Bulgular ve Tartışmalar

4.1. Anket Sonuçları ve Değerlendirilmesi

4.1.1. Gençlerin sosyo-ekonomik profili

Bitlis Adilcevaz'dan göç edenlere, google formları online anket yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Ankette katılımcıların %59,2'si üniversite, %27,9'u lise, %10'u ortaokul, %1,6'sı ilkokul, %1,3'ü lisansüstü mezundur. %92,1'i bekâr %7,9'u evlidir. Çalışmada yoğunluğun bekâr insanlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların %64,2'si öğrenci, %13,8'i işsiz, %11'i diğer meslek gruplarında, %5'u memur, %2,5'i serbest meslek, %2,2'si çiftçi, %1,3'ü esnaftan oluştuğu görülmektedir. 320 katılımcının %28'i 1300 TL'den az, %25,2'si 2001-3000 TL arasında, %13,4'ü 3001- 4000 TL arasında, %12,4'ü 1301-2000 TL arasında, %11,8'i 4001-5000 TL arasında ve %9,2'sinin ise 5000 üstü gelire sahip olduğu görülmektedir.

4.1.2. Göçün nedenleri

Çalışmada anket analizleri incelendiğinde erkeklerde ilkokul mezunu bireylerin göç etme yüzdesi %3,7'dir. Erkeklerde %64 oranı ile en çok göç 21-24 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Kızlarda ise en az göç %12,5 oranında 15 yaş aralığındadır kızlarda en çok göç %30'luk dilimde 24 yaş aralığında üniversite mezunları tarafından gerçekleştirilmiştir. Göç oranlarına bakıldığı zaman kızlardaki göç oranı erkeklere göre daha dengeli dağılmıştır. Kızlarda hemen hemen her yaşta göç yüzdeleri birbirine daha yakın iken erkeklerde bu oran daha dengesiz dağılmıştır.

Araştırmadan göç eden gençlerin çoğunluğunun öğrenci olduğu ve çoğunlukla aileleriyle göç eden gençlerden oluştuğu görülmektedir. Tek başına göç eden gençler, önümüzdeki yıllarda ailelerini de yanlarına almayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Gençlerin %77,9'unun daha önce göç etmiş akrabalarının verdiği göç ile ilgili olumlu bilgiler olarak

gençlerin göç etmesini etkilediğini, kalan %22,1'inin ise akrabalarının tavsiyelerinin göç etmelerinde olumlu bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Aşağıdaki tablo 3'te ankete katılanların sosyoekonomik kimliklerine, Tablo 4'te ise gençlerin başlıca göç nedenleri ile korelasyon analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Ankete katılanların sosyoekonomik profili ile korelasyon analizi

		<i>Yaş</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Mezuniyet durumu</i>	<i>Medeni durumu</i>	<i>Meslek</i>	<i>Aylık hane geliri</i>
Yaş (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	1	.030	.151	-.124	-.245	-.028
Cinsiyet (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.030	1	-.123	-.020	-.159	-.056
Mezuniyet durumu (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.151	-.123	1	.093	.148	-.010
Medeni durumu (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	-.124	-.020	.093	1	.234	-.012
Meslek (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	-.028	-.056	-.010	-.012	.099	1
Aylık hane gelir (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	-.028	-.056	-.010	-.012	.099	1
		.620	.319	.853	.836	.076	

Yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçlarına göre mezuniyet durumuna bakıldığı zaman değişkenler arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum dağılımına bakıldığında gençlerin -.124, gençlerin çoğunluğunu bekârlar oluşturmaktadır. Yaş grubunda aylık hane geliri -.028 çıkmıştır. Gençlerin aylık hane geliri 3000 ve altı çoğunluktadır. Gençlerin yaş grubunda sig değerleri 0 ve üstünde, anlamlıdır. Meslek grubuna bakıldığı zaman mezuniyet durumları 0,148 çoğunluk üniversite mezunudur. Aylık hane geliri sig değeri 0,99 meslek sahibi olanların geliri 3000-5000 aralığındadır. Meslek grubunda en yüksek sig değeri sağlık hizmetlerinin kentlerde daha iyi olmasının göç etkisi .638, meslek sahibi bireylerin en çok göç etme sebebi kırsal kesimdeki sağlık sektöründe olan yetersizliktir.

Tablo 4. Ankete katılanların başlıca göç nedenleriyle korelasyon analizi

		<i>Köylerde devlet desteğinin yetersiz olması</i>	<i>Kent sağlığı ve erişim kolaylığı</i>	<i>Kentlerde eğitim olanaklarının iyi olması</i>
Yaş (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.018	.047	.038
Cinsiyet (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.056	.072	.160
Mezuniyet durumu (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.029	-.026	-.043
Medeni durumu (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	.003	-.089	-.123
Meslek (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	-.056	.026	-.065
Aylık hane gelir (N=320)	Pearson correlation Sig. (2 tailed)	-.078	-.022	.006
		.749	.398	.496
		.319	.198	.004
		.600	.647	.438
		.951	.112	.028
		.317	.638	.248
		.166	.699	.911

Mezuniyet durumunda sağlık hizmetlerine erişimin kolay olmasının kentlere göç edilmesindeki etkisine bakıldığı zaman sig değeri en yüksek mezuniyet kategorisinde görülmektedir. Aylık hane gelirine bakıldığı zaman ise orta, negatif ve pozitif dağılım mevcuttur. Hane gelirinde anlamlılık seviyesine bakıldığı zaman sig değerleri anlamlıdır sig değeri en yüksek olan eğitim şartlarının kentlerde daha iyi olmasının göçe etkisi sig değeri .911. Meslek grubunda en yüksek sig değeri sağlık hizmetlerinin kentlerde daha iyi olmasının göçe etkisi .638, meslek sahibi bireylerin en çok göç etme sebebi kırsal kesimdeki sağlık sektöründe olan yetersizliktir. En yüksek sig değeri devlet desteğinin yetersiz kalmasıdır.

Sorulara cevap veren katılımcılar sağlık ve eğitim olanaklarının kırsal alanlarda yetersiz olduğunu belirtmiştir. Grafikten de anlaşıldığı üzere bu olanakları yetersiz bulan kesim çoğunluktadır. Öte yandan olumsuz coğrafi şartların kentlere göç edilmesine olan etkisi incelendiğinde, verilen cevaplara bakıldığında cevaplar arasındaki dağılım diğer sorulara göre daha dengelidir.

Olumsuz iklim şartlarının kentlere göç edilmesine olan etkisi ile ilgili soruya verilen cevaplarda kısmen katılanlar ve katılıyorum cevabı birbirine yakındır. Ailedeki kız kaçırma, husumetler, kan davaları, miras vb. olayların göçe olan etkisine verilen cevaplar kısmen dengelidir. Gençler bu tarz olayların eğitim ve sağlık kadar önemli olmadığını düşünmektedir. Siyasi nedenler ve arkadaşlık ilişkilerinin göçe etkilerine verilen cevaplar incelendiğinde gençler bu durumdan açıkça etkilendiklerini belirtmişlerdir, verdikleri cevaplarla bu konudaki katılıyorum cevabı en çok işaretlenen soru olarak dikkat çekmektedir.

Göçlerin yarısından fazlasının işsizlik ve eğitimden kaynaklandığı yapılan çalışmalar neticesinde açıkça görülmektedir. Göç eden gençlerin iş bulmak için aylarca hatta yıllarca farklı bölgelere gidip kaldığı tespit edilmiştir. Göçlerin büyük bir çoğunluğu mevsimsel göç olup en çok yaz ve ilkbahar mevsimlerinde inşaat sektörü başta olmak üzere, tarım, tekstil, dokumacılık sektöründe çalışmak için gençlerin göç ettiği anlaşılmıştır. İlçede sağlık, eğitim, alt yapı, sosyal aktiviteler, eğlence alanları gibi gençlerin ilgisini çekebilecek alanlarda da yetersizliklerin olması göçü kaçınılmaz kılmaktadır.

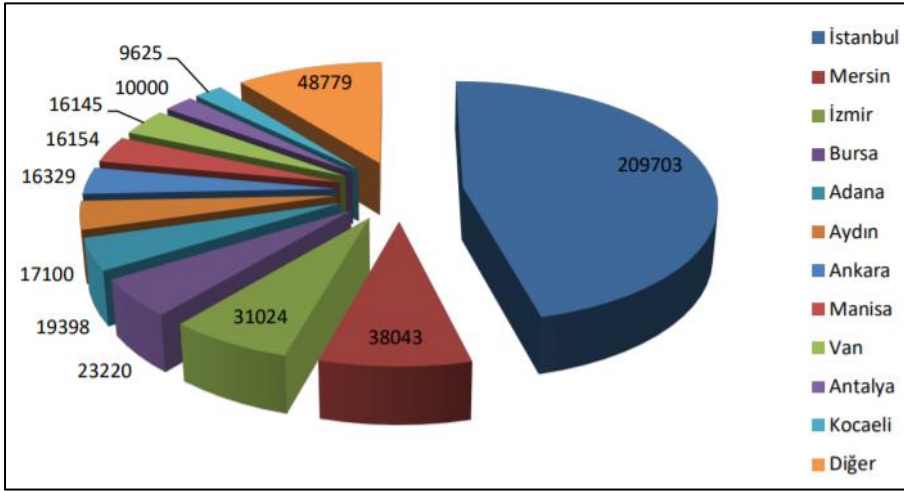
Daha önce kentsel alanlara göç etmiş akrabaların vermiş olduğu olumlu bilgilerin göçlere etkisi sorusuna, 317 kişi katılım sağlamıştır. Bunların %77,9 göçe etkisi olduğunu belirtirken; %22,1 göç etmelerinde akrabaların tavsiyelerinin etkisi olmadığını ifade etmiştir. Çoğunluk akrabaların vermiş olduğu olumlu bilgilerden etkilenmiştir. Teknolojinin geliştiği bir dönemde gençler akranlarını takip edebilmekte ve her daim onların neler yaptığını, eğlendiklerini, gezdiklerini görebilmektedir. Gençler aynı şeyleri kendilerinin de yapabileceğini düşünmektedir. Bu faaliyetleri Adilcevazlı gençlerin de yapabilmesi için öncelikle gençlerin çevrelerinde bu tür imkânlar ve fırsatlar olmalıdır. Adilcevazlı gençler yaşlıları eğlenirken, refah içerisinde yaşarken kendileri işsizlik ve geçim sıkıntıları ile uğraştığını düşünmektedir. Bu sorunları aşmak ve modern yaşama ayak uydurmak için gençler kırsal kesimlerde yaşamak istememektedir. Öte yandan kırsal kesimlerde geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektörlerinde gençler çalışmak istemediğini belirtmekte ekstansif tarımın yapıldığı Adilcevaz'da bu şartları ağır gören gençler kentlerdeki iş olanaklarının daha iyi olduğu düşüncesine inanmaktadır. Ayrıca kırsal kesimdeki kalabalık aileler geçim sorunlarını aşmak için aile üyelerinden birkaçını göçe teşvik etmektedir çünkü kırsal alanlarda tüm aile bireylerinin çalışabileceği iş imkânı yoktur. Sağlık sektörüne bakıldığı zaman ise Adilcevaz'da kırsal kesimde yaşayan gençler büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Köylerde hastane, sağlık ocakları gibi merkezlerin olmaması en ufak bir sağlık probleminde dahi kentlere gitmeyi mecbur kılmaktadır.

Ankette katılımcılara sorulan tarım ve hayvancılıkta devlet desteğinin yetersiz olması göç edilmesine etki eder mi sorusuna 317 kişi katılım sağlamış bunların %87,1'i destekleri yeterli bulmamıştır ve %14,2'si ise hayır, desteklemeler yeterlidir cevabını belirtmiştir. Çoğunluk desteklemeleri yeterli bulmadığını ifade etmiştir. İlave olarak, Adilcevaz'da daha önce göç etmiş bireylerin kırsal kesimdeki halka verdiği bilgiler, tavsiyeler ve öneriler de kırsal kesimdeki gençler için göçü cazip kılmaktadır. Tüm bu sorunlar birlikte değerlendirildiğinde Adilcevaz'da kırsal alanlarındaki göçün kaçınılmaz olduğu ve maalesef bu sorunun gelecek yıllarda da tartışma konusu olacağı anlaşılmaktadır.

4.1.3. Gençlerin göç ettiği zaman ve yer

Bitlis nüfusuna kayıtlı olan vatandaşlar sürekli olarak büyük şehirlere doğru göç etmişlerdir. İstanbul'daki Bitlis'li sayısı Bitlis'in nüfusuna hemen hemen yakındır. Göç edilen kentlerin çoğu, sanayisi gelişmiş ve iş gücü potansiyelinin fazla olduğu kentlerdir. Şekil 2'de, Bitlis'de yaşayan kişilerin diğer illere verdiği göç dağılımı görülmektedir.

Şekil 2. Bitlis ilinde yaşayan kişilerin göç ettiği diğer illere dağılımı

Bitlis ili Adilcevaz İlçesi'nden göç eden gençlerin hangi kentlere gittiği, yoğunluğun hangi bölgede olduğu, ne tür amaçlarla gençlerin o kentlere gittiği incelenerek tespit edilmiştir. Öncelikle, Adilcevaz'lı gençlerin göç ettiği kentlere bakıldığı zaman çevre illere göç yok denecek kadar azdır. En çok göç edilen çevre iller Van, Diyarbakır ve Ağrı'nın merkezidir. Bu kentlere göçün nedeni ise orada bulunan akrabaların yönlendirmesi sonucu olmuştur. Akrabalarının yanında kalmak onlarla beraber çalışmak amacı ile göç edilmiştir. Genel olarak gençlerin göç etme eğilimleri Marmara Bölgesine ve İç Anadolu Bölgesine olmuştur. Gençlerin en çok göç ettiği bölge İstanbul, Kocaeli ve Bursa gibi büyük şehirlerin yer aldığı Marmara Bölgesi'dir (%46,64). Göç etme oranına göre sırayla diğer bölgeler şu şekildedir; Orta Anadolu Bölgesi (%16,96), Akdeniz Bölgesi (%11,30), Ege Bölgesi (%10,24), Karadeniz Bölgesi (%6) ve Doğu Anadolu Bölgesi (%3,1), diğer ülkeler (%1,7). Ancak, bu alandaki endüstriyel büyüme nedeniyle Gaziantep'in bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne %3,1 gencin göç ettiği tespit edilmiştir.

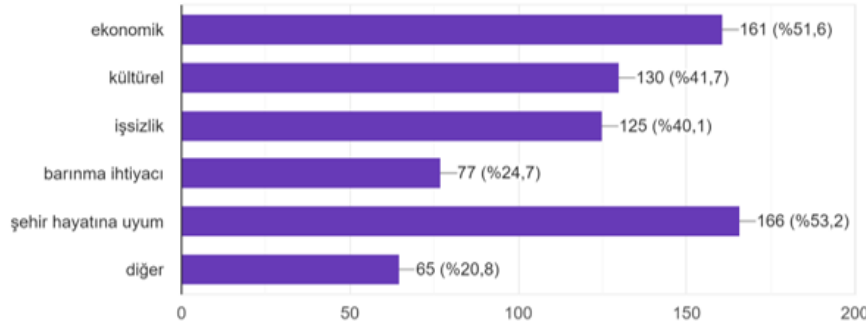
Kent nezdinde bakıldığı zaman İstanbul ilk sırada yerini almakta, ardından sırayla Ankara, İzmir, Kocaeli ve Gaziantep illeri gelmektedir. Bu kentlere göçün sebepleri her şeyden önce o illerde istihdamın fazla olması, bölge olarak sanayi alanında gelişim göstermeleri olmuştur. Söz konusu iller olan İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Gaziantep gibi şehirler Bitlis'e nazaran son derece gelişmiştir.

4.1.4. Kırsal alanlardan göç ettikten sonra yaşanan zorluklar

Gençler göç sonrasında barınma, işsizlik, ekonomik anlamda güçlüklerle karşılaşırken, kültürel ve şehir yaşamına uyum sağlamak konusunda da zorlanmaktadır. Normalde göç edenler için asıl sorun barınma gibi görünse de katılımcılar göç edecekleri yerleri önceden belirlediklerini ve barınma sorununu önceden çözdüklerini belirtmişlerdir.

Gençlerin kentlere göç ettikten sonra ailelerini yanlarına alıp almayacakları sorulduğunda 314 katılımcının vermiş oldukları cevapların %82,5'i ailesini yanına alacağını, buna karşılık %17,5'i ise ailesini yanlarına almayacaklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere katılımcıların büyük bir çoğunluğu göçten sonra ailesini yanına alma düşüncesindedir. "Kırsal alanlardan göç ettikten sonra göç edilen yerlerde yaşanan başlıca zorluklar nelerdir?" Sorusunu cevaplayan 312 katılımcıdan %53,2 şehir hayatına uyumda zorluk yaşandığını belirtilmiştir. Diğer zorluklar ise sırasıyla ekonomik, kültürel, işsizlik problemi, barınma ihtiyacı şeklinde belirtilmiştir. Barınma ihtiyacında (%24,7) oranının şehir hayatına uyum sağlamakta yaşanan zorluğa kıyasla daha az olmasının en önemli nedeni göç etmeden önce insanların gidecekleri yerlerdeki kalacakları yeri önceden belirlemesi ve barınma sorununu önceden çözmeleridir. Şekil 3'te kırsal alanlardan göç ettikten sonra yaşanan zorluklar gösterilmiştir.

Şekil 3. Kırsal alanlardan göç ettikten sonra yaşanan zorluklar

Ayrıca, “Covid 19’dan dolayı yoğun nüfuslu kentlerden Bitlis’e geri dönmeyi düşünüyor musunuz?” Sorusuna 312 katılımcının vermiş olduğu cevaptan %72,4 Bitlis’teki kırsal yerleşim yerlerine geri dönmeyi düşünmediğini belirtmiştir. %27,6 ise geri dönmeyi düşündüğünü ifade etmiştir.

4.1.5. Gençlerin kırsal alanlardan göç etmelerinin kırsal alanlarda bıraktığı etkiler

Kırsal kesimlerden kentlere doğru gerçekleşen göç hareketinin en önemli nedeni, ekonomik faktörlerdir. Sanayi devrimi ile beraber kırsal alandaki nüfusun geçimini sağladığı tarım sektörüne yavaş yavaş makinenin dâhil olması, tarımda işgücü ihtiyacını azaltmış ve bu iş kolunda çalışanlar yeni iş arayışları ile kentlere göçü başlatmıştır. Bu çalışmada, Bitlis Adilcevaz’daki gençlere yöneltilen “kırsal kesimde yaşayanlara kentsel alanlara göç etmelerini tavsiye ediyor musunuz” sorusuna gençler tavsiye dileklerinde bulunmuşlardır. İş bulabilmenin Bitlis’e nazaran daha kolay olduğunu, kültürel faaliyetlere katılıp kendilerini sosyal olarak geliştirebileceklerini ayrıca büyük kentlere göç ederek eğitim imkânlarından faydalanmanın daha iyi olacağını düşünmektedirler. Kırsal alandaki nüfus azalmaya devam edecektir. Kırsal alanlarda geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektörü maalesef yok olmakla karşı karşıyadır. Kırsal alanlardan yaşanan göç ile beraber Türkiye tarım ülkesi olma özelliğini gün geçtikçe yitirmektedir. Dünya üzerinde giderek artan tarım nüfusu Türkiye’de ise gün gittikçe düşüş göstermektedir. Bu durum Bitlis Adilcevaz örneğinden rahatlıkla görülebilmektedir. Öte yandan kırsal kesimlerdeki göç ile birlikte tarımsal üretimde meydana gelen azalmalar, Türkiye’de bugün pek çok ürünün ithal edilmesine neden olmaktadır. Özellikle tarımın geleceği olarak görülen genç nüfusun göç ediyor olması gelecek zamanlar için tarım sektöründe çok önemli tehditler oluşturmaktadır. Kırsal alanlardan göç ile tarım ve hayvancılık sektöründen uzaklaşma, gıda güvencesi birçok ürünü tehlike altına alacak olup ülke nüfusunun sağlıklı gıdalara erişmesi zorlaşacaktır. Kırsal yerlerden göç ile üretimden vazgeçilecek olup boş kalan araziler amaç dışı kullanılarak doğal kaynaklar hızla yok edilecektir. Kırsal kesimlerdeki göç sonucu tarım arazilerinde kaynak israfı oluşması beklenmektedir. Boş ve bakımdan mahrum kalan tarım arazileri erozyonlara maruz kalacaktır. “Devlet desteklerini yeterli buluyor musunuz?” sorusuna katılımcıların %87’si devlet desteğinin yetersiz olduğunu ve hükümetin bu konuda somut adımlar atması gerektiğini belirtmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı 24-30 yaş arası genç çiftçilere kredi de dâhil olmak üzere birtakım destekler sağlamaktadır. Şu anda tarımsal destekler, tarımsal ürün destekleri, mazot desteği, gübre destekleri ve hibe programlarının yetersiz kaldığını ve bu çalışmaların halkın ihtiyaçlarına cevap veremediğini gençler ifade etmiştir. Ayrıca devlet bu destekleri sağlarken arazinin sahibi kim ise ona yardım etmektedir. Ancak araziye işleyen kişi bazı durumlarda arazinin maliki olmamaktadır. Örneğin, arazi sahibi araziye icar etmiş olabilir, burada devletin araziye ürünü eken kişiye destek vermesinin gerekli olduğu vurgulanmalıdır.

4.2. Nitel araştırmadan elde edilen bulgular

4.2.1. Odak grup görüşmesinden elde edilen bulgular

Gençlerle odak grup görüşmesinden, Doğu Anadolu Bölgesi’nin eğitim, sosyal imkânlar, sağlık ve altyapı vb. hizmetlerinde diğer bölgelerin gerisinde kaldığı, kişi başına düşen doktor sayısı, liseye kabul sayısı, nüfusa göre hastane yatak sayısı diğer bölgelere göre geride kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yetersizlikler nedeniyle gençler sosyal, altyapı, eğitim, sağlık, işsizlik ve ekonomik nedenlerle sürekli başka bölgelere göç etmektedir.

Göç edilme sürelerine bakıldığı zaman çoğunlukla göçlerin 15 yıl önce yapılmış olduğu görülmektedir, dikkat edilmesi gereken başka bir konu ise gençlerin son 3 yıl içerisinde göç etme eğilimlerinin artmış olduğudur. Bunun en önemli nedenlerine bakıldığı zaman gençlerin Adilcevaz’da eğitim olanaklarını yeterince iyi bulmaması ve istihdamın, iş gücünün Adilcevaz’da yetersiz olmasıdır.

Gençlerin çoğu büyük kentlerde iş bulmanın Bitlis'e göre daha kolay olduğunu, kültürel faaliyetlere katılıp kendilerini geliştirebileceklerini ve büyük şehirlere göç ederek eğitim olanaklarından yararlanmanın daha iyi olacağını düşündükleri için kentsel alanlara göç etmeyi tavsiye etmektedirler. Bu durum kırsal kesimdeki genç nüfusun giderek azalmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu yoğun göç nedeniyle Adilcevaz İlçesi'nin ana geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektörü ne yazık ki yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Buğday, arpa, şeker pancarı gibi temel ürünler başta olmak üzere birçok ürünü tehlikeye atacağı gibi, bugün Türkiye'de birçok ürünün ithalatına sebep olacaktır.

4.2.2. Kilit Bilgi Kaynağı Görüşmelerinden elde edilen bulgular

Araştırmada yapılan 6 KI'dan (Anahtar Bilgi Vericinden) alınan kişilerin görüşmesi aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir:

Adem 20 yaşında üniversite öğrencisi, tıp fakültesinde 1. sınıfta okumaktadır. Memleketi Bitlis, 5 yıl önce Ankara'ya göç etmiştir. Düşük gelir seviyesine sahip bir aileye mensup olan Adem, babasının sürekli düzenli olmayan işlerde çalışmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Babasını liseye gidene kadar sadece 3 ay görebildiğini belirten Adem liseye geçtikten sonra ise bu sayının daha da düştüğünü ifade etmiştir. Bu durumdan etkilendiğini belirten Adem göç olayının insan hayatına etkilerinin çok fazla olduğunu ifade etmiştir.

Şahin, 24 yaşında Bitlis'in Adilcevaz ilçesinde doğmuştur. 2015 yılında İstanbul'a göç ettiklerini ifade etmiştir. Köylerinde ilkokul ve ortaokul olmadığından yatılı okumak zorunda kaldığını belirtmiştir, Bitlis'ten taşınmadan önce ailesi çiftçilikle uğraşan Şahin, kışın uzun sürmesi ve çok ağır geçmesinin göç etme fikrini yıldan yıla daha da cazip hale getirdiğini belirtmiştir. Kışın çok uzun ve ağır geçmesinden dolayı hayvanları, meralarının olmasına rağmen yılın büyük bölümü ahırda beslemek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bundan dolayı maliyetin arttığını ve hayvanların gelişiminin de olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Ailesinin artık çocuklarının eğitimlerini yurtlarda sürdürmemesi için İstanbul'a taşınmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Büyük şehre taşınmanın birçok sebebi olduğunu belirten Şahin göçün sadece eğitim ve sağlıkla ilgili olmadığını söylemektedir. Ayrıca kırsal bölgelerde arazi kavgaları, kış mevsiminde doğalgazın da olmadığını belirten Şahin, evin ısınması dahil büyük sorunların teşkil ettiğini belirtmiştir.

Derya 22 yaşında, Bitlis'in Hizan ilçesinde doğmuştur. 2011 yılında ailesiyle birlikte İzmir'e göç etmiştir. İzmir'de eğitimini devam ettirip öğretmen olmuştur. Ailesi Bitlis'te tarımla uğraşmaktadır. Derya'nın babası çiftçilik faaliyetleriyle uğraşmaktadır, tarımın Bitlis'teki hava koşullarının sert olması nedeniyle getirisinin düşük olduğunu belirten Derya, kalabalık bir aile oldukları için ailenin İzmir'e taşınma kararı aldıklarını ifade etmiştir. Derya'nın babası şu an İzmir'de esnaflık yapmaktadır. Ekonomik şartların İzmir'de, Bitlis'e nazaran çok daha iyi olduğunu söylemektedir. Derya göç ettikten sonra eğitim hayatındaki olanakların İzmir'de daha iyi olması nedeniyle geliştiğini belirtmektedir. Derya diğer kardeşlerinin de onunla beraber okuduğunu şu an onların da iş hayatına atıldığını ifade etmiştir. Göç ettikleri için pişman olmadıklarını ama tüm bu şartların Bitlis'in Hizan ilçesinde de olmasını istemektedirler.

Ferhat 24 yaşında Bitlis'te doğmuştur, Gaziantep'e 7 yıl önce göç etmiştir. Fabrika işçisidir. Yaşadığı bölgede yaşanan göçün büyük bir kısmının köylerden kente doğru yapıldığı ve daha çok ekonomik sebeplerden kaynaklandığını belirten Ferhat bu bölgede yaşayan halkın büyük çoğunluğunun geçimini sahip olduğu topraktan başka bir ifade ile tarımdan sağladığını ifade etmiştir. Toprak sahibi ailelerin fertleri tarımla uğraşırken topraksız yoksul aileler ise geçinebilmek için uğraş aramakta ve bu uğraşı sanayisi gelişmiş şehirlere göç etmekte veya mevsimlik işçi olarak da ifade edilen çalışma biçimini benimseyip dönemsel olarak başka şehirlere çalışmakta bulmaktadırlar. Ferhat da topraksız ve yoksul bir aileden gelmektedir. Yaşadığı köyde toprak sahibi insanlar, tüm gelirini ettikleri ürünlerden elde ederken küçük bir toprak parçasına sahip, Ferhat ve diğer aile bireyleri fabrikalarda çalışmak üzere Gaziantep'e taşınarak çareyi orada aramaktadır.

Baran 22 yaşında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi 4.sınıf öğrencisidir. 7 çocuklu bir ailenin 5. çocuğudur, 2010 yılında küçük abisinin üniversiteyi kazanmasıyla birlikte 3 abisinin de üniversiteye başlamış olduğu ve geçim sorunlarının başladığını söylemektedir. Bitlis'te genel olarak halkın maddi durumunun kötü olmasından dolayı yaşam şartlarının çok kötü olduğunu belirtmektedir. Bu sebeplerden ötürü 2009 yılında ailece Bitlis'ten Ankara'ya taşınmak zorunda kaldıklarını açıklayan Baran, Ankara'ya geldikleri zaman büyük abisinin ve babasının inşaatta çalışmaya başladığını yavaş yavaş geçim sorunlarının düzeldiğini fakat Ankara'ya alışamadıkları için birçok sorunla karşılaştıklarını belirtmiştir. Sınıfta, okulda, sokakta ve neredeyse hayatın her anında sürekli zorluklar yaşadığını belirten Baran, Ankara' da daha rahat yaşamaya başlamış olsalar da sürekli Bitlis'e gitmek için günleri saymaya başladığını belirtmektedir.

Delal, 18 yaşında üniversiteye hazırlanmaktadır. Bitlis'in Adilceviz ilçesinde Çanakyayla köyünde doğmuştur Babası inşaat işçisidir, yılın 7-8 ayı babasının işlerinden dolayı büyük şehirlere gitmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Sürekli göç eder durumda olduklarını hayatın onlar için düzenli olmadığını belirtmiştir. Bu durum Delal'in eğitim hayatını da etkilemiş, derslerine iyi bir şekilde hazırlanamamasına neden olmuştur. Çok sayıda okul değiştiren Delal eğitim hayatının kötü etkilendiğini ve bundan dolayı mutsuz olduğunu dile getirmektedir. Düzenli bir yaşam şekillerinin olmasını isteyen Delal, şartların buna müsaade etmediğini söylemiştir. Geçim sıkıntıları, göç edilen yere uyum sağlama, yeni bir kente ayak uydurmanın son derece zahmetli olduğunu ve ailesini yıprattığını ifade etmiştir.

Bitlis'te gençler sanayinin gelişmemiş olması, geçim kaynaklarının da sadece tarım ve hayvancılık olduğu, çeşitliliğin olmadığı bir iş alanından, üretimin olduğu sanayinin ve diğer gelişim gösteren sektörlerin yoğun olduğu bölgelere göç etmiştir. Sosyal imkânlar yönünden bakıldığında ise, göç edilen kentlerin sosyal olanaklarının son derece gelişmiş olduğu görülmektedir. Gençlerin ilgisini çekebilecek festival, oyun, eğlence faaliyetleri bu kentlerde mevcuttur. Bu imkânlar Bitlis'teki şartlarla kıyaslanamayacak kadar elverişlidir. Eğitim, sağlık, alt yapı gibi imkânların kentlerde iyi olması göçü kalıcı hale getirmektedir. Burada huzuru ve konforu yakalayan gençler bir daha Adilceviz'a dönmek istememektedir. Değnilmesi gereken önemli bir nokta da gençler sadece kendileri göç etmekle kalmayıp ailelerini de kentlere yanlarına almayı planlamaktadır. Bu durum kırsal alanlar için tehdit oluşturmaktadır, kırsal kesimlerdeki nüfusun azalmasına ve kentlerdeki özellikle metropollerin nüfusunun artmasına neden olmaktadır. Yapılan bu plansız göçler sosyolojik yapıyı bozmakla beraber ani nüfus hareketliliğine sebebiyet vermektedir. Bunların sonucunda kırsal kesimler boşalmakta kentler kalabalıklaşmaktadır. Kırsal alanlardaki nüfusun azalması sonucunda tarım ve hayvancılık giderek yok olmakta; kentlerdeki işsizliği ve nüfus yoğunluğunu arttırmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Gençler doğup büyüdükleri yerden gitmek isteyen gönüllü göçmenler olsalar da; eğitim koşulları, gelecekte iyi işlerde çalışma beklentileri, iyi yaşam imkânları göçtükleri yerlerde daha iyi olsa da büyüdükleri topraklardan ayrılmak gibi çok zor bir karar vermektedirler. Oyun oynadıkları sokakları, çocukluklarını, gençliklerini, sevdiklerini arkalarında bırakıp gitmektedirler. Sevdikleri ve değer verdikleri birçok şeyden, daha iyi olacağını düşündükleri bir gelecek için vazgeçmektedirler. Çalışmada bu sorunlara yakından bakıp sorunları ayrıntılı bir şekilde tespit ederek çözüm önerileri sunulmuştur.

Hem nitel ve nicel analizlerden göç sonrası bölgedeki gençlerin etkisi göz önüne alındığında, Adilceviz İlçesi kırsalında işgücünün azaldığı ve genç nüfusun çok az olduğu görülmüştür. İlçede yaşayanların büyük bir kısmı geçimini kırsal kesimden tarımsal üretimden sağlamaktadır. Adilceviz ilçesi kırsalındaki işsizliğin yanı sıra coğrafi koşullar, iklim koşulları, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki kalitesizlik de göçün itici güçleridir. Genel olarak göç eden gençler, gittikleri yerde gelecek için fırsat bulduklarını bundan dolayı göç etmekten pişmanlık duymadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca gençler şehirlere göç ettikten sonra ailelerini de yanlarında götürmek istemektedir. Bu durum kırsal alanların zamanla boş kalacağını göstermektedir.

Kırsal kesimden göç, sadece Bitlis ilinde değil, ülkenin temel sorunları arasında yer almaktadır. Kırsal alanlardan göçün engellenmesi konusunda gerekli adımlar atılmalıdır. Halka ve özellikle gençlere önem verilmeli, gençlerin talepleri göz ardı edilmemelidir. Online anket aracılığıyla gençlere kırsal yerleşim yerlerinden göçü önlemek için devletten ne gibi destekler bekledikleri sorulduğunda, gençler öncelikle mevcut desteklerin yetersiz olduğunu, tarım alanında büyük teşviklere ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Gençleri kırsal kesimlerde tutacak hibe ve sübvansiyon destekleri sağlanmalıdır. Adilceviz ilçesinde sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık sektörlerine yeterli düzeyde önem verilmediği görülmektedir. Bu alanlara yoğunlaşmalı devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları çalışmalar yürütmelidir. Bu çalışmada hükümetin tarım ve hayvancılık politikasını gözden geçirmesini ürünlerin girdi fiyatlarını düşürmeye ve çıktı (ürün) fiyatlarını arttırmaya odaklanılması önerilmektedir. Söz konusu durum sadece tarımla uğraşan insanlara fayda sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda göç olgusunu da azaltacaktır. Yine devlet, çiftçi kayıt sistemi aracılığıyla toprak sahiplerine tarım desteği sağlamakta, ancak araziyi işleyene yani üreticiye destek sağlamamaktadır. Bu bağlamda, ziraat memurları, üreticiyi denetlemek ve onlara gerekli desteği sağlamak için sahaya çıkmalıdır, üretim sahada bizzat tespit edilmelidir. Yine Bitlis'te mevcut turistik alanların iyileştirilmesi, gençlere istihdam olanakları sağlanmasına yardımcı olacaktır. Adilceviz ilçesinde kırsal kalkınma için kadınlara önem verilmesi çalışmaya teşvik edilmesi iş ve ekonomide aktif rol oynamaları sağlanmalıdır. Bitlis'te özel sektörü canlandıracak teşvik paketleri oluşturulmalıdır. Kamu ve özel sektör iş birliği ile şehirde sosyal ve ekonomik canlılık sağlanmalıdır. Yeni iş sahaları açılmalıdır. Gençlere beceriler kazandırılmalı ve girişimleri desteklenmelidir. Bitlis'in Adilceviz ilçesinde tarım ve hayvancılık sektöründe gençlerin

bilinçlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Halk eğitim kurslarıyla gençlere doğayı, hayvanları, toprağı tanıyabilme imkânı sunulmalıdır. Kırsal kesimlerde gençlerin ilgisini çekebilecek faaliyetler ve kendilerini geliştirebilecek kursların daha da arttırılması gerekmektedir. Tarımda etkin rol almaları için gençlere tarımsal makine aletleri desteğı sağlanmalı, tarım arazilerini sürmeleri ve üretime katkıda bulunmaları için tarımsal aletlerdeki fiyatlar indirimli bir şekilde gençlere sunulmalıdır. Gençlere tarım ve hayvancılık eğitimi ile ilgili seminerler verilmeli, gelişen teknoloji ile birlikte uyumlu bir çalışma alanı sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Ahsan, M.M. (2017). Role and Policy Challenges of Local Governments on Environmentally Induced Displacement and Migration in Bangladesh. In Mahmut Güler & Menaf Turan (Ed.), *Belediyelerin geleceğı ve yeni yaklaşımlar (Future of Municipalities and New Approaches)* 1. Vol. (pp.526-538). Istanbul: Marmara Belediyeler Birliğı Kültür Yayınları.
- Ahsan, M.M. (2019). *Bangladeş ve Amerika Birleşik Devletlerinden Seçilmiş Kıyı Alanlarında Çevreden Kaynaklanan Göç*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslantürk, O. (2020). Türkiye'ye Yönelik Göç ve İltica Hareketleri: Suriyeliler Örneğı, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 172-201.
- Ayyıldız A. ve, Karataş, K. (2021). Bugünün Türkiye'sinde Göç Gerçeğı: Küresel Hareketliliğın Neresindeyiz, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 473-500.
- Bakırcı, M. (2007). *Kırsal Kalkınma: Kavramlar, Politikalar, Uygulamalar*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bayraklı, C. (2007). *Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçen Konutlarında Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneğı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Birinci, S. (2018). Ardahan İlinde İç Göç Hareketinin Yaş ve Cinsiyet Yapısının Analizi (1995-2016). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 457 - 473.
- BİKADER (2021). Bitlis Girişimci Kadın Derneğı, Erişim adresi <https://www.bikader.com/bitlis/>
- Bülbül, S. ve Köse, A. (2010). Türkiye'de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 75-94
- Ekici, S. ve Tuncel G. (2015). Göç ve İnsan, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 9– 22.
- Ekmekçiler, Ü. (2011). *Kırsal Göç Hareketlerinin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Diyarbakır İl Örneğı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eurostat., 2021. *Statistical regions level 2 in Turkey as of 18th July 2016*, Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7773495/TR.pdf> (01.08.2021)
- Karaalp-Orhan, H S. (2020). Regional Disparities in Turkey: A Socio-Economic Perspective, *European Journal of Sustainable Development*, 9(3): 103-115 Doi: 10.14207/ejsd.2020.v9n3p103
- Khalaf, S. (2019). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Nüfus Gelişimi, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (6)2, 241 – 262.
- Kızılkaya, M. (2014). *Türkiye'de İç Göçün Sosyo Ekonomik Nedenleri: Ardahan İli Örneğı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Öcal, F. ve Eren. G. (2016). Kırsal Göç ve Tarımsal Üretime Etkileri, *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 20(2), 154-158.
- Özdemir, H. (2012). Türkiye'de Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 30.
- Özkan, R. (2019). Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(47), 127 - 145.

- Şengün, T. ve Boyraz, Z. (2008). The Evaluation Of The Physical Characteristics Of The East And The Southern-East Anatolia Regions From The Point Of Terror Activities And Border Security, *Eastern Geographical Review* 20.
- Şen, M. (2014). Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 248-276.
- TÜİK (2020). Regional Statistics, Erişim adresi <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do?dil=en>.
- TÜİK (2021). İlçe nüfusu. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/duyuru/favori_raporlar
- TÜİK (2021a). Nüfus ve demografi. . Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>
- TÜİK (2022). Nüfus ve demografi. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>
- Tarnet (2021). Tarım Alanındaki Devlet Destekleri, Erişim adresi <https://www.tarnet.com.tr/medya-merkezi/blog/tarim-alanindaki-devlet-destekleri/>
- Yalçın, G. (2016). Kırsal Göç ve Tarımsal Üretime Etkileri. *Harran Tarım ve Gıda Dergisi*, 154-158
- Yulafcı, A. (2014). Samsun İlinde Kırsal Göçün Sebepleri ve Tarıma Etkileri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 699-722.

Trade Performance Between Somalia and Some Major Trading Partner Countries in East Africa-Panel Gravity Model

Sadak Mohamud Hassan Gafow^a

^a Ph.D. Candidate, Institute of Social Sciences, Department of Economics, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye
saadaqyare0120@hotmail.com

Abstract

As an element of growth, foreign trade is important for all countries. As the barriers to foreign trade are removed, the openness of countries increases. Some of Somalia's important foreign trade partners are located in East Africa. The object of this study is to dissect the trade performance between Somalia and some major trading partner countries in East Africa for the period of 2010-2020 using panel gravity model. The study can be seen as a precursor since the studies on the subject are scarce and the content of the study is comprehensive. The empirical analyses reveal that Somalia's own gross domestic product (GDP) has no effect on Somalia's foreign trade with East African countries. On the other hand, the gross domestic product (GDP) of other East African Countries with which Somalia has foreign trade has a positive and significant effect on the foreign trade volume at the 99% confidence level. The population variables, it can be said that neither Somalia nor the populations of other partner countries have an effect on the trade volume. The DIST variable, which shows the distance between countries, was found to be significant in the 90% confidence interval.

Keywords: Foreign trade, Panel gravity Model, Somalia, East Africa

For Citation: Gafow, S. M. H. (2022). Trade Performance Between Somalia and Some Major Trading Partner Countries in East Africa-Panel Gravity Model. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 244-252. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.64107>

Received: 16.08.2022 Accepted: 26.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Introduction

Foreign trade is one of the complementary elements of development and growth for an economy. It is very important to enter foreign markets to ensure sustainable development. In order to close the welfare gap between developed and developing countries, export-oriented policies started to be proposed and in the 1980s, all countries, with a few exceptions, tried to implement a growth strategy based on foreign trade. In addition, many empirical studies have shown that economies that are more open to foreign trade exhibit better growth performance.

This co-movement between foreign trade and growth has revealed that foreign trade has an important place in the development process of developing countries (Şengönül and Tuncer, 2004; 162).

As a result of this, a rapid increase has been observed in the number of Regional Trade Agreements and Bilateral Trade Agreements in recent years. Neoclassical and later developed endogenous growth theories argue that open economies will grow more easily and faster due to more efficient distribution of resources and externalities. Econometric analyzes also confirm this hypothesis for many developing countries.

The aim of this Study is to dissect the trade performance between Somalia and some major trading partner countries in East Africa for the period of 2010-2020 using panel gravity model. In the first part, Somalia's foreign trade with some major trading partner countries in East Africa is presented in general, in the second part, a review of the relevant existing literature discussing foreign trade gravity models is examined. In the third part, information about the

gravity model is given, the variables used in the study and the data, and the gravity model estimation for Somalia and East African countries is made. In the conclusion part, the estimation results of the model and suggestions are presented.

2. An Overview of Trade Between Somalia and Some Major Trading Partner Countries in East Africa

Somalia, which passed from the transitional government to the official federal government with the elections held on September 10, 2012, has officially started to implement reforms in all areas of the country, especially security, in order to find a peaceful environment that can provide internal development to improve the economy of the country and the standard of living of its citizens. The significant progress achieved in the field of security has resulted in the country opening up to the rest of the world, especially to resume trade with foreign countries.

Although there is no trade in favor of Somalia, East African countries, of which Somalia is also a part, are among the countries with the largest trade volume with Somalia after the Gulf Countries.

In the last 10 years when Somalia was the official federal government, foreign trade with the rest of the world, especially the East African governments, has been increasing.

Table 1. The volume of foreign trade between Somalia and some East African countries (2010-2020, USD)

Years	Kenya	Ethiopia	Tanzania	Uganda	Total Trade Volume
2010	164,952,090	1,394,819	86,06,157	3,720,461	17,867,3527
2011	148,265,240	4,077,023	1,144,642	5,136,750	158,623,655
2012	153,805,702	924,578	1,055,939	14,008,040	169,794,259
2013	173,455,749	2,133,115	585,987	7,795,527	183,970,378
2014	168,545,379	10,878,692	6,733,214	4,479,045	190,636,330
2015	15,491,5461	11,333,422	3,219,719	2,752,841	172,221,443
2016	177,261,752	8,817,815	388,597	3,463,884	189,932,048
2017	191,110,039	10,203,800	11,87,731	1,713,072	204,214,642
2018	157,442,218	6,455,695	746,762	15,05,976	166,150,651
2019	120,360,868	273,283,976	2,375,098	13,412,80	397,361,222
2020	107,428,492	294,853,371	1,574,719	7,52,151	404,608,733

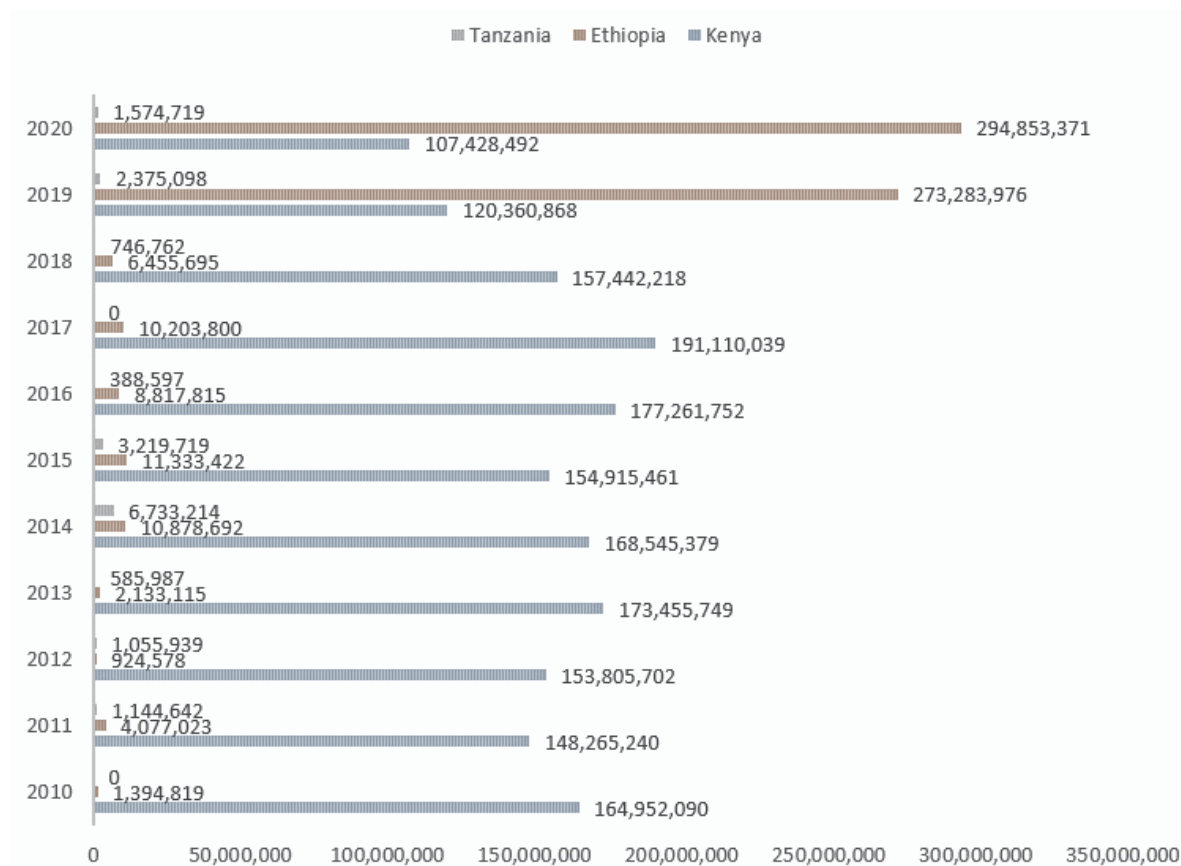
Source: World Bank, WITS, Trading economics

The table above shows the volume of trade between Somalia and four East African countries (Kenya, Ethiopia, Tanzania and Uganda) in the last 11 years.

In the last 11 years, trade between Somalia and these four countries has been on the rise, as can be seen from the above table, the trade volume was 17 million dollars in 2010 and 404 million dollars in 2020, showing an increase of 2276%.

In 2020, Ethiopia, with a trade volume of 294 million dollars, is the country with the largest trade volume with Somalia compared to other countries, followed by Kenya with a trade volume of 107 million dollars, Uganda is 7.5 million dollars and according to the countries in the study, the smallest trade volume with Somalia is Tanzania (with 1.5 million dollars).

Figure 1. Somalia Foreign Trade Volume with Some East African Countries

Source: World Bank, WITS, Trading economics.

As you can see from the picture above, the volume of trade between Somalia and Ethiopia has increased significantly since 2018, while the volume of trade between Kenya and Somalia has decreased, due to the ban on khat from Kenya and Ethiopia's khat found a big market in Somalia. It should be said that these two states (Kenya and Ethiopia) export Khat to Somalia, and they collect millions of money from the Somali market every day.

3. Literature Review

A significant part of the gravity model literature consists of trade potential forecasting studies. The gravity model has been used successfully as an empirical tool in estimating the global trade potential for many countries.

Abdulaziz (2009) used two separate methodologies the export similarity index and the gravity model approach to evaluate Ethiopia's export potential to the Middle East. Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Yemen, and Israel demonstrated the maximum potential of the combined results of the two tactics.

Alemayehu (2009) looked at the type of intra-African trade potential and, consequently, the chances of furthering regional economic union. His study made use of the panel data frame and the gravity model. A panel data set of African nations and their top trading partners from 2000 to 2006 was used to estimate the model. The potential for intra-African commerce was simulated using the predicted model coefficients. The results of his study indicated that there was room for intra-African commerce (weighted average of around 63% for Central and Western Africa and about 60% for Eastern and Southern Africa).

Hussein (2008) examined how Ethiopia's exports are affected by COMESA participation as well as other variables. The analysis accounts for the flow of exports made each year to twenty destinations between 1981 and 2006. In order to estimate the gravity model, he employed a Tobit specification with random effects. The findings of the estimation show that the majority of conventional factors are significant, but the influence of COMESA membership on export creation or diversion was insignificant. The latter result appears to support what Alemayehu and Haile (2007) discovered, namely that regional groups in Africa had little impact on the flow of bilateral commerce.

Matias (2010) calculated using a stochastic gravity model that included random disturbance and inefficiency components. The trade potential and efficiency of China with 52 African nations were then determined using the estimated model. As a result, just 13% of China's export potential to African nations has really been achieved. China's trade efficiency was lowest with Seychelles, Sao Tome & Principe, Comoros, Central African Republic, Chad, and Equatorial Guinea as partners (high export potential).

Mulugeta (2009) used a gravity technique to investigate the variables influencing Ethiopia's export and import flows. On the basis of a panel dataset of the biggest trading partners, estimation was done using a fixed effects model. Infrastructure, institutional traits, income, and distance variables were among the key determinants, the study found.

Yishak (2009) analyzed the supply and demand side factors that were responsible for the country's dismal export performance. Using an aggregate panel data with two stage least squares (random effects) model, it was found that supply-side factors such as domestic income, internal infrastructure, and institutional quality had a significant impact on Ethiopian exports. The demand-side factors of distance and foreign income were also statistically significant at standard levels.

Kalbasi (2001) investigated Iran's trade volume and direction in a sample of 76 countries. Countries are divided into two parts as developed and developing ones and it is investigated whether the level of development has any effect on the bilateral trade flow.

Christie (2002) estimated the trade volume between OECD countries and Southeast European countries by using the cross-sectional data for the period 1996-99 with the help of a classical gravity model estimated by the EKK method. The most important finding of the study is that there is a tripartite grouping in the region and the trade between countries is either very low or very high, therefore it has begun to lose its homogeneity in terms of international trade flows.

Rahman (2003) concludes that Bangladesh's foreign trade is positively affected by the economic size, per capita GNP and trade openness of the countries it trades with, negatively by the transportation costs, but not by the exchange rate.

Doğan and Tunç (2015), in their study of the trade between 53 African countries and Turkey for the period 1995-2014 using the gravity model with panel data, found that the neighborhood does not have a significant effect on foreign trade, and distance gradually loses its importance. Trade and visa application has an effect on foreign trade. They showed that the GDP of the trading country has a positive effect on trade.

Cernat (2001) assesses regional trade arrangement in South-South RTAs (AFTA, CARICOM, COMESA, ECOWAS, MERCOSUR and SADC) and establishes that contrary to the feared negative impacts they are not more trade diverting than other RTAs. Buigut (2012) estimates the trade effect of the EAC customs union on each individual member and concludes that the customs union has generated disproportionate impact of intra bloc exports and imports for individual members.

Robinson et al (1999) suggest that the impact depends on the export capacity of the partner country and whether the partner country faces constant costs. Panagariya (1998) argues that an RTA can be net trade-creating in one sector and net trade-diverting in another sector. What is common in these studies is that they analyse macro-economic, welfare and sectoral impacts and very limited analysis on trade creation and diversion.

4. Gravity Model Approach

4.1. Panel Data Analysis: Definition and Scope

Panel data analysis can be defined as a method for estimating economic relations using cross-section series with time dimension (ERK, 2015). The series showing the distribution of the changes in the values of the variables over a certain time period such as day, month and year are called time series data. The data taken by different variables in a single time period is called cross-sectional data. The main goal here is to include the dataset or dataset structure obtained by combining time series and cross section series. Therefore, it is to create a data set with both time and cross-sectional dimensions, which is called panel data analysis (BALTAGI, 2008).

4.2. Gravity Model

The gravity model was first applied to international trade in the early 1960s. The basis of the model is based on the Law of Universal Gravity developed by Newton in the 17th century in the field of physics, and it takes its name from here. Newton's idea of gravity between objects started to be widely used not only in physics but also in social sciences with the 20th century.

The gravity model performed well in analyzing international trade flows in the early 1960s, but strong theoretical foundations were not produced until the late 1970s. This led to a lot of work to modify the original Newtonian equation of gravity. It has become clear from the work of Anderson (1979) and Bergstrand (1985, 1989) that the equation of gravity is a good representation, regardless of the structure of product markets. Bergstrand (1985, 1989) included population size, while Oguledo and Macphee (1994) included price variables.

Gravity model; It can be applied to explain trade, capital, investment and migration movements between countries and many other social factors. However, it is seen that it is used extensively in mutual trade flows. Tinbergen (1962: 263) defined the simple gravitational model that explains trade flows as "an endorsement relationship in which prices are not specified" and put forward a general logical basis. According to him, trade; It is determined by the supply potential (GDP of the exporting country), the demand potential (GDP of the importing country) and the transportation costs (distance). As an equation, the simple/standard gravity model can be expressed as:

$$\text{Trade}_{ij} = A \frac{\text{GDP}_i \text{GDP}_j}{\text{Dist}^2}$$

From the model, Trade_{ij} represents the value of trade between the two countries, i country 1 and j country 2. $\text{GDP}_i \text{GDP}_j$ Represents GDP for countries 1 and 2, and this expression determines the economic size of the two countries. The expression Dist^2 represents the distance between two countries.

In this study the gravity model established to examine Somali's trade volume with some East African countries and estimated using the panel data method and annual data covering the period 2010-2020.

$$\text{EX}_{ijt} = \beta_0 \frac{(\text{GDP}_{it}) * (\text{GDP}_{jt})}{\text{Dist}_{ij}} \varepsilon_{ijt} \quad (1)$$

In Equation 1, EX_{ij} ; foreign trade between i and j countries, GDP_i ; GDP of country i , GDP_j ; GDP of country j , Dist_{ij} ; The distance between countries i and j and β_0 represent the constant term.

4.2.1. The Log Transformation of the Model

In panel gravity models, the Least Squares (LCS) technique, which is made by taking the natural logarithm of the data, is among the most used models when estimating, because it increases the suitability of the data set and reduces the variability of the variables used in the model. The basic gravity equation to be used in the model is as follows in log-linear form.

$$\text{LogVOLUME}_{ijt} = \text{Log}\beta_0 + a_1 \text{logS_GDP}_{it} + a_2 \text{logP_GDP}_{jt} + a_3 \text{logS_POP}_{it} + a_4 \text{logP_POP}_{jt} + a_5 \text{logDist}_{ij} + \text{log}\varepsilon_{ijt} \quad (2)$$

In Equation 2, VOLUME_{ijt} ; Somali's trade volume with Some East African countries, S_GDP_{it} ; Somali's GDP, P_GDP_{jt} ; GDPs of Some East African countries, Dist_{ij} is the distance between the capital of Somalia and the capitals of Some East African countries and ε_{ij} Indicates the error term.

Table 2. Definition of Variables used in the Study

Variables	Definition of Variables
VOLUME	Somali's Foreign trade volume with Some East African countries.
S_GDP	Somalia's gross domestic product
P_GDP	Other partner countries.
S_POP	Population of Somalia
P_POP	Population of other partner countries

DIST	Distance between Somalia and partner countries
ε_{ij}	Indicates the error term.

5. Analysis Results

In the study, the foreign trade relationship between Somalia and East African countries was analyzed with panel gravity models. In this context, for the period 2010-2020

Due to the existence of the time-invariant distance variable in the established model, the panel data model could not be established as fixed-effect, and a random -effect panel data model was used.

In this direction, firstly, the stationarity of the series was investigated. Since the unit root test to be used in investigating the stationarity of the series differs depending on whether there is a cross-sectional dependence or not, the existence of a cross-section dependence was first tested in order to determine the appropriate unit root test.

Table 3. Cross Section Dependency Test

VOLUME	Coefficient	Std. Error	t statistic	p -value
S_GDP	-0.01	0.01	-0.46	0.65
P_GDP	0.00	0.00	6.42	0.00
S_POP	-29.16	16.94	-1.72	0.09
P_POP	-0.86	0.41	-2.13	0.03
DIST	3854.65	2432.93	1.58	0.11
still	27400000.00	170000000.00	1.61	0.11
R2 -	0.61			
Wald Test	59.55			0.00
Pesaran 2004 Cross Section Dependency Test	-1.43			0.15
Number of observations	44			
N	4			
T	11th			

Table null hypothesis that there is no cross-section dependency in the model was not rejected at the 95% confidence interval, and it was decided that there was no cross-section dependency in the model. Therefore, for the stationarity of the series, one of the first generation panel unit root tests, Im, Pesaran Shin 2003 Panel Unit Root Test was applied.

Table 4. Panel Unit Root Test

	Fixed		Steady- Trending	
	test statistic	p -value	test statistic	p -value
VOLUME	-2.54	0.01	-0.52	0.30
S_GDP	-5.34	0.00	-19.28	0.00
P_GDP	2.76	1.00	-6.49	0.00
S_POP	14.93	1.00	-0.13	0.45
D_S_POP	-0.31	0.38	-9.32	0.00
P_POP	19.78	1.00	-1.79	0.04

Table , it can be said that the series excluding the population of Somalia are stationary, and the population of Somalia is integrated at the first level. For this reason, the random effect model was estimated by taking the first order difference of this variable (D_S_POP).

Table 5. Model Results

VOLUME	Standard Model		Driscoll Kraay Standard Error	
	Coefficient	p-value	Coefficient	p-value
S_GDP	-0.0032	0.95	-0.00315	0.95
P_GDP	0.00464	0.00	0.00464	0.00
D_S_POP	-896.51	0.45	-896.51	0.37
P_POP	-0.85	0.05	-0.85	0.37
DIST	4801.10	0.07	4801.10	0.10
still	187000000	0.34	187000000	0.17
R2 -	0.62		0.62	
Wald Test	54.40	0.00	1546.17	0.00
Lr Test	95.96	0.00		
Wooldridge Test	78.97	0.00		
Pesaran 2004 Cross Section Dependency Test	-1.07	0.28		

Table the standard and corrected model results. First, the classical standard error model was established and appropriate tests were carried out for the model. In this context, it was tested with the LR Test whether there was varying variance in the model and it was decided that there was a problem with varying variance in the model. Afterwards, whether there is an autocorrelation problem in the model was tested with the Wooldridge Test and it was decided that there was an autocorrelation problem in the model. Finally, the cross-section dependency problem in the model was tested with the Pesaran 2004 Cross-section Dependency Test and it was concluded that there was no cross-section dependency in the model. For this reason, Driscoll has been used to solve the variance and autocorrelation problems in the model. The model was re-estimated using Kraay Standard Errors.

According to the adjusted model results, Somalia's own gross domestic product has no effect on Somalia's foreign trade with East African countries. On the other hand, the gross domestic product of other East African Countries with which Somalia has foreign trade has a positive and significant effect on the foreign trade volume at the 99% confidence level. Accordingly, it can be said that a one-unit increase in the gross domestic product of other partner countries will increase the foreign trade volume by 0.00464 units.

Considering the population variables, it can be said that neither Somalia nor the populations of other partner countries have an effect on the trade volume. The DIST variable, which shows the distance between countries, was found to be significant in the 90% confidence interval. However, the coefficient of this variable was estimated as positive, not in accordance with the expectations. In other words, one unit increase in the distance between countries causes an increase of 4801.10 units in the foreign trade volume.

6. Conclusion and Recommendations

Foreign trade is one of the complementary elements of development and growth for an economy. It is very important to enter foreign markets in order to industrialize and ensure sustainable development. The highlights of the empirical results of the Gravity Model study can be summarized as follows:

- ✓ Somalia's own gross domestic product has no effect on Somalia's foreign trade with East African countries.
- ✓ The gross domestic product of other East African Countries with which Somalia has a positive and significant effect on the foreign trade volume at the 99% confidence level. Accordingly, it can be said that a one-unit increase in the gross domestic product of other partner countries will increase the foreign trade volume by 0.00464 units.
- ✓ Considering the population variables, it can be said that neither Somalia nor the populations of other partner countries have an effect on the trade volume.
- ✓ The DIST variable, which shows the distance between countries, was found to be significant in the 90% confidence interval. In other words, one unit increase in the distance between countries causes an increase of 4801.10 units in the foreign trade volume.

The results of the research show that Somalia's foreign trade with East African countries does not have an impact on the country's economic growth, and the reason is that Somalia exports very little to East African countries while it imports a lot from those countries, which means that Somalia has a foreign trade deficit with these countries.

Therefore, in order to reduce the trade deficit between Somalia and these countries, the Somali government should increase its domestic production and at the same time strengthen its trade relations with East African countries to increase the services and goods exported to these countries. It may also make sense for Somalia to directly participate in the East African community to which it is a candidate so that its products and services can find markets, but if this is not done and integrated into community Somalia's trade deficit between these countries will continue to widen.

References

- Abbas, S., & Waheed, A. (2015). Pakistan's potential export flow: The gravity model approach. *The Journal of Developing Areas*, 367-378.
- Adam, C., & Cobham, D. (2007, August). Modelling multilateral trade resistance in a gravity model with exchange rate regimes. In *Centre for dynamic macroeconomic analysis conference papers* (Vol. 44, pp. 1-49).
- Ambetsa, W. O., Mdadila, K. P., & Rutasitara, L. K. (2019). The Determinants of Bilateral Trade in the East African Community: Application of the Gravity Model. *International Journal of Economics and Finance*, 11(4).
- Bekele, W. T., & Mersha, F. G. (2019). A dynamic panel gravity model application on the determinant factors of Ethiopia's coffee export performance. *Annals of Data Science*, 6(4), 787-806.
- De Benedictis, L., & Vicarelli, C. (2005). Trade potentials in gravity panel data models. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 5(1).
- Dinh, T. T. B., Nguyen, V. D., & Hoang, M. C. (2014). Applying gravity model to analyze trade activities of Vietnam. *Journal of International Economics and Management*, (69), 3-18.
- Dlamini, S. G., Edriss, A. K., Phiri, A. R., & Masuku, M. B. (2016). Determinants of Swaziland's sugar export: a gravity model approach. *International Journal of Economics and Finance*, 8(10), 71-81.
- Eita, J. H. (2008, July). Determinants of Namibian Exports: A gravity model approach. In *13th African Econometric Conference, University of Pretoria, South Africa* (pp. 9-11).
- Frede, J., & Yetkiner, H. (2017). The regional trade dynamics of Turkey: a panel data gravity model. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 26(6), 633-648.
- Gul, N. (2011). The Trade Potential of Pakistan: An Application of the Gravity Model Nazia Gul and Hafiz M. Yasin. *Lahore Journal of Economics*, 16(1), 23-62.
- Kadir, K., & Sibel, S. (2014). Determinants of tourist inflows to Romania: evidence from augmented panel gravity model. *THE ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA*, 345.
- Kapindula, C. (2019). *Analysing Zambia's trade in Comesa: a gravity model approach* (Doctoral dissertation, The University of Zambia).
- Kapindula, C. (2019). *Analysing Zambia's trade in Comesa: a gravity model approach* (Doctoral dissertation, The University of Zambia).
- Karagoz, K., & Saray, M. O. (2022). Trade potential of Turkey with Asia-Pacific countries: Evidence from panel gravity model. *International Economics Studies*, 36(1), 19-26.
- Karamuriro, H. T., & Karukuza, W. N. (2015). Determinants of Uganda's export performance: A gravity model analysis. *International Journal of Business and Economics Research*, 4(2), 45-54.
- Kepaptsoglou, K., Karlaftis, M. G., & Tsamboulas, D. (2010). The gravity model specification for modeling international trade flows and free trade agreement effects: a 10-year review of empirical studies. *The open economics journal*, 3(1).
- Kien, N. T. (2009). Gravity model by panel data approach: an empirical application with implications for the ASEAN free trade area. *ASEAN Economic Bulletin*, 266-277.

- Kitetu, G. M., & Ko, J. H. (2015). A Comparative Study on the Export Determinants of Kenya and Korea: A Gravity Approach. *Journal of International Trade & Commerce*, 11(6), 137-152.
- Leksono, D. A., & Maryatmo, R. (2021, January). Study of Indonesia Exports with the Gravity Model Approach, 2001-2018. In *The 1st International Conference on Research in Social Sciences and Humanities (ICoRSH 2020)* (pp. 189-194). Atlantis Press.
- Leyaro, V. (2021). *Trade effects of the East African Customs Union in Tanzania: Application of a structural gravity model* (No. 2021/55). WIDER Working Paper.
- Mwambe, G., Ally, Z., & Prasad, D. (2019). The Impact of the Economic Partnership Agreement on East African Community Trade with European Union; a Gravity Model Approach. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10(10), 199-209.
- Mwangi, E. N. (2021). Determinants of Agricultural Imports in Sub-Saharan Africa: A Gravity Model. *African Journal of Economic Review*, 9(2), 271-287.
- Rahman, M. M. (2003). A panel data analysis of Bangladesh's trade: the gravity model approach. In *Proceedings of the 5th Annual Conference of the European Trade Study Group (ETSG2003)*. European Trade Study Group.
- Rahman, M. M., & Dutta, D. (2012). The gravity model analysis of Bangladesh's trade: A panel data approach. *Journal of Asia-Pacific Business*, 13(3), 263-286.
- Şengönül, A., & Tuncer, I. (2004). Foreign Trade Policies and Long Term Growth. *The Economic Approach*, 15(52-53), 161-184.
- Sichei, M. M., Erero, J. L., & Gebreselasie, T. G. (2005). An augmented gravity model of South Africa's exports of transport equipments and machineries.
- Trotignon, J. (2010). Does regional integration promote the multilateralization of trade flows? A gravity model using panel data. *Journal of Economic Integration*, 223-251.
- Zeray, N., & Gachen, D. (2014). Determinants of Bilateral Trade between Ethiopia and Its Major Trading Partners': A Gravity Model Approach. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(15), 82-88.

Sağlık Sistemine Güvensizlik ile Sağlık Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Examining the Relationship Between Insecurity in the Health System and Health Anxiety: A Study on University Students

Ali Göde^a , Fatma Nuray Kuşcu^{ab}

^a Department of Medical Services and Techniques, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay, Türkiye
^b nuraykuscu@outlook.com (Corresponding Author)

Özet

Bu araştırma üniversite öğrencilerinde sağlık sistemine güvensizlik ile sağlık kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada anket yöntemi uygulanarak nicel araştırma desenine uygun ve kolayda örneklem yöntemiyle 534 bireyden veriler toplanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden kişilerin %72,1'i kadın, %27,9'u erkektir. Katılımcıların %47'si 18-19 yaş arası, %42,7'si 20-21 yaş arası ve %10,3'ü 22 yaş ve üzeri yaş aralıklarında olduklarını tespit edilmiştir. Öğrencilerin okudukları bölüm değişkenine bakıldığında %12,2'sinin anestezi, %18,9'nun ilk ve acil yardım, %9,2'sinin iş ve uğraşı terapisi, %13,3'nün tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik, %16,9'nun tıbbi görüntüleme teknikleri, %13,5'inin tıbbi laboratuvar teknikleri ve %16'sinin yaşlı bakım programında eğitim aldığı ve bunlardan %53,2'sinin birinci sınıfa, %46,8'inin ikinci sınıfa kayıtlı olduğu gözlenmektedir. Öğrencilerin %92,7'sinin kronik rahatsızlığının olmadığını, %8,2'sinin kronik rahatsızlığı olduğu ve %91,8'inin düzenli bir ilaç kullanmazken %8,2'sinin düzenli bir ilaç kullandığını belirtmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılımdan sapmadığı belirlenmesi üzerine bağımsız gruplarda t testi, ANOVA ve korelasyon testleri yapılmıştır. Analiz sonucunda, sağlık sistemine güvensizlik düzeyi ile sağlık kaygısı düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar neticesinde bireylerde sağlık sistemine güvensizlik düzeyi arttıkça sağlık kaygısı düzeyinin de artacağı ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sistemine Güvensizlik, Sağlık Kaygısı, Sağlık, Üniversite Öğrencisi

Abstract

This research was conducted to examine the relationship between insecurity in the health system and health anxiety among university students. In the research, data were collected from 534 individuals by applying the survey method, in accordance with the quantitative research design and with the convenience sampling method. 72.1% of the people who agreed to participate in the research were women and 27.9% were men. It was determined that 47% of the participants were between the ages of 18-19, 42.7% were between the ages of 20-21 and 10.3% were between the ages of 22 and over. Considering the variable of the department they study, 12.2% of the students are anaesthesia, 18.9% of them are first and emergency aid, 9.2% of them are occupational therapy, 13.3% of them are medical documentation and secretarial, 16.9% are it is observed that, 13.5% of them were trained in medical imaging technicians, 13.5% of them were trained in medical laboratory techniques and 16% of them were trained in the elderly care program, 53.2% of them were enrolled in the first year and 46.8% in the second year. It was stated that 92.7% of the students did not have a chronic illness, 8.2% had a chronic illness, and 91.8% did not use a regular medication, while 8.2% used a regular medication. After it was determined that the data obtained did not deviate from the normal distribution, t-test, ANOVA and correlation tests were performed on independent groups. As a result of the analysis, it has been shown that there is a positive and significant relationship between the level of distrust in the health system and the level of health anxiety. As a result of these results, it is predicted that the level of health anxiety will increase as the level of insecurity in the health system increases.

Keywords: Health System Insecurity, Health Anxiety, Health, University Student

Acknowledgements

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 07.03.2022 tarih ve 5 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

For Citation: Göde, A. & Kuşcu, F. N. (2022). Sağlık Sistemine Güvensizlik ile Sağlık Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 253-261. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63402>

Received: 01.07.2022 Accepted: 25.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

Kaygı kavramını ilk olarak ortaya koyan kuramcı Sigmund Freud'a göre kaygı, insanın çevresinde meydana gelen veya gelecekte gerçekleşmesi muhtemel kötü bir durum düşüncesi nedeniyle insanı, uyarma, yaşamını sürdürme ve gerekli uyumluluğu sağlama gibi katkıları olan, sebebi bilinmeyen bir duygudur (Hekimoğlu ve Bilik, 2020). Sağlık kaygısı, bireyin sağlığıyla ilgili bedensel duyum veya değişiklikleri, hayatını tehdit edici veya zarar verici bir hastalık olarak yanlış değerlendirmesinden kaynaklanan, sağlığa ilişkin korku ve endişe içeren bir süreç olarak açıklanmaktadır. Başka bir ifadeye göre sağlık kaygısı, bulaşıcı hastalıklarla ilişkili semptomlarla birlikte (ateş, öksürük, ağrıyan kaslar vs.) bunlarla sınırlı olmamak üzere algılanan bedensel duyumlar veya değişiklikler hastalık belirtisi olarak yorumlandığında ortaya çıkmaktadır (Asmundson ve Taylor, 2020). Sağlık kaygısının bireylerin sağlığına yönelik algılanan bir tehditten kaynaklanan kaygı ve sağlık bilincinin olmamasından patolojik sağlık kaygısına veya hastalık hastalığının oluşmasına kadar değişebilen çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir (Jungmann ve Witthöft, 2020).

Dünya genelinde insanların tamamı bir dereceye kadar sağlık kaygısı yaşamaktadır. Bu kaygı da sağlıkla ilgili potansiyel tehdide karşı ortaya çıkan ilgili uyarıcı, koruyucu ve sağlığı geliştirici davranışa yol açarak sağlık sorunlarının erken belirtilerini tespit etmeye yardımcı olabilmektedir (Asmundson vd., 2020). Sağlık kaygısının altında yatan nedenlerin doğası konusunda yapılan incelemeler devam etmektedir. Genellikle karşımıza çıkan sağlık kaygısı nedenleri, bireylerin çevresel ve genetik faktörlerden, önceden yaşanmış hastalık ve ölüm deneyimlerinden, fiziksel ve cinsel istismardan, salgın gibi biyolojik etkenlerden, ebeveyn ve çocuk etkileşiminden ve diğer stresörlerden oluşabilmektedir (Demir, 2021)

Sağlık kaygısı, belirli seviyelerde pek çok kişide ortaya çıkabilmekte fakat anormal bir sorun veya rahatsızlık durumu olarak ele alınmamaktadır. İnsanın sağlığını koruması, vücut bütünlüğünün bozulmaması için bir uyarıcıdır. Sağlık kaygısının ileri seviyesi olarak adlandırılan Hipokondriasis ise toplum içerisinde az sayıda görülmekteyken, hastanelerde sıkça karşılaşılmaktadır (Demir, 2021). Bununla birlikte yüksek derecede sağlık kaygısı ise zararlı olabilmektedir. Yüksek sağlık kaygısı olan insanlar, iyi huylu bedensel duyumsamaları ve değişiklikleri sağlığının tamamen bozulması şeklinde yanlış yorumlama eğilimindedir. Bu durum bireyin sağlık ve hastalık hakkındaki inançlarından etkilenmekte ve yüksek sağlık kaygısı olanlarda genellikle bütün bedensel duyumsamaların ve değişikliklerin hastalık belirtisi olduğu ve bireyin özellikle zayıf veya hasta olmaya karşı savunmasız olduğu inancını içermektedir. Bu durum bireylerin kaygılarını artırarak, rasyonel kararlar verme yeteneklerini ve davranışlarını etkilemektedir (Asmundson ve Taylor, 2020). Salgın dönemlerinde ise yüksek sağlık kaygısının, enfekte olma inancına yönelik davranışsal tepkileri etkileyebileceği birkaç durum oluşmaktadır. Sağlık kaygısı yüksek olan kişilerden bazıları hastaneleri ve muayenehaneleri bulaşma kaynağı olarak görebilmekte ve bu nedenle tıbbi yardım aramaktan kaçınabilmektedir. Öte yandan, sağlık kaygısı yüksek olan bazı kişiler ise, genelde uzmanlardan veya hekimlerden sağlıkla ilgili bilgi ve güvence arama yönelimindedir. Bu sebeple bireyler, bedensel değişikliklerin ve duyumların enfeksiyondan kaynaklanmadığına dair güvence arayışıyla birden fazla doktora muayene olabilmekte veya birden fazla sağlık kuruluşuna başvurabilmektedir. (McDonnell, Nelson ve Schunk, 2012). Bu davranış ortaya çıktığı takdirde sağlık hizmetleri kaynaklarına ekstra yük getirebilmektedir.

Güven, kişinin bir çabasında veya hayatının bir yönünde gerekli koşulların mevcut olduğunda arzu edilebilir sonuçlara ulaşacağına dair duyduğu inançtır (McKnight ve Chervany, 2000). Güvensizlik ise, kişinin yüksek yararına karşı hareket ettiğine dair bir inançtır (Lee, 2020). Risk, belirsizlik veya karşılıklı bağımlılığın olduğu her yerde güven çok önemlidir, sağlık hizmetleri de bunlardan biridir (McKnight ve Chervany, 2000). Halkın sağlık sistemine güveni ise, sağlık hizmetine ihtiyaç duyulduğunda yeterince tedavi alınabileceğinden emin olmak olarak tanımlanabilir (Höglund, Maceviçiuve ve Wilson, 2016). Bu kapsamda Sağlıkta Dönüşüm Projesi hedeflerinden biri "hakkaniyet" kavramı ön plana çıkmaktadır. Bireylerin ihtiyaç anında gerektiği kadar hizmet alamamaları güven duygusunu zedeleyen en büyük dayanaklardan biridir.

Sağlık hizmetleri konusunda güvensizliğe olan ilgi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Zaman geçtikçe literatüre katılan araştırmalar, sağlık ve sağlık hizmetleriyle ilgili güvensizliğin, sağlık hizmetleri maliyetlerinin artmasına, etkisiz veya düşük kaliteli bakım ve kötü hasta sonuçları gibi olumsuz sonuçlara sebep olabileceğini öne sürmektedir (Armstrong vd., 2008). Aynı zamanda güvenin azalmasıyla birlikte hastaların ikinci bir görüş isteyeceğini ve "en iyi doktorları" veya "en iyi hastaneleri" belirlemeye çalışacağını, bunların hepsinin zaman, emek, para kaybı oluşturacağını ve memnuniyetlerini azaltacağını düşünülmektedir. Sağlık hizmetiyle ilgili güvensizlik düzeyi yüksek olan hastaların sağlık hizmetlerinden kaçınma olasılığı daha yüksek, bakımın sürekliliğini sürdürme olasılığı daha düşük ve sağlık hizmeti kararlarını izleme ve doğrulama gereksinimi daha yüksek olabilmektedir (Armstrong vd., 2006)

Literatürde yer alan araştırmalarda insanların sağlıkları hakkında bilgi edinebilmeleri için internet teknolojilerinden sıklıkla yararlanmasının, bireylerin sağlıkla ilgili kendini güvende hissetme davranışlarını olumsuz etkilediği ve işlevsiz sağlık inanışlarında artışa yol açtığı belirtilmiş ve tüm bunların bireylerde sağlık kaygısını arttırdığı vurgulanmıştır. Bu araştırma üniversite öğrencilerinde sağlık sistemine güvensizlik ve sağlık kaygısı düzeylerini belirlemek ve bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma kapsamında nicel araştırma deseni uygulanmıştır. Araştırma, 15.10.2021-31.10.2021 tarihleri arasında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerde online anket formu olarak Google Form kanalı ile gönüllülük esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu örneklem büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım (2012) tarafından oluşturulan kolayda örneklem tablosundan faydalanılmıştır. Meslek Yüksekokuluna kayıtlı 1300 öğrenci bulunmaktadır. 1300 kişinin evren olarak kabul edilmiş ve %95 güven aralığında örneklem tablosunda 297 kişiye katılması yeterli olduğu görülmüştür. Belirtilen tarihler içerisinde 534 öğrenciden veriler elde edilmiş ve incelenmeye alınmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama formu 3 kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların sosyo-demografik niteliklerin belirttiği Kişisel Bilgi Formu 5 ifadeden oluşmaktadır. İkinci kısımda "Sağlık Sistemine Güvensizlik Ölçeği" ve üçüncü kısımda "Sağlık Anksiyete Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu; üniversite öğrencilerinin cinsiyet, yaş, sınıf, öğrenim gördükleri bölüm, kronik rahatsızlık durumu, düzenli kullanılan ilaç durumu belirlemeye yönelik ifadelerden meydana gelmektedir.

Sağlık Sistemlerine Güvensizlik Ölçeği; sağlık sistemine güvensizliği ölçmek için Yeşildal ve arkadaşları (2020) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmış olan "Sağlık Sistemlerine Güvensizlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek tek boyuttan ve 10 ifadeye meydana gelmektedir. Ölçek ile ilgili ifadeler "1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum" şeklindeki 5'li likert tipinde derecelendirilmektedir. Ölçeğin uyarlamasında Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,789 olduğu gözlemlenmiştir (Yeşildal ve diğerleri, 2020). Araştırmamızda Cronbach's Alpha güvenilirlik değeri 0,686'tir. Bu güvenilirlik değeri Sağlık Sistemine Güvensizlik ölçeğinin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2017).

Sağlık Kaygısı Ölçeği; sağlık kaygısını düzeyini ölçmek için Aydemir, Kırpınar, Sati, Uykur ve Cengisiz (2013) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmış "Sağlık Anksiyetesi Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 18 maddeden ve 2 boyuttan meydana gelen bir öz-bildirim ölçeğidir. Boyutlar, "ruhsal durumunu ve ciddi hastalık durumunu" algılarını değerlendirmektedir. Maddeler 4'lü likert şeklinde (dörtlü sıralı yanıtlar içeren) ifadelerden hazırlanan ölçeğin puanlanması her bir madde için 0-3 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar insanlardaki sağlıkları ile ilgili endişelerinin yüksek olduğunu, düşük puanlar ise sağlık ile ilgili endişelerinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçeğin uyarlamasında Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0.950 olduğu gözlemlenmiştir (Aydemir vd., 2013). Sağlık Anksiyetesi Ölçeğinin güvenilirliği incelendiğinde genel ölçek Cronbach Alfa güvenilirlik değeri 0.794'tür. Bu güvenilirlik değeri Sağlık Anksiyete ölçeğinin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2017).

Araştırmada elde edilen veriler incelemek için SPSS programlarından yararlanılmıştır. Tüm analizlerde " $p < 0,05$ " istatistiksel açıdan anlamlı olduğu kabul edilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın bulgular bölümünde ilk olarak araştırmada veri elde edilen katılımcıların sosyo-demografik nitelikleri aşağıda sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya Dahil Olanların Sosyo-Demografik Nitelikleri

Sosyo-Demografik Nitelikler	Seçenekler	N	%
Cinsiyet	Kadın	385	72,1
	Erkek	149	27,9
Yaş	18-19 yaş arası	251	47
	20-21 yaş arası	228	42,7
	22 yaş ve üzeri	55	10,3
Okudukları Bölüm	Anestezi	65	12,2

	İlk ve Acil Yardım	101	18,9
	İş ve Uğraşı Terapisi	49	9,2
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	71	13,3
	Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	90	16,9
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	72	13,5
	Yaşlı Bakımı	86	16
Sınıf	1. Sınıf	284	53,2
	2. Sınıf	250	46,8
Kronik Rahatsızlığın Olma Durumu	Evet	39	7,3
	Hayır	495	92,7
Düzenli ilaç kullanım durumu	Evet	44	8,2
	Hayır	490	91,8
TOPLAM		534	100.00

Araştırmaya 534 öğrenci katılım göstermiştir ve katılmayı kabul eden kişilerin %72,1'i kadın, %27,9'u erkektir. Katılımcıların %47'si 18-19 yaş arası, %42,7'si 20-21 yaş arası ve %10,3'ü 22 yaş ve üzeri yaş aralıklarında olduklarını tespit edilmiştir. Araştırmadaki katılımcıların okudukları bölüm değişkenine bakıldığında %12,2'sinin anestezi, %18,9'nun ilk ve acil yardım, %9,2'sinin iş ve uğraşı terapisi, %13,3'nün tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik, %16,9'nun tıbbi görüntüleme teknikerliği, %13,5'inin tıbbi laboratuvar teknikleri ve %16'sinin yaşlı bakım programında eğitim aldığı ve bunlardan %53,2'sinin birinci sınıfa, %46,8'inin ikinci sınıfa kayıtlı olduğu gözlenmektedir. Öğrencilerin %92,7'sinin kronik rahatsızlığının olmadığını, %8,2'sinin kronik rahatsızlığı olduğu belirtmiştir. Ayrıca %91,8'inin düzenli bir ilaç kullanmazken %8,2'sinin düzenli bir ilaç kullandığını belirtmiştir.

Tablo 2. Normal Dağılım Testi Bulguları

	Ort.	ss	Skewness	Kurtosis
SAĞLIK SİSTEMLERİNE GÜVENSİZLİK	2,71	0,52	-0,191	0,505
SAĞLIK KAYGISI	0,89	0,34	-0,535	0,981
Ruhsal Durum Kaygısı	0,93	0,37	-0,684	1,215
Ciddi Durum Kaygısı	0,75	0,51	0,765	1,097

Tablo 2'ye göre katılımcılardan alınan verilerin Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri "-1,5 ile +1,5" aralığında olduğundan normal dağılımın var olduğu saptanmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013). Dolayısıyla devam eden analiz yöntemlerinden parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik nitelikleri ile sağlık sistemine güvensizlik ve sağlık kaygısı ölçeği ortalamalarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterip göstermediğini değerlendirmek için parametrik test yöntemlerinden bağımsız gruplarda t testi ve ANOVA testi uygulanarak bulguları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur (Tablo 3 ve Tablo 4).

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Nitelikleri ve Sağlık Sistemine Güvensizlik Arasında Yapılan T Testi ve ANOVA Testi Bulguları

Demografik Özellikler	Seçenekler	N	Ort.	ss.	t veya F değeri	p değeri
Cinsiyet	Kadın	385	2,73	0,51	1,957	0,057
	Erkek	149	2,64	0,53		
Yaş	18-19 yaş arası	251	2,65	0,52	2,778	0,063
	20-21 yaş arası	228	2,75	0,51		
	22 yaş ve üzeri	55	2,78	0,53		
Okudukları Bölüm	Anestezi	65	2,55	0,48	1,531	0,166
	İlk ve Acil Yardım	101	2,76	0,52		
	İş ve Uğraşı Terapisi	49	2,80	0,70		
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	71	2,75	0,44		

	Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	90	2,71	0,48		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	72	2,67	0,56		
	Yaşlı Bakımı	86	2,71	0,46		
Sınıf	1. Sınıf	284	2,66	0,53	-2,365	0,018*
	2. Sınıf	250	2,76	0,50		
Kronik Rahatsızlığın Olma Durumu	Evet	39	2,89	0,48	2,320	0,021*
	Hayır	495	2,69	0,52		
Düzenli İlaç Kullanım Durumu	Evet	44	2,88	0,54	2,299	0,022*
	Hayır	490	2,69	0,51		

*p<0.05

Tablo 3’de öğrencilerin sınıf, kronik rahatsızlık durumu ve düzenli ilaç kullanım durumu ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenirken ($p<0,05$), cinsiyet, yaş ve öğrenim gördükleri bölüm ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenmemiştir ($p>0,05$).

Tespit edilen farklılıklar incelendiğinde sınıf ortalamalarına bakıldığında ikinci sınıf öğrencilerin birinci sınıf öğrencilerine göre daha fazla sağlık sistemine güvensizlik düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olanların, kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olmayanlara göre daha fazla sağlık sistemine güvensizlik düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Sosyo-Demografik Nitelikleri ve Sağlık Kaygısı Düzeyleri Arasında Yapılan T Testi ve ANOVA Testi Bulguları

Demografik Özellikler	Seçenekler	N	Ort.	ss.	t veya F değeri	p değeri
Cinsiyet	Kadın	385	0,94	0,33	5,166	0,000*
	Erkek	149	0,77	0,34		
Yaş	18-19 yaş arası	251	0,86	0,32	1,634	0,196
	20-21 yaş arası	228	0,92	0,35		
	22 yaş ve üzeri	55	0,92	0,40		
Okudukları Bölüm	Anestezi	65	0,90	,35	1,010	0,418
	İlk ve Acil Yardım	101	0,89	,26		
	İş ve Uğraşı Terapisi	49	0,97	,37		
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	71	0,83	,33		
	Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	90	0,87	0,36		
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	72	0,93	0,33		
	Yaşlı Bakımı	86	0,89	0,40		
Sınıf	1. Sınıf	284	0,86	0,33	-2,598	0,010*
	2. Sınıf	250	0,93	0,35		
Kronik Rahatsızlığın Olma Durumu	Evet	39	1,09	0,41	3,178	0,003*
	Hayır	495	0,88	0,33		
Düzenli İlaç Kullanım Durumu	Evet	44	1,01	0,44	2,387	0,017*
	Hayır	490	0,88	0,33		

*p<0.05

Tablo 4’te araştırmaya dahil olanların cinsiyet, sınıf, kronik rahatsızlık durumu ve düzenli ilaç kullanım durumu ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenirken ($p<0,05$), yaş öğrenim gördükleri bölüm ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenmemiştir ($p>0,05$).

Tespit edilen farklılıklar incelendiğinde cinsiyet puan ortalamalarına bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha az sağlık kaygısına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olanların, kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olmayanlara göre daha fazla sağlık kaygısı düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 5. Sağlık Sistemine Güvensizlik ile Sağlık Kaygısı Düzeyleri ve Alt Boyutları Arasındaki Pearson Korelasyon Testi Bulguları

		1	2	3	4
1- SAĞLIK SİSTEMLERİNE GÜVENSİZLİK	r	1			
	p				
2- SAĞLIK KAYGISI	r	,328**	1		
	p	,000			
3- Ruhsal Durum Kaygısı	r	,281**	,952**	1	
	p	,000	,000		
4- Ciddi Durum Kaygısı	r	,283**	,620**	0,351**	1
	p	,000	,000	,000	

**p<0.001

Tablo 5’de araştırmaya katılan öğrencilerin sağlık sistemine güvensizlik ile sağlık kaygısı ve alt boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki gözlemlenmiştir (p<0,001). Kişilerde sağlık sistemine güvensizlik düzeyi yükseldikçe sağlıklı ile ilgili kaygısı düzeyinde yükseleceği ön görülmektedir(p<0,001, r=0,480).

4. Tartışma ve Sonuç

Günümüzde özellikle internet kullanımının yaygınlaşması ile sağlık hizmetine erişimin kolaylaştığı ve bireylerin bilgi düzeyleri yükseldiğinden sağlık hizmetlerine olan talepte artış gözlemlenmektedir. Öte yandan internetin kullanımı bilgi düzeyi ile birlikte kaygı düzeyini de yükseltmektedir. Sekmeler arası yapılan geçişler, okunan yorumlar ve doktordan alınan bilgiler kafa karışıklığına yol açmaktadır. Hatta bireylerde okuduklarından yola çıkarak sağlık çalışanlarına karşı güvensizlik dahi duyabilmektedir. Bu nedenle bu araştırmada sağlık eğitimi almakta olan üniversite öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik ve sağlık kaygısı düzeylerini belirlemek ve sağlık sistemine güvensizlik ile sağlık kaygısı arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmaya dahil olanların sınıf, kronik rahatsızlık durumu ve düzenli ilaç kullanım durumu ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenirken, cinsiyet, yaş ve öğrenim gördükleri bölüm ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenmemiştir. Tespit edilen farklılıklar incelendiğinde sınıf ortalamalarına bakıldığında ikinci sınıf öğrencilerin birinci sınıf öğrencilerine göre daha fazla sağlık sistemine güvensizlik düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olanların, kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olmayanlara göre daha fazla sağlık sistemine güvensizlik düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Rose vd., (2004)’nin araştırmasında, katılımcıların cinsiyet ve yaş grupları ile sağlık sistemine güvensizlik arasında anlamlı farklılık gözlemlenmemiştir. Armstrong vd., (2006)’nin araştırmasında, katılımcıların cinsiyet ve eğitim değişkenine göre sağlık sistemine güvensizlik düzeylerinde farklılık belirlenmezken, yaş gruplarına göre sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Gupta vd., (2014)’nin araştırmasında ise cinsiyet ve yaş gruplarına göre sağlık sistemine güvensizlik arasında anlamlı bir fark bulunurken, eğitim düzeyi ve kronik rahatsızlık durumuna göre sağlık sistemine güvensizlik düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Lourenco vd., (2009)’nin araştırmasında, kronik rahatsızlık bulunma durumu ile sağlık sistemine güvensizlik arasında anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir. Moon, Moon ve Ku (2014)’nin araştırmasında hastaneyi ziyaret etme açısından değerlendirildiğinde göre sağlık sistemine güvensizlik arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Armstrong vd., (2008)’nin araştırmasında, katılımcıların yaş gruplarına göre sağlık sistemine güvensizlik düzeylerinde farklılık belirlenmezken, cinsiyet ve eğitim değişkenine göre sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Cunningham, Sohler, Korin, Gao ve Anastos, (2007)’un araştırmasında yaş grupları ve düzenli ilaç kullanımına göre sağlık sistemine güvensizlik arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Katılımcıların cinsiyet, sınıf, kronik rahatsızlık durumu ve düzenli ilaç kullanım durumu ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenirken, yaş öğrenim gördükleri bölüm ile istatistiksel açıdan farklılık belirlenmemiştir. Tespit edilen farklılıklar incelendiğinde Cinsiyet puan ortalamalarına bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha az sağlık kaygısına

sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olanların, kronik rahatsızlık durumuna ve düzenli ilaç kullanım durumuna sahip olmayanlara göre daha fazla sağlık kaygısı düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Kurçer, Erdoğan ve Kardeş (2021)'in araştırmasında cinsiyet ve kronik rahatsızlık durumu ile sağlık kaygısı arasında farklılık bulunurken yaş ile sağlık kaygısı arasında farklılık bulunmamıştır. Kırac ve Öztürk (2020)'ün araştırmasında cinsiyet, kronik rahatsızlık durumu ve düzenli ilaç kullanım durumu ile sağlık kaygısı arasında fark bulunurken yaş ile sağlık kaygısı arasında fark bulunmamıştır. Özdemir (2021)'in araştırmasında cinsiyet ve kronik rahatsızlık durumu ile sağlık kaygısı arasında fark bulunurken yaş ile sağlık kaygısı arasında fark bulunmamıştır. Bu kapsamda cinsiyet ve kronik rahatsızlık durumunun sağlık kaygısı düzeyini etkileyen önemli faktörler olabileceği sonucuna ulaştırmaktadır. Çavuşoğlu ve Yurtsever (2022)'in araştırmasında cinsiyet ile sağlık kaygısı arasında fark bulunurken sınıf ile sağlık kaygısı arasında fark bulunmamıştır. Al-Rahimi, Nass, Hassoubah, Wazqar ve Alamoudi (2021)'in araştırmasında yaş ve kronik rahatsızlık durumu ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık bulunurken, cinsiyet ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Abdelghani, Mahdy ve El-Gohari (2021)'nin araştırmasında kronik hastalık bulunma durumu ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık tespit edilirken, yaş ve cinsiyet ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Papadopoulou vd., (2021)'nin araştırmasında cinsiyet ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık bulunmuşken, eğitim düzeyi ile sağlık kaygısı arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin sağlık sistemine güvensizlik ile sağlık kaygısı ve alt boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki gözlemlenmiştir ($p < 0,001$). Kişilerde sağlık sistemine güvensizlik düzeyi yükseldikçe sağlıkları ile ilgili kaygısı düzeyinde yükseleceği ön görülmektedir ($p < 0,001$, $r = 0,480$). Chan vd., (2020)'nin koronavirüs döneminde yaptığı araştırmada sağlık sistemine güveni daha yüksek olan bölgelerde, bireylerin temel yolculukları dışında evden çıkmamalarını zorunlu kıldığı dönemde, sağlık sistemi güveni daha düşük olan bölgelere kıyasla ihtiyaç dışı hareketliliği azaltma olasılığının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ingeman, Hulgaard ve Rask (2022)'in araştırmasında çocuklarının sağlığı hakkında endişeleri olan ebeveynlerin sağlık sisteminden yararlanırken güven duymadığını belirtmiştir. Bunun sebebinin ise profesyonel yardıma olan güvensizliğin olduğu tespit edilmiştir. Semercioğlu ve Abay (2021)'in pandemi döneminde havayolu şirketi müşterileri üzerinde yapılan araştırmada sağlık kaygısını azaltacak önlemlerin havayoluna olan güveninin artmasını sağladığı belirtilmiştir.

Konuyla ilgili detaylı yapılan alan araştırmasında sağlık kaygısı ile sağlık sistemine güvensizlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın yapılmasının temel sebebi de bu eksikliği gidermek adına bir adım atmaktır. İleride yapılacak çalışmalara öncülük edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdelghani, M., Mahdy, R. ve El-Gohari, H. (2021). Health anxiety to COVID-19 virus infection and its relationship to quality of life in a sample of health care workers in Egypt: a cross-sectional study. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 19–28. doi:10.12740/APP/130304
- Al-Rahimi, J. S., Nass, N. M., Hassoubah, S. A., Wazqar, D. Y. ve Alamoudi, S. A. (2021). Levels and predictors of fear and health anxiety during the current outbreak of COVID-19 in immunocompromised and chronic disease patients in Saudi Arabia: A cross-sectional correlational study. *PLOS ONE*, 16(4), e0250554. doi:10.1371/JOURNAL.PONE.0250554
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı* (7. Baskı.). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Armstrong, K., McMurphy, S., Dean, L. T., Micco, E., Putt, M., Halbert, C. H., ... Shea, J. A. (2008). Differences in the patterns of health care system distrust between blacks and whites. *Journal of General Internal Medicine*, 23(6), 827–833. doi:10.1007/S11606-008-0561-9/TABLES/3
- Armstrong, K., Rose, A., Peters, N., Long, J. A., McMurphy, S. ve Shea, J. A. (2006). Distrust of the health care system and self-reported health in the United States. *Journal of General Internal Medicine*, 21(4), 292–297. doi:10.1111/J.1525-1497.2006.00396.X
- Asmundson, G. J. G., Paluszek, M. M., Landry, C. A., Rachor, G. S., McKay, D. ve Taylor, S. (2020). Do pre-existing anxiety-related and mood disorders differentially impact COVID-19 stress responses and coping? *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102271. doi:10.1016/j.janxdis.2020.102271
- Asmundson, G. J. G. ve Taylor, S. (2020). How health anxiety influences responses to viral outbreaks like COVID-19: What all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know. *Journal of Anxiety Disorders*, 71, 102211. doi:10.1016/j.janxdis.2020.102211

- Aydemir, Ö., Kırpınar, İ., Sati, T., Uykur, B. ve Cengisiz, C. (2013). Sağlık Anksiyetesi Ölçeği'nin Türkçe için Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 50(4), 325–331. doi:10.4274/npa.y6383
- Çavuşoğlu, E. ve Yurtsever, S. (2022). Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Sağlık Algıları ve Sağlık Anksiyeteleri Arasındaki İlişki: Tanımlayıcı Bir Çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(1), 171–178.
- Chan, H. F., Brumpton, M., Macintyre, A., Arapoc, J., Savage, D. A., Skali, A., ... Torgler, B. (2020). How confidence in health care systems affects mobility and compliance during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 15(10), e0240644. doi:10.1371/JOURNAL.PONE.0240644
- Cunningham, C. O., Sohler, N. L., Korin, L., Gao, W. ve Anastos, K. (2007). HIV status, trust in health care providers, and distrust in the health care system among Bronx women. *AIDS Care*, 19(2), 226–234. doi:10.1080/09540120600774263
- Demir, R. N. (2021). *Yetişkin Bireylerin Sosyal Destek, Yalnızlık ve Sağlık Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi: Konya Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Konya.
- Gupta, C., Bell, S. P., Schildcrout, J. S., Fletcher, S., Goggins, K. M. ve Kripalani, S. (2014). Predictors of Health Care System and Physician Distrust in Hospitalized Cardiac Patients. *Journal of health communication*, 19(2), 44–60. doi:10.1080/10810730.2014.934936
- Hekimoğlu, E. C. ve Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a Kaygı. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336–367. doi:10.31682/ayna.761464
- Höglund, L., Macevičiute, E. ve Wilson, T. D. (2016). Trust in Healthcare: An Information Perspective. *Health Informatics Journal*, 10(1), 37–48. doi:10.1177/1460458204040667
- Ingeman, K., Hulgaard, D. R. ve Rask, C. U. (2022). Health anxiety by proxy – through the eyes of the parents. *Journal of Child Health Care*, 136749352210956. doi:10.1177/13674935221095648
- Jungmann, S. M. ve Witthöft, M. (2020). Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current COVID-19 pandemic: Which factors are related to coronavirus anxiety? *Journal of Anxiety Disorders*, 73, 1–9. doi:10.1016/j.janxdis.2020.102239
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayınları.
- Kıraç, R. ve Öztürk, Y. E. (2020). Halkın Sağlık Okuryazarlık Düzeyi İle Sağlık Kaygısı Arasındaki İlişkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 214–243. doi:10.18490/sosars.819000
- Kurçer, M. A., Erdoğan, Z. ve Kardeş, V. Ç. (2021). The effect of the COVID-19 pandemic on health anxiety and cyberchondria levels of university students. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(1), 132–140. doi:10.1111/PPC.12850
- Lee, S. Y. (2020). Development and validation of the Health Care System Distrust scale for cancer screening among Koreans. *Public Health Nursing*, 37(6), 925–933. doi:10.1111/PHN.12805
- Lourenco, M. T., Walsh, A., Boon, H., Al-Khabouri, M., Brandwein, J., Gupta, V., Schuh A., Yee K., Rodin G. ve Schimmer, A. D. (2009). Superstition but not distrust in the medical system predicts the use of complementary and alternative medicine in a group of patients with acute leukemia. *Leukemia & lymphoma*, 49(2), 339–341. doi:10.1080/10428190701742480
- McDonnell, W. M., Nelson, D. S. ve Schunk, J. E. (2012). Should we fear “flu fear” itself? Effects of H1N1 influenza fear on ED use. *American Journal of Emergency Medicine*, 30(2), 275–282. doi:10.1016/j.ajem.2010.11.027
- McKnight, D. H. ve Chervany, N. L. (2000). What is Trust? A Conceptual Analysis and an Interdisciplinary Model. *AMCIS 2000 Proceedings*, 827–833.
- Moon, S.-J., Moon, W.-S. ve Ku, I.-Y. (2014). The Related Factors of Fear of Dental Treatment and Distrust for Dentists in High School Students. *The Korean Journal of Health Service Management*, 8(3), 125–135. doi:10.12811/KSHSM.2014.8.3.125
- Özdemir, M. (2021). *Anksiyete Bozukluğu Ve Depresif Bozuklukta Siberkondri Sıklık Ve Ciddiyetinin Sağlıklı Gönüllülerle Karşılaştırılması*. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Antalya.

- Papadopoulou, A., Koureas, M., Farmakis, A., Sirakouli, A., Papathanasiou, I. V. ve Gourgoulialis, K. I. (2021). Increased Frequency of Health Anxiety in Health Science Students: a Cross Sectional Study in a Greek University. *Medical archives (Sarajevo, Bosnia and Herzegovina)*, 75(3), 221–228. doi:10.5455/MEDARH.2021.75.221-228
- Rose, A., Peters, N., Shea, J. A. ve Armstrong, K. (2004). Development and Testing of the Health Care System Distrust Scale. *Journal of General Internal Medicine*, 19(1), 57–63. doi:10.1111/j.1525-1497.2004.21146.x
- Semerciöglu, H. ve Abay, Ő. (2021). Pandemi'de Havayolu Taşımacılığı: Alınan Önlemlerin Ve Tüketici Güveninin Marka Sadakatine Etkisi. 25. *Pazarlama Kongresi*.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Ed.). Boston:Pearson.
- Yeşıldal, M., Erişen, M. ve Kıraç, R. (2020). Sağlık Sistemlerine Güvensizlik: Bir Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 251–259. doi:10.1111/J.1525-1497.2004.21146.X

SMMM'lerin Muhasebe Temel Kavramları ve Bu Kavramların Mali Tablolara Etkilerine Yönelik Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on SMMM's Opinions on Accounting Basic Concepts and Their Effects on The Financial Statements

Hatice Çiçekay^a , Mehmet Demir^b

^a *Department of Accounting and Tax Applications, Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye*
hcicekay@yyu.edu.tr (Corresponding Author)

^b *Department of Banking and Finance, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye*

Özet

Bu araştırmada, SMMM'lerin muhasebe temel kavramları ve bu kavramların mali tabloları etkileme düzeylerine yönelik görüş ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Van SMMM Odası'na kayıtlı ve mesleğini bağımsız olarak yürüten meslek elemanları üzerinde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan "mülakat tekniği" ile gerçekleştirilmiştir. 2022 yılı Mart ayında toplam 10 SMMM ile yapılan görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiş; bu kayıtlar Word dosyasına aktarılmış ve elde edilen veriler Maxqda 2022 Analytics Pro yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, meslek mensuplarının çoğunun temel kavramlara uygun olarak muhasebe uygulamalarını gerçekleştirmeye gayret ettikleri; mali tabloların düzenlenmesi sırasında kısmen de olsa temel kavramların dışına çıktıkları; muhasebe temel kavramlarının hemen bütün meslek mensuplarıncı rehber olarak görüldüğü bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca meslek mensuplarıncı, çoğunlukla dönemsellik ve tarafsızlık ve belgelendirme kavramlarına vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte vergi denetiminde daha çok tarafsızlık ve belgelendirme kavramıyla ilgili sorunlar yaşandığı ifade edilmiştir. Temel kavramlara uygun hareket etmenin zaman zaman mükellefle soruna yol açtığı; bu kavramlara uygun hareket etmede mevzuat bilgisinin önemli olduğu ve mesleğinde yeni olanların eski olanlara nazaran daha güncel ve yeni bilgilere açık oldukları ancak tecrübenin de temel kavramlara uyumda önemli olduğu bulgularına da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Temel Kavramları, Nitel Araştırma, Mali Tablolar, Muhasebe Bilgi Kalitesi

Abstract

In this research, it has been tried to determine the opinions and thoughts of SMMMs (Certified Public Accountant Financial Advisors) about the basic concepts of accounting and the level of influence of these concepts on the financial statements. The research was carried out using the "interview technique", which is one of the qualitative research methods on professional employees who are registered in the Van SMMM Chamber and carry out their profession independently. A total of 10 interviews with SMMMs in March 2022 were recorded on an audio recorder; these recordings were transferred to a Word file, and the data obtained were analyzed using the Maxqda 2022 Analytics Pro software. As a result of the research, most of the members of the profession tried to implement accounting practices in accordance with the basic concepts; they went beyond the basic concepts, albeit partially, during the preparation of the financial statements; It has been found that the basic concepts of accounting are seen as a guide by almost all professionals. In addition, the concepts of periodicity and impartiality and certification were mostly emphasized by the members of the profession. However, it has been stated that there are mostly problems related to the concept of impartiality and certification in tax auditing. Acting in accordance with the basic concepts sometimes causes problems with the taxpayer; It was also found that knowledge of the legislation is important in acting in accordance with these concepts and that those who are new in their profession are more up-to-date and open to new information compared to the old ones, but experience is also important in compliance with the basic concepts.

Keywords: Accounting Basic Concepts, Qualitative Research Technique, Financial Statements, Accounting Information Quality

Acknowledgements

Bu çalışmanın özeti, 27-29 Mayıs 2022 tarihlerinde Van'da düzenlenen 6. Uluslararası Asya Modern Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

For Citation: Çiçekay, H. & Demir, M. (2022). SMMM'lerin Muhasebe Temel Kavramları ve Bu Kavramların Mali Tablolara Etkilerine Yönelik Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 262-282.

<http://dx.doi.org/10.29228/javs.63707>

Received: 24.07.2022 Accepted: 26.09.2022

This article was checked by intihal.net

1. Giriş

Muhasebe, özetle, finansal bilgi üreten bir sistemdir. Üretilen bu bilgilerin kullanım alanı ve yelpazesi ise çok geniş olup bireyden başlayıp devlete kadar açılan bir nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla bu bilginin kalitesi her kesim için büyük önem taşımaktadır. Kaliteli bilgi üretiminde ise muhasebe meslek elemanı, işletme sahipleri ve düzenleyici otoriteler (kanun, kural, ilke, yönetmelik vb.) etkin role sahiptir. Her kesimin üzerine düşen görevleri ve sorumlulukları yerine getirme düzeyleri ile muhasebe bilgi kalitesi arasında doğrudan ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu söylemek güç olmayacaktır.

Örneğin, ister bağımlı isterse de bağımsız çalışsın bütün muhasebeciler, zaman zaman vergi kaçırma, yolsuzluk, rüşvet vb. kamu yararına ve mesleki etik kurallarına aykırı istek ve işlemlerle karşılaşabilmektedir. Diğer taraftan hem ulusal hem de uluslararası düzenleyici kurumlarca muhasebe mesleği için içerisinde dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik, mesleğe uygun davranışın yer aldığı “temel etik ilkeler” belirlenmiştir. Dolayısıyla muhasebecilerin, suç oluşturan bir durumla karşılaştıklarında bunu yetkili mercilere ihbar etmeleri bir zorunluluktur ve bu tür davranış da muhasebe bilgi kalitesinin artmasına katkı sağlayacaktır (Çiftci & Çiftci, 2017: 107). Hemen her ekonomik değişim ve gelişimde hatta son olarak dünyayı her yönüyle derinden etkileyen Covid-19 pandemisi ile de meslek elemanlarının iş yüklerinde, çalışma saatlerinin düzeninde tahsilatta ciddi sorunlar yaşadıkları (Topçu & Demirkol, 2021: 344) düşünüldüğünde kaliteli finansal bilgi üretiminde bu kesimin yükünün her zaman ağır olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, mesleğini bağımsız olarak sürdüren SMMM’lerin bilgi üretim sürecinde etkisi tartışmasız olan muhasebe temel kavramları ve bu kavramların mali tablolara etkilerine yönelik düşüncelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Van SMMMO’ya kayıtlı 10 meslek elemanı ile 2022 yılı mart ayında nitel araştırma yöntemiyle bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

2. Muhasebe Bilgi Kalitesinin Önemi

Muhasebe bilgi sistemiyle elde edilen muhasebe bilgilerinde kalite sorunu beraberinde alınacak kararların da başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu durum ise sadece işletmeye veya birkaç kişi ve kuruma değil işletmenin büyüklüğüyle orantılı olarak bütün topluma zarar verecek bir nitelik arz etmektedir. Muhasebe bilgisinin kalitesinde ve bu bilgilerin denetiminde yaşanan suiistimallerin ne gibi sorunlar ve telafisi güç psikolojik ve maddi kayıplar yaşattığına 2000’li yıllarda ortaya çıkan muhasebe skandalları (Enron, Worldcom vb.) örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla muhasebe bilgisinin kalitesi önemlidir.

Kalite “bir ürün veya hizmetin belirlenen gereksinimleri karşılayabilmesini sağlayan nitelik ve özelliklerin tümü, kullanıma uygunluk” olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr>, 2022). Crosby (1979), kaliteyi ihtiyaca uygunluk olarak tanımlar. Crosby’nin kalite yaklaşımı, bilgi üretiminde daha çok işletme dışındaki bilgi kullanıcılarının beklentilerine odaklanılan stratejik bir yaklaşımdır. Bu tanımlardan hareketle bilgi kalitesini, kullanıma uygun bilgi olarak tanımlamak mümkündür (Akt., Demir & Onocak, 2021: 211).

Muhasebe bilgi kalitesi için her ne kadar genel kabul görmüş ve çerçevesi tam olarak çizilmiş bir tanım yapılamasa da tanımlamalarda mali tablolara yansıtılan bilgilerin gerçeğe uygunluğu, doğruluğu, karşılaştırılabilirliği, anlaşılabilirliği noktaları öne çıkarılmıştır (Chen et al., 2010: 222; Callen et al., 2013: 269; Pounder, 2013: 18).

27/10/2018 tarihinde yayımlanan “Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve”de, faydalı finansal bilgilerde bulunması gereken özellikler “temel ve destekleyici nitelikler” olmak üzere aşağıdaki sıralanmıştır (kgk.gov.tr, 2022):

- ✓ İhtiyaca Uygunluk
- ✓ Önemlilik
- ✓ Gerçeğe Uygun Sunum
- ✓ Karşılaştırılabilirlik
- ✓ Doğrulanabilirlik
- ✓ Zamanında Sunum
- ✓ Anlaşılabilirlik

3. Muhasebe Bilgi Kalitesinde Muhasebe Temel Kavramlarının Rolü

Muhasebe, karar alacak taraflar için önemli finansal bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler hem ortaklar, yöneticiler gibi işletme içi hem de devlet, kredi kurumları gibi işletme dışı bilgi kullanıcıların alacakları kararları doğrudan ve önemli bir biçimde etkilemektedir. Muhasebe bilgilerinin doğru ve objektif sunumunun sağlanabilmesi ve bilgi kalitesinin artırılması için bir takım temel kavramlar, ilkeler, standartlar, yasalar, yönetmelikler, tebliğler vb. düzenlemeler çıkarılmaktadır. Kaliteli muhasebe bilgi üretimini etkileyen faktörlerden en önemlisi ise kuşkusuz muhasebe temel kavramlarıdır.

Temel kavramların her biri, meslek mensuplarının mesleki uygulamalarına ışık tutan, muhasebe uygulamalarıyla ilgili olarak pek çok sorulara cevap veren vb. nitelikler taşımaktadır. Uzun yıllar içinde yaşanan tecrübelerden ortaya çıkmış olan bu kavramlar, muhasebe meslek elemanına muhasebe uygulamalarında yol gösteren ve daha gerçek, doğru, tarafsız, karşılaştırılabilir ve objektif bilgi üretiminin esaslarını belirleyen rehber niteliğindeki düzenlemelerdir. Muhasebe bilgisinin kullanıcıları toplumun her kesimi olduğu için, bilgi üretiminde titiz davranılması bütün dünyada üzerinde hassasiyetle durulan önemli bir konudur ve muhasebecinin bu kavramlara uygun hareket etmesi gereği üzerinde durulmaktadır.

Örneğin, ürettiği bilgiden toplumun çok geniş bir kesiminin istifade ettiği muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının sosyal sorumluluk kavramından sapmalar yaşaması, işletmenin kişiliğiyle işletme sahibinin kişilik farklarını dikkate almaması muhasebe bilgisinin kalitesi üzerinde ne gibi sorunlar doğuracağı ortadadır. Yine, tahakkuk etmiş bir gider veya gelirin; yıllara yaygın peşin ödenmiş bir gelirin veya tahsil edilmiş bir gelirin dönemsel kavramı dikkate alınmaksızın kayıt altına alınması düzenlenen mali tablolardaki bilgilerin kalitesini azaltacaktır. Bir başka açıdan belgelendirme kavramı çerçevesinde yaşanan suiistimallerin de bilgi kalitesi üzerine etkisi düşünülsün. Temel kavramlara uygun olmayan muhasebe uygulamaları için verilen örnekler çoğaltılabilir. Dolayısıyla “Muhasebe uygulamalarının temel kavramlara uygun olarak yürütülmesi ile bilgi kalitesi arasında güçlü ve aynı yönlü bir ilişki vardır” hipotezini ortaya atmak ve bunu ispatlamak kolaylıkla mümkündür.

26.12.1992 tarih 21447 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) sıra no 1’de muhasebe temel kavramları; sosyal sorumluluk kavramı, kişilik kavramı, işletmenin sürekliliği kavramı, dönemsel kavramı, para ile ölçme kavramı, maliyet esas kavramı, tam açıklama kavramı, tutarlılık kavramı, tarafsızlık ve belgelendirme kavramı, ihtiyatlılık kavramı, önemlilik kavramı ve özün önceliği kavramı olarak belirlenmiştir.

4. Literatür

Onocak & Demir, (2021) çalışmalarında “YMM’lerin Bakış Açılıyla Muhasebe Bilgi Üretiminde Kalite Sorunu”nu araştırmışlardır. Çalışma nitel araştırma yöntemi ile uygulanmıştır. Çalışmanın bir ayağında YMM’lerin bakış açıları, diğer ayağında ise SMMM’lerin muhasebe uygulamalarında muhasebe temel kavramlarına uyum düzeyleri araştırılmıştır. Sonuçta SMMM’lerin temel kavramlara uyum düzeylerinin yüzde 40 ile yüzde 80 arasında değiştiği ve bu konuda sorunların olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Demir et al., (2020) yapmış oldukları çalışmada amacı, serbest muhasebeci mali müşavirler ile stajyerlerin bakış açılarıyla muhasebe temel kavramları açısından muhasebe uygulamalarının ölçülmesidir. Bir diğer amaçsa, katılımcıların muhasebenin temel kavramlarına yönelik genel düşüncelerinin tespit etmektir. Muhasebe işlemlerinin yürütülmesinde temel kavramlara uyumluluğu bakımından; sosyal sorumluluk, kişilik, süreklilik, tutarlılık, ihtiyatlılık, önemlilik ve tam açıklama kavramlarına orta derecede katılım; dönemsellik, maliyet esas, tarafsızlık ve belgelendirme kavramlarına çok katılım ve özün önceliği kavramına ise tam katılım düzeylerinde katılım gösterilmiştir. Araştırma, muhasebe temel kavramlarının uygulamada ne kadar dikkate alındığını ölçme bakımından önem arz etmektedir.

Samur, (2019) çalışmasında işletmelerde kayıt ve düzen oluşturulurken sosyal sorumluluk kavramına uyulmaması sonucu mali tabloların analiz ve yorumlanmasında ve bu bilgiler doğrultusunda ticari davalarda kayıt temelini oluşturan defter ve belgelerin işletmenin menfaatleri doğrultusunda kullanılması sonucunda oluşabilecek risk unsurları incelenmiştir.

Apalı, (2018) yılında yapmış olduğu çalışmanın amacını öncelikli olarak Sosyal sorumluluk kavramının gerçekleştirilebilirliği üzerinde durarak muhasebe denetiminin faaliyetlerinin tamamlayıcı değişkenlere göre belirlemiştir. Bu amaç çerçevesinde yedi adet hipotez hazırlanmıştır. Hipotezler SPSS 20.0 paket program aracılığı ile t testi ve anova testlerine tabi tutulmuştur. Yapılan analizde bağımsız muhasebe meslek mensupları açısından muhasebe denetiminin sosyal sorumluluk kavramı üzerindeki etkisinde ortaya çıkan tutum farklılığının cinsiyet, yaş grubu, öğrenim durumu, meslek unvanı, mesleki tecrübe ve mükellef sayıları değişkenlerinde anlamlı olmadığı, sadece faaliyet merkezi (il merkezi-ilçeler) değişkeninde ortaya çıkan tutum farklılığının anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bir hipotez kabul, altı hipotez red edilmiştir.

Doğan, (2018) yılında yapmış olduğu çalışmanın amacı ilk olarak kurumsal sosyal sorumluluk ve muhasebenin sosyal sorumluluk kavramlarını ele alınmıştır ve daha sonra bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ve muhasebenin kurumsal sosyal sorumluluktaki yeri ve önemini vurgulamaktır.

Kaya & Akbulut, (2018) çalışmalarının amacı, muhasebede ihtiyatlılık kavramı konusundaki bilimsel çalışmaları ortaya çıkarmak, bulguları belirtmek, tartışma konularını değerlendirmek ile teorik ve ampirik kanıtları vurgulamaktır. Çalışmada standart sistematik literatür incelemesi yöntemi uygulanmaktadır. Bu alanda son yıllarda araştırmaların sayısı

artmıştır. Bu araştırmalarda teorik ve ampirik anlamda akademik ve mesleki düzeyde ihtiyatlılık üzerinde ele alınan bulgular yer almaktadır. Yapılan çalışmada SSCI endeksinde taranan 10 adet dergide yayınlanan 34 makale; literatür taraması, kavramsal ve teorik çalışmalar ile ampirik araştırmalar olarak sınıflandırılıp ele alınmıştır.

Aktürk & Acar, (2012) araştırmalarında TMS/TFRS dikkate alınarak, geleneksel temellerinden olan kurumsal düzenlemelere yer almıştır. “Karları dikkate alma fakat bütün zararları dikkate al” deyimini ile açıklanan ihtiyatlılık kavramının, üç temel unsurdan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar; sözleşmeler, hissedarların davaları ve kurumsal düzenlemelerdir. Bu unsurlar işletmeleri ihtiyatlılık kavramına yönlendirmektedir. Yapılan araştırma bu unsurları detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma bu boyutuyla ilk olarak kavramın tanımlarına, tarihsel gelişimine ve önemine vurgu yapmıştır. Daha sonra ihtiyatlılık kavramının temelleri değerlendirilmiştir.

Polat & Güney, (2013) çalışmalarında dönemsellik kavramı yasal düzenlemeler kapsamında incelenmiş, tahakkuk esaslı ilkesi vurgulanmış ve dönemsellik kavramına uyulmadığında oluşabilecek vergi ziyayı cezasının yer alıp almadığı durumlar örnekler aracılığı ile belirtilmiştir.

5. Araştırmanın Metodolojisi

5.1. Amaç

Daha önce de ifade edildiği üzere muhasebe bilgi kalitesini ve dolayısıyla düzenlenen mali tabloları etkileyen önemli faktörlerden birisi muhasebe uygulamalarında muhasebe temel kavramlarına uygun davranılıp davranılmamadır. Bu çalışmanın amacı; SMMM’lerin, temel kavramlarının mali tabloları etkileme düzeyleriyle ilgili görüşlerini ve temel kavramlara ait düşüncelerini tespit etmektir.

5.2. Evren ve Örneklem

Nitel araştırmalarda örneklem belirlenirken evreni temsil etme derecesinden ziyade araştırma konusuna uygunluk dikkate alınır (Baltacı, 2018: 244-245). Nicel araştırmalarda sıkça yapılan örneklem hatası, evreni daha iyi yansıtacağı düşüncesi ile büyük örneklerle çalışmaktır. Hâlbuki nitel araştırmalarda önemli olan nicelik değil, araştırmanın amaçlarını karşılayan, detaylı veri sunabilecek örneklem belirlenmesidir (Coyne, 1997: 624).

Evrenden örneklem seçerken kullanılan yöntem, konunun derinlemesine çalışılmasına olanak veren “amaçlı örneklem yöntemleri”nden biri olan “kartopu örnekleme yöntemi”dir. Zincirleme olarak örneklemin belirlendiği bu araştırmalarda veri doygunluğuna ulaşıldığında, başka bir ifade ile sorulara verilen cevaplar kendini tekrarlamaya başladığında araştırmanın veri toplama aşaması tamamlanır (Baltacı, 2019:373).

Bu araştırmanın evreni Van SMMMO’ya kayıtlı ve mesleğini bağımsız olarak icra eden SMMM’lerdir. Bu çalışmada kartopu örnekleme yöntemi ile zincirleme olarak görüşme yapılan her bir SMMM aracılığı ile görüşme yapılacak bir sonraki SMMM’ye ulaşılmıştır. Bu şekilde 2022 yılı Mart ayında toplam 16 SMMM’yle görüşme gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Bu ses kayıtlarından bazı SMMM’lerin beyan ettikleri görüşlerin konunun önemine uygun olmayan bir tarzda örneğin çok yüzeysel cevaplar verilmesi, verilen cevapların soruların tam olarak karşılığı olmayan türden genel ifadeler içermesi veya görüşmenin çabucak bitmesi isteğiyle çalışmaya gereken önemin verilmemesi gibi sebeplerden dolayı 6 SMMM’nin görüşme kaydı analize dâhil edilmemiştir. Nitel araştırmaya uygun 10 SMMM’nin görüşme kayıtları analiz edilmiştir.

Katılımcıların görüşme ve cinsiyet bilgileri, kimliklerin gizli tutulması için SMMM 1 ve SMMM 10 arasında değişen kodlarla tanımlanarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: SMMM’lerin Görüşme ve Demografik Bilgileri

Katılımcının Kodu	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Cinsiyet
SMMM 1	17.03.2022	00:10:44	Kadın
SMMM 2	22.03.2022	00:19:52	Kadın
SMMM 3	22.03.2022	00:15:44	Kadın
SMMM 4	23.03.2022	00:12:27	Erkek
SMMM 5	23.03.2022	00:32:47	Erkek
SMMM 6	23.03.2022	00:10:27	Erkek
SMMM 7	23.03.2022	00:12:17	Erkek
SMMM 8	29.03.2022	00:09:15	Erkek
SMMM 9	29.03.2022	00:19:08	Kadın
SMMM 10	29.03.2022	00:30:00	Kadın

5.3. Kullanılan İstatistiki Yöntem ve Verilerin Güvenilirliği

Araştırmada, elde edilen verilerin analizi, Maxqda 2022 Analytics Pro yazılımı ile yapılmıştır. Bu yazılımın kullanılması Maxqda yazılımının kullanımı sayesinde verilerin saklanması, düzenlenmesi ve özellikle kodlanması bakımından avantaj sağlanmıştır. Ayrıca bu yazılım üzerinden veriler, karşılaştırılıp birleştirilmek suretiyle kategorize edilmiş ve hazırlanan tablolar ile görsel hale dönüştürülmüştür.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak veya artırmak için soruların yazımından ve/veya anlamından kaynaklı yanlış anlama ve değerlendirmeleri azaltmak adına sorular titiz bir şekilde oluşturulmuş; tekraren gözden geçirilmiş ve konuyla ilgisi ve bilgisi olan SMMM'lerle görüşülerek soruların amaca uygunluğu ve yeterliliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşlerine başvuru bir SMMM'yle tekrar irtibata geçilmiş ve bu sorulara verdiği cevaplar için görüşünde bir değişiklik olup olmadığı sorulmuş ve aynı yönde görüş bildireceği şeklinde dönüş alınmıştır.

Ayrıca soruların oluşturulmasında ve soruların ifade edilmesinde yanlı bir tutum içinde olunmamış; araştırılan konu kendi gerçekliği içinde ele alınmış; yönlendirmeyi çağrıştıracak herhangi bir söz veya eylemde bulunulmamış ve araştırmacının beklentisinden ve şahsi görüşünden uzak bağımsız ve tarafsız bir tavır sergilenmiştir.

5.4. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Amaçlanan hedeflere ulaşmak için açık uçlu soruların yer aldığı mülakat formu ile verilerin elde edilmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda her bir SMMM ile anlaşılan tarih ve saatte bürolarına gidilmiş ve görüşmeler katılımcıların izni alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Kayıtlar daha sonra Word dosyasına aktarılmıştır.

SMMM'lere araştırma kapsamında ilgili olarak iki temel başlık ve bir alt başlık altında toplam 10 soru yöneltilmiştir.

1. *Temel Kavramların Mali Tabloları Etkilerini Belirlemeye Yönelik Sorular (4 tane)*
2. *Muhasebe Temel Kavramlarına Ait Görüşleri Belirlemeye Yönelik Sorular (5 tane)*
3. *Genel Bir Değerlendirmeye Yönelik Soru (1 tane)*

Sorulara verilen cevapların derinliğini arttırmak için katılımcılara görüşme esnasında "konuyu detaylandırabilir misiniz, örnek vermeniz mümkün mü?" gibi ilave sorular yöneltilmiştir.

Mülakat yoluyla elde edilen veriler içerik analizi ile ayrıştırma işlemine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde, araştırılan konunun kökenlerine odaklanılır ve oluşturulan veri setinde sıklıkla tekrarlanan veya katılımcıların vurguladığı olay ve olgulardan hareketle anlamlı kodlar çıkarılmaya çalışılır. Birbiriyle ilişkili olan kodlar belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanır (Baltacı, 2019: 377). Kodlama, kavram ve tema terimleri aşağıdaki gibi kısaca açıklanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 163).

Kodlama: Verilerin karşılaştırma yapılması, ilişkilendirilmesi ve kavramlaştırılması için anlamlı bölümlere ayrıştırılarak isimlendirildiği süreçtir.

Çalışmada Tema 1'le ilgili 14 ve Tema 2'yle ilgili 9 olmak üzere toplam 23 kod belirlenmiştir.

Kavram: İçerik analizinde temel analiz birimlerini oluşturan kavramlar, kodlara yüklenen anlamları ifade eder.

Tema: İçerik analizinde oluşturulan ve birbiriyle ilişkili olan kavramların belirli kategoriler altında sınıflandırılmasıdır.

Bu çalışmada iki tema belirlenmiştir:

Tema 1: Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyumu

Tema 2: SMMM'lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşünceleri

5.5. Verilerin Kodlanması

Bir ve üzeri frekansa sahip olan, diğer bir ifade ile en az bir kez söylenmiş ifadeler dikkate alınarak oluşturulan kod bulutu Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. Kod Bulutu

Kod bulutunda yer alan sözcüklerin font büyüklüğü tekrarlanma sıklığı ile orantılıdır. Şekil 1’de görüldüğü üzere katılımcıların birinci olarak en sık tekrarladıkları ifade (kod) “tarafsızlık ve belgelendirme”, ikinci en sık tekrarladıkları ifadeler (kodlar) “mali tablolar” ve “kavramlara uyum”, üçüncü en sık tekrarladıkları ifade (kod) ise “dönemsellik” olmuştur.

Çalışmada belirlenen iki tema altında toplanan kodlar ve bunların frekansları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kod Sistemi

Kod Sistemi	Frekans
Tema 1: Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyumu	139
bütün temel kavramlar	8
sosyal sorumluluk	2
kişilik	12
işletmenin sürekliliği	0
dönemsellik	20
parayla ölçme	1
maliyet esası	15
tarafsızlık ve belgelendirme	27
tutarlılık	10
tam açıklama	5
ihtiyatlılık	5
önemlilik	1
özün önceliği	8
mali tablolar	25
Tema 2: SMMM'lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşünceleri	115
kavramların rehberlik yönü	11
vergilerin matrahı	10
vergilerin denetimi	10
sMMM mükellef ilişkisi	13
kavramlara uyumda mevzuat bilgisi	14
kavramlara uyumda tecrübe	16
kavramlara uyum	25
kavramlara uyumsuzluk	13
temel kavramların önemi	3

Tablo 2’de, 2 tema ve 23 kod ile ilgili olarak toplam 254 frekans oluşmuştur. Bu frekansların 139’u birinci tema altında, 115’i ikinci tema altında toplanmıştır. Frekansı en fazla olan kodların birincisi “tarafsızlık ve belgelendirme (27)”, ikincisi “mali tablolar (25)” ve “kavramlara uyum (25)” adlı kodlardır. Üçüncü sırada ise “dönemsellik (20)” kodu yer almaktadır.

Çalışmada oluşan frekansların katılımcılarla yapılan görüşmelere dağılımı Tablo 3’teki gibidir.

Tablo 3. Frekansların Katılımcılara Dağılımı

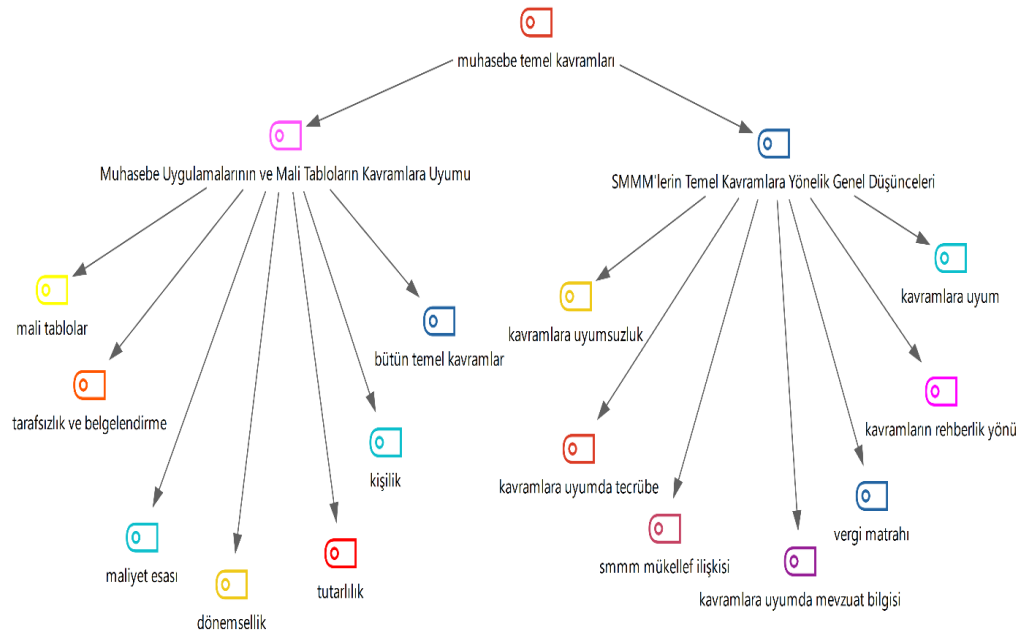
Katılımcının Simgesi	Frekans Sayısı
SMMM 1	26
SMMM 2	35
SMMM 3	29
SMMM 4	25
SMMM 5	20
SMMM 6	18
SMMM 7	20
SMMM 8	22
SMMM 9	31
SMMM 10	28

Tablo 3'e göre frekans yoğunluğunun en yüksek olduğu görüşme, SMMM 2 ile gerçekleştirilen görüşmedir. En düşük frekans yoğunluğuna sahip görüşme ise SMMM 6 ile gerçekleştirilen görüşmedir.

5.6. Araştırmanın Kod-Alt Kod Modeli

Yapılan çalışmada iki tema ve bu temalarla bağlantılı kodlar yer almaktadır. Çalışmanın bu aşamasında kod-alt kod modeli adı altında temalarda yer alan kodların tekrarlanma sıklığı aşağıda yer almaktadır.

Çalışmanın kod-alt kod modeli Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışmanın Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 2'ye göre model, hiyerarşik kod-alt kod modeline göre yapılmıştır. Model oluşturulurken kod sıklığı araştırmacı tarafından 7 olarak belirlenmiştir. Farklı bir deyişle ile modelde her temanın altında en sık tekrarlayan 7 alt kod vurgulanmıştır.

6. Araştırmanın Bulguları ve Yorum

Araştırmada, belirlenen iki tema altında betimsel ve ilişkisel bulgular gösterilmiş ve sonrasında iki temayı da içerecek şekilde belge grubu (Kadın-Erkek) arasında karşılaştırma yapılarak ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

Bulgular ve bunlara ait açıklamalar Tema 1 ve Tema 2 temelinde ele alınacak ve sonrasında katılımcıların cinsiyetleri açısından analiz derinleştirilecektir.

6.1. Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyumu

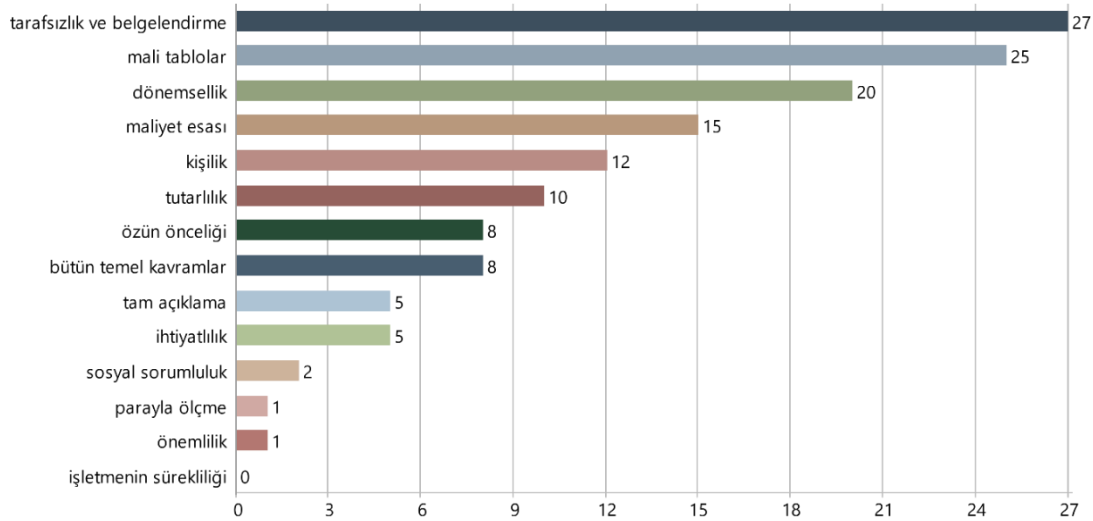
Muhasebe uygulamalarının ve mali tabloların temel kavramlara uyumuna dair elde edilen veriler, betimsel ve ilişkisel olarak analiz edilmiştir.

6.1.1. Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyumuna Dair Betimsel Bulgular

Çalışmanın birinci teması altında meslek mensuplarının muhasebe temel kavramları bağlamında faaliyetlerini sürdürüp sürdürmedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca muhasebe temel kavramları ile mali tablolar arasındaki ilişkiye yönelik bulgulara da yer verilmiştir.

SMMM'lerin bu konudaki değerlendirmeleri kodlanarak Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Tema 1' e ait Kod İstatistiği

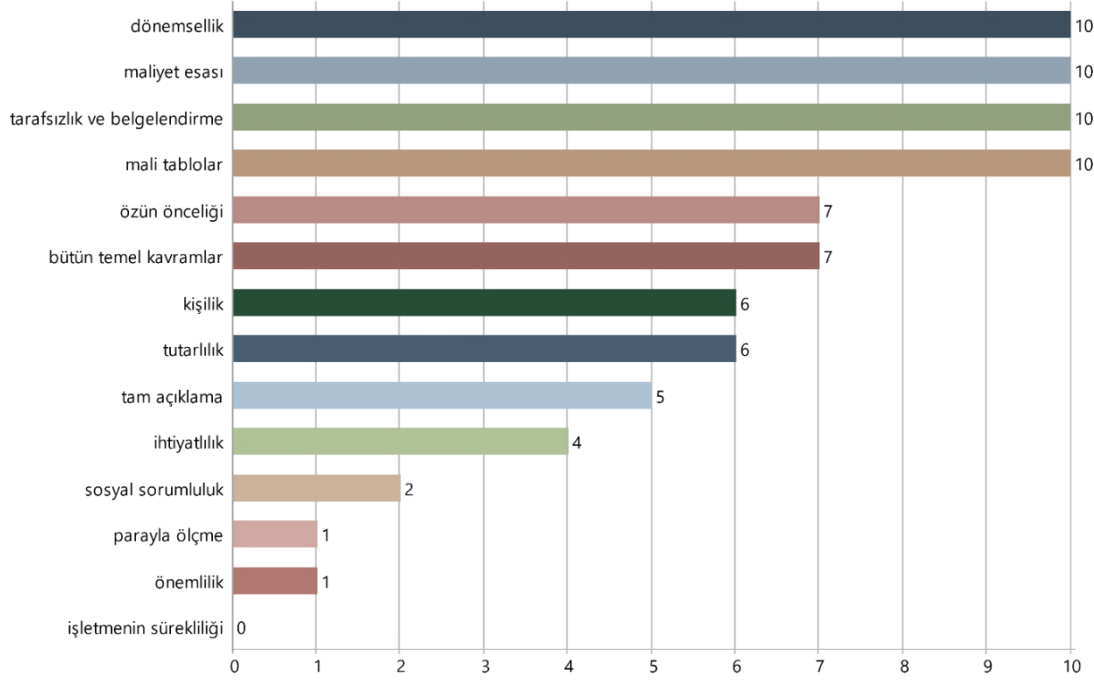

Tema 1 altında en yüksek frekansa sahip olan kodlar Şekil 3'te "tarafsızlık ve belgelendirme (27)", "mali tablolar (25)", "dönemsellik (20)" ve "maliyet esası (15)" olarak görülmektedir.

Tema 1 altında yer alan "tarafsızlık ve belgelendirme" kodu hakkında görüşme yapılan meslek mensuplarının tamamı muhasebe işlemlerinde önemli olduğunu vurgulamıştır. İlgili taraflara güven sağlayabilmek için işlemlerin belgeye dayalı olması önemlidir. "Mali tablolar" kodu için bazı meslek mensupları mali tabloları, temel kavramlara uyarak düzenlediklerini, bazıları ise temel kavramların dışına çıkarak düzenlediklerini belirtmiştir. Fakat dışına çıkılan durumların çok önemli tutarları kapsamadığını da vurgulamışlardır. "Dönemsellik" kodu için bütün meslek mensupları önemli temel kavramdan biri olduğunu söylemişlerdir. Özellikle gelir ve giderlerin gerçekleştiği döneme kaydedilmesi meslek mensuplarının dikkat ettiği işlemler arasında yer almıştır. "Maliyet esası" kodu için ise bazı meslek mensupları genellikle vergi matrahında öncelikli kavram olarak belirtmişlerdir. "Kişilik" kodundan bahseden bazı meslek mensupları gelen bilgileri incelediklerini, bu doğrultuda işletmeyle ilgili olmayan şahsi harcamaların kayıtlara dahil etmediklerini ifade etmişlerdir. Kayıt altına alınan bilgilerin işletme faaliyetlerinin uygun olmasını vurgulamışlardır. "Tutarlılık" kodundan bahseden çoğu meslek mensupları kavramı detaylı bir şekilde açıklamadan sadece önemini vurgulamıştır. Görüşmeler esnasında bir meslek mensubu amortisman kayıtlarının dönemler arasında tutarlılık esasına göre yapılması gerektiğini vurgulayarak açıklayıcı bilgi sunmuştur. "Özün önceliği" kodundan da bahseden meslek mensupları genellikle detay vermeden sadece kullanılmasına yönelik vurgu yapmıştır. Herhangi bir olumsuz görüş bildirmemişlerdir. "Bütün temel kavramlar" kodu için bazı meslek mensupları temel kavramların tamamının kullanılmasını, tüm kavramların öncelikli olduğunu belirtmiştir. "Tam açıklama" ve "ihtiyatlılık" kodları için görüş bildiren meslek mensupları olumlu ifadeler yer vermiştir. Bu meslek mensupları çoğunluğu oluşturmamaktadır. "Sosyal sorumluluk", "parayla ölçme" ve "önemlilik" kodları ile ilgili çok az olmasına rağmen olumlu ifadeler belirtilmiştir. En son "işletmenin sürekliliği" olan kod ile ilgili hiçbir meslek mensubu ifadelerinde yer vermemiştir. İfadelerde genel anlamıyla temel kavramların uygulanmasına yönelik olumlu sonuçlar çıkmıştır. Mali tablolar hazırlanırken temel kavramlara dikkat ettikleri belirtilmiştir.

Mesleğin icrasında, muhasebe uygulamalarının ve mali tabloların muhasebe temel kavramlara uyum düzeylerine meslek mensubu bazında sonuçlar Şekil 4'te gösterilmektedir. Şeklin sol tarafında kodlar ve sağ tarafında ise kaç SMMM'nin bu kodları çağrıştıran açıklamalarda bulunduğu yer almaktadır.

Şekil 4. Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyum Kod İstatistiği

Şekil 4'te görüldüğü üzere meslek mensuplarının görüşmeleri program temelinde analiz edildiğinde daha çok "dönemsellik", "maliyet esası", "tarafsızlık ve belgelendirme" ve "mali tablolar" olarak bilinen kodları çağrıştıran ifadeler beyan ettikleri görülmektedir. Ayrıca 7 meslek mensubu, konuşmasında "özün önceliği" ve "bütün temel kavramlar" adlı kodlara vurgu yapmıştır. Meslek mensuplarına ait görüşme kayıtlarında ise "işletmenin sürekliliği" olarak bilinen kodla (kavramla) ilgili olarak bir ifadeye rastlanmadığı yine Şekil 4'te görülmektedir.

Tema 1'le ilgili SMMM'lerin görüşlerini yansıtan ifadelerinden bazılarını kodlar temelinde aşağıda yer verilmiştir.

Dönemsellik koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: "Daha çok dikkat edilmesi gereken dönemsellik kavramıdır. Bir döneme ait gelir veya gider kalemi diğer döneme işlenemez. Bazı istisnai durumlara uyarak kanuna uygun şekilde yapabiliyoruz. Eğer bir sıralama yapmak istersek dönemsellik kavramı en önemli temel kavramdır."

SMMM 9: "Şimdi bununla ilgili aslında dediğimiz gibi dönemsellik ilkesi belirli dönemler ve tutarlılık çok önemli kâr zararlar. Çünkü zaten muhasebeye biliyorsunuz belli dönem aralıklarında bir bütün olarak değil kâr zarar bildirimleri, tabloları, bununla ilgili işlemler belirli dönemler aralıklarında yapılır. Bununla ilgili bizi ilgilendiren o dönemler arasındaki tutarlılıktır ve dönemsellik ilkesine uygunluğudur ve buna uygun detaylar üzerinde çalışıyoruz zaten yani biz kalkıp dördüncü dönemde yapılması gereken bir işlemi birinci dönemde gerçekleştiremiyoruz ya da kaydını bu döneme atamayız. Çünkü bunun sonuçları farklı şekilde olabiliyor, farklı sonuçlar olabiliyor ve bununla ilgili cezai müeyyidelerle de hem mükellef bazında hem meslektaş bazında karşı karşıya kalabiliyoruz. İlgili dönemler aracılığıyla yapılması gerekiyor ve bu yapılanların bizi bir sonuca götürmesi gerekiyor ve o sonuçlarında tutarlı olması gerekiyor."

Maliyet esası koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 1: "En çok muhasebenin kaydedilmesinde raporlanmasında özün önceliğine dikkat edilir, daha sonra tarafsızlık çok önemlidir. Maliyet esası kavramı mecburen uygulanması gereken temel kavramdır."

SMMM 5: "Temel kavramlarından biri örneğin maliyet esası Vergi Usul kanununda tarihi maliyet dediğimiz uygulamaya dayanıyor, maddeye dayanıyor. Yani maliyet belirleme yöntemlerinden biri dolayısıyla bizim işimizin ana kaynağını faturalar oluşturuyor. Her faturanın tarihi var dolayısıyla o faturayı o tarihte kayıtlara geçtiğimiz için o işletmenin gerçek maliyetini gösteriyor. Dolayısıyla kâr zarar gerçeğe yakın çıkıyor. Yani bizde maliyetler faturalara göre oluştuğu için kâr zararda gerçeğe yakın düzeyde çıkıyor."

Tarafsızlık ve belgelendirme koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 5: "Şimdi burada tarafsızlık ve belgelendirme olur bilmiyorum ama ekseriyetle sahte belge incelemeleri çok oluyor yani belgelendirme mükellefler yaptıkları alımları şöyle düşünün bir ticaret erbabını düşünün gidiyor satmak üzere bir mal alıyor, aldığı malı satan firma ona sahte fatura düzenlemiş. Burada da ciddi bir problem var aslında alım gerçek, tutarı gerçek bir alım, faturasını almış, parasını veya çekini vererek ödemesini yapmış. O belgeyi düzenleyen firma

nasıl bir yola girmişse bilmiyorum artık gerçek satışını dışında muhtemelen gerçek olmayan satışlarda da bu tarz işlemler yapmaktadır. Örneğin sokağa çıkıyoruz birçok iş yeri görüyoruz adam iş yapıyor ama arka planda da gerçek satışlarını faturalandırılırken bir de yapmadığı satışları, yani yapmadığı ticareti yapmış gibi fatura kesiyor. Şimdi vergi incelemelerinde bu firma bu defa ne yapmış oluyor, vergi inceleme elemanı onun o yaptığı fiilden dolayı sen tamamen sahtecisin diyor. Bu defa gerçek mal alımı yapan firmalar mağdur, bu defa idare dönüyor ona, adam alımını yapmış fatura bedelini artı KDV olarak ödemiş. İdare hayır diyor sen ona ödediğin KDV'yi saymıyorum, bana tekrar bu defa KDV ödeyeceksin diyor. Bundan dolayı iş dünyası problemler yaşıyor. En çok belgelendirme kavramı ile karşılaşmakta ve nasıl çözüm üreteceğimizi bilmiyoruz.”

SMMM 6: *“Bu konuda en çok naylon fatura dediğimiz sahte belgeler, yani sahte belgelendirme bu konuda sorun yaşıyoruz. Diğer konularda işleyişte, kayıt konusunda herhangi bir sorun yaşamıyoruz. Yani evraklar aslına uygunsaydı, mal alınıp karşılığında mal satılmışsa herhangi bir sorun yaklaşık 20-25 yıldır yaşamadık ama diğer taraftan faturalar sahte ise naylon fatura ise belki denetiminde yüzde doksan dokuz ortaya çıkıyor.”*

Mali tablolar koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: *“Gelir tablosundaki kâr zarar tutarının temel kavramlarla bağlantısı çoktur. Tutarlılık, tarafsızlık, kişilik kavramları çok önemlidir. Bunlar olmadan işleyişin doğru olup olmadığını kanıtlayamayız.”*

SMMM 6: *“Bilançoda var olan varlıklar veya borçlar muhasebenin temel kavramlarına mutlaka uygun olarak yapılıyor. Alınan emtia olsun, mal olsun, demirbaş olsun muhasebenin temel kavramlarına göre kayıt yapılır, bilanço yapıyoruz.”*

SMMM 7: *“Buna da şöyle cevap vereyim, özellikle bilançodaki varlıklarımız borç ve sermayemiz, özellikle borç konusu yaşamızda mevcut, gelir idaresi başkanlığı bize uymamız için mesela şu aşamada 7000 ve üstü alımın ve satışın olduğu zaman sen bunu nakit olarak yapamazsın, bunu banka üzerinden yapabilirsin. Bu ödeme durumuna birebir uyulmuyor, mesela 20 bin liralık alış veya satış yapılıyor, o an ödemeyi nakit yapmak istiyor, buna da yok denilmiyor uyuluyor. Bu şekilde borç kısmı bilançolarda birebir olmuyor, temel kavramlarla ters düşebiliyor. Bilançodaki varlıklar mesela bir dükkân düşünelim bir işyeri düşünelim olduğu kadar, bunun da nedenini düşünelim bütün alışlar ya da satışlarımızı faturalandırmadığımızdan dolayı buna da çok nadir ters düşebilir. Mesela sermaye aslında sermaye uymamız gereken Ticaret Odası'nın tescili ile oluşur, zamanı gelince mesela 24 ay süresi var, ödenebilir, sarkabilir veya erken ödenebilir ama bunlara uyuluyor genellikle. Sadece bu borç kısmı muallakta, temel kavramların dışına çıkılabiliyor.”*

Özün önceliği koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 3: *“Beygelendirme, özün önceliği kavramları da önemli. Bir işlem yapıldığı zaman işletme ile alakalı faydası zararı tespit edilmeli ve buna göre kayıtlar yapılır.”*

SMMM 8: *“Özün önceliği kavramı, mesela mükellef getirdiği bir faturada, meslek mensubu konuya veya işletmenin faaliyetlerine tam hâkim değilse malın maliyetine mi, gidere mi, Demirbaş mı atılacak konusunda sıkıntı yaşayabilir.”*

Bütün temel kavramlar koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: *“Muhasebe ile ilgili bütün işlemlerde temel kavramların hiçbirini ayırt etmeksizin kullanmaktayız. İşleyişte bütün hepsinin yardımcı olduğunu düşünüyorum.”*

SMMM 4: *“Zaten hepsi dönemsellik, tutarlılık, maliyet esası, tam açıklama, tarafsızlık bu kavramları zaten bilançolarda uyguluyoruz. Yeri geldikçe finansal tablolarda detaylı olarak zaten hepsini uygulamak zorundayız.”*

Kişilik koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: *“Evet, mesela kişilik kavramını ele aldık. Muhasebeye gelen bütün gelir gider kalemlerini öncesinde değerlendirmektedir. Kişilik kavramını öne sürerek o firmanın yapacağı işle ilgili olmayan giderleri biz gider olarak işleyemeyiz. Muhasebede gider kalemi olarak alamayız. Bu durum mükellefin kabul etmediği bir durum çünkü o gideri saymazsak karının daha fazla olacağını düşünüyor. Bu durumda meslek mensupları için sorun oluşturabiliyor.”*

SMMM 3: *“Kişilik kavramı olması gerekir çünkü işle alakalı durumlar kaydedilir. İşle alakalı olmayan durumlar kaydedilmez. Bu durum işletmenin kişiliği ile alakalıdır.”*

Tutarlılık koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 3: *“Tutarlılık kavramı da önemli. Mesela amortisman giderler ile ilgili yapılan kayıtlar devam etmeli ve çok önemli. Değişiklik durumunda açıklanması gerekir.”*

SMMM 9: “Bahsettiğiniz evet kişilik, tutarlılık, dönemsellik ya da özün önceliği bunların hepsini ama en fazla kullandığımız dersek tutarlılıktır, kişiliktir, maliyet esaslıdır ve belgelendirmez aslında. Bizim en fazla öncelik olarak verdiğimiz temel kavramlar ya da kullandığımız temel kavramlar bunlardan ibarettir.”

Tam açıklama koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 4: “Mesela dönemsellik ilkesine göre fatura işliyoruz, geçici vergisini hesaplarken maliyet esaslı tam açıklama, tutarlılık ilkesi olması gerekir.”

SMMM 10: “Öte yandan ihtiyatlılık bizim çok fazla meslek ilkeleri olarak kullandığımız şeydir. Çünkü önceden muhasebe kayıtlarını buna göre yapmamız gerekir. Mükellefimizi de bu yönde yönlendirmemiz gerekir.”

Parayla ölçme, sosyal sorumluluk ve önemlilik kodlarıyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 1: “Muhasebe temel kavramlarından dönemsellik olduğunu düşünüyorum. Para ile ölçülme, maliyet esaslı, tarafsızlık ve belgelendirme çok önemli.”

SMMM 2: “Bu soruda iki yönlü düşünmek gerekiyor. Hem tacir hem de devlet tarafından temel kavramların vergi matrahıyla ilgili olup olmadığını açıklayabiliriz. Tacir yönünden düşünürsek bizim yaptığımız işlemlerin birçoğu dönemsellik kavramını sağlamalı, kişilik kavrama uygun olmalı, maliyet esasına uygun olmalı. Bu kavramlar vergi matrahını hesaplarken bize yardımcı olan temel kavramlardır ama devlet tarafından düşünürsek bizim vergi matrahının az veya çok olmasının sosyal sorumlulukla alakalı olduğunu düşünüyorum.”

SMMM 4: “Tarafsızlık, belgelendirme, önemlilik ve özün önceliği kavramlarıdır. Çünkü bazen mükellefin getirdiği belgelerin doğru olup olmadığını ayırt edemediğimiz için tarafsız olamayabiliriz.”

6.1.2. Muhasebe Uygulamalarının ve Mali Tabloların Kavramlara Uyumuna Dair İlişkisel Analiz

Tema 1 için oluşturulan kodların birbiriyle nasıl bir ilişki sergiledikleri Şekil 5’te gösterilmiştir.

Şekil 5. Tema 1’e ait İlişkisel Kod Matrisi

Kod Sistemi	büt...	sosy...	kişilik	işlet...	dön...	para...	mali...	tara...	tuta...	tam...	ihtiy...	öne...	özü...	mali...	TOP...
bütün temel kavramlar			1		3		2	3	2	1	1			1	14
sosyal sorumluluk			1		1		1								3
kişilik	1	1			5		6	3	3	1	1		2	1	24
işletmenin sürekliliği															0
dönemsellik	3	1	5			1	8	9	7	4	3		2	1	44
parayla ölçme					1		1	1							3
maliyet esaslı	2	1	6		8	1		7	4	3	2		4	1	39
tarafsızlık ve belgelendirme	3		3		9	1	7		6	3	2	1	3	4	42
tutarlılık	2		3		7		4	6		2	1		1	2	28
tam açıklama	1		1		4		3	3	2		2				16
ihtiyatlılık	1		1		3		2	2	1	2			1		13
önemlilik								1					1		2
özün önceliği			2		2		4	3	1		1	1			14
mali tablolar	1		1		1		1	4	2						10
Σ TOPLAM	14	3	24	0	44	3	39	42	28	16	13	2	14	10	252

Şekil 5’te görülen kodlar arasında, diğer kodlarla en yoğun şekilde ilişkili olduğu görülen kod, tarafsızlık ve belgelendirme (8) kodudur. Tarafsızlık ve belgelendirme kodu ile ilişkili bulunan kod tekrarlanma sıklığına göre dönemsellik (9) kodu olarak görülmektedir. Meslek mensuplarının dokuzu, mesleğin icrasında tarafsızlık ve belgelendirme temel kavramıyla aynı zamanda dönemsellik kavramına uyduklarını dile getirmişlerdir.

İlişki kurulun diğer kodlar ise maliyet esaslı (8), tutarlılık (7), kodları olduğu görülmektedir.

Tarafsızlık ve Belgelendirme-Dönemsellik, Tarafsızlık ve Belgelendirme-Maliyet Esası, Dönemsellik-Maliyet Esası, Dönemsellik-Tutarlılık kodları kendi aralarında en yoğun şekilde ilişkili olduğu için, aşağıda bu kodlara dair katılımcı ifadelerinden bazılarını yer verilmiştir. Bu ifadelerden bazılarını, betimsel ve diğer ilişkisel analizlerde de yer aldığından tekrara düşülmemesi için yer verilmemiştir.

Tarafsızlık ve belgelendirme kavramı ile dönemsellik kavramı ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 1: “Müfettişlerin daha doğrusu vergi denetim elemanlarının en çok üzerinde durduğu temel kavramlardan bir tanesi dönemsel, tutarlılık, tarafsızlık ve belgelendirme kavramlarıdır.”

SMMM 6: “Hem kişilik hem dönemsellik ikisi de var, bu zamanda zaten her şey belgelendirme üzerine dönüşen, belgelendirmediğimiz bir evrakı biz kafamıza göre işleyemeyiz. Kanuni belgelerin olması gerekir. Hemen hemen bütün kavramları uyguluyoruz. Yaptığımız esnada bilemeyiz hangisini kullandığımızı ama uygulamada mevcutlar.”

SMMM 9: “Tutarlılık olması gerekiyor, belgelendirmenin ve dönemseliğin. Dediğim gibi dönemde yapılmayan bir işlemin sonraki süreçte yapılması farklı işlemlere tabi olduğundan, muhasebede belli sistemler vardır, belli dönemler mevcuttur ve her iş kendi döneminde yapılmak zorundadır.”

SMMM 10: “En çok dönemsellik mevzusuna çok bakılıyor, tam açıklama, ihtiyatlılık, tarafsızlık ve belgelendirme ki tarafsızlık ve belgelendirme ve dönemsellik bunlar bizim en fazla bence karşılaştığımız, bizim mesleki olarak da sorumluluğumuzun yer aldığı bilgiler olduğunu düşünüyorum. Burada sizi direkt sorumlu tutabiliyorlar.”

Tarafsızlık ve belgelendirme kavramı ile maliyet esas kavramı ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 1: “Belgelendirme çok önemli her koşulda bunu vurguluyorum.”

SMMM 7: “Tabii burada bir silsilelik var. Hem başta dönemsellik ilkesi, maliyet esas tabii ki burada kişilik biz daha çok finansal temel kavramlara bağlı olduğumuz için tam açıklama, tarafsızlık olmazsa olmazlarımızdandır. Belgelendirme zaten öyle. Genel anlamda dönemsellik, tarafsızlık ve belgelendirme önceliklerimizdendir.”

Dönemsellik kavramı ile maliyet esas kavramı ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 2: “Dönemsellik kavramı, özün önceliği, kişilik kavramı, maliyet esas kavramı bu kavramlar çok önemlidir. Bu kavramlar muhasebede kullanmamız gereken kavramlardır.”

SMMM 10: “Bunların birçoğunu kullanırsınız, özellikle dönemsellik mesela biz dönemselliğe önem veririz. Örnek vermek gerekirse dönemin geliri döneme kaydedilmelidir, maliyet esas dediğimiz zaman şimdi şöyle bu ilkeler dâhilinde gitmezseniz bir temel kavramınız olmaz, ölçüleriniz olmaz.”

Dönemsellik kavramı ile tutarlılık kavramı ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 3: “Dediğim gibi dönemsellik, maliyet esas, kişilik, tutarlılık bir de özün önceliğinin çok etkilediğini düşünüyorum.”

SMMM 4: “Mesela dönemsellik ilkesine göre fatura işliyoruz, geçici vergisini hesaplarken maliyet esas tam açıklama, tutarlılık ilkesi olması gerekir.”

SMMM 9: “Belgelendirme en önemli şey çünkü vergi incelemeleri veya denetime tabi olan en büyük etken, belge, evrakların eksiksiz bir şekilde teslim ve doğru kayıt altına almış olmasıdır. Şimdi bu incelenirken baktığınız zaman önce belgelerin var olup olmadığı kontrol edilir ondan sonra ilgili dönemlerde doğru şekilde kayıt altına alınıp alınmadığı kontrol edilir, daha sonra bu hesap kalemlerinin tutarlılığı, işte mesleki özen ve itina gösterilmiş mi? Yani bunları sıraladığımız zaman vergi denetiminde belki önceliği belgelendirme alır ama sonraki aşamalarda bunlar zaten birbirine paralel bir şekilde takip eden sistematiktir. Hepsine uygunluğu şarttır, tabii öncelik belgelendirme.”

6.2. SMMM’lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşünceleri

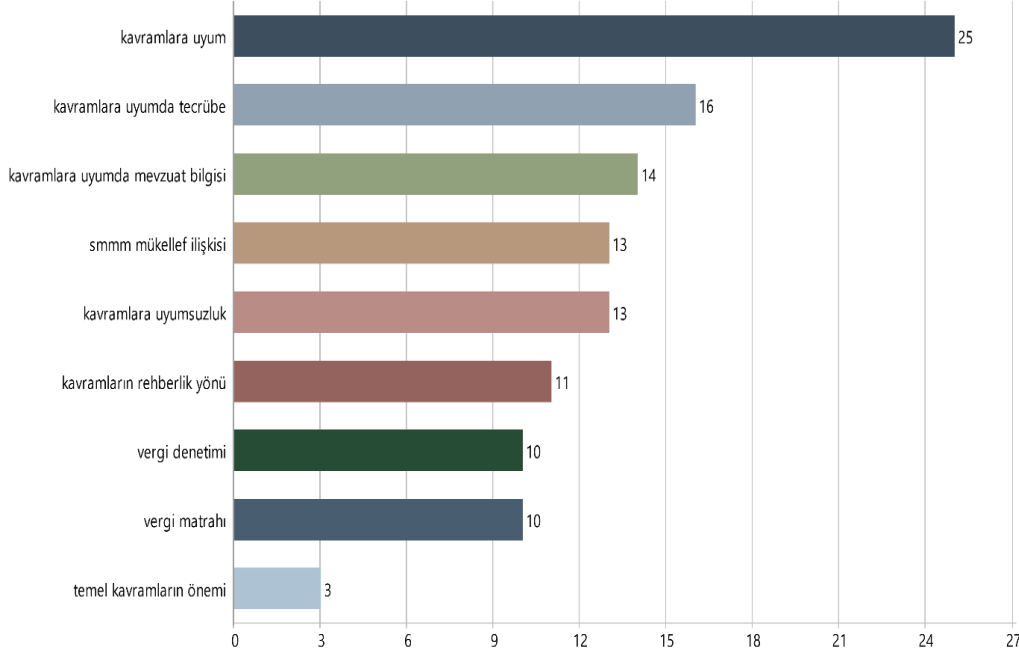
SMMM’lerin temel kavramlara yönelik genel düşüncelerine dair elde edilen veriler, betimsel ve ilişkisel olarak analiz edilmiştir.

6.2.1. SMMM’lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşüncelerine Dair Betimsel Bulgular

Çalışmanın ikinci teması altında meslek mensuplarının muhasebe temel kavramlarına yönelik genel düşünceleri hakkında düşüncelerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

SMMM’lerin bu konudaki değerlendirmeleri kodlanarak Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6. Tema 2'ye ait Kod İstatistiği

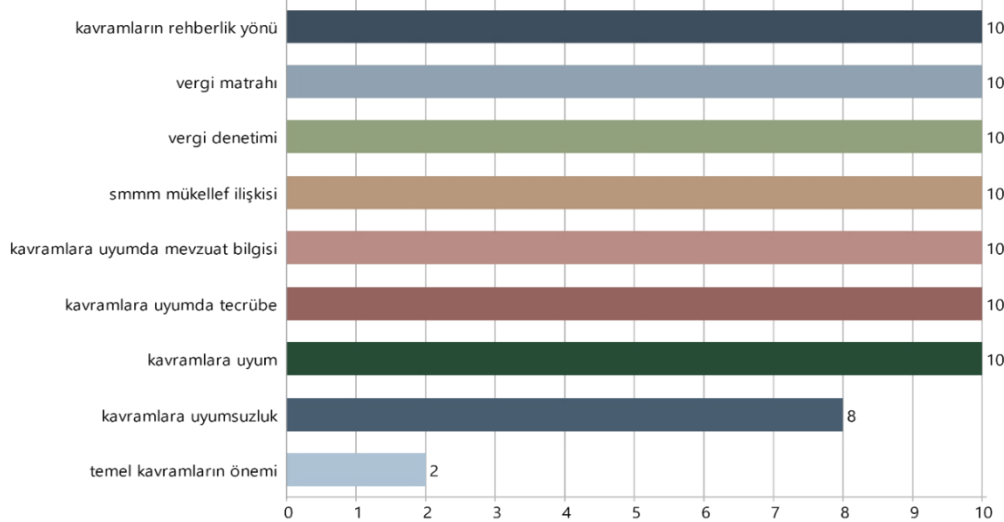

Tema 2 altında en yüksek frekansa sahip olan kodlar Şekil 6'da "kavramlara uyum (25)", "kavramlara uyumda tecrübe (16)" ve "kavramlara uyumda mevzuat bilgisi (14)" olarak görülmektedir.

Tema 2'de yer alan kodlamalar meslek mensuplarının düşüncelerine yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Örneğin "kavramlara uyum" kodunda bazı meslek mensuplarının bunların tamamına uyduklarını, bazı meslek mensupları koşullara ve zamana göre kullanım derecelerinin arttığını veya azaldığını belirtmişlerdir. Fakat herhangi bir kavrama yönelik kesinlikle kullanmadıklarına yönelik ifadeler yer almamıştır. "Kavramlara uyumda tecrübe" kodunda ise meslek mensuplarının kavramları ne düzeyde kullandıkları hakkında ifadeler yer almıştır. Bu ifadeler de yeni meslek mensuplarının kavramları çok kullandıklarına yönelik düşünceler yer almıştır. Çok azda olsa meslek mensupları, eskilerin daha iyi olduklarını vurgulamıştır. Fakat yapılan görüşmelerde çoğu meslek mensubu eski yeni ayrımı yapmadan işini seven herkesin bu kavramları kullandıklarını belirtmiştir. "Kavramlara uyumda mevzuat bilgisi" kodunda ise genel anlamda çıkan sonuç mevzuatın sürekli değişmesine yönelik yapılan eleştiriler yer almıştır. Bu değişime rağmen kavramlar ile mevzuat arasında paralellik fikri çoğunlukta olmuştur. "SMMM mükellef ilişkisi" kodunda çoğu meslek mensubu temel kavramlara uyarak faaliyet sürdürdüklerinde mükellefle sorunlar yaşadıklarını vurgulamıştır. Azınlık olmasına rağmen bazı meslek mensupları ise kavramlara uyumda hem kendilerinin hem de mükellefin eş zamanlı memnun olduklarını belirtmiştir. "Kavramlara uyumsuzluk" kodunda ise meslek mensuplarının bazen bu kavramları ihlal ettiklerine yönelik ifadeler yer almıştır. Bu işlemler yapılmasına rağmen kesinlikle risk almadıkları vurgulanmıştır. Yapılan işlemler ya çok küçük rakamlar üzerinde olduğunu ya da gerekli açıklamalar yapabilecekleri şekilde işlem yaptıklarını belirtmişlerdir. "Kavramların rehberlik yönü" kodunda ise meslek mensuplarının büyük çoğunluğu olumlu ifadelerde bulunmuşlardır. Hatta temel kavramların mesleğin icrasında zorunlu olarak kullanılması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Temel kavramların rehber olma boyutu kaçınılmaz olarak uygulandığı sonucu çıkmıştır. "Vergi denetimi" ve "vergi matrahı" kodlarında ise hangi temel kavramların bu işlemlerde ön planda olduğuna yönelik ifadeler yer almıştır. Vergi denetiminde çoğu meslek mensubu belgelendirme kavramına yönelik ifadelerde bulunmuştur. Vergi matrahında ise maliyet esaslı kavramı daha çok vurgulanmıştır. "Temel kavramların önemi" kodunda ise temel kavramlar için önem kelimesinin vurgulandığı ifadeler yer almıştır. Genel anlamda bakıldığında önemden çok bu kavramlara uyulma zorunluluğundan bahsedilmiştir.

Muhasebe temel kavramlarına yönelik SMMM'lerin genel düşünceleri meslek mensubu bazında Şekil 7'de gösterilmektedir. Şeklin sol tarafında kodlar ve sağ tarafında ise kaç SMMM'nin bu kodları çağrıştıran açıklamalarda bulunduğu yer almaktadır.

Şekil 7. SMMM'lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşüncelerine Dair Kod İstatistiği

Şekil 7’de görüldüğü üzere meslek mensuplarının görüşmeleri program temelinde analiz edildiğinde daha çok “kavramların rehberlik yönü”, “vergi matrahı”, “vergi denetimi”, “SMMM mükellef ilişkisi”, “kavramlara uyumda mevzuat bilgisi”, “kavramlara uyumda tecrübe” ve “kavramlara uyum” hakkında bahsettiğini görmekteyiz. 8 meslek mensubunun “kavramlara uyumsuzluk” ve 2 meslek mensubunun ise “temel kavramların önemi”e vurgu yaptığı görülmektedir.

Tema 2 ile ilgili SMMM’lerin görüşlerini yansıtan ifadelerinden bazılarını kodlar temelinde aşağıda yer verilmiştir.

Kavramların rehberlik yönü koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 3: “Muhasebe temel kavramları olmazsa muhasebe olmaz. Muhasebeyi kavrayabilmek için temel kavramları bilmek gerekiyor. Bu kavramlar bilinmediğinde uygulamada yapamıyoruz. Öncelikle bunları bilmek gerekiyor yani o kadar zorunlu. Akademik çalışmalarda da öncelikle temel kavramlar daha sonra uygulama boyutu vardır.”

SMMM 5: “Tamamı ile mesleğimizin genel hatlarını, çerçevesini çiziyor. Bu nedenle bizim için rehber niteliğindedir diyebiliriz.”

SMMM 9: “Temel kavramlar aslında muhasebe mesleği için evet rehber niteliğindedir ama belli dönemlerde çok fazla kullanılıyor, belli dönemlerde de daha az tercih edilebiliyor ama kullanılmaması gibi bir durum söz konusu değil. Mesleğimizi yaparken bunların hepsine ihtiyaç duyarız, rehber görevi görmek de tabii ki bunlar.”

Vergi matrahı koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 4: “Bence vergi matrahını maliyet esaslı bir de tarafsızlık ilkeleri etkilemektedir. Tarafsız olduğu zaman bu durumun vergi matrahına yansıdığını düşünmekteyim.”

SMMM 5: “Yani aslında burada kişilik ve maliyet esaslı etkiliyor diye düşünüyorum. Şimdi işletmenin gerçekleşen maliyetlerine göre vergi matrahı belirlenecek, ana belirleyici maliyet esaslı kavramı bununla beraber kişilik de rol oynuyor.”

SMMM 7: “Bence tarafsızlık, burada mükellefle Vergi Dairesi arasında köprü olduğumuzdan dolayı tarafsız olmamız gereken, bize gelen verilerle neyse onu yansıtmalıyız.”

Vergi denetimi koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: “Dönemsellik kavramına uygun olmayan durumla müfettiş karşılaşabilir. Mali verilerde, defterlerde, defteri incelerken bunları görmüş olabilir. En önemlisi bu kavramdır. Bunun dışında belgelendirme çok önemli, gelir gider dengesi çok önemlidir. Almadığımız bir ürünü almış gibi göstermememiz gerekir. Bir ürün aldık iki ürün satış yaptık bu belgelendirmeye aykırıdır. Belgeli işlem yapmadığımızı gösterir. Vergi denetiminde de çoğunlukla bunlarla ilgili sorunlar yaşanır.”

SMMM 7: “Vergi incelemelerinde genellikle yani tabii ben bu meslekte uzun süre değilim 7-8 yıldır bu meslekteyim. Benim en çok karşılaştığım durumları söyleyeyim size, tabii bu bizim elimizde değil bizim dışımızda gelişen durumlar olduğundan dolayı en çok karşılaştığımız şey sahte fatura, naylon faturadır. Yani belgelendirme, bu da bizim elimizde değil, bize gelen verileri biz bilemeyiz.”

SMMM mükellef ilişkisi koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 1: “Bu bizim aslında kanayan yaramız. Gerçekten devlet tarafından korunsaydık ve normalde bizim aldığımız ücretler sabit olabilseydi. Bu konuda bizi devlet güvenceye alsaydı mükellefle birebir muhatap olmayacaktık. Para yönünden mükellefe bağımlı olduğumuz için bu konu maalesef bizim için kanayan yaramız. Maddi olarak bağımlı durumdayız. Ücret olarak bağımlı olduğumuz için kısmen de olsa mükellefe bağımlı olarak değişiklik yapabiliyoruz.”

SMMM 10: “Şimdi eğer muhasebe mesleğine Mali Müşavirlik mesleğine yeterince vakıfsanız bu temel kavramlar ve onlara uymak hem mükellefinizi fazlasıyla güvene alır hem yaptığınız işi hani mali tabloların oluşma sürecini tamamen yasal çerçeveler içinde ve bu mesleğin gerektiği muhasebe temel kavramları çerçevesinde yapmış olursunuz. Bu durumda mükellefinizi korur, tam tersi mükellefinizin size olan güvenini artırır. Kendisine olan güvenini artırır çünkü yapmış olduğu işlerin hakikaten kural ve kaideleri uygun olarak yapıldığını bildiği için böylece sağlam adımlarla ilerlerler. Tabii ki bu çerçeve içerisindeki hani kendisine verilebilecek haklardan da fazlasıyla yararlanma durumu söz konusu olabilir. Yani devletten bir şey isterken yapmış olduğu bu mesleğin tamamen bilgi ve donanım çerçevesinde yapılmış olduğunu görür. Yani sizi karşı karşıya getirmez tam tersi mükellefi güçlendirir.”

Kavramlara uyumda mevzuat bilgisi koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 7: “Bence birebir olması gerekiyor tabii bu mevzuatın bilgi düzeyi biraz süreç istiyor. Teoride birçok şey öğreniriz, okulda hocalardan birçok şey öğreniriz ama pratiğini yapmadığımız sürece her zaman eksik kalırız. İşte bu mevzuat bilgisi tecrübe ile birlikte zamana dayalı olarak temel kavramlarla uyumlu hale gelir. Bana göre paralellik için biraz zaman.”

SMMM 8: “Mevzuat bilgisine sahip bir meslektaş işleri daha düzgün yapar ama mevzuat o kadar değişiyor ki işimizi mi yapacağız mevzuatı mı takip edeceğiz, yani öyle mevzuat var ki günde üç beş defa değişiyor. Sabah bakıyoruz güncelleniyor, akşam güncelleniyor. Mevzuatı takip etmezsek gündemi kaçırabiliriz. Mevzuat temel kavramlara uygun ama mevzuat sürekli değiştiği için bazen bu kavramlar unutulabiliyor.”

SMMM 10: “Şimdi doğru birdir bence yani şöyle mevzuat değişebilir ve bunun sıkıntıları olabiliyor ama muhasebe temel ilkelerinin oluşumu ve süreci devamı sadece sabit bir şey değildir. Sosyal bilimler laboratuvar ortamında gerçekleşen bir şey değildir, yılların birikimi ile oluşan aslında bunun içinde mantığın yer aldığı söz konusudur. Bunlar evet çok değişmez. Örnek olarak maliyet esası elle hesap edilirken şimdi programlarla hesap edilmektedir. Bu durum maliyet esasında ki özü değiştirmiyor yani yeni çalışmalar birikimler mevzuatla paralellik oluşturuyor. Mevzuatlarda aslında teknolojinin hızına globalleşme durumuna göre değişiyor. Ama bu temel ilkelerin de buna kesinlikle cevap vermiyor gibi bir durum söz konusu değil.”

Kavramlara uyumda tecrübe koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 4: “Yeni ve eski den ziyade mali müşavirden mali müşavire değişiyor. Titizlikle alakalı değil mesela şimdi vergi incelemesi zaten düşük olduğu için genellikle yapanın yanına kar kalıyor. Bu durumda çok düzgün işleyebilmek için firmanın da düzgün olması gerekir. Sorunlu olan firmanın zaten verileri sorun teşkil edecektir ve bu şekilde patlak veriyor. Zaten işlemeyenler daha karlı çıkıyor ya da 3 senede 4 senede 2 senede bir matrah artırımı çıkıyor, problemliler olup vergi çalanlar daha çok ödüllendiriliyor, vergi ödeyenler de tekrar o matrah üzerinden tekrar vergi hesaplandığı için bu defa daha çok ödüyor. Yeni eski olayı yok bence muhasebecinin kendi eğitimine, kişiliğine, donanımına göre değişiyor. Bazen bazı meslek mensupları umursamıyor, bazıları ise işini gerçekten yapıyor.”

SMMM 9: “Şimdi yeni eski kavramlarını biz çok fazla kullanıyoruz. Şu anda bizim mesleğimizin en güncel tabirlerinden biri yeniler eskiler. Ben aslında bu tabiri çok kabul etmiyorum ama şöyle de bir şey diyorum eskilerin yıllara dayanan tabii ki çok tecrübeleri var ama şöyle de bir durum var o kadar güncel işlemler, güncel mevzuatlar var ki eski de yeni de aynı anda öğreniyor. Ben mevzuat konusunda, işi takip konusunda ya da yapılan mesleğin güncel işlemleri konusunda yeni diye tabir edilen meslek mensuplarının çok daha iyi olduğunu düşünüyorum ama şöyle de bir şeyi inkâr edemeyiz 30 yıl 40 yıl bu mesleğe emek vermiş, bu mesleğin mutfağından gelmiş insanların da hakkını da yiyemeyiz. Çünkü onlar muhasebenin temelini, mutfağını bizden daha çok daha iyi biliyorlar. Biz teorilerle öğrendik, onlar pratiklerle öğrendiler, şimdi aramızdaki fark bu ama güncelle dediğim gibi mevzuatı takip etmek konusunda yenilerin bir tık daha iyi olduğunu düşünüyorum.”

Kavramlara uyum koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 1: “Bir oranlama yapabilir miyiz? Oranlama olarak bakarsak mesela gelir tablosunda yer alan kâr zarar muhasebe temel kavramlarına uygun olarak olmasa da yüzde yetmiş yüzde seksen civarında uygulanabiliyor. Yüzde yirmi, yüzde otuz civarında bazen insanın elinde olmayan nedenlerle uyumsuzluk olabiliyor. Biraz da mükellefle, getirdiği

belgelerle evraklarla o kar ve zarar boyutuna çok da müdahale etme şansımız olmuyor. Yani yüzde yetmiş yüzde seksen bize gelen bilgilerle yapılıyor ama yüzde yirmi, yüzde otuz makyajlama yapılabilir. Çok küçük tutarlara müdahale edilebilir, büyük tutarlara kimse müdahale edemez. Ne karına müdahale edilebilir ne de zararına müdahale edilebilir.”

SMMM 8: “Zaten biz işlem yaparken tek düzen hesap planına göre işlemleri yaptığımız için gelir tablosundaki kâr zarar unsurları da muhasebenin temel ilkelerine göre çıkmış oluyor. Bunun dışına çıkmamız mümkün değil. Belgeye dayalı olduğu için makyajlama yapılan işlemleri biz pek girmiyoruz.”

SMMM 10: “Muhasebe temel kavramları meslekte evet bir rehberdir çünkü temelini bilmediğiniz ya da bir şeyin kavramlarını bilmeden ne iş yaptığını bilemeyiz. Örneğin muhasebenin kendisinin ne olduğunu bilmeden, ya da girdinin çıktının ne olduğunu öğrenmeden, giderin ya da gelirin ne olduğunu bilmeden sen bu mesleği icra edemezsin ya da herhangi bir bilgi de üretemezsin.”

Kavramlara uyumsuzluk koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: “Bazen tarafsızlık kavramında esneklik yapılabilir. Bazı konularda tarafsız olamıyoruz, fakat tarafsızlığın öneminin de farkındayım. Devletle mükellef arasında köprü olma gereği tarafsız olmamızı gerektirir. Devlet tarafından değil de mükellef tarafından bazen taraf tutulabilir. Risk teşkil etmeden, mükellefin ve devletin sıkıntı yaşamayacağı şekilde bazen tarafsızlık ilkesine aykırı durumlar olabiliyor.”

SMMM 3: “Dediğim gibi burada da aynı şey geçerli. Şöyle düşünelim ihale konusu olan işlemlerin mükellef bazında düşündüğümüz zaman bilançonuzda varlıkların daha fazla gösterilip, borçlarını daha az gösterebiliriz ama bunu mükellef bazlı düşündüğümüz için muhasebenin temel kavramlarını göz ardı ettiğimiz istismar ettiğimiz anlamına gelir. Sermaye zaten ilk kuruluşta bellidir, ticaret sicilinde ortaya çıkar. Bununla alakalı ekstra işlem yapabilmek için ticaret siciliyle alakalı işlem yapmak gerekir. Ben sermayeden çok bilançodaki varlık ve borçlarla alakalı muhasebede makyajlama yapılabileceğini düşünüyorum. Mesleğin etiğine aykırıdır fakat çıkarlar doğrultusunda meslek kullanılabilir. Yurtdışında mesela muhasebe ile ilgili birçok skandallar gerçekleşti.”

SMMM 5: “Şöyle söyleyeyim bilançolar yasal prosedürlerden dolayı reeli bilançoya tamamı ile yansıtılamaz. Örneğin Aralık ayında alım yapan bir firma sermaye tescilini Aralık ayında yapmıyorsa ve bunu Ocak ayında yaparsa, tescilin gecikmesiyle bilanço gerçeği yansıtmaz. Yasal Süreçten dolayı temel kavramların dışına çıkılabiliyor.”

Temel kavramların önemi koduyla ilgili SMMM görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 2: “Muhasebe temel kavramlarının muhasebe mesleğin icrasında önemi var.”

SMMM 10: “Maliyet esaslı bence ve tabii ki tarafsızlık ve belgelendirme de bence önemlidir. Eğer gerçekten karına ve zararına göre belgelendirme gerçekleştirilirse, her şeyin kayıt altına alındığı bir noktada gerçek maliyetler gerçek karlar ortaya çıkacaktır. Bu durumda şunu gerçekleştirir hani vergi sistemini şöyle kazancına göre vergini ödemeye dönüşmüş olur aradaki uçurum ortadan kalkar diye düşünüyorum.”

6.2.2. SMMM’lerin Temel Kavramlara Yönelik Genel Düşüncelerine Dair İlişkisel Analiz

Tema 2 için oluşturulan kodların birbiriyle nasıl bir ilişki sergiledikleri Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Tema 2’ye ait İlişkisel Kod Matrisi

Kod Sistemi	kavr...	verg...	verg...	sm...	kavr...	kavr...	kavr...	kavr...	tem...	TOP...
kavramların rehberlik yönü							7	1	1	9
vergi matrahı						1			1	2
vergi denetimi									1	1
smmm mükellef ilişkisi							5	1		6
kavramlara uyumda mevzuat bilgisi							5	3	2	10
kavramlara uyumda tecrübe		1					5	4		10
kavramlara uyum	7				5	3	4		1	20
kavramlara uyumsuzluk	1				1	2				4
temel kavramların önemi	1	1	1					1		4
TOPLAM	9	2	1	6	10	10	20	4	4	66

Şekil 8’de görülen kodlar arasında, diğer kodlarla en yoğun şekilde ilişkili olduğu görülen kod, kavramlara uyum (7) kodudur. Kavramlara uyum kodu ile ilişkili bulunan kod tekrarlanma sıklığına göre kavramların rehberlik yönü (7) kodu

olarak görülmektedir. Yedi SMMM temel kavramlara yönelik genel düşüncelerinde kavramlara uyum kodunun aynı zamanda kavramların rehberlik yönü kodu arasında uygunluk olduğunu dile getirmişlerdir.

Kavramların Rehberlik Yönü-Kavramlara Uyum, SMMM Mükellef İlişkisi-Kavramlara Uyum, Kavramlara Uyumda Mevzuat Bilgisi-Kavramlara Uyumda Tecrübe kodları kendi aralarında en yoğun şekilde ilişkili olduğu için, aşağıda bu kodlara dair katılımcı ifadelerinden bazılarını yer verilmiştir. Bu ifadelerden bazılarını, betimsel ve diğer ilişkisel analizlerde de yer aldığından tekrara düşülmemesi için yer verilmemiştir.

Kavramların rehberlik yönü ile kavramlara uyum ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 2: *“Muhasebe temel kavramlarının muhasebe mesleğin icrasında önemi var. Kaideye mevzuata uygun olmasını bununla sağlıyoruz.”*

SMMM 4: *“Mesleğin icrasında konusunda zaten bu temel kavramlara göre biz hareket etmekteyiz. Gerek dönemsellik gerek tutarlılık tam açıklama ilkelerinin hepsini meslekte uygulamamız gerekiyor. Rehber niteliğinde olduğunu düşünüyorum.”*

SMMM 7: *“Tabii ki şüphesiz biz mesleği icra ederken bu rehberliğe bağlı kalarak daha çok bunu uygulayarak, rehber edinerek mesleği icra ediyoruz. Uygulamada bilfiil uyguluyoruz ve etkilidir de.”*

SMMM mükellef ilişkisi ile kavramlara uyum ilişkisine ait görüşlerinden bazıları şöyledir:

SMMM 4: *“Mükellef ve meslek mensubu arasında sorunlara yol açabiliyor. Temel kavramlara uyuduğunuz zaman mükellefin daha çok sorumluluğu olmakta, şirketin gerçek faaliyetlerini yansıtacağı için mükellef bunu istemeyebiliyor. Vergi matrahı yüksek olabiliyor, bu konularda genellikle sıkıntı yaşıyoruz.”*

SMMM 9: *“Şöyle bir mantık var bizim ülkemizde, bu muhasebesel anlamda biz bu sistematiği çok da oturtamıyoruz açık söylemek gerekirse. Çünkü öteden beri, atadan beri gelen ticaret zihniyeti var. Bu ticaret zihniyetini bazen değiştiremiyoruz. Biz bu kavramları evet uygulamak zorundayız ama işte diyor ki bunu yapmazsan ne olur? Bizim insanımız da böyle bir algı vardır tabii ki bu durum mükellefle aramızda bir sorun oluşturuyor. Biz işte bunu yapmak zorundayız ya da bunu uygulamak zorundayız ya da işte her işin sonunda cezai müeyyidesi vardır dedikten sonra bazen geri adım atılıyor. Yoksa aksi takdirde bizim zaten bunları uygulamama gibi bir şansımızın olduğunu düşünmüyorum ve muhasebe kavramlarını zaten istemeden bile olsa uygulama zorunluluğu var aslında. Yaptığımız işlemler zaten bunun gerekliliğini bize sunmakta.”*

Kavramlara uyumda mevzuat bilgisi ile kavramlara uyumda tecrübe ilişkisine ait görüşlerden bazıları şöyledir:

SMMM 2: *“Şunu söylemek isterim yeni mesleğe katılan arkadaşlar daha çok mevzuata hâkim olabilirler, yeniliklere açık olabilirler, iş yükünün daha az olması onların daha çok kendilerini güncellemesi demektir. İş yükü ne kadar çoksa yenilikleri takip etmek o kadar az olur. Bence yeniler bu konuda daha ön planda ve avantajlı diye düşünüyorum. Dinamik olmaları ve zamanın fazla olması kendilerini güncelleme konusunda eskilere göre daha iyi. Uygulamada deneyim çok önemli, temel ilkeleri işleyişle kullanabilmek önemli belki, yeniler daha az kullanmış olabilir ama yeniler daha ön planda. Eskiler iş yükünden dolayı güncel bilgiler, mevzuat değişiklikleri konusunda daha geri planda olabilirler.”*

SMMM 3: *“Teknolojiyi çok iyi kullanabilen meslek mensupları bu meslekte ilerleyecek. Teknolojiyi kullanamayan meslek mensupları ise geride kalacak. Tabii ki de hepsini aynı kefeye koyamayız ama eski olarak baktığımız zaman mesela meslekte 20 yılını deviren meslek mensuplarına baktığımız zaman mevzuata çok hâkim olduklarını görüyoruz ama mevzuat sürekli değişiyor. Teknolojiye ayak uydurmaları zor olabilir bu nedenle onlar için bir dezavantaj söz konusu. Mesleğe yeni başlayanların avantajı ise özellikle bu kuşak internetin içine doğdu o yüzden meslekle ilgili yapılan değişikliklerde örneğin e-defter e-fatura yani e kelimesinin eklendiği işlere daha çabuk adapte olabilmektedirler. Öğrenme süreçleri daha çabuktur. Eskiler mevzuatı okuma da çok iyiler, örneğin mevzuat değişikliklerinde bir yasayı okumada bir kanunu okumada çok daha iyi olduklarını düşünüyorum. Yenilerin bu konuda eksiği var. Mevzuatta ne demek istediklerini anlamada zorluk yaşadıklarını düşünüyorum. Mevzuatın dilinin bundan dolayı basitleştirmek gerekiyor. Bu durumda da eksiğin bu konuda olduğunu düşünüyorum. Eski yeni dengede gitmekte, mevzuatta eskiler iyi ama teknolojiye ayak uydurma da yeniler iyi. Eskilerde kendini yeniliklere açık tutan bir meslek mensubu ise mesleğe çok güzel ayak uydurabilir.”*

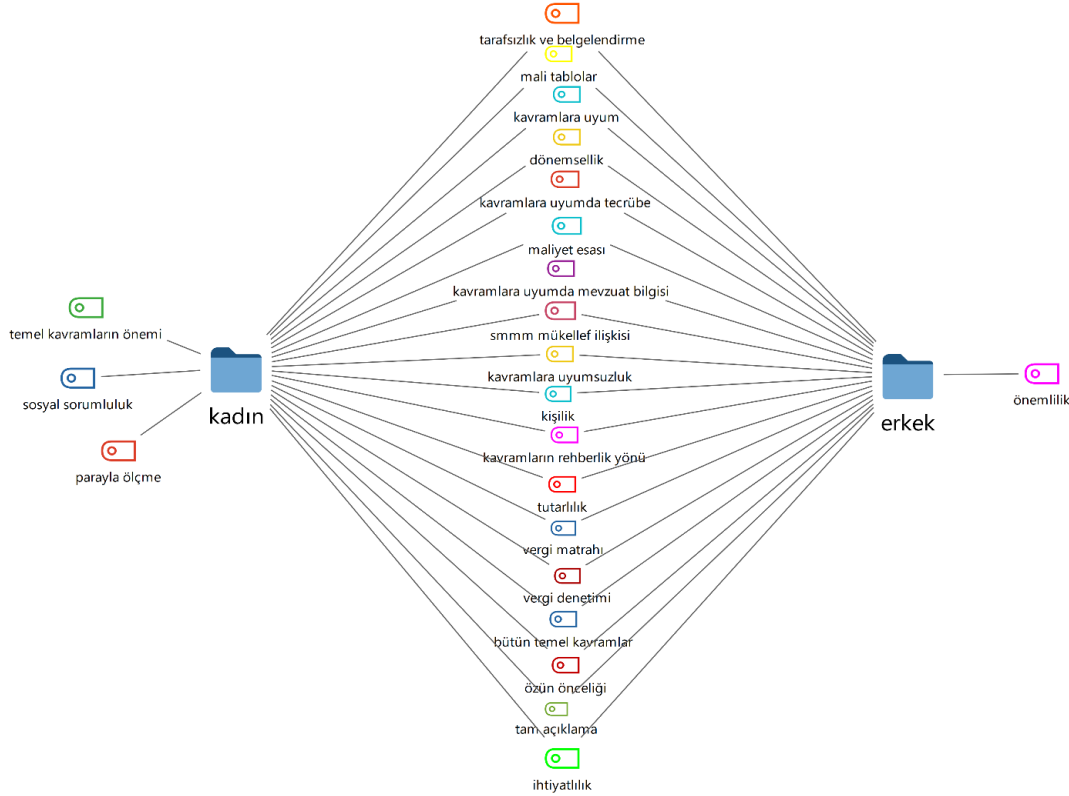
SMMM 6: *“Mevzuat hep yenilendiği için bizden önceki muhasebecilere göre yenilerin daha iyi uyum sağladığını düşünüyorum. Yenilerin daha çok kanun bilgisi olması lazım, eskiden birçok beyanname yoktu, e-defter, e-fatura, e-bilgi, e-arşiv, e-irsaliye veyahutta önceden incelemeler yoktu.”*

6.3. Karşılaştırmalı Analiz

Röportaj yapılan 10 SMMM'nin görüşleri karşılaştırmalı analizde, iki vaka modeli kullanılarak analiz yapılmıştır. Analizdeki belgeler Kadın-Erkek gruplarında bir araya getirilerek her iki gruptaki meslek mensuplarının cinsiyete göre görüşleri arasındaki farklılık ve benzerlikler belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 9'da kadın ve erkek meslek mensuplarının görüşlerini karşılaştırmak amacıyla oluşturulan iki vaka modeli yer almaktadır.

Şekil 9. Kadın-Erkek Vaka Analizi

Kadın ve erkek meslek mensuplarının ortak ifadelerinden yola çıkarak aşağıdaki ifadeler vurgulanabilir:

- Tarafsızlık ve belgelendirmenin ilk önemli kavram olduğu,
- Mali tabloların temel kavramlarla bağlantılı olduğu,
- Kavramlara uyumdan bahsedildiği,
- Dönemsellik kavramının kullanıldığı,
- Kavramlara uyumda tecrübe konusunda ortak fikirlerin yer aldığı,
- Maliyet esası kavramının kullanıldığı,
- Kavramlara uyumda mevzuat bilgisiyle beraber hareket edildiği,
- SMMM mükellef ilişkilerinde tüm meslek mensuplarının fikir beyan ettiği,
- Kavramlara uyumsuzluk konusunda bilgilerin yer aldığı,
- Kişilik kavramının kullanıldığı,
- Kavramların rehberlik yönünün vurgulandığı,
- Tutarlılık kavramının kullanıldığı,
- Vergi matrahıyla temel kavramlar arasında ilişkilerin olduğu,
- Vergi denetimi ve temel kavramlar bağlantısı,
- Bazı meslek mensuplarının bütün temel kavramları ayırt etmeden önemseddiği,
- Özün önceliği,
- Tam açıklama,
- İhtiyatlılık kavramlarının kullanıldığı yönünde ifadelerde bulunmuşlardır.

Kadın meslek mensuplarının, erkek meslek mensuplarından farklı olarak;

- Temel kavramların önemine vurgu yaptığı,
- Sosyal sorumluluk,
- Parayla ölçme kavramının kullanıldığı yönünde ifadelerde bulunmuşlardır.

Erkek meslek mensuplarının, kadın meslek mensuplarından farklı olarak;

- Önemlilik kavramına vurgu yapıldığı yönünde ifadede bulunulmuştur.

6.4. SMMM'lerin Muhasebe Temel Kavramlarına Uygun Hareket Edilmediği Konusunda Görüşleri

Röportaj yapılan 10 SMMM'ye "Bir değerlendirme yapsanız meslektaşlarınızın muhasebe temel kavramlarına uygun hareket etme düzeyi için ne söylersiniz? Mesela, uygunluğun düzeyini % kaç olarak belirtirsiniz" şeklinde soru yöneltilmiş ve alınan cevaplardan uyum düzeyinin % 70-85 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda meslek mensuplarının bazılarının görüşleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

SMMM 2: "Bence %90 uymaktadırlar. Yüzde onluk kısmı ise her meslekte işini iyi yapanlar olduğu gibi işini iyi yapmayan suiistimal eden insanlar vardır. Mali müşavir olmak büyük sorumluluk gerektiren zorlu bir süreçtir. Ruhsatı alan bir mali müşavirin çok dikkatsiz olacağını düşünmüyorum ama yüzde onluk kısmı farklı düşünerek risk alabilir."

SMMM 3: "Açıkçası Türkiye koşullarında temel kavramlar da birçok şeye uyulduğunu, birkaç şeye uyulmadığını düşünüyorum. Muhtemelen yüzde seksen (80) uyuluyordur ama yüzde 20'lik kısmında sıkıntı olduğunu düşünüyorum. Mükellef bazlı düşünen meslek mensuplarının bu kavramlara çok uyduğunu düşünmüyorum."

SMMM 4: "Zaten bütün işlemler temel kavramlara uydurmak zorundayız. Belki tarafsızlık biraz ihlal edilebilir onun dışında yüzde 80- 90 uyulması zaten mecburidir. Zaten temel kavramlara uyulmak zorunda ona göre işlemler yapılmaktadır."

SMMM 5: "Yani bu daha bireyden bireye değişir, Hani dedim ya biraz önce mesleğini seven sevmeyen, mesleki sorumluluğunun farkında olan olmayan, şimdi bireysel baktığınız zaman öyle bir şeyler var ki öyle meslektaşlarımız var ki %100 yerine getiriyorken, öyle meslektaşımız da var ki belki yüzde 10-15 neredeyse yapmıyor bunları.....ceza müeyyideler zaten ister istemez uyma oranını yükseltiyor diye düşünüyorum. Bir şey söyleyemiyorum ama en azından yüzde 80'in altında olmadığını düşünüyorum"

SMMM 6: "Bu konuda ilk önce insan kendisinden başlamalı. Yüzde 70-80 diyebilirim. Başkası için biz bunu bilemeyiz ama uygulama düzeyi olarak yüzde 70-80 diyebiliriz."

SMMM 7: "Bana göre yüzde 80-85 oranında uyulmaktadır. Uyulmadığı durumlarda bence meslektaşın elinde olmayan durumlardan kaynaklı olabilir. Ben oran verirsem yüzde 85 söyleyebilirim."

SMMM 9: "Kendim de dâhil olmak üzere hiç kimsenin %100 uyguladığını düşünmüyorum. Evet, uygulanıyor mu zaten uygulanmak zorunda olduğu için uygulanıyor. Şimdi bu noktada zaten yapıyoruz evet yapmıyoruz değil ama düzey noktasında ne denebilir şimdi bilmiyorum. Eskiler daha motamot bağlılar bazı şeylere, biz daha farklı yolları öğreniyoruz araştırıyoruz ama eskilerin uygulama oranı daha fazladır..... ama bu oran ne kadardır diye sorarsanız belki %50nin üzerindedir. Yani şimdi yeni eski kavramı ile ayırırsanız eskilerde bu oranın en fazla yüzde yirmilerde ama yenilerin belki yüzde altmış 70'inin üzerinde olabileceğini düşünüyorum."

7. Sonuç ve Değerlendirme

SMMM'lerin devlet ve mükellef arasında köprü olma vazifesi muhasebe temel kavramlarının uygulanmasını da kapsamaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak araştırmanın konusu meslek mensuplarının temel kavramları uygulamada ne kadar aktif olduklarını belirtmektir. Bu durumu ortaya çıkarmaya çalışırken mali tablolar için de temel kavramlar ele alınmıştır. Yapılan çalışmada, zaman zaman meslek mensuplarının ifadeleri birebir aktarılmıştır. Çalışmada, nitel verilere dayalı olması münasebetiyle, bizzat meslek mensuplarının ifadeleri kullanılarak analiz ve yorumlar yapılmıştır.

Muhasebe uygulamalarının ve mali tabloların kavramlara uyumu ve SMMM'lerin temel kavramlara yönelik genel düşüncelerin belirlenmesi amacıyla Van SMMM Odasına kayıtlı meslek mensupları ile yapılan görüşmeler ile elde edilen bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Çoğu meslek mensubu tarafından genel anlamda temel kavramlara uygun olarak muhasebe uygulamalarının gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Mali tablolara yönelik kısmen de olsa temel kavramların dışına çıkıldığı ifade edilmiştir.

Muhasebe temel kavramların uyulması gereken kurallar olduğu fikri hemen hemen tüm meslek mensupları tarafından vurgulanmıştır. Her alanda olduğu gibi muhasebe alanında da asgari uyulması gereken düzenlemelerin olması gerektiği belirtilmiş ve bunun da karşılığı temel kavramlar olarak ifade edilmiştir.

Temel kavramların muhasebe işlemlerinde kullanım boyutu için ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Genel anlamda tarafsızlık ve belgelendirme, dönemsellik kavramlarına çok vurgu yapıldığı gibi işletmenin sürekliliği kavramına ise hiçbir meslek mensubu ifadelerinde yer vermemiştir. Bazı meslek mensupları ise ayırım yapmaksızın bütün temel

kavramların işlemlerde kullanıldığını belirtmiştir. Bazı meslek mensupları ise koşullara göre kullanım derecelerinin zaman zaman farklı olabileceğinden bahsetmiştir. Yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda ise hemen hemen bütün temel kavramlar, kadın ve erkek meslek mensuplarınca aynı düzeyde vurgulanmıştır. Buradan hareketle mesleğin icrasında temel kavramların uygulanmasına yönelik her iki cinsiyetin aynı özeni gösterdiği sonucu çıkarılabilir.

Çalışmada vergi denetimi ve vergi matrahıyla temel kavramlar arasındaki bağlantı yer almıştır. Bu konularla ilgili özellikle denetimde belgelendirme, matrahta ise maliyet esas kavramları ön plana çıkmıştır.

Meslek mensuplarının mükellefle ilişkilerinde temel kavramları zorunlu olarak kullandıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle mükellef ile fikir ayrılımlarında temel kavramları esas aldıkları anlaşılmıştır. Fakat bu konuda mükellef memnuniyetine de önem verdiklerinden dolayı devlet ve mükellef arasında sıkışmış oldukları belirtilmiştir. Bu durumdan dolayı tarafsız ve yansız olma gibi temel ilkelere bazen aykırı düştükleri yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Eski yeni meslek mensuplarının temel kavramlara uyumu konusunda ise yeni meslek mensuplarının daha güncel ve yeniliklere daha açık oldukları görülmüştür. Eski meslek mensuplarının ise meslekte tecrübeli oldukları vurgulanmıştır. Meslek mensuplarının bazıları ise ayırım yapmaksızın mesleğini seven ve ilgili olanların temel kavramlara uyumlu olarak faaliyetlerini sürdürdükleri ifade edilmiştir.

Meslek mensuplarının temel kavramlara uyum düzeyleri konusunda ise düzeyin %70-80 civarında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu Onocak ve Demir (2021) tarafından yapılan çalışmada elde edilen oranla uyum sergilemektedir. Bu sonuç ise mali tabloların gerçeği yansıtırma düzeyi açısından düşündürücüdür.

Kaynakça

- Aktürk, A., & Acar, D. (2012). Muhasebede İhtiyatlılık Kavramı ve Temelleri. *Mali Çözüm*, 22(113), 17-38.
- Apalı, A. (2018). Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Muhasebe Denetiminin Sosyal Sorumluluk Kavramının Uygulanmasındaki Etkisi: Burdur İli Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 703-726.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Callen, J. L., Khan, M., & Lu, H. (2013). Accounting Quality, Stock Price Delay and Future Stock Returns. *Contemporary Accounting Research*, 30(1), 269-295.
- Chen, H., Tang, Q., Jiang, Y., & Lin, Z. (2010). The Role of International Financial Reporting Standards in Accounting Quality: Evidence from the European Union. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 21(3), 220-278.
- Coyne, Imelda, T. (1997). Sampling in Qualitative Research. Purposeful and Theoretical Sampling; Merging or Clear Boundaries?. *Journal of Advanced Nursing*, 26(3), 623-630.
- Crosby, P. B. (1979). *Quality is Free: The Art of Making Quality Certain*. New American Library.
- Çiftci, B., & Çiftci, Y. (2017). Muhasebe Meslek Etiği Düzenlemeleri Çerçevesinde İhbarcılık. *Journal of Academic Value Studies*, 3(11), 106-125. (ISSN:2149-8598)
- Demir, M., & Onocak, D. (2021). Muhasebe Bilgisinin Çevresi ve Muhasebe Bilgi Kalitesini Artıran ve Azaltan Faktörler. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 210-230.
- Demir, M., Ülker, Y., & Şenol, M. M. (2020). Muhasebe Temel Kavramları Açısından Muhasebe Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Sivas İlinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1358-1372.
- Doğan, S. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 100-107.
- Kaya, İ., & Akbulut, D. H. (2018). İhtiyatlılık Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek: Teorik ve Ampirik Literatürden Kanıtlar. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(özel sayı), 173-202.
- Onocak, D., & Demir, M. (2021). *YMM'lerin Bakış Açılıyla Muhasebe Bilgi Üretiminde Kalite Sorunu*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Polat, B., & Güney, C. (2013). Dönemsellik ve Tahakkuk İlkelerinin Vergi Ziyat Cezası Açısından Değerlendirilmesi ve Özellikli Durumlar. *Vergi Sorunları Dergisi*, 303, 40-50.
- Pounder, B. (2013). Measuring Accounting Quality: The SEC is Developing a Software Model to Measure The Accounting Quality of Its Registrants' Filings. Accounting Professionals Should Be Aware of The Implications. *Strategic Finance*, 94(11), 18-21.
- Samur, M. (2019). Sosyal Sorumluluk Kavramına Uygun Oluşturulmayan Muhasebe Kayıt Düzeni ve Mali Tabloların İşletmelere Getireceği Riskler ve Çözüm Önerileri. *Mali Çözüm*, 29(152), 133-137.
- Topcu, N., & Demirkol, V. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Muhasebe Meslek Elemanları Üzerindeki Etkisi: Yalova Örneği. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 344-353. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.52026>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Maliye Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Sıra No.1 ile ilgili Genel Açıklamalar. Resmî Gazete Tarihi 26/12/1992, Resmî Gazete Sayısı: 21447.
- <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 11.04.2022
- kgk.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.04.2022

Gri Sistem Teorisi Kullanılarak Hastane Polikliniklerinin Faaliyet Performansının CRITIC ve ARAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the Operational Performance of Hospital Polyclinics with CRITIC and ARAS Methods by Using Grey System Theory

Kadir Özdemir^a , Muhammed Maruf^b

^a Department of Business Administration, Bursa Teknik University, Bursa, Türkiye
kadir.ozdemir@btu.edu.tr (Corresponding Author)

^b Department of Business Administration, Kırşehir Ahi Evran University, Kırşehir, Türkiye

Özet

Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren bir özel hastanenin poliklinikleri yıllık faaliyet etkinliğine göre sıralanmıştır. Bu amaçla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden CRITIC ve ARAS yöntemleri kullanılmıştır. CRITIC yöntemi ile poliklinikte muayene olan hasta sayısı, poliklinikten yönlendirilen tetkik sayısı, hasta memnuniyet puanı ortalaması ve şikâyet sayısı kriterleri ağırlıklandırılmıştır. Kriter ağırlıklarının hesaplanmasının ardından poliklinikler faaliyet performansına göre ARAS yöntemi kullanılarak sıralanmıştır. CRITIC yöntemi sonuçlarına göre hasta sayısı en büyük kriter ağırlığına sahipken hasta memnuniyet puanı ortalaması en düşük kriter ağırlığına sahiptir. ARAS yöntemi sonuçlarına göre ise Kadın Doğum-2, Fizik Tedavi, Ortopedi, Genel Cerrahi ve Fizik Tedavi-2 poliklinikleri en yüksek faaliyet performansına sahip polikliniklerdir. Bu poliklinikler yapılan performans sıralamasında ilk beş sırada yer almaktadır. Bununla birlikte yapılan performans sıralamasında son beş sırada yer alan ve en kötü faaliyet performansına sahip poliklinikler Dâhiliye, Kardiyoloji, Kardiyoloji-2, Üroloji ve Göğüs Hastalıkları olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: CRITIC, ARAS, Çok Kriterli Karar Verme, Gri Sistem Teorisi, Gri Kriterler, Hastane Performansı

Abstract

In this study, the polyclinics of a private hospital that is operating in Ankara were ranked according to annual operational performance. For this purpose, CRITIC and ARAS methods were used. With the CRITIC method, the criteria for the number of patients, the number of examinations, the average patient satisfaction scores, and the number of complaints were weighted. After calculating the criteria weights, the polyclinics were ranked according to their operational performance by using the ARAS method. By the results of the CRITIC method, the number of patients has the highest criterion weight, the average patient satisfaction score has the lowest. The results of the ARAS method, Obstetrics-2, Physical Therapy, Orthopedics, General Surgery, and Physical Therapy-2 polyclinics are the polyclinics with the highest operational performance. However, Internal medicine, Cardiology, Cardiology-2, Urology, and Chest Diseases polyclinics have the worst operational performance.

Keywords: CRITIC, ARAS, Multi Criteria Decision Making, Grey System Theory, Grey Criteria, Hospital Performance

For Citation: Özdemir, K. & Maruf, M. (2022). Gri Sistem Teorisi Kullanılarak Hastane Polikliniklerinin Faaliyet Performansının CRITIC ve ARAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 283-292. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.63249>

Received: 25.06.2022 Accepted: 22.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi ile kriterler arasındaki korelasyon ve standart sapmalar kullanılarak objektif bir şekilde kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmektedir (Diakoulaki, 1995: 76). ARAS (Additive Ratio Assessment) yöntemi ile ise kriter ağırlıkları belirlenen alternatiflerin fayda değerleri ölçülmekte ve alternatifler sıralanmaktadır (Maruf ve Özdemir, 2021: 1521). Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren bir özel hastanenin polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinliklerini belirlenen dört kriter doğrultusunda ölçmek ve poliklinikleri yıllık faaliyet performansına göre sıralamak amaçlanmıştır. Performans, bir işi yapan bireylerin veya örgütlerin o işle ilgili belirlenen hedeflere ulaşabilmesini ifade etmektedir. Kısaca yapılması planlanan işlerin yerine getirilme düzeyidir. Bu bağlamda hastane polikliniklerinin performansı polikliniklerin temel hedeflerine ne ölçüde ulaştıkları ile değerlendirilmektedir (Tengilimoğlu ve Toygar, 2013: 51-52). Hastane polikliniklerinin performans değerlendirilmesi ve sonuçları ele alınan kriterler ve uygulanan yöntemler doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir.

Literatürde hastane ve hastane polikliniği performansının ölçüldüğü birçok çalışma bulunmaktadır. Aytekin (2011), yatak işgal oranı %50'nin altında olan devlet hastanelerinin etkinliklerini, Gülsevin ve Türkan (2012), Afyonkarahisar'daki Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin etkinliklerini, Atmaca vd. (2012), Ankara'daki 21 özel hastanenin etkinliklerini, Bal ve Bilge (2013), Sağlık Bakanlığı'na bağlı 35 eğitim ve araştırma hastanesinin etkinliklerini, Girginer vd. (2014), Eskişehir'de faaliyet gösteren bir kamu hastanesindeki 10 cerrahi servisinin etkinliğini, Şenel ve Gümüştekin (2015), Samsun'da faaliyet gösteren ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı 19 hastanenin etkinliklerini, Hantekin ve Akyüz (2015), TR33 bölgesi devlet hastanelerinin performanslarını, Yiğit ve Esen (2017), Antalya'daki Kamu Birliğine bağlı 12 hastanenin etkinliklerini, Taş vd. (2018), Ankara'daki hastanelerin kalp ve damar cerrahisi polikliniklerinin performansını, Yiğit (2019), Türkiye'deki eğitim ve araştırma hastanelerinin performanslarını, Bardakçı ve Filiz (2020), Artvin ilinde faaliyet gösteren 6 adet kamu hastanesinin 2016 ve 2017 yıllarındaki etkinliklerini çeşitli Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile ölçmüştür.

Literatürdeki çalışmalarda etkinlik ölçümü için birçok farklı kriter kullanılmıştır. En çok kullanılan kriterler şunlardır; Hastaların hastane seçimi, uzman hekim sayısı, hemşire sayısı, toplam yatak sayısı, toplam ayakta muayene sayısı, toplam yatan hasta sayısı, toplam taburcu olan hasta sayısı, toplam ameliyat sayısı, yatak doluluk oranı, bir hastanın ortalama kalış günü sayısı, yatak devir hızı, ölen hasta sayısı, toplam yatılan gün sayısı, diğer sağlık personeli sayısı (Gülsevin ve Türkan, 2012; Şahin ve Cezlan, 2022; Aytekin, 2011; Girginer vd., 2014; Bardakçı ve Filiz, 2020).

Bu çalışmada polikliniklerin faaliyet kriterlerine göre sıralanması için olumlu kriterler olarak; poliklinikte muayene olan hasta sayısı, poliklinikten yönlendirilen tetkik sayısı ve hastalara düzenli olarak uygulanan memnuniyet anketi sonuçlarına göre hasta memnuniyet düzeyi ortalaması alınmıştır. Olumsuz kriter olarak ise poliklinikle ilgili farklı yollardan hastane yönetimine ulaşan şikâyet sayıları ele alınmıştır. Hastane yöneticileri ile yapılan fikir alışverişinde değerlendirme kriteri olarak kabul edilebilecek farklı kriterler de önerilmiştir. Literatürde de farklı kriterin kullanıldığı görülmektedir. Fakat değerlendirmeye alınacak tüm poliklinikler için ortak ve elde edilebilir veriler kullanılması bakımından söz konusu kriterler sıralama için yeterli görülmüştür. Tüm kriterlere ilişkin elde edilen veriler aralıklı gri sayılar olarak kabul edilmiş, sonra belirlenen beyazlaştırma fonksiyonuna göre gri sayılar olarak belirlenen kriter değerlerine beyazlaştırma işlemi uygulanmıştır. Böylece 12 aylık veriler tek bir değere dönüştürülmüş ve sıralama için kullanılacak kriter değerleri elde edilmiştir.

Literatür incelendiğinde hastane veya hastane polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinliği ölçümünde CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bütünlük olarak kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bütünlük olarak kullanıldığı çalışmalarda gri sistem teorisi ve gri sayılar kullanılmamıştır. Tüm bu yönleriyle çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Araştırması

Literatürde hastanelerin etkinliğinin ölçüldüğü birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardaki genel eğilim hastanelerdeki poliklinik (servis) etkinliklerini ölçmek ve en etkin poliklinikleri tespit etmek veya farklı hastanelerin etkinliğini ölçüp en etkin hastaneleri belirlemek yönündedir. Ayrıca literatürde hastanelerin etkinliği farklı Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri kullanılarak ölçülmüştür. Ancak bu çalışmada hastanelerin poliklinik etkinliği CRITIC ve ARAS yöntemleri kullanılarak ölçüldüğü için literatür CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bir arada kullanıldığı çalışmalar bağlamında incelenmiştir. Literatürde bu iki Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin bir arada kullanıldığı çalışmaların sayısı sınırlıdır. İncelemeler sonucunda tespit edilen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Şenol ve Ulutaş (2018), işletmelerin muhasebe faaliyetleri sonucunda belirlenen performans ölçütleri ile piyasada arz ve talep doğrultusunda oluşan performans ölçütlerini CRITIC ve ARAS yöntemlerini kullanarak karşılaştırmıştır. Çalışmada Borsa İstanbul'a kayıtlı farklı sektörlerde faaliyet gösteren 12 işletmenin verileri kullanılmıştır.

Görmüş (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performansını CRITIC ve ARAS yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışmada ayrıca TOPSIS yöntemi de kullanılmıştır. Çalışmada altı işletmenin finansal performansı altı kriter kullanılarak değerlendirilmiş ve işletmeler hem ARAS hem de TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre sıralanıp karşılaştırılmıştır.

Özkan ve Ağ (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören ve üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performansını CRITIC ve ARAS yöntemleri ile ölçmüştür. Çalışmada altı işletmenin kurumsal sürdürülebilirlik performansı yedi adet ekonomik, çevresel ve sosyal kriter kullanılarak değerlendirilmiş ve işletmeler performanslarına göre ekonomik, çevresel ve sosyal olarak ayrı ayrı sıralanmıştır.

Boskovic vd. (2021), CRITIC ve ARAS yöntemlerini bütünlük olarak kullanarak uzman görüşüyle belirlenen altı kriter doğrultusunda müşteriler için mobil ağ seçimi probleminde çözüm aramıştır. Çalışmada belirlenen kriterler CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve daha sonra mobil ağ operatörleri performans değerlerine göre sıralanmıştır. Böylece müşteriler için maksimum fayda sağlayan mobil ağ operatörleri belirlenmiştir.

George vd. (2021), bir üretim işletmesinin tedarikçilerini CRITIC ve ARAS yöntemleriyle değerlendirmiştir. Çalışmada dört adet kriter kullanılmış ve on dört tedarikçinin performansı değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda tedarikçiler üretim işletmesine sağladıkları fayda doğrultusunda sıralanmış ve en iyi tedarikçiler tespit edilmiştir.

Doğan (2022), Türkiye'nin 2010-2020 yıllarındaki makroekonomik performansını CRITIC ve ARAS yöntemini kullanarak değerlendirmiştir. Çalışmada belirlenen yedi kriter CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve daha sonra ARAS yöntemi ile yıllık performanslar sıralanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre Türkiye en iyi makroekonomik performansını 2012, en kötüsünü de 2020 yılında göstermiştir.

3. Yöntem

Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren bir özel hastanenin polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinliğine göre sıralaması yapılmıştır. Bu amaçla CRITIC ve ARAS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler alt ve üst sınırı olan gri sayılardan oluştuğu için çalışmada gri sistem teorisi ve gri sayıları beyazlaştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntemlerin teorileri ve uygulama adımları aşağıda anlatılmıştır.

3.1. CRITIC Yöntemi

İlk olarak 1995 yılında Diakoulaki vd. tarafından geliştirilen CRITIC yöntemi kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntemde kriterler arasındaki korelasyon ve kriterlerin standart sapmalarına göre objektif ağırlıklandırma yapılmaktadır (Diakoulaki, 1995: 764). Böylece kriterlerin önem düzeyleri kişisel yargılardan arındırılmış olur (Ömürbek vd., 2021: 545; Demiroğlu ve Coşkun, 2018: 187). CRITIC yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Ömürbek vd., 2021:545; Özkan ve Ağ, 2021: 5217; Wu vd., 2020: 5-6; Doğan, 2022: 193; Demiroğlu ve Coşkun, 2018: 187; Maruf ve Özdemir, 2021: 90).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması:

İlk olarak karar vericiler n adet kriter ve m adet alternatiften oluşan karar matrisini oluşturmaktadır. Oluşturulan karar matrisi eşitlik (1)'de gösterilmiştir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & \dots & x_{0n} \\ x_{i1} & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar Matrisi Normalizasyonu:

İkinci adımda karar matrisindeki kriter değerlerinin standart hale gelmesi için normalizasyon işlemi uygulanmaktadır. Her bir değer normalize edilmiş değeri r_{ij} ile gösterilmektedir. Normalizasyon formülü eşitlik (2)'de gösterilmiştir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$x_j^{\max} = j. \text{ kriterin en büyük değeri}$$

$$x_j^{\min} = j. \text{ kriterin en küçük değeri}$$

3. Adım: Kriterler Arasındaki Korelasyonun Hesaplanması:

Karar matrisinin normalizasyonu sonrasında belirlenen kriterler arasındaki korelasyon değerleri hesaplanmaktadır. Bu aşamada j . kriter ile k . kriter arasındaki korelasyon katsayısı r_{ij} değerleri kullanılarak hesaplanmakta ve p_{jk} olarak gösterilmektedir. Kriterler arasındaki korelasyon hesabı eşitlik (3)'te gösterilen formül kullanılarak yapılmaktadır.

$$p_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)^2}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (3)$$

4. Adım: C_j Değerlerinin Hesaplanması:

Bu adımda her bir kriterin sahip olduğu toplam bilgi miktarını gösteren C_j değeri hesaplanmaktadır. Bu işlemde normalize edilmiş karar matrisindeki sütunların standart sapma (σ_j) değerleri kullanılmaktadır. C_j değerlerinin bulunması için kullanılması gereken formül eşitlik (4)'te gösterilmiştir.

$\sigma_j = j$. kriterin standart sapma değeri

$$\sigma_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}}$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - p_{jk}) \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

5. Adım: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması:

Son olarak kriterlerin önem ağırlıkları hesaplanmaktadır. Bu adımda her bir kriter için hesaplanan C_j değerleri tüm kriterlerin toplam değerlerine oranlanmakta ve kriterlerin objektif ağırlıkları (w_j) hesaplanmaktadır. Bu işlem için kullanılan formül eşitlik (5)'te sunulmuştur.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (5)$$

3.2. ARAS Yöntemi

İlk olarak Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilen ve kullanılan ARAS yöntemi fayda teorisine dayanmakta olup görece karşılaştırmalara dayanan bir yöntemdir. Bu nedenle ARAS yöntemi ile alternatifler fayda fonksiyonu değerleri dikkate alınarak sıralanmaktadır. ARAS yönteminde sıralama yapılırken her bir alternatif optimal fayda sağlayan alternatifle karşılaştırılmamakta ve karşılaştırma oranları belirlenmektedir. Kısacası ARAS yönteminde alternatiflerin performans değerlerinin optimum fayda sağlayan alternatifle oransal benzerlikleri hesaplanmaktadır (Pelitli vd., 2018; Maruf ve Özdemir, 2021: 1521). Bu bağlamda yöntemin uygulama adımları aşağıda gösterilmiştir (Maruf ve Özdemir, 2021: 1521; Pelitli vd., 2018; Zavadskas ve Turskis, 2010, 163-164; Özkan ve Ağ, 2021: 5218; Doğan, 2022: 194).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması:

İlk olarak m alternatif ve n kriter sayısı olmak üzere X karar matrisi oluşturulmaktadır. Oluşturulan karar matrisi eşitlik (6)'da gösterilmiştir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & \dots & x_{0n} \\ x_{i1} & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

X karar matrisindeki x_{ij} elemanı, i . alternatifin j . kriterdeki performans değerini gösterirken, x_{0j} elemanı j . kriterin optimal değerini göstermektedir. Eğer kriterlerin optimal değerleri belirsiz ise eşitlik (7) ve eşitlik (8) kullanılarak optimal değerler belirlenmektedir.

$$\text{Fayda Yönlü Kriterler İçin: } x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (7)$$

$$\text{Maliyet Yönlü Kriterler İçin: } x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (8)$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi:

İlk adımda oluşturulan X karar matrisi normalize edilmektedir. Kriterlerin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi için ortak bir birimde olmaları gerekmektedir. Normalizasyon işlemi bu sebeple yapılmaktadır. Çünkü farklı birimlerdeki kriterler ile işlem yapmak ve onları karşılaştırmak zordur.

\bar{x}_{ij} elemanlarından oluşan normalize edilmiş \bar{X} karar matrisinin elemanları işlem yapılan kriterin fayda (kriter performans değerinin yüksek olması) veya maliyet (kriter performans değerinin düşük olması) durumuna göre değişebilmektedir. Kriterlerin fayda ve maliyet yönlü olmasına bağlı olarak yapılacak normalizasyon işlemleri eşitlik (9), eşitlik (10) ve eşitlik (11)'de gösterilmiştir.

$$\text{Fayda Yönlü Kriterler İçin: } \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (9)$$

$$\text{Maliyet Yönlü Kriterler İçin: } = x_{ij}^* = \frac{1}{x_{ij}} \quad (10)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}^*}{\sum_{i=0}^m x_{ij}^*} \quad (11)$$

Kriterler maliyet yönlü olduğunda karar matrisi öncelikle eşitlik (10) yardımıyla fayda yönlüye dönüştürülür ve ardından eşitlik (11) yardımıyla da normalize edilir. Böylece normalize karar matrisi \bar{X} oluşturulur. Normalize edilmiş karar matrisi eşitlik (12)'de sunulmuştur.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \bar{x}_{0j} & \dots & \bar{x}_{0n} \\ \bar{x}_{i1} & \bar{x}_{ij} & \dots & \bar{x}_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \bar{x}_{m1} & \bar{x}_{mj} & \dots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix}$$

$$i = 0,1, \dots, m \quad j = 1,2, \dots, n \quad (12)$$

3. Adım: Normalize Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması:

\bar{X} normalize karar matrisi, w_j kriter ağırlıkları kullanılarak \hat{X} ağırlıklı normalize karar matrisine dönüştürülmektedir. w_j kriter ağırlıkları 0 ile 1 arasında değer almalıdır ($0 < w_j < 1$). Ayrıca kriterlerin ağırlık toplamları da eşitlik (13)'teki gibi sınırlandırılmaktadır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (13)$$

Daha sonra normalize karar matrisinin elemanları, kriter ağırlıklarıyla çarpılarak \hat{x}_{ij} ağırlıklı normalize karar matrisinin elemanları belirlenir ve böylece \hat{X} ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulur. Bu işlemler eşitlik (14) ve eşitlik (15)'te gösterilmiştir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_{ij} \quad (14)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{0j} & \dots & \hat{x}_{0n} \\ \hat{x}_{i1} & \hat{x}_{ij} & \dots & \hat{x}_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{mj} & \dots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix}$$

$$i = 0,1, \dots, m \quad j = 1,2, \dots, n \quad (15)$$

4. Adım: Alternatiflerin Optimallik Fonksiyon Değerlerinin (S_i) Belirlenmesi:

ARAS yönteminin son adımında tüm alternatiflerin optimallik değerleri hesaplanmaktadır. Alternatiflerin optimallik değerlerinin belirlenmesinde eşitlik (16)'da sunulan formül kullanılmaktadır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n x_{ij}; i = 0,1, \dots, m \quad (16)$$

S_i değeri i . alternatifin optimum değeridir. S_i değeri arttıkça alternatiflerin performansı artmaktadır. Son olarak tüm alternatiflerin S_i değerleri S_0 optimal değerine bölünerek K_i fayda değerleri belirlenmektedir. Ki değeri eşitlik (17) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}; i = 0,1, \dots, m \quad (17)$$

3.3. Gri Sistem Teorisi ve Gri Sayılar

Doğrusal programlama modellerinde kesin (net) değerlerden oluşan parametreler bulunmaktadır. Ancak gerçek hayatta parametreler her zaman kesin değere sahip değildir. Belirsiz parametrelerin kesin değerlerle ifade edilmesi karar vericiler için önemli riskler içermektedir (Hsu ve Wen, 2000: 44-46; Mahmoudi vd., 2019: 161). Bu noktada Gri sistem teorisinin kullanımı karar vericilerin riskini azaltmaktadır. Gri sistem teorisinin temelleri ilk olarak Deng Julong (1989) tarafından atılmış ve geliştirilmiştir. Teoriye göre, kesin bilinen sistem parametreleri beyaz, bilinmeyenler ise siyahtır. Fakat gerçek dünyada sistem parametrelerinin çoğunluğu ne tam olarak bilinmekte ne de tam olarak bilinmemektedir. Kısaca, parametreler iki rengin karışımından oluşan gri renktir (Hajiagha vd., 2012: 261). Teoride kullanılan veriler için herhangi bir özel gereksinim ve sınırlama bulunmamaktadır. Bu nedenle teori çok geniş bir uygulama alanına sahiptir (Xu ve Zhou, 2013: 1552).

Gri sistem teorisi genellikle belirsiz sistemler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde, tahmin edilmesinde ve modellenmesinde kullanılmaktadır (Liu vd., 2012: 342; Wen, 2004: 6-7). Bu doğrultuda teorisinin amacı belirsiz durumların modellenmesi ve kısmen de olsa bilinen bilgilerin araştırılmasıdır. Çünkü eksik ve yetersiz bilgiler ile analiz yapmak ve karar vermek zordur. Bu nedenle gri sistem teorisi belirsizlik altında karar vermek gerektiğinde ve eksik-sınırlı verilerden dolayı diğer yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda karar vericilerin başvurduğu önemli bir yöntemdir (Liu ve Lin, 2006: 7).

Gri sistem teorisine göre gri sayı, kesin olarak bilinmeyen ve alt-üst sınırları olan sayılar olup (\otimes) simgesi ile gösterilmektedir (Deng Julong, 1989). Gri sayılar beyazlaştırma işlemi ile beyaz (net) sayıya dönüştürülebilmektedir. Beyazlaştırma işleminin amacı gri (aralıklı) sayıyı temsil eden beyaz (net) bir sayı elde etmektir (Liu vd., 2012: 342-343). Gri sayılar birçok farklı formül ile beyazlaştırılabilmektedir. Bu çalışmada kullanılan gri sayılar eşit ağırlıklı ortalama beyazlaştırma işlemi ile beyazlaştırılmıştır ($\alpha = 0,5$). Bu beyazlaştırma türü gri sayı beyazlaştırmada en sık kullanılan yöntemdir (Liu ve Lin, 2006).

4. Bulgular

4.1. CRITIC ve ARAS Yöntemleri ile Polikliniklerin Faaliyet Kriterlerine Göre Sıralanması

Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren bir özel hastanenin polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinliğinin belirlenen kriterler göre sıralaması yapılmıştır. Bu amaçla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden CRITIC ve ARAS yöntemleri kullanılmıştır. CRITIC yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlıkları hesaplanırken, ARAS yöntemi ile kriterler doğrultusunda polikliniklerin sıralaması yapılmıştır. Faaliyet kriterlerine göre sıralama için olumlu kriterler olarak; poliklinikte muayene olan hasta sayısı, poliklinikten yönlendirilen tetkik sayısı ve hastalara düzenli olarak uygulanan memnuniyet anketi sonuçlarına göre hasta memnuniyet düzeyi ortalaması alınmıştır. Olumsuz kriter olarak ise poliklinikle ilgili farklı yollardan hastane yönetimine ulaşan şikâyet sayıları ele alınmıştır.

Hastane yöneticileri ile yapılan fikir alışverişinde değerlendirme kriteri olarak kabul edilebilecek farklı kriterler de önerilmiştir. Değerlendirmeye alınacak tüm poliklinikler için ortak ve elde edilebilir veriler kullanılması bakımından söz konusu kriterler sıralama için yeterli görülmüştür. Belirlenen kriterlere ilişkin aylık rakamlar baz alınmıştır. Dolayısıyla her bir kriter için 12 aylık rakamlar söz konusudur. Bu rakamlara ilişkin ortalama değerlerin alınması gibi bir yol izlenmek yerine 12 aylık verilerin en düşük olanının alt sınır, en yüksek olanının üst sınır olarak kabul edildiği aralıklı gri sayılar olarak kabul edilmesi öngörülmüştür. Örneğin Dahiliye-1 polikliniği için en düşük aylık hasta sayısı 936, en yüksek aylık hasta sayısı 1011 olarak verilmiştir. Bu veri alt sınırı 936, üst sınırı 1011 olacak şekilde aralıklı gri sayı olarak kabul edilmiştir. Tüm kriterlere ilişkin değerler aynı şekilde aralıklı gri sayılar olarak kabul edilmiş, sonra belirlenen beyazlaştırma fonksiyonuna göre gri sayılar olarak belirlenen kriter değerlerine beyazlaştırma işlemi uygulanarak 12 aylık veriler tek bir değere dönüştürülmüş ve sıralama için kullanılacak kriter değerleri elde edilmiştir.

Tablo 1'de alt ve üst sınır değerler olarak belirlenen kriter değerlerine ilişkin veriler verilmiştir.

Tablo 1. Kriterlere İlişkin Alt ve Üst Sınır Değerleri

Poliklinikler	Hasta Sayısı		Memnuniyet Puanı Ort.		Şikâyet Sayısı		Tetkik Sayısı	
	\underline{G}	\overline{G}	\underline{G}	\overline{G}	\underline{G}	\overline{G}	\underline{G}	\overline{G}
Dâhiliye	936	1011	3,1	3,95	2	9	847	1120
Dâhiliye- 2	857	1047	3,55	4,29	0	6	802	1036
Kadın Doğum	891	1102	3,7	4,35	0	6	807	1012
Kadın Doğum- 2	861	992	4,1	4,43	0	1	868	1023
Kadın Doğum- 3	828	1026	3,1	4,15	1	7	821	1104
Çocuk Hastalıkları	792	1109	3,45	4,05	2	5	903	1191
Çocuk Hastalıkları-2	814	983	3,74	4,15	1	3	721	814
Genel Cerrahi	772	891	3,82	4,4	0	2	984	1231
Genel Cerrahi- 2	682	836	3,73	4,32	1	5	1235	1427
Göğüs Hastalıkları	572	783	3,12	4,13	3	3	527	671
Kardiyoloji	681	854	3,65	4,02	0	7	603	921
Kardiyoloji- 2	613	759	3,83	4,05	1	4	581	734
Nöroloji	537	702	3,82	4,4	1	1	504	685
Ortopedi	728	945	3,91	4,34	0	1	530	842
Ortopedi- 2	683	768	4,03	4,43	0	2	548	731
Üroloji	528	729	3,92	4,06	1	3	502	694
Fizik Tedavi	827	1049	4,11	4,27	0	1	673	1011
Fizik Tedavi- 2	801	982	4,02	4,13	1	2	792	917

Gri sayılar şeklinde kabul edilen kriter değerlerinin sıralama amaçlı olarak kullanılabilmesi için beyazlaştırma işlemi uygulanmıştır. Kriter değerlerinin beyazlaştırılmasında literatürde en yaygın şekilde kullanılan eşit ağırlıklı ortalama beyazlaştırma yöntemi kullanılmış olup beyazlaştırma katsayıları $\alpha = 0,5$ ve $1 - \alpha = 0,5$ olarak kabul edilerek beyazlaştırma işlemi yapılmıştır. Beyazlaştırma işleminden sonra elde edilen kriter değerleri ve CRITIC yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Beyazlaştırılmış Kriter Değerleri ve Kriter Ağırlıkları

Poliklinikler	Hasta Sayısı	Memnuniyet Puan Ort.	Şikâyet Sayısı	Tetkik Sayısı
Dâhiliye	973,5	3,525	5,5	983,5
Dâhiliye- 2	952	3,92	3	919
Kadın Doğum	996,5	4,025	3	909,5
Kadın Doğum- 2	926,5	4,265	0,5	945,5
Kadın Doğum- 3	927	3,625	4	962,5
Çocuk Hastalıkları	950,5	3,75	3,5	1047
Çocuk Hastalıkları-2	898,5	3,945	2	767,5
Genel Cerrahi	831,5	4,11	1	1107,5
Genel Cerrahi- 2	759	4,025	3	1331
Göğüs Hastalıkları	677,5	3,625	3	599
Kardiyoloji	767,5	3,835	3,5	762
Kardiyoloji- 2	686	3,94	2,5	657,5
Nöroloji	619,5	4,11	1	594,5
Ortopedi	836,5	4,125	0,5	686
Ortopedi- 2	725,5	4,23	1	639,5
Üroloji	628,5	3,99	2	598
Fizik Tedavi	938	4,19	0,5	842
Fizik Tedavi- 2	891,5	4,075	1,5	854,5
Kriter Ağırlıkları	0,30	0,22	0,228	0,252

CRITIC yöntemi ile kriter ağırlıklarının hesaplanmasından sonra polikliniklerin belirlenen faaliyet kriterlerine göre sıralaması ARAS yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. ARAS yöntemi ile elde edilen fayda fonksiyonu değerleri ve fayda fonksiyonu değerlerine göre yapılan sıralama Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. ARAS Yöntemi ile Elde Edilen Poliklinik Fayda Fonksiyon Değerleri ve Sıralama

Poliklinikler	Fayda Fonksiyon Değeri	Sıralama
Kadın Doğum- 2	0,9127	1
Fizik Tedavi	0,8934	2
Ortopedi	0,8394	3
Genel Cerrahi	0,7253	4
Fizik Tedavi- 2	0,6270	5
Genel Cerrahi- 2	0,6205	6
Ortopedi- 2	0,6187	7
Kadın Doğum	0,5955	8
Çocuk Hastalıkları	0,5921	9
Dâhiliye- 2	0,5836	10
Nöroloji	0,5824	11
Çocuk Hastalıkları-2	0,5761	12
Kadın Doğum- 3	0,5600	13
Dâhiliye	0,5579	14
Kardiyoloji	0,5010	15
Kardiyoloji- 2	0,4887	16
Üroloji	0,4856	17
Göğüs Hastalıkları	0,4524	18

5. Sonuç

Literatürde hastane ve hastane polikliniği etkinliğinin farklı Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile ölçüldüğü çok sayıda çalışma vardır. Ancak bu çalışmalar arasında CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bütünlük olarak kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren bir özel hastanenin polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinlikleri şikâyet sayısı, memnuniyet puanı, hasta sayısı ve tetkik sayısı kriterlerine göre sıralanmıştır. Değerlendirmeye alınacak tüm poliklinikler için ortak ve elde edilebilir veriler kullanılması bakımından söz konusu kriterler kullanılmıştır. Kriter değerleri aylık veriler olarak alındığı için, en düşük aylık değer alt sınır, en yüksek aylık değer üst sınır olacak şekilde gri sayılar olarak alınmıştır. Kriterlere ilişkin 12 aylık verinin tek bir değere dönüştürülmesi amacıyla veriler beyazlaştırma işlemine tabi tutulmuş ve polikliniklerin sıralanması için kullanılacak veri değerleri elde edilmiştir.

Öncelikle kriterler CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmış, daha sonra kriter ağırlıkları belirlenen polikliniklerin performansları ARAS yöntemi ile hesaplanmış ve poliklinikler fayda değerlerine göre sıralanmıştır. CRITIC yöntemi sonuçlarına göre kriter ağırlıkları sırasıyla hasta sayısı (0,300), tetkik sayısı (0,252), şikâyet sayısı (0,228) ve memnuniyet puanı ortalaması (0,220) olarak bulunmuştur. Analiz sonucuna göre hasta sayısı en büyük kriter ağırlığına sahipken memnuniyet puanı ortalaması en küçük kriter ağırlığına sahiptir.

CRITIC yöntemi ile belirlenen kriter ağırlıklarının hesaplanmasının ardından poliklinikler ARAS yöntemi kullanılarak faaliyet kriterlerine göre sıralanmıştır. ARAS yöntemi sonucunda polikliniklerin fayda fonksiyon değerleri sırasıyla Kadın Doğum-2 (0,912), Fizik Tedavi (0,893), Ortopedi (0,839), Genel Cerrahi (0,725) ve Fizik Tedavi-2 (0,627) olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede Kadın Doğum-2, Fizik Tedavi, Ortopedi, Genel Cerrahi ve Fizik Tedavi-2 poliklinikleri en yüksek faaliyet performansına sahip polikliniklerdir ve bunlar yapılan performans sıralamasında ilk beşte yer almaktadır. Bununla birlikte yapılan performans sıralamasında son beş sırada yer alan ve en kötü faaliyet performansına sahip polikliniklerin fayda fonksiyon değerleri sırasıyla Dâhiliye (0,557), Kardiyoloji (0,501), Kardiyoloji-2 (0,488), Üroloji (0,485) ve Göğüs Hastalıkları (0,452) olarak hesaplanmıştır.

Sonuç olarak belirlenen kriterler doğrultusunda Ankara'daki özel bir hastanenin en iyi faaliyet performansına sahip poliklinikleri belirlenmiştir. Faaliyet performansı yüksek olarak hesaplanan polikliniklerin şikâyet sayılarının en az, hasta sayıları, tetkik sayıları ve memnuniyet puanı ortalamalarının ise en yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda polikliniklerin faaliyet performansını artırmak isteyen hastaneler bu kriterlere dikkat edebilir. Çalışma polikliniklerinin faaliyet performansını artırmak isteyen hastane yöneticilerine çok kriterli karar verme süreçlerinde rehber olabilecek bir yol haritası niteliğindedir. Bununla birlikte literatürde hastane polikliniklerinin yıllık faaliyet etkinliği ölçümünde CRITIC

ve ARAS yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca CRITIC ve ARAS yöntemlerinin bütünleşik bir şekilde kullanıldığı çalışmalarda gri sistem teorisi ve gri sayılar da kullanılmamıştır. Çalışma bu yönleriyle farklılaşmakta ve literatüre katkı sunmaktadır.

Tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da kısıtları vardır. Çalışmanın ilk ve en önemli kısıtı hastane polikliniklerinin faaliyet performansı ölçümünde dört kriter kullanılmasıdır. Gelecek çalışmalarda tüm polikliniklerden ortak veri elde edebilmek şartıyla hemşire sayısı, toplam yatak sayısı, toplam ayakta muayene sayısı, toplam yatan hasta sayısı, toplam taburcu olan hasta sayısı, toplam ameliyat sayısı, yatak doluluk oranı, bir hastanın ortalama kalış günü sayısı, yatak devir hızı, ölen hasta sayısı, hastaların hastane seçimi vb. gibi farklı kriterler kullanılarak polikliniklerin faaliyet performansı ölçülebilir. Bu çalışmada bir adet hastanenin poliklinik performansı değerlendirilmiştir. Gelecek çalışmalarda aynı anda benzer büyüklükteki farklı hastanelerin poliklinik performansları ölçülebilir ve karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda veri zarflama analizi, TOPSIS, AHP, VIKOR vb. çeşitli Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile çalışmanın yinelenmesi literatüre katkı sunabilir.

Kaynakça

- Atmaca, E., Turan, F., Kartal, G., & Çiğdem, E. S. (2012). Ankara ili özel hastanelerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 135-153.
- Aytekin, S. (2011). Yatak işgal oranı düşük olan sağlık bakanlığı hastanelerinin performans ölçümü: Bir veri zarflama analizi uygulaması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 113-138.
- Boskovic, S., Radonjic-Djogatovic, V., Ralevic, P., Dobrodolac, M., & Jovcic, S. (2021). Selection Of Mobile Network Operator Using The Critic-Aras Method. *International Journal for Traffic & Transport Engineering*, 11(1), 17-29.
- Bal V., & Bilge, H. (2013). Eğitim ve araştırma hastanelerinde veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Bardakçı, S., & Filiz, M. (2020). Veri zarflama analizi ile kamu hastaneleri için etkinlik ölçümü: artvin ilinde örnek bir uygulama. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(2), 445-460.
- Demiroğlu, M., & Çoşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the CRITIC method. *Compu. Oper. Res.* 22, 763-770.
- Doğan, H. (2022). Türkiye'nin Makroekonomik Performansının 2010-2020 Yılları İçin Critic Temelli Aras Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 6(19), 189-202.
- Julong, D. (1989). Introduction to grey system theory. *The Journal of grey system*, 1(1), 1-24.
- George, J., Badoniya, P., & Xavier, J. F. (2021). *Hybrid Optimisation for Supply Chain Management: A Case of Supplier Selection by CRITIC, ARAS and TOPSIS Techniques*. In Manufacturing and Industrial Engineering (pp. 161-174). CRC Press.
- Girginer, N., Köse, T., & Uçkun, N. (2014). Veri zarflama analizi ve gri ilişki analizinin birlikte kullanımıyla cerrahi servislerin etkinliklerinin analizi. *International Conference in Economics*. September 2014.
- Görmüş, İ. (2021). Borsa İstanbul (BİST)'da İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin CRITIC Ağırlıklandırma, TOPSIS ve ARAS Yöntemleri ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *In Congress of Human Studies*, 34-60.
- Gülsevin, G., & Türkan, A. H. (2012). Afyonkarahisar hastanelerinin etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1-8.
- Hajjagha, S. H. R., Akrami, H., & Hashemi, S. S. (2012). A multi-objective programming approach to solve grey linear programming. *Grey Systems: Theory and Application*. 2(2), 259-271.
- Hantekin, E., & Akyüz, Y. (2015). TR33 bölgesi devlet hastanelerinin performanslarının bulanık AHP yöntemi ile ölçümü. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2).153-169.
- Hsu, C. I., & Wen, Y. H. (2000). Application of grey theory and multiobjective programming towards airline network design. *European Journal of Operational Research*, 127(1), 44-68.

- Liu, S. ve Lin, Y. (2006). *Grey Information Theory and Practical Applications*. New York: Springer.
- Liu, S., Fang, Z., Yang, Y., & Forrest, J. (2012). General grey numbers and their operations. *Grey Systems: Theory and Application*.
- Mahmoudi, A., Liu, S., Javed, S. A., & Abbasi, M. (2019). A novel method for solving linear programming with grey parameters. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(1), 161-172.
- Maruf, M., & Özdemir, K. (2021). Türkiye'deki Büyükşehirlerin İhracat Performanslarının CRITIC ve MAUT Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 85-99.
- Maruf, M. & Özdemir, K. (2021). Türkiye'deki Ticari Bankalara Ait Web Sitelerin Performanslarının SWARA ve ARAS Yöntemi ile Sıralanması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı*, 1514-1537.
- Ömürbek, N., Yildirim, H., Parlar, G., & Karaatli, M. (2021). CRITIC Yöntemi ve Oyun Teorisi Bütünleşik Yaklaşımı İle Hastane Performanslarının Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 539-560.
- Özkan, T., & AĞ, A. (2021). Corporate Sustainability Performance Assessment: CRITIC-ARAS Integrated Model. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5208-5229.
- Pelitli, T., Karagöz, E., Özbek, D. ve Yaralıo, K. (2018). Karar verme yöntemleri ARAS ve TOPSIS ile besin tercihlerine yönelik web tabanlı uygulama. *5th International Management Information Systems Conference*, October 24.
- Şahin, K. & Cezlan E. Ç. (2022). Hospital selection of health tourists: A study with Ahp and Topsis Methods. *OPUS- Journal of Society Research*, 19(46), 327-339.
- Şenel, T., & Gümüştekin, S. (2015). Samsun'daki hastanelerin etkinliklerinin değerlendirilmesinde veri zarflama analizi kullanılması. *International Anatolia Academic Online Journal Sciences Journal*, 3(2). 53-60.
- Şenol, Z., & Ulutaş, A. (2018). Muhasebe temelli performans ölçümleri ile piyasa temelli performans ölçümlerinin CRITIC ve ARAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (641), 983-1002.
- Taş, C., Bedir, N., Eren, T., Alağaç, H. M. & Çetin, S. (2018). AHP-TOPSIS Yöntemleri Entegrasyonu İle Poliklinik Değerlendirilmesi: Ankara'da Bir Uygulama. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2 (1) , 1-17.
- Tengilimoğlu, D., & Toygar, Ş. A. (2013). Hastane performansının ölçümünde PATH yöntemi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(1), 50-78.
- Wen, K. L. (2004). *Grey Systems: Modeling and Predictions*. New York Yang's: Scientific Press.
- Wu, H. W., Zhen, J., & Zhang, J. (2020). Urban rail transit operation safety evaluation based on an improved CRITIC method and cloud model. *Journal of Rail Transport Planning and Management*, 16(3), 100206.
- Xu, H., & Zhou, S. (2013). A grey data envelopment analysis model. *Journal of Theoretical & Applied Information Technology*, 48(3). 1552-1557.
- Yiğit, V., & Esen, H. (2017). Pabon Lasso modeli ve veri zarflama analizi ile hastanelerde performans ölçümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 26-32.
- Yiğit, A. (2019). Türkiye'de Eğitim Ve Araştırma Hastaneleri Performansının TOPSIS Yöntemi İle Analizi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 72-85.
- Zavadskas, E. K. and Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.

Gemilerin Havuzlama Operasyonlarındaki Risklerinin FMEA Yöntemi ile Analizi

Analysis of the Risks of Ships in Docking Operations by FMEA Method

Murat Yorulmaz^a , Dinçer Durmuş^b , Kübra Sezen^c

^a Department of Maritime Business Administration, Kocaeli University, Kocaeli, Türkiye

^b Department of Maritime Business Administration, Kocaeli University, Kocaeli, Türkiye

^c Department of Industrial Engineering, Beykent University, İstanbul, Türkiye
kubraseden07@gmail.com (Corresponding Author)

Özet

Havuz operasyonları sırasında hem çalışılan ortam hem de insan kaynaklı riskler öngörülmeyen ve maruz kalmak istenilmeyen sonuçlara neden olabilmektedir. Havuz operasyonları öncesinde, sürecinde ve sonrasında gerekli risk değerlendirmeleri yapılsa bile çalışma ortamının ağır olması, iş stresi ve personel dikkatsizlikleri gibi faktörler bazı durumlarda bu risklerin derecelerini arttırmaktadır. Bu çalışmada havuz operasyonları sırasında gerçekleşmesi potansiyel olan riskler tespit edilmiş, risklerin derecelendirilmesi için havuz operasyonlarının çeşitli pozisyonlarında görev alan personel ile bir çalışma yürütülmüştür. Potansiyel risklerin değerlendirilmesi için Hata Türleri ve Etkileri Analizi (Failure Modes and Effects Analysis- FMEA) yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, uzman kişilerin görüşleri ışığında potansiyel risklerin risk öncelik sayıları (RÖS) tespit edilmiş, hangi risklerin havuz operasyonları sürecinde daha kritik öneme sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Risklerin olası etkilerinin azaltılması ve yok edilmesi için kontrol önlemleri de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Havuzlama, Havuz Operasyonları, Risk Analizi, FMEA

Abstract

During dock operations, both the working environment and human-induced risks can cause unforeseen and undesirable consequences. Even if the necessary risk assessments are made before, during, and after the dock operations, factors such as the heavy working environment, job stress and staff carelessness increase the degree of these risks in some cases. In this study, potential risks that may occur during dock operations were identified, and a study was conducted with the personnel working in various positions of the dock operations to rank the risks. The Failure Modes and Effects Analysis (FMEA) method was used to the evaluation of potential risks. As a result of the study, the risk priority numbers (RÖS) of potential risks were determined in the light of the opinions of experts, and it was tried to determine which risks were more critical in the dock operations process. Control measures have also been determined to reduce and eliminate the possible effects of risks.

Keywords: Docking, Dock Operations, Risk Analysis, FMEA

For Citation: Yorulmaz, M., Durmuş, D., Sezen, K. (2022). Gemilerin Havuzlama Operasyonlarındaki Risklerinin FMEA Yöntemi ile Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 293-303. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63706>

Received: 24.07.2022 Accepted: 23.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

Dünya ticaret hacminin büyük çoğunluğu deniz yolu taşımacılığıyla yapılmaktadır. Her gün daha da küreselleşen Dünya’da, gemiler deniz ticaretinde önemli bir yer almaktadır. Bunun sonucunda, piyasadaki gemi sayısında yıllar ilerledikçe artış yaşanmaya devam etmektedir. Gemi sayısındaki artışla birlikte gemilerin bakım onarım ihtiyacı da artmaktadır. Gemilerin bakım ve onarım isteği, deniz taşımacılığının en önemli belirteçlerinden biri olan navlun fiyatlarıyla da ilgilidir. Armatörler, navlun fiyatlarının düşük seviyelerde ilerlediği dönemlerde masrafları düşük tutabilmek için daha ucuz bakım ve onarım hizmeti veren tersaneleri seçmektedir. Hatta bazı durumlarda rotalarını buna göre oluşturmaktadırlar. Navlun fiyatlarının yüksek seviyelerde ilerlediği dönemlerde ise armatörler, geminin aktif olmayan süresini kısaltmak için rotasına en uygun ve en hızlı hizmeti veren tersaneleri talep etmektedir (Tari, 2014).

Gemilerin bakım ve onarım ihtiyacı, deniz şartlarından kaynaklı oluşan korozyonlar, ortaya çıkan kazalar ve kullanımdan kaynaklı bazı ekipmanlarda yetersizlik oluşması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gemiler, bakım ve onarım faaliyetlerini gerçekleştirmek için ihtiyaçlarıyla doğru orantılı süre aralığında tersaneye demir atmaktadırlar. Tersanecilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla; geminin dış yüzeyine raspa ve boya yapılması, gemide bulunan donanımların bakım işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve pervanenin yenilenmesi gibi çalışmalar gerçekleştirilir. Bu faaliyetler ise “gemi havuzlama” olarak ifade edilmektedir (Yağlı, 2021). Her geminin havuzlaması belirli bir takvim aralığında gerçekleştirildiği için çalışmaların bir gün bile sarkması hem tersane takviminin düzeninin bozulmasına hem de gemi için ekstra maliyete sebep olmaktadır. Bu yüzden, geminin havuzda kaldığı süre boyunca gemi ve tersane personeli stresli ve yoğun bir tempoda çalışmaktadır. Gemi ve tersane için son derece kritik bir öneme sahip olan havuzlama sürecinin nitelikli ve deneyimli personel ile yürütülmesi gerekmektedir.

Gemi havuzlama sürecinde hem tersanenin hem de gemide bulunan personelin nitelikleri ve havuzlama operasyonlarının tehlikeli olması riskleri belirleyen en önemli faktörlerdendir. Yoğun ve stresli iş ortamında doğru kararlar vermek, süreci yönlendirebilmek ve çalışmaları belirli takvim aralığında bitirmek gibi etmenler personel üzerinde baskı oluşturmaktadır. Nitelik bakımından zayıf olan personel ise, bu baskıyı kaldıramadığından potansiyel riskler artmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, gemilerin havuz operasyonlarındaki potansiyel risklerinin tespit edilerek detaylı analizlerinin gerçekleştirilmesidir. Risk analizi aşamasında olası hataların önceden tespit edilmesi, takım çalışmasına yatkınlık ve risklerin etkisinin azaltılması nedenleriyle FMEA yöntemi kullanılmıştır. FMEA yöntemi ile potansiyel riskler derecelendirilerek düzeltici ve önleyici faaliyetlerin belirlenmesi sağlanmaktadır.

Risk analizi yapılması, risklerin önlenmesi için öncelikli olarak yapılması gereken işlemdir. Literatürde risk analizi gerçekleştirmiş çalışmalar incelendiğinde farklı sektörler için FMEA yönteminin sıklıkla tercih edildiği fakat denizcilik sektöründe (İrtem, 2015; Mentş ve Yiğit, 2020; Göksu, 2021; Yıldız, 2021; Bacioğlu, 2022) bu yöntemin kullanımının düşük olması dikkat çekmektedir. Gerçekleştirilen literatür incelemesi sonucunda tersanelerde yürütülen gemi havuzlama operasyonları için risk analizinin yapıldığı çalışmaya ulaşılamamıştır. Gemi havuzlama operasyonlarındaki riskleri analiz etmek ve FMEA yönteminin uygulanabilirliğinin gösterilmesiyle literatüre katkı yapması beklenmektedir.

2. Literatür İncelemesi

FMEA yöntemiyle yapılmış risk analiz çalışmalarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen literatür incelemesi üç aşamaya bölünmüştür. İlk olarak farklı sektörlerde ait risk analizi çalışmalarında FMEA yöntemi incelenmiştir. Kahraman (2009), bir otomobil fabrikasında üretim alanları için FMEA yöntemi uygulayarak risk analizi gerçekleştirmiştir. Riskler mekanik, kimyasal, biyolojik, radyasyon, termal, elektrik, yangın ve patlama, çalışma ortamı, insan kaynaklı ve genel tehlikeler olarak gruplandırılarak değerlendirilmiştir. RÖS değerleri düzeltici ve önleyici faaliyetler öncesi ve sonrası olarak hesaplanmıştır. Ersoy, Eleren ve Şimşek (2009) çalışmalarında, iş sağlığı ve güvenliği konusundaki riskleri bulmak için FMEA yöntemini kullanmışlardır. Yaptıkları çalışmayı bir mermer ocağı işletmesine uygulamışlardır. Riskleri analiz etmek için son beş yıl içinde meydana gelmiş iş kazaları kayıtlarından ve yaptıkları anket sonuçlarından yararlanmışlardır. Dirik (2015) çalışmasında, statik elektrikten kaynaklı toz patlamasının gerçekleştiği iki kaza incelemiştir. İki kaza için de ayrı ayrı hatalar tespit edilerek RÖS değerleri hesaplanmıştır. Hataların kabul edilebilir seviyeye indirilebilmesi için düzeltici ve önleyici faaliyetler belirlenmiştir. Risk analizi noktasında çalışan görüşünün alınması ve kaza kayıtlarının incelenmesinin önemi vurgulanmıştır. Ateş (2016) çalışmasında, FMEA yöntemi ile metal sanayide kullanılan bazı proseslerin iş sağlığı ve güvenliği bakımından potansiyel hataları tespit etme, hataların etkisini azaltma ve meydana

gelme olasılığını minimuma indirme aşamalarının üzerinde durmuştur. Metal sanayi üretim aşamaları ve ekipmanlarından forkliftler, kaynak, satıh taşlama, elektro erozyon tezgahı, kalıp hazırlama, radyal matkap tezgahı, tesviye sahası ve üniversal torna incelenmiştir. Olası hatalar için alınması gereken önlemler çalışmada detaylıca belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda olası risklerin makul seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Aydın (2016) çalışmasında, tekstil firması için on ana gruba yönelik tehlikeleri belirleyerek proses FMEA yöntemini uygulamıştır. FMEA uygulaması sürecinde altmış sekiz adet olası risk tespit edilmiştir. Bu risklerden RÖS>100 değerinde olan kırk iki risk tablo halinde gösterilmiştir ve işletme içindeki riskler önem sırasına konularak etki derecesi fazla olandan aza doğru sıralanmıştır. Riskler içerisinde ilk sırada yangın ve patlama yer almıştır. Riskler için uygulanması gereken önlemler detaylı olarak çalışmada anlatılmıştır. Keçeci (2019) çalışmasında, risk analizini iki probleme ayırarak tanımlamıştır. İlk olarak asansör kuyusuna ait on dokuz tehlike belirleyerek tehlikelerin RÖS değerlerini hesaplamıştır. Sonrasında asansör makine ve kabin montajı için yirmi sekiz tehlikenin RÖS değeri hesaplanmıştır. RÖS değerlerine göre önlem alınması gerekli tehlikeler belirlenmiş ve düzeltici önleyici faaliyetler sonrasında RÖS değerleri düşürülmüştür. Ulu ve Şahin (2020), bir devlet üniversitesinin mühendislik fakültesi için FMEA yöntemiyle risk analizi gerçekleştirmiştir. Ekip çalışmasıyla yirmi altı tehlike belirlenmiş ve bu tehlikelere ait RÖS değerleri hesaplanmıştır. RÖS>100 durumunda yirmi üç tehlikenin mevcut olduğu görülmüştür. Önder vd. (2022), bir mermer fabrikasına ait tehlike ve riskleri belirleyerek FMEA yöntemiyle risk analizi gerçekleştirmişlerdir. Belirlenen tehlikeler dokuz gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak en yüksek RÖS değerine sahip tehlike insan kaynaklı ve onu takip eden tehlikeler mekanik kaynaklı olmuştur.

Literatür incelemesinin ikinci aşaması olarak farklı sektörlere ait risk analizi çalışmalarında FMEA ve farklı risk analiz yöntemleri kullanılarak karşılaştırma yapılan çalışmalar incelenmiştir. Erten (2016) çalışmasında, ilaç lojistik sektörü için uygulanabilir risk analiz yönteminin belirlenmesi için risk analiz yöntemlerinden 5x5 matris, Fine Kinney ve FMEA yöntemlerini kullanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda kullanılan yöntemlerin birbirlerine göre avantajlarının bulunduğu fakat Fine Kinney yönteminin ilaç lojistik sektörü için daha uygun risk analiz yöntemi olduğu belirlenmiştir. Çakıcı Bayraktaroğlu (2018), bir üst yapı şantiyesi için on beş gruba ayrılmış tehlikeler için 3T, Fine Kinney ve FMEA yöntemlerini kullanarak risk analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda risk düzeyleri üç yöntem için karşılaştırılmıştır. Yöntemlerin belirlenen avantaj ve dezavantajlarıyla birlikte inşaat sektörü için yapılacak risk analizinin tek bir yöntemle sınırlandırılmaması sonucuna varılmıştır. Durmuş vd. (2021), Rize'deki bir çay fabrikasında belirlenen tehlike ve riskler için öncelikle Fine Kinney yöntemiyle risk analizi gerçekleştirmişlerdir. Devamında ise, genel olarak sektörlerde sık karşılaşılan hatalar için FMEA yöntemini uygulamışlardır. Çalışmada, FMEA yönteminin parametrelerinden olan fark edilebilirliğin analiz sonucu için olumsuz etki yapabileceğine ulaşılmıştır. Fark edilebilirlik parametresinin küçük olması, etkisi büyük olacak hatalar için önlem alınmamasına yol açabileceğinin sonucuna ulaşılmıştır. Acar ve Acar (2022) çalışmasında, katı atık tesisi için FMEA ve Fine Kinney yöntemlerini kullanarak risk analizi çalışması gerçekleştirmiş ve sonuçları karşılaştırmışlardır. Katı atık tesisi için gerçekleştirilecek risk analizinde FMEA yönteminin Fine Kinney'e göre daha uygun olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatür incelemesinin son aşaması olarak denizcilik sektöründe FMEA yöntemiyle risk analizi gerçekleştirilen çalışmalar incelenmiştir. İrtem (2015), bir dökme yük gemisinin yükleme operasyonu için anket yoluyla riskleri tespit etmiştir. Risk analizinde FMEA ve hata ağacı analizi yöntemleri kullanılmıştır. Tedbirler için uzman görüşüne başvurmak amacıyla analitik hiyerarşi yöntemi kullanılmıştır. Mentş ve Yiğit (2020), İzmir Aliağa'da bulunan bir gemi geri dönüşüm tesisinde risk analizi gerçekleştirmek için FMEA yöntemini kullanmışlardır. Tespit edilen dokuz tehlike için analiz yapılmış ve RÖS değerleri hesaplanmıştır. RÖS değeri en yüksek tehlike ıslak zeminde çalışma belirlenmiştir. Düzeltici ve önleyici faaliyetler sonucunda hesaplanan RÖS değerlerinin düştüğü görülmüştür. Göksu (2021) çalışmasında, gemi operasyonlarının yapıldığı anlarda dinamik risklerin meydana getireceği olası tehlikeleri tespit etmek için FMEA yönteminden yararlanmıştır. FMEA uygulaması için yedi kişilik bir grup oluşturulmuştur. Çalışma içerisinde sekiz dinamik risk faktörü için yirmi beş olası hata türü tespit edilmiştir. Belirlenen risklerin nedenlerini ve olası etkilerini liste haline getirmiştir. Tespit edilen riskler FMEA yöntemi sayesinde öncelik sırasına alınmıştır. FMEA sonuçlarına ulaştıktan sonra MATLAB programı yardımıyla bulanık FMEA değerleri hesaplanmıştır. Bulanık ve klasik sonuçlarda hatalar için öncelik sıralarında farklılıklar oluşmuştur. Yıldız (2021), Haydarpaşa Limanı'na ait on sekiz tehlike için FMEA yöntemiyle risk analizi gerçekleştirmiştir. Düzeltici ve önleyici faaliyetlerin belirlenmesiyle takip gerçekleştirilmiş ve tekrardan risk skoru hesaplanmıştır. Bacioğlu (2022), gemi kompresör sistemindeki riskleri analiz etmek için makine kaynaklı riskleri belirlemekte etkili yöntem olan FMEA yöntemini kullanmıştır. Kompresöre ait on yedi hata tespit edilmiş ve altı uzman tarafından olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik parametreleri için puanlama yapılmıştır. Hesaplanan RÖS değerlerine göre her hata için ortalama değerler bulunmuştur. Ortalama RÖS değerlerine göre hatalar için öncelik sırası belirlenmiştir.

Denizcilik sektöründe, FMEA yöntemiyle gerçekleştirilen risk analizi çalışmaları mevcut olmakla birlikte gemi havuzlama operasyonlarında gerçekleştirilen risk analizi çalışmalarına rastlanmamıştır. FMEA yönteminin gemi havuzlama operasyonlarına uygulanmasıyla literatüre katkı yapması amaçlanmaktadır.

3. Havuz Operasyonlarındaki Risk Durumu

Gemiler su üstünde faaliyetlerine devam ettikleri süre boyunca, su üstünde kalan kısımlarında zorunlu bakım, onarım ve yenileme işlemleri gerçekleştirilse bile suyun altında kalan kısımlarında herhangi bir işlem yürütülemez. Geminin su üstünde bulunduğu zamanla doğru orantılı olarak yüzeyinde bulunan koruyucu boyanın etkisi de zamanla kaybolmaktadır. Boyanın etkisini kaybetmesi ile birlikte gemi yüzeyi zamanla aşınmaktadır. Deniz içindeki bazı canlılar bu aşınan bölgelere yapışarak geminin su üstünde yol alma kalitesini azaltabilmektedir. Bu yüzden, gemiler rutin olarak veya bazı planlanmayan sorunlar nedeniyle havuzlama süreçlerine girmektedir. Rutin olan işlemler genellikle; su altında kalan kısımlardaki hasarların onarılması, raspa çekilmesi ve en son işlem olarak geminin tüm yüzeyinin boyanmasıdır. Bazı durumlarda ise pervane ve şaft gibi bölümlerde planlanmayan arızalar ortaya çıktığında gemi rutin periyodunun dışında havuzlama sürecine girmektedir. Gemiler çeşitlerine göre en fazla iki veya üç yıl aralığında havuzlama periyoduna girmektedir. Denizde Can Emniyeti Uluslararası Sözleşmesi (SOLAS) gereği ticari gemiler beş yıllık süre içerisinde iki kez havuz bakımını gerçekleştirmelidir (Yağlı, 2021). Bir geminin havuza alınması kararlaştırılmış ve süreç başlamak üzere ise, gemi bakım-onarım çalışmaları başlamadan önce zorunlu kontrol aşamaları gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Gemi havuza alınmadan önce, havuz sürecinde ve havuzdan ayrılma zamanlarında tespit edilmesi gereken risk ve hatalar bulunmaktadır.

Tersane işletmelerinde sürekli yapılan çalışmalarından biri olan havuzlama faaliyetleri sırasında görev alan personel için emniyetli bir ortamın sağlanması son derece önemlidir. Çalışma ortamında ve geminin stabilitesinin sağlanması aşamasında çeşitli riskler bulunmaktadır. Havuz içine konumlandırılacak takaryalardan başlayarak geminin havuzdan çıkış aşamasına kadar gerçekleştirilecek tüm faaliyetlerde risk analizi yapılmalıdır. Tespit edilen riskler hızlı ve etkin bir şekilde değerlendirilmeye alınıp risklerin düzeltilmesi veya minimuma indirilmesi için çalışılmalıdır.

Tersanelerde çalışma ortamının getirdiği zorluk ve yoğunluktan kaynaklı havuz operasyonları sırasında çeşitli kazaların meydana gelme olasılığı bulunmaktadır. Bu kazalar genellikle insan hatalarından kaynaklı meydana gelmektedir. Havuz operasyonları sürecinde kazaların oluşmasına stabilite hesabı, takarya dizilimi ve manevra hatası gibi belli başlı konular neden olmaktadır.

Stabilite hesabı gemi havuza girmeden önceki ağırlık ve yük dağılımına göre hesaplanmaktadır. Bu yüzden, gemi havuzda bulunduğu süreçte ağırlıkların yerinin değiştirilmesi veya dışarıdan stabiliteyi bozacak yük eklemesi son derece risk barındırmaktadır. Stabilitenin geminin havuza giriş anından çıkış anına kadar korunması ve aynı kalması gerekmektedir. Stabilite hesabı bozulduğu takdirde, geminin havuz içinde devrilmesi veya yan yatması riski ortaya çıkmaktadır.

Takaryaların havuz içine yerleştirilmesi, havuzlama sürecinin en önemli aşamalarından biridir. Gemiden alınan havuz planına uygun şekilde takaryaların konumlandırılması ve takarya yüksekliklerin havuz planındaki ölçülere göre ayarlanması gerekmektedir. Takaryaların yerleştirilmesi bittikten sonra olası yanlışlıkları ve hataları tespit etmek için havuzlama mühendisi tarafından denetleme yapılmalıdır. Takaryalardaki herhangi bir hatanın gözden kaçması durumunda, havuza giren gemi için risk ortaya çıkmaktadır.

Havuza giriş ve çıkış anlarındaki manevraların uygun şekilde yapılmaması da gemi ve havuz için risk barındırmaktadır. Manevrada yapılan bir hatanın çarpmaya, devrilmeye ve havuza ya da çalışanlara zarar verme ihtimali bulunmaktadır. Manevra hatası sonucunda gemi ve havuzda küçük veya büyük ölçekli hasarlar meydana gelmektedir (Yağlı, 2021). Dolayısıyla havuzlama operasyonlarındaki risklerin belirlenmesi ve olası hataların önüne geçilmesi tersane faaliyetleri açısından önemli yer tutmaktadır.

4. Yöntem

FMEA yöntemi, ürün, proses, metot, servis ya da sistemler geliştirilirken ya da düzeltici faaliyetler yapılırken; bulunan veya olası hata türlerini erkenden tespit etmek, hatalar arasında sıralama yapmak ve iyileştirme aşamasına geçildiğinde öncelik arz eden hataları belirlemek için kullanılan analitik bir yöntemdir (Elitaş, Erkan & Eleren, 2009).

FMEA, ilk defa 1950 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde uçuş kontrol sistemlerinin gelişiminde kullanıldı. 9 Kasım 1949 tarihinde "Hata Türleri, Etkileri ve Kritikliği Analiz Etmek İçin Prosedürler" adı ve "Askeri Prosedür MIL-P-1629" referansı ile prosedürler yayınlandı. Sistem ve ekipman arızalarının etkilerini tespit edecek güvenilirlik analiz tekniği olarak geliştirildi. FMEA uygulaması, 1960'lı yıllar itibarıyla ABD'de havacılık sanayisinde yaygın olarak kullanım alanı buldu. Uygulamanın askeri kullanım alanı dışında ilk kullanım alanı FORD otomotiv şirketi oldu. Bu şirket 1972 yılından sonra FMEA üzerine daha geniş kapsamlı çalışmalar yaparak oldukça başarılı sonuçlar elde etti (Baykasoğlu, 2003). FMEA, ilk kullanılan yıllarda ürün tasarımına benzer teknik çalışmalarda sıkça kullanılıyorken daha sonraki süreçte ve günümüzde ürün üzerindeki iyileştirme ve geliştirme uygulamalarında kullanılmaktadır.

FMEA yönteminde risk analizi gerçekleştirilirken olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik parametreleri kullanılmaktadır. Olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik parametrelerinin çarpılmasıyla RÖS değeri hesaplanır. RÖS değerine göre hata türleri arasında uygun sıralama yapılır ve iyileştirici faaliyetlere başlanır.

Olasılık parametreleri için değerler hatanın gerçekleşme ihtimaline göre belirlenmekte olup parametre değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Olasılık Derecelendirme Tablosu

	Olasılık	Değeri	Oran
FMEA Olasılık Değeri Tablosu	Yok gibi	1	$\leq 1/1.500.000$
	Çok düşük	2	1/150.000
		3	1/15.000
	Orta	4	1/2.000
		5	1/400
		6	1/80
	Yüksek	7	1/20
		8	1/8
	Çok Yüksek	9	1/3
		10	$> 1/2$

Kaynak: (Şensöğüt ve Sargın, 2021)

Tablo 1'de görüldüğü üzere hatanın gerçekleşme olasılığına göre bir sıralama düzenlenir. Hatanın gerçekleşme olasılığı zayıf ise bir değeri verilir. Hata düşük olasılıkla meydana gelebilecek, gerçekleşme durumunda kontrol altına alınabiliyor ise iki ile beş arasında bir değer verilir. Ender görülen ancak sürecin kontrolü altında gerçekleşen bir durumda meydana gelen hatalar için altı değeri uygun görülür. Hatanın gerçekleşme ihtimali yüksek ise (örneğin 1/200 ile 1/50 arasında) bu değer için yedi ile sekiz arasında değer verilir. Hatanın gerçekleşme olasılığı çok yüksek seviyelerde ise (1/20 ile 1/5 arasında) dokuz ile on arasında değer verilecektir (Sabır ve Bebekli, 2015).

Şiddet parametresi için hatanın olası etkilerinin değerlendirilmesi gerçekleştirilmektedir. Şiddet puanlaması etki kriterlerine göre yapılmakta olup Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Özgün Şiddet Derecelendirme Tablosu

ETKİ	KRİTER	DERECE
Ciddi Boyutta Tehlike	Gemin devrilmesine veya çok büyük derecede zarar görmesine sebep olabilir. Çalışanların hayatını kaybetmesine veya tehlikeli boyutta yaralanmasına sebep olması olasıdır	10
		9
Büyük boyutta tehlike	Gemide yapılan tersanecilik faaliyetlerinin aksamasına veya durmasına sebep olabilir. Çalışanların hayati tehlikesi veya yaralanması ihtimali olasıdır	8
		7
Önemli boyutta tehlike	Sağlık ve güvenlik problemi oluşturma ihtimali olasıdır	6
		5
Önemsiz boyutta tehlike	Sağlık ve güvenlik problemi meydana gelmez. Sürecin işleyişinde birtakım aksaklıklar meydana gelebilir	4
		3
Önemsiz	Sürecin işleyişinde önemsiz düzeyde aksaklıklar meydana gelebilir	2
Etkisi yok	Hiçbir olumsuz etki meydana getirmez	1

Kaynak: (Şensöğüt ve Sargın, 2021)

Tablo 2' de görüldüğü üzere hatanın olası etkilerinin, bir ile on derece aralığında şiddeti tahmin edilmektedir. Hata fark edilemeyecekse bir, hata önemsiz düzeyde etkileyecekse iki, hata etkileyecekse dört-altı, hata aşırı etkileyecekse yedi-sekiz, hata kabul edilemeyecek bir seviyede ise dokuz-on şeklinde şiddet derecesi verilir (Sabır ve Bebekli, 2015).

Fark edilebilirlik parametresi hataların saptanma derecesini belirlemek için kullanılmaktadır. Fark edilebilirlik kriter ve değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. FMEA Fark Edilebilirlik Tablosu

FMEA Fark Edilebilirlik Değer Tablosu		
Fark Edilebilirlik	Değeri	Kriter
Kesin gibi	1	Hata kolaylıkla keşfedilir. Hata güvenilirliği: %99,99 (1/10.000)
Çok yüksek	2	Hata açıkça bellidir. Hata güvenilirliği: %99,80 (1/5.000-1/500)
Yüksek	3	
Orta dereceli yüksek	4	
Orta	5	Hata orta derecede bilinir. Hata güvenilirliği: %98 (1/200-1/50)
Düşük	6	
Dikkate değmez	7	
Hiç dikkate değmez	8	Hata yüksek kontrollerle bilinir. Hata güvenilirliği: %99,99 (1/20)
Uzak ihtimal	9	
Mümkün değil gibi	10	Hata güvenilirliği: %90'nın altındadır. (En yüksek 1/10)

Kaynak: (Şensöğüt ve Sargın, 2021)

Tablo 3' te görüldüğü üzere hatanın kolayca tespit edildiği halinde bu değer bir olacaktır. Hatanın fark edilme ihtimali düşük bir değer ise iki-beş arasında verilir. Saptanabilirliği kolay olan bir hatanın orta seviyede olması halinde altı-sekiz değeri verilecektir. Hatanın fark edilebilirliği güç ise değer dokuz olacaktır. Hata tespit edilmesi çok zor durumda ise değer on olacaktır (Sabır ve Bebekli, 2015).

Olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik parametrelerinin puanlaması gerçekleştirildikten sonra çarpımları sağlanır ve her hata için RÖS değerleri elde edilir. RÖS değerlerine göre düzeltici ve önleyici faaliyetlerin gerekliliğine karar verilmekte olup RÖS değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. RÖS Değer Aralığı Tablosu

RÖS<40	Önlem alınmasına gerek bulunmamaktadır.
40≤RÖS≤100	Önlem alınması fayda sağlayacaktır.
RÖS>100	Önlem alınması zorunludur.

Kaynak: (Şensöğüt ve Sargın, 2021)

Tablo 4'te görüldüğü üzere $40 < RÖS$ olduğu zaman önlem alınmasına gerek bulunmamakta ve $RÖS > 100$ ise önlem alınması zorunludur. Düzeltici ve iyileştirici olarak önerilen çalışmalar şiddet, olasılık ve tespit edilebilirlik derecelerinden bir tanesini ya da birden fazlasının etkisini minimuma indirmek veya tamamen ortadan kaldırmak için uygulanır. Düzenleyici faaliyetler uygulandıktan sonra meydana gelecek yeni olasılık, şiddet ve tespit edilebilirlik dereceleri belirlenerek yeni RÖS değeri hesaplanır ve sonucunda düzenleyici faaliyetlerin hatalara karşı olumlu bir etkisi olup veya olmadığı ortaya çıkar. Böylece risk değerlendirme çalışması tamamlanmış olur (Şensöğüt ve Sargın, 2021).

5. Bulgular

Gemi havuzlama sırasında iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden risklerin belirlenmesi, bu risklerin sıralanması ve iyileştirme sürecine uygun halde hazırlanması gerekmektedir. Bu çalışmada gemi havuzlama sırasında gerçekleşebilecek risklerin nedenlerini bulmak, riskleri değerlendirmek ve çözüm önerilerinde bulunmak için FMEA yöntemi kullanılmıştır. FMEA yöntemi uygulanması için Altınova Yalova Tersaneler bölgesinde faaliyet gösteren bir tersane işletmesi seçilmiştir. Tersane yönetiminin izni doğrultusunda bu çalışmada, keşif/onay operasyon müdürü ve havuz kaptanı olmak üzere iki katılımcı tarafından hatalar değerlendirilmiştir. Çalışma Mart-Mayıs 2022 tarihlerini kapsamaktadır.

Bu çalışmada geminin havuza alınması sırasında meydana gelebilecek olası riskler tespit edilmiştir. Belirlenen riskler insan hayatlarında yaralanmalara veya kayıplara, geminin bakım-onarım sırasında bazı aksamalara bazen de geminin büyük zarar görmesine sebebiyet verebilmektedir. Meydana gelebilecek olası riskler literatür ve internet kaynaklarından elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Gemi havuzlama süresince meydana gelebilecek on bir olası risk belirlenmiştir. Potansiyel on bir adet hata türü iki katılımcı tarafından olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonuçları aşağıdaki Tablo 5 ve Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcı 1 FMEA Derecelendirme Tablosu

Hata No	Hata	Risk	Olasılık	Şiddet	Fark Edilebilirlik	RÖS Değeri	Kontrol Önlemleri	Düzeltilici Faaliyet
1	Havuz içerisindeki takaryaların geminin zayıf bölgelerine denk gelmesi	Takaryaların yanlış konumlandırılmasından dolayı gemi yan yatabilir veya devrilebilir	1	4	2	8	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil
2	Geminin takaryalara oturtulması esnasında tam olarak şaküle alınmaması	Şaküle alınmamasından dolayı gemi yan yatabilir veya devrilebilir	1	7	1	7	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil
3	Geminin romörkörler aracılığı ile havuz içerisine alınırken kontrolünü kaybetmesi	Gemi deniz içerisinde sürüklenebilir veya tersanede bulunan başka gemiyle çarpışabilir	2	2	2	8	Geminin havuza alınma işlemi sırasında daha dikkatli olunmalı ve tüm tedbirlerin uygulanması gerekmektedir	Gerekli Değil
4	Halatların gemiden havuza verilirken veya alınırken görevli personelin güvenli bölgelerin dışına çıkması	Personel yüksekte düşebilir	2	2	1	4	Personel güvenli alanların dışına çıkarken daha dikkatli olmalı ve koruyucu önlemleri eksiksizce uygulamalıdır	Gerekli Değil
5	Geminin havuza alınması sırasında gemi ve havuz personelinin dikkatsiz davranışlar sergilemesi	Gemi veya havuz bölgesinde tehlikeli durumlar meydana gelebilir	1	3	1	3	Personel üst yönetim tarafından sık sık kontrol edilmeli ve denetlenmelidir	Gerekli Değil
6	Gemi havuza alınırken veya çıkartılırken görevlilerin takım çalışmasına uygun hareket etmemesi	Takım çalışmasında kopukluk meydana geldiğinde işleyişte bazı olumsuz durumlar ortaya çıkabilir	1	3	1	3	Personel üst yönetim tarafından sık sık kontrol edilmeli ve denetlenmelidir	Gerekli Değil

7	Havuz alma operasyonu sırasında gemi ve havuz personelinin iletişimde kopukluk yaşanması	İletişimde kopukluk yaşanması durumunda gemi ve havuz emniyetinde sorun çıkabilir	1	3	1	3	Personel arasındaki iletişiminin koordinesi sürekli takip edilmelidir	Gerekli Değil
8	Geminin havuzlama süreci boyunca gemi içerisindeki ağırlıkların yerinin değiştirilmesi	Stabilite hesabı bozulabileceğinden gemi üzerindeki yükler kayabilir ve gemi devrilebilir	1	1	1	1	Havuzlama süreci boyunca geminin stabilite hesabı korunmalıdır	Gerekli Değil
9	Operasyonda görev alan havuz personelinin gerekli eğitim ve yeterliliğe sahip olmaması	Personelin teknik ve psikolojik olarak yetersiz kaldığı durumlarda işleyiş ve düzende problemler çıkabilir	1	3	1	3	Havuzlama sürecine her açıdan donanımlı personel ile çalışılmalı ve personele gereken eğitimler verilmelidir	Gerekli Değil
10	Havuzlama işlemi başlamadan önce takaryaların havuz planına uygun pozisyonda yerleştirilmemesi	Takaryalar gemiye uygun yerleştirilmediğinden gemi yan yatarak havuza zarar verebilir veya devrilebilir	1	4	1	4	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil
11	Havuzlama sırasında, gemi ana makinesinde krank şaftında bel verme sapmaları meydana gelme	Yanlış takarya planından dolayı gemi ana makinesinde sorun çıkabilir	1	7	1	7	Takarya planı gemiye uygun şekilde hazırlanmalıdır	Gerekli Değil

Altınova Yalova Tersaneler bölgesinde faaliyet gösteren bir tersane işletmesinde gerçekleşen proje kapsamında, iki katılımcıyla FMEA sürecinin analizi tamamlanmıştır. Belirlenen uzman kişilerden tespit edilen on bir potansiyel risk için değerlendirmeleri alınmıştır. Olası hataların şiddet, olasılık ve fark edilebilirlik dereceleri katılımcıların tespitlerine göre düzenlendikten sonra oluşturulan tablolara aktarılmıştır. Katılımcıların yapmış olduğu değerlendirmeler sonucunda her bir hata için RÖS dereceleri belirlenmiştir. Uzmanların havuz operasyonlarının farklı pozisyonlarında görev almasından dolayı, belirledikleri ortak değerlerin aynı tabloda gösterilmesi uygun görülmemiştir. Her bir katılımcı için ayrı ayrı FMEA derecelendirme tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 6. Katılımcı 2 FMEA Derecelendirme Tablosu

Hata No	Hata	Risk	Olasılık	Şiddet	Fark Edilebilirlik	RÖS Değeri	Kontrol Önlemleri	Düzeltilici Faaliyet
1	Havuz içerisindeki takaryaların geminin zayıf bölgelerine denk gelmesi	Takaryaların yanlış konumlandırılmasından dolayı gemi yan yatabilir veya devrilebilir	2	5	1	10	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil
2	Geminin takaryalara oturtulması esnasında tam olarak şaküle alınmaması	Şaküle alınmamasından dolayı gemi yan yatabilir veya devrilebilir	2	8	1	16	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil

3	Geminin romörkörler aracılığı ile havuz içerisine alınırken kontrolünü kaybetmesi	Gemi deniz içerisinde sürüklenebilir veya tersanede bulunan başka gemiyle çarpışabilir	4	3	3	36	Geminin havuza alınma işlemi sırasında daha dikkatli olunmalı ve tüm tedbirlerin uygulanması gerekmektedir	Gerekli Değil
4	Halatların gemiden havuza verilirken veya alınırken görevli personelin güvenli bölgelerin dışına çıkması	Personel yüksekten düşebilir	2	5	1	10	Personel güvenli alanların dışına çıkarken daha dikkatli olmalı ve koruyucu önlemleri eksiksizce uygulamalıdır	Gerekli Değil
5	Geminin havuza alınması sırasında gemi ve havuz personelinin dikkatsiz davranışlar sergilemesi	Gemi veya havuz bölgesinde tehlikeli durumlar meydana gelebilir	1	2	1	2	Personel üst yönetim tarafından sık sık kontrol edilmeli ve denetlenmelidir	Gerekli Değil
6	Gemi havuza alınırken veya çıkartılırken görevlilerin takım çalışmasına uygun hareket etmemesi	Takım çalışmasında kopukluk meydana geldiğinde işleyişte bazı olumsuz durumlar ortaya çıkabilir	1	5	1	5	Personel üst yönetim tarafından sık sık kontrol edilmeli ve denetlenmelidir	Gerekli Değil
7	Havuza alma operasyonu sırasında gemi ve havuz personelinin iletişimde kopukluk yaşanması	İletişimde kopukluk yaşanması durumunda gemi ve havuz emniyetinde sorun çıkabilir	1	7	1	7	Personel arasındaki iletişiminin koordinesi sürekli takip edilmelidir	Gerekli Değil
8	Geminin havuzlama süreci boyunca gemi içerisindeki ağırlıkların yerinin değiştirilmesi	Stabilite hesabı bozulabileceğinden gemi üzerindeki yükler kayabilir ve gemi devrilebilir	1	4	1	4	Havuzlama süreci boyunca geminin stabilite hesabı korunmalıdır	Gerekli Değil
9	Operasyonda görev alan havuz personelinin gerekli eğitim ve yeterliliğe sahip olmaması	Personelin teknik ve psikolojik olarak yetersiz kaldığı durumlarda işleyiş ve düzende problemler çıkabilir	1	7	1	7	Havuzlama sürecine her açıdan donanımlı personel ile çalışılmalı ve personele gereken eğitimler verilmelidir	Gerekli Değil
10	Havuzlama işlemi başlamadan önce takaryaların havuz planına uygun pozisyonda yerleştirilmemesi	Takaryalar gemiye uygun yerleştirilmediğinden gemi yan yatarak havuza zarar verebilir veya devrilebilir	1	7	1	7	Tersane ve havuz mühendisi, takaryaların havuzlama planına göre yerleştirildiğinden emin olmalı ve kontrol edilmelidir	Gerekli Değil
11	Havuzlama sırasında, gemi ana makinesinde krank şaftında bel verme sapmaları meydana gelme	Yanlış takarya planından dolayı gemi ana makinesinde sorun çıkabilir	1	9	1	9	Takarya planı gemiye uygun şekilde hazırlanmalıdır	Gerekli Değil

Katılımcıların tespitleri sonucu oluşturulan tablolara bakıldığında; katılımcı 1'in RÖS puan aralığı on ve onun altında seyretmiştir. Katılımcıya göre olası riskler arasındaki en yüksek değerler hata bir ve üçe verilmiştir. Kontrol önlemleri eklenmiştir ve düzeltici faaliyete gerek kalmamıştır. Katılımcı 2'nin RÖS puan aralığı kırk ve kırkın altında seyretmiştir. Katılımcıya göre olası riskler arasındaki en yüksek değerler hata bir, iki, üç ve dörde verilmiştir. Kontrol önlemleri eklenmiştir ve düzeltici faaliyete gerek kalmamıştır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Gemi havuzlama operasyonları sırasında birçoğu insan ve çevre kaynaklı olmak üzere çeşitli tehlikeler meydana gelebilmektedir. Bu nedenle, gemilerin havuza alınma sürecinde her bir olası tehlike için risk değerlendirilmesi yapılmaktadır. Havuz operasyonları sırasında önlem ve tedbirler uygulansa bile her bir riskin küçük de olsa meydana gelme ihtimali bulunmaktadır. Havuz operasyonlarında, küçük görülen riskler büyük boyutta tehlikeler meydana getirebilmektedir. Potansiyel risklerin olay meydana gelmeden önce tespit edilmesi veya gerekli önlemlerle önüne geçilmesi gerekmektedir. Parasal zararlar ve can kayıpları oluşmadan tehlikelerin engellenmesi, potansiyel riskleri kontrol altına alan uygulamalar veya düzeltici faaliyetlerin uygulamaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Risk analiz yöntemlerinden FMEA, işletmelerde potansiyel veya gerçekleşmiş hataların detaylı olarak kontrol altına alınmasını, gerçekleştirilen süreçlerin belirlenmesini ve ürünün geliştirilmesinde kullanılan güçlü bir yöntemdir. İyileştirmenin devamlılığının sağlanması için, FMEA yönteminin uygulandığı operasyonların süreç takibinin yapılması ve üzerinde ciddiyetle durulması gerekmektedir. Bu çalışmada, havuzlama sürecinde meydana gelebilecek olası riskler sonucunda ortaya çıkacak muhtemel tehlikelerin tespit edilebilmesi için FMEA yönteminin üzerinde durulması amaç edinilmiştir. Çalışmanın sadece bir tersane üzerinde gerçekleştirilmesi, havuz operasyonları sırasında, on bir olası riskin FMEA yöntemiyle değerlendirilmesi ve analiz çalışmasının iki uzman katılımcı tarafından gerçekleştirilmesi çalışmanın kısıtlarıdır. İleride yapılacak çalışmalarda, FMEA ekibi kurularak gerçekleştirilecek analizlerle havuz operasyonlarının bütünüyle değerlendirilmesi ve risk analizi gerçekleştirmek için belirlenen hataların sayısının artırılması önerilebilir.

FMEA yöntemiyle ilgili akademik çalışmalar incelendiğinde, yöntemin farklı sektörler için risk analizi uygulamalarında tercih edildiği fakat denizcilik sektörü genelinde daha az çalışma yapıldığı görülmektedir. Gemi havuzlama operasyonları büyük riskler barındırdığından, FMEA yönteminin kullanılmasıyla birlikte risklerin tespit edilmesi ve engellenmesi konusunda fayda sağlayacağı düşünülmekte ve çalışmanın bu yönüyle de literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda on bir potansiyel riskin havuzlama sürecine etkisinin üzerinde durulmuştur. Belirlenen olası risklerin gerçekleşme nedeni, potansiyel etkisi ve kontrol önlemleri listelenmiştir. Olası riskler iki katılımcı tarafından değerlendirilmiştir ve çıkan sonuçlar ayrıntılı şekilde risk analizi tablolarına aktarılmıştır. Katılımcıların puan verdiği şiddet, olasılık ve fark edilebilirlik değerleri birbirleriyle çarpıldığında bütün sonuçlarda RÖS<40 olarak bulunmuştur. Tablo 5 ve Tablo 6'ya bakıldığında Altınova Yalova Tersaneler bölgesinde faaliyet gösteren bir tersane işletmesi kapsamında katılımcıların katıldığı risk analizi değerlendirmesinde bütün olası risklerde "Önlem alınmasına gerek bulunmamaktadır" sonucu çıkmıştır. Olası risklerin hiçbirinde düzeltici faaliyet uygulanmasına gerek kalmamıştır. Buna rağmen olası risklerin gerçekleşmemesi ve ileride risk değeri artmaması için her olası riskin kontrol önlemleri çalışmaya eklenmiştir.

Son olarak unutulmaması gereken en önemli şey, olası riskler için düzeltici faaliyetlerin bu süreçte uygulanması da ileride risk değerlerinde artış meydana gelmemesi için gerekli kontrollerin ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, M. N., & Acar, H. H. (2022). Belediye katı atık yönetimi uygulamalarının iş sağlığı ve güvenliği açısından incelenmesi. *Journal of Medical Sciences*, 3(1) 34-48. <https://doi.org/10.46629/JMS.2022.63>
- Ateş, İ. (2016). *Metal sektöründe hata türü ve etkileri analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Aydın, F. (2016). *Risk değerlendirme yöntemi FMEA'nın bir tekstil fabrikasına uygulanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Bacıoğlu, H. (2022). *Gemi kompresör sisteminin FMEA yöntemi ile risk analizi ve önleyici faaliyetlerin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Baykasoğlu, A., Dereli, T., Yılkırın, N., & Yılkırın, A. (2003). Hata türü ve etkileri analizi (HTEA) ve Gaziantep'te orta ölçekli bir firmada uygulanması. *II. Makina Tasarım ve İmalat Teknolojileri Kongresi, Konya, Türkiye*, 157-163.
- Çakıcı Bayraktaroğlu, Z. (2018). *3T risk değerlendirmesi, Fine Kinney, hata türü ve etkileri analizi (FMEA) risk analiz yöntemlerinin bir üst yapı şantiyesinde değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi.

- Dirik, C. (2015). *Statik elektrik kaynaklı toz patlamalarının FMEA risk analizi yöntemi ile incelenmesi ve deneysel analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gediz Üniversitesi.
- Durmuş, H., Yurtsever, Ö., & Yalçın, B. (2021). Bir çay fabrikasında Fine-Kinney ve FMEA yöntemleri ile risk değerlendirmesi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(2), 287-298. <https://doi.org/10.7240/jeps.814798>
- Elitaş, C., Erkan, M., & Eleren, A. (2009). Maliyet muhasebesi dersi eğitim sürecinin iyileştirilmesinde hata türü ve etkileri analizi yönteminin kullanılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41), 63-71.
- Ersoy, M., Eleren, A., & Şimşek, Ş. (2009). Hata türü ve etkileri analizi ile iş sağlığı ve güvenliği tabanlı süreçlerin iyileştirilmesi ve mermer ocak işletmelerinde bir uygulama. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 48(3), 19-32.
- Erten, B. (2016). *İlaç lojistik sektöründe 5x5 matris, Fine-Kinney ve FMEA yöntemleri ile risk değerlendirmelerinin karşılaştırılması; bir firma örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Göksu, S. (2021). *Emniyetli gemi operasyonları için hata türleri ve etkileri analizi (FMEA)'ne dayalı risk değerlendirme modeli geliştirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- İrtem, Ş. S. (2015). *Gemi işletmeciliğinde Deniz Çalışma Sözleşmesi (MLC,2006) uygulaması ve gemilerde risk değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Kahraman, Ö. (2009). *Bir otomobil fabrikasında iş sağlığı ve güvenliği alanında HTEA (FMEA) yöntemi ile risk analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Keçeci, Ş. (2019). Hata türü etkileri analizi yöntemi ile bir asansörün yapıya tesis edilmesinde risk analizi çalışması. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 8(2), 78-91.
- Menteş, A., & Yiğit, M. (2020). Geri dönüşüm tesisleri ve risk değerlendirmesi. *GİDB Dergisi*, (18), 15-30.
- Önder, S., Önder, M., & Çiçek, F. (2022). Hata türü ve etkileri analizi yöntemi ile bir mermer fabrikasında risk değerlendirmesi. *MT Bilimsel*, (22), 13-24.
- Sabır, E. C., & Bebekli, M. (2015). Hata türleri ve etkileri analizinin, HTEA, tekstil boya-terbiye işletmelerinde kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(2), 157-162. <https://doi.org/10.21605/cukurovaummfd.242759>.
- Şensöğüt, C., & Sargın, S. S. (2021). Olası hata türleri ve etkileri analizi (HTEA) yöntemi ile bir yeraltı kömür işletmesinin risk analizinin yapılması. *Soma Meslek Yüksekokulu Teknik Bilimler Dergisi*, 2(32), 1-8. <https://doi.org/10.47118/somatbd.1011996>.
- Tari, İ. (2014). *Dünyada gemi bakım-onarım sektörü ve gemi bakım-onarımının ekonomik maliyetinin modellenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ulu, M., & Şahin, H. (2020). Hata türü ve etkileri analizi tekniği ile bir mühendislik fakültesinde risk değerlendirmesi. *Electronic Letters on Science and Engineering*, 16(2), 63-76.
- Yağlı, H. (2021). *Gemi havuzlama ve havuzlama sırasında oluşan kazaların analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yıldız, B. (2021). *Liman işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği üzerine risk analizi: İstanbul TCDD Haydarpaşa Limanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Tarım ve Gıda Sistemlerinde Sürdürülebilirlik Yaklaşımları

Sustainability Approaches in Agriculture and Food System

Erdoğan Güneş^a , Türkan Karakaş^b

^a Department of Agricultural Economics, Ankara University, Ankara, Türkiye
egunes@agri.ankara.edu.tr (Corresponding Author)

^b Republic of Türkiye Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Agricultural Reform, Ankara, Türkiye

Özet

Sürdürülebilirlik, üretimden tüketime agronomik, agro ekolojik, sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları dengelemeyi amaçlayan bir yaklaşım şekli olarak açıklanmaktadır. İklim değişikliği, artan çevresel baskılar, savaşlar, göç, küresel krizler gibi zorluklarla karşı karşıya kalınırken artan gıda ihtiyacı talebinin karşılanması, sürdürülebilir sistemleri gerektirmektedir. Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmaları ile bilimsel yayınlardan yararlanılmıştır. Bu çerçevede sürdürülebilirlik kavramı, tarım ve gıda alanında sürdürülebilirlik yaklaşımları ve sistemleri açıklanmıştır. Çalışma sonucunda; sürdürülebilir tarım ve gıda sistemi için yeterli ve kaliteli gıda ürünlerinin uygun maliyetle üretimi, tarım arazilerinin, tarım işletmelerinin, çevrenin ve tarım alanlarının korunmasını teşvik edecek sistem ve uygulamaların artırılması önerilmektedir. 21. yüzyılda gelişen olaylar ve değişimler içinde sürdürülebilirlikte başarı düzeyinde modern teknik ve uygulamaların önemli olduğu ve süreçte kalite anlayışının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Gıda, Sürdürülebilirlik, Üretim, Tüketim, Ekonomi

Abstract

Sustainability is explained as an approach that aims to balance agronomic, agro-ecologic, social, environmental and economic dimensions from production to consumption. Meeting the increasing demand for food requires sustainable systems while facing challenges such as climate change, increasing environmental pressures, wars, migration and global crises. In this study, studies of national and international institutions and organizations and scientific publications were used. In this context, the concept of sustainability, sustainability approaches and systems in the field of agriculture and food are explained. As a result, it is necessary to increase the systems and practices that will encourage the production of sufficient and high-quality food products with sustainability at an affordable price, the protection of agricultural land, agricultural enterprises, the environment and agricultural areas. It has been emphasized that modern techniques and practices are important at the level of success in sustainability within the events and changes that have developed in the 21st century, and the importance of quality understanding in the process.

Keywords: Agriculture, Food, Sustainability, Production, Consumer, Economy

For Citation: Güneş, E. & Karakaş, T. (2022). Tarım ve Gıda Sistemlerinde Sürdürülebilirlik Yaklaşımları. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 304-316. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63757>

Received: 27.07.2022 Accepted: 25.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

Gelecekte, 21. Yüzyıl çeşitli bilimsel gelişmelerin yanı sıra ciddi sorunlarla gelecekte anılacaktır. Başta artan nüfus ve gıda kaynaklarının yeterliliği tartışmaları yanında, küresel finans, iklim, çevre ve enerji sorunları bu yüzyılda dikkati çekmektedir. Son dönemlerde bölgesel olarak gelişen savaşlar ve buna dayalı göçler de bu yüzyılda ekonomik ve sosyal alanda gelişmeleri olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. 2018'de 7,6 milyar olan dünya nüfusunun 2050'de 9,8 milyara ulaşacağı ve 2018'de 81,9 milyon olan Türkiye nüfusunun 2050'de 95,7 milyon olacağı tahmin edilmiştir (UN, 2018). 2009 yılında yapılan tahminlere göre dünya nüfusu 9,3 milyar seviyesine ulaşacağına biyolojik yakıtlar için kullanılan mahsuller ile gıda üretiminde yüzde 70'lik bir artış gerekecektir (FAO, 2009). Kişi başına düşen tarım arazisi miktarının ise 2,0 dekardan 1,6 dekara düşmesi beklenmektedir. Bu durumda ise 2050 yılına kadar gıda üretiminin %50 oranında arttırılmasına ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir (Anonim, 2021). Yaşam düzeyi düşük ve orta düzeylerde olan ülkelerdeki gelir artışının, tahıllara kıyasla daha fazla et, meyve ve sebze tüketimine doğru bir diyet geçişini hızlandıracağı, çevre kaynaklarında artan rekabete ve sera gazı yayılımlarına ve daha fazla ormansızlaşmaya ve arazi bozulmasına yol açacağı beklenmektedir (FAO, 2017).

Dünyada 2,1 milyar insanın güvenli içme suyu hizmetlerinden yararlanamadığı, 2050'ye kadar artan nüfusun su talebinin %30 oranında artacağı da düşünüldüğünde önemli araştırma ve planlamaların yapılmasının zorunlu olduğu düşünülmektedir. Su tüketiminin %70'i sulama amaçlı olarak tarım sektöründedir. Endüstri, enerji ve diğer alanlarda suyun %20'sini kullanmakta iken kalan %10'luk kısmı evsel kullanıma yöneliktir. İçme suyu ise en %1'den daha azdır (WWAP, 2018). Bu durum suya yönelik politikalarda sürdürülebilir kaynak kullanımının önceliklendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Dünyada enerji tüketimi artış göstermektedir. 1971'de toplam enerji tüketimi yaklaşık olarak 177 bin Petajul (PJ)'dür. Endüstride 58 bin PJ, taşımacılıkta 40 bin PJ tüketim gerçekleşmiştir. 2019'da ise 420 bin PJ toplam enerji tüketimi gerçekleşmiş olup endüstride 121 bin PJ taşımacılıkta da 121 bin PJ enerji tüketimi gerçekleşmiştir (IEA, 2021).

Giderek artan doğal afet ve krizler, bölgesel çatışmalar ve yaratılan krizler gıda üretimini ve ticaretini olumsuz etkilemekte, gıda ve sağlık hizmetlerine erişimi kesintiye uğratmakta ve sosyal koruma sistemlerini baltalamakta, etkilenen birçok insanı yoksulluk ve açlığa itmekte, sıkıntılı göçü körüklemekte ve insani yardım ihtiyacını artırmaktadır. Ortalama olarak, uzun süreli kriz yaşayan düşük gelirli ülkelerdeki yetersiz beslenen insanların oranı, diğer düşük gelirli ülkelere göre 2,5 ila 3 kat daha fazladır (FAO, 2017). Yapılan çalışmalar; 2020'de dünyada, 2019'dakine göre 161 milyon daha fazla, 720-811 milyon insan açlık sorunu ile karşılaştığını, artan savaş ve göçlerle bu rakamın artabileceğini, 320 milyonluk bir artışla 2,37 milyar insanın yeterli gıdaya erişimi olmadığını ortaya koymaktadır. Sağlıklı beslenmenin yüksek maliyeti ve sürekli yüksek düzeydeki yoksulluk ve gelir eşitsizliği, dünyanın her bölgesinde yaklaşık 3 milyar insanın sağlıklı beslenmeye ulaşamayacağı bir düzeydedir (FAO, 2021/a). 2020'de dünyada özellikle Afrika ve Asya'da COVID-19 pandemi etkisi ile de bodurluktan (149,2 milyon), aşırı kilodan (45,4 milyon) veya fazla kilodan (38,9 milyon) etkilenen 5 yaş altı çocuklarda dengesiz beslenme olduğu tahmin edilmektedir.

Ukrayna'daki savaş, tüm boyutlarıyla, özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde dramatik etkilerle birlikte, COVID-19 ve iklim değişikliği tarafından zaten hırpalanmış bir dünya ekonomisi üzerinde endişe verici basamaklı etkiler yaratmıştır. UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) tarafından yapılan son tahminler, dünya ekonomisinin, zaten sıkı olan gıda, enerji ve finans piyasalarını ciddi şekilde bozan savaş nedeniyle beklenenden daha düşük GSYİH büyümesi olacağı yönündedir (UN, 2022). Sürekli güncellenen büyüme oranları ile de ülkelerin ve küresel dünyanın gelişimi risklerle dolu bir hal almaktadır. Sürekli güncellenen hedef ve politikalarda tarım ve gıda, toplumların güvenli beslenmesi ve stratejik hedeflere ulaşmada önemini korumaktadır. Bunun en önemli örneğini, temel besin maddesi olarak tahıllarda gözlemek mümkündür. Tahıl ticaretinde önemli ülkelerin sorunlarla karşı karşıya olmaları ile tarım ve gıda alanında sürdürülebilirliğin üretim ve pazarlamadan yani tedarik zincirinin bozulmamasından geçtiği açıkça görülmüştür. Alınan ikili ve çoklu kimi önlemler ve tahıl koridoru gibi önlemler, ülkelerin bireysel güvenliklerinden çok küresel güvenliğe dönüş sağlamıştır.

İklim değişikliği, artan çevresel baskılar, savaşlar, göç, küresel krizler gibi zorluklarla karşı karşıya kalınırken artan ve değişen gıda ihtiyacı talebinin karşılanması, sürdürülebilir sistemlerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada, sürdürülebilir sistemlerin geliştirilmesi hedefine katkıda bulunacak önerilerin geliştirilmesi amacıyla ikincil veriler ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmaları, bilimsel yayınlar, özel sektör ve gönüllü topluluklara ait internet siteleri taranarak elde edilerek derleme yapılmış ve sürdürülebilirlik kavramına, sürdürülebilirlik yaklaşımlarına ve sürdürülebilir gıda sistemleri örneklerine değinilmiştir.

2. Yirmi birinci Yüzyılda Tarım ve Çevre İlişkisi

İçinde bulunan yüzyılın önemli sorunları içinde görülen ve yoğun endüstriyel tarımla ortaya çıkan doğayı kirletmeler ve sonucunda da iklim değişikliği ile tarım-çevre ilişkileri belli bir limitin üstüne çıkmıştır. Artan nüfusu beslemede uygulanan yoğun gıda sistemleri, insan kaynaklı sera gazı yayılımlarının 1/3'üne kadar katkıda bulunmakta ve doğal kaynakların kaybolmasına veya bozulmasına neden olmaktadır. Gıda sistemleri ayrıca iklim değişikliği, çevresel bozulma, silahlı çatışmalar, güç dengesizlikleri ve kötü yönetim nedeniyle risk altındadır (Directorate-General for Research and Innovation of the European Commission, 2022).

Kısa vadede 1,5°C'ye ulaşan küresel ısınmanın, birden fazla iklim tehlikesinde kaçınılmaz artışlara neden olacağı, ekosistemler ve yaşayanlar için büyük sorun teşkil edeceği düşünülmektedir. Küresel ısınmayı 1,5°C ile sınırlayan kısa vadeli önleyici eylemlerin ise, insan sistemlerinde ve ekosistemlerde iklim değişikliğiyle ilgili öngörülen kayıp ve zararları daha yüksek ısınma seviyelerine kıyasla önemli ölçüde azaltacağı, ancak hepsini ortadan kaldıramayacağı belirtilmektedir (IPCC, 2022).

Tarım, hava kalitesini ve atmosferi: yangın yoluyla arazinin bozulmasından (esas olarak mera ve orman) ve hububat artıklarının yakılmasından kaynaklanan partikül madde ve sera gazları oluşumu; hububat ve hayvancılık üretiminden metan oluşumu, gübrelerden nitrat oksit, gübre ve idrardan amonyak oluşumu olmak üzere dört ana yolla etkilemektedir (Norse, 2003).

Endüstriyel tarım, birçoğu çevreye zarar veren atıklar üreten çiftlik dışından gelen pahalı girdilere (örneğin, pestisitler ve gübre) bağlıdır büyük miktarlarda fosil yakıtlar kullanılır ve üretimin yoğunlaşmasına, küçük üreticileri dışlamaya eğilimlidir. Aşağıdaki çevresel ve halk sağlığı sorunları, kullanılan üretim yöntemleriyle ilişkilidir:

- Monokültürler, hem bitkiler hem de hayvanlar arasındaki biyolojik çeşitliliği aşındırmaktadır.
- Sentetik kimyasal gübreler ve pestisitler toprağı, havayı ve suyu kirleterek ekolojiye ve toplum sağlığına zarar vermektedir.
- Toprak, yenilenebileceğinden çok daha hızlı aşınmaktadır.
- Birçok tarım alanında su sürdürülemez oranlarda tüketilmektedir. Et üretiminde ise, endüstriyel tarımın doğasında var olan sorunların çoğu daha da şiddetlidir (Horrigan ve ark., 2002).

Sorumlu bir şekilde kullanıldığında pestisitler tohumları korumaya ve mahsulleri istenmeyen bitkilerden, böceklerden, bakterilerden, mantarlardan ve kemirgenlerden korumaya yardımcı olabilecek önemli bir tarımsal girdidir (FAO, 2021b). Dünyada 1990 yılında 890 bin ton herbisit, 580 bin ton insektisit, 590 bin ton fungusit ve bakteriosit olmak üzere toplam 2,3 milyon ton pestisit; 2019 yılında ise 2,2 milyon ton herbisit, 970 bin ton fungusit ve bakteriosit 700 bin tonu insektisit olmak üzere toplam 4,2 milyon ton tarımsal amaçlı pestisit kullanılmıştır (Faostat, 2022). Pestisit kullanımı 2019'da 1990'a göre %182 artış göstermiştir. Kimyasal gübreler, bitki büyümesini engellemeye başlayana kadar toprağın asitliğini kademeli olarak artırabilmektedir. Topraktaki aşırı azot, bitki türlerinin çeşitliliğinin azalmasına ve ayrıca biokütle üretiminin azalmasına neden olabilmektedir (Horrigan ve ark., 2002). Dünyada, 1965'de 18,8 milyon ton azotlu -15,6 milyon ton fosforlu ve 11,9 milyon ton potasyumlu gübre kullanılırken, 2019'da bu gübrelerin kullanımı sırasıyla %575, %278 ve %328 oranında artış göstererek 108 milyon ton azotlu, 43,4 milyon ton fosforlu, 39 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (Faostat, 2022).

Uygulamalarda dikkate değer teknik ve teknolojik gelişmeler, bir süre sonra doğa dostu yaklaşımları amaçlar hale getirerek kimyasal mücadeleden biyolojik mücadelelere ve kalıntı bıraktırmayan üretim sistemlerine yönelimi artırmaktadır. Bu yönelimlerde artan üretim maliyetleri ile üreticinin davranışı yanında tüketici bilinci ve devlet kontrol ve karantina uygulamaları da etkili olmaktadır. Gelişen süreçte hedeflenen, sürdürülebilir arz ve talep dengesinin sağlanmasıdır ve üretimin talep odaklı gelişimi gıda sistemlerinde değişimi de olumlu etkileyerek doğa dostu ve toplum sağlığı yönlü yayılımlara teşvik sağlamaktadır.

3. Literatürde Sürdürülebilirlik Çalışmaları

Tarım sektöründe Türkiye'de sürdürülebilirlik konusunda yapılan tez çalışmalarında; Rıda (2003) tarafından Suriye'de tarımda sürdürülebilir yer altı suları kullanımı için dinamik simülasyon geliştirilmiş, Pezikoğlu (2006) tarafından Türkiye'de sürdürülebilir tarım yaklaşımına organik tarımın ne derece yanıt verebileceğini belirlemek amacıyla organik tarım konusunda anketlere dayalı çalışmalar yapılmış, Gençler (2006) tarafından ise AB ve Türkiye'de sürdürülebilir tarım uygulamaları zeytin örneğinde çevre boyutuyla ele alınmıştır. Salalı (2013) tarımsal biyoçeşitliliğin muhafazasını analiz etme amacıyla üreticiler ve tüketicilerin duyarlılığına odaklanmış ve Ege Bölgesi'nde yer alan çeşitli ürünlerde ve özellikle de tehlike altında olduğu düşünülen yerel buğday çeşitlerini incelemiştir.

Yıldız (2015), çalışmada Ege bölgesinde çiftçilerin sürdürülebilir tarıma eğilimleri ve tarımsal yayımın süreçteki katkısı incelenmiştir. Gayeli olarak seçilen İzmir, Aydın ve Manisa illerinde illeri temsil edecek nitelikte üçer ilçe ve her ilçeden dörder köy olmak üzere 36 köyden toplam 270 çiftçi ile görüşülmüştür. Araştırmanın, çiftçi uygulamaları orta düzeyde sürdürülebilir olduğu bulgusuna varılmıştır. Multinomial lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre, eğitim düzeyi, sulanan alan miktarı, gelir memnuniyeti, kooperatiflere ortaklık durumları, ikinci ürün yetiştirme eğilimleri ve ailedeki birey sayısı arttıkça çiftçilerin sürdürülebilirliklerinin arttığı değerlendirilmiştir. Bölgede kamu yayım programlarında sürdürülebilir uygulamalarla ilgili etkinliklerin son yıllarda arttığı, ancak sürdürülebilir tarıma, yayımın katkısının istenen düzeyde olmadığı belirlenmiştir.

Bayraktar (2015), çalışmada İzmir-Kemalpaşa Bağyurdu Yaş Meyve Sebze Kooperatifi'ne ortak GlobalGAP uygulayan 96, uygulamayan 81 kiraz üreticisinden 2009 yılında anket yoluyla elde ettiği veriler analiz edilerek GlobalGAP (İTU) uygulayan işletmelerde brüt karının geleneksel üretim yapan işletmelere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tosun (2016) Türkiye'de yeterli ve sürdürülebilir kırmızı et arzının sağlanmasında etkili faktörlerin saha çalışmasından elde edilen verilerle ortaya konulması amacıyla sürdürülebilirliği etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine İzmir ve Afyonkarahisar illerinde yapılan çalışmada İzmir ve Afyonkarahisar illerinden 206 besi sığırcılığı işletmecisiyle yüz yüze anket yapılmıştır. Üretimi etkileyen teknik ve ekonomik faktörleri belirlemek için Çok Değişkenli Regresyon Analizi kullanılmıştır. İşletmecilerin üretim kararı verirken dikkate aldıkları faktörlerin belirlenmesinde Faktör Analizi, üretim kararını etkileyen faktörlere ilişkin algı haritasının oluşturulması için Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ve işletmecilerin genel bir profilinin çıkarılması için ise Kümeleme Analizinden yararlanılmıştır. Sonuçlar doğrultusunda, işletme büyüklüğünü arttırmaya ve başta yem olmak üzere girdi maliyetlerini düşürmeye yönelik önlemlerin alınmasının önemi ve hayvancılık politikaları üzerinde durulmuştur.

Eryılmaz (2017) çevresel sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlayan optimum işletme organizasyonunu belirlenmesi amacıyla yaptığı çalışmada, konvansiyonel tarım işletmelerinde optimum işletme organizasyonu doğrusal programlama, iyi tarım uygulamalarına yönelik çevresel hedefleri sağlayan işletme organizasyonu ise hedef programlama metotları kullanılarak ortaya konulmuştur. İyi tarım uygulamalarıyla birlikte işletmelerde brüt karın azaldığı bulgusunu elde etmiştir.

Beşen (2017) tarafından Sinop ili Sarıkum gölü havzasında tarımsal sürdürülebilirlik sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda değerlendirilmiştir. Ekonomik boyut altında 7 gösterge, sosyal boyut altında 7 gösterge ve çevresel boyut altında 7 gösterge kullanılmıştır. Toplam gösterge sayısı 21'dir. Sonuç olarak Sinop İli Sarıkum Gölü havzasında tarımsal sürdürülebilirlik çevresel boyutta %13,95, ekonomik boyutta %9,64 ve sosyal boyutta %16,62 sürdürülebilirlik düzeyinde tespit edilmiştir. Havzada tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanmasının büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayyıldız (2018) Agro-ekolojik ekonomi perspektifinden dünyada ve Türkiye'de sürdürülebilir gelişmenin değerlendirilmesi için yükselen gelirle birlikte Türkiye'deki ve dünyadaki çevre kirliliği olgusunu ele alarak ekolojik ekonomi perspektifinden değerlendirmek amaçlı bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada panel regresyon modeli kullanılarak, ülke grupları ve küresel gelir grupları bazında "Çevresel Kuznets Eğrileri" türetilerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Gelir artışına paralel olarak CO2 ve NO salınımı yükseldiği, CH4 salınımı ise düştüğü bulunmuştur. Gelir, CO2, nüfus, tarımsal gelir, tarımsal emisyonlar ve kırsal nüfus değişkenleriyle ARIMA modellemeleri yapılarak projeksiyonlar gerçekleştirilmiştir. Analizlerde kentsel nüfusun artışı karşısında kırsal nüfustaki oransal azalışa bağlı olarak CO2 ve tarımsal emisyonların arttığı tespit edilmiştir. Walter diyagramları yoluyla da iklim değişimleri açıklanmaya çalışılmıştır. 1990-2017 yıllarını kapsayan 117 yıllık süreçte Anadolu toraklarında ortalama sıcaklık değişiminin yaklaşık 2,40 C derece arttığı ve iklim değişiklikleri yaşandığı görülmüştür.

Haq (2019) tarafından çay tarımında mal sahibi ve yarıcılık ile işletilen çay işletmelerinin sürdürülebilirliğini ölçmek için; ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç sürdürülebilirlik boyutunda çeşitli göstergeler geliştirilmiştir. Araştırma verileri Rize İlinden tabakalı örnekleme yöntemiyle belirlenen toplam 138 çay çiftçisi ile yapılan anketlerle 2017'de toplanmıştır. Çalışma t-testi, ki-kare testi, faktör analizi, kümeleme analizi, verimlilik analizi, lojistik regresyon ve Tobit modeli gibi birçok istatistiksel analizin ve ekonometrik modellerin yürütülmesi ile tamamlanmıştır. Ayrıca, çay işletmelerinin sürdürülebilirliğini ölçmek için; ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç sürdürülebilirlik boyutunda çeşitli göstergeler geliştirilmiştir. Sonuçta sahibi tarafından işletilen işletmelerin teras uygulamaları, toprak testi ve gübre uygulama yöntemi vb. gibi çiftlik yönetim uygulamalarında yarıcılık işletmelere göre daha iyi oldukları değerlendirilmiştir. Bölgede çay işletmeciliğinin sürdürülebilirliği ekonomik sürdürülebilirliği 0,23, çevresel sürdürülebilirliği 0,43 ve sosyal sürdürülebilirliği 0,52 olarak bulunmuştur.

Keskinkılıç (2019), koyunculuk faaliyetinin sürdürülebilirliğini belirlemek amacıyla yaptığı tez çalışmasında veri sağlanan işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğini kapsayan göstergeler (ekonomik etkinlik, emek karlılığı, hayvan karlılığı, hayvan verimliliği, tarım dışı gelir, istihdam, doğal mera alanı varlığı ve hayvan yoğunluğu) belirlemiştir. Çalışmada Temel Bileşenler Analizi yöntemiyle göstergeler 3 boyuta indirgenmiş, normalleştirme yöntemiyle ölçek yanlılığı ortadan kaldırılmış, Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemiyle gösterge ağırlıkları hesaplanmış ve son olarak elde edilen temel bileşen değerleri bütünleştirilerek kompozit sürdürülebilirlik endeksi hesaplanmıştır.

Kuru incir üreten tarımsal işletmelerin sahip oldukları sürdürülebilirlik temelli sertifikaların işletmelerin verim, tarımsal gelir ve sürdürülebilirliğine etkisini incelemek amacıyla Aydın ilinde konvansiyonel, iyi tarım ve organik tarım uygulamalarını kullanan 225 kurutmalık incir üretim işletmesinden yüz yüze anket yöntemiyle elde edilen veriler analiz edilmiştir. İşletmelerin hangi üretim şeklini benimsedikleri çoklu nominal lojistik regresyon ile işletmelerin sürdürülebilirliği ise sürdürülebilirlik ölçeği ile ölçülmüştür. Etki değerlendirme analizleri sonucunda sertifikalı işletmelerin konvansiyonel üretime göre daha sürdürülebilir olduğu, organik tarım sertifikasına sahip tarım işletmeleri ile iyi tarım uygulamaları sertifikasına sahip tarım işletmelerinin toplam sürdürülebilirliği arasında bir fark olmadığı bulgusuna erişilmiştir. Sürdürülebilirlik temelli uygulanan standartların işletmelere etkileri araştırılmış, sürdürülebilirlik arttıkça incir veriminin düştüğü, değişken masrafların azaldığı, brüt gelirin arttığı sonucuna varılmıştır (Yılmaz,2021) .

Kayseri’de bulunan Palas Ovası’ndaki sebze üretiminin çevresel etkilerinin araştırılması ve bu etkilerin azaltılması konusunda farklı çözüm önerileri sunulması amacıyla yapılan bir tez çalışmasında Palas Ovası’nda tarım yapan üç organik ve üç konvansiyonel üretici seçilerek yüz yüze anket çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; organik üreticilerin genel çevresel etkilerinin konvansiyonel üreticilere göre daha az olduğu ve enerji verimliliğinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Temizyürek Arslan, 2021).

İstanbul ilindeki gıda tedarik zincirinin sürdürülebilirlik performansı değerlendirmesi için 50 tane gıda işletmesi incelenmiştir. Çalışmada tedarik zincirlerini içsel ve dışsal sürdürülebilirlik perspektifiyle sıralamak, etkin veya etkin olmayanları belirlemek için bir dizi sürdürülebilirlik göstergesini içeren özel bir belirsiz veri zarflama analizi (BVZA) modeli kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik performansı üzerinde, sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunun etkili olduğu saptanmıştır (Gürül, 2021).

Çukur ve Işın (2008) İzmir İli Torbalı İlçesindeki sanayi domatesi üreticilerinin sürdürülebilir tarım uygulamalarını incelemiştir. Araştırma sonucuna göre sürdürülebilir tarım kavramını duyan üretici oranı % 19.67 gibi düşük bir düzeydedir. Yapılan logit analizinde üreticilerin eğitim düzeylerinin sürdürülebilir tarım kavramını duyma olasılığını artırdığı belirtilmiştir.

Bayramoğlu ve ark. (2014) işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliklerini belirleyebilmek amacıyla sürdürülebilir gelir kavramını tanımlamıştır. Sürdürülebilir gelir “Bir tarım işletmesinin barındırdığı nüfusun geçimlik ihtiyaçlarını ve üretimde kullanılan sabit sermaye amortismanı ve faizini karşılayacak gelir” olarak tanımlanmıştır. Araştırma alanı olan Konya ilinde tabakalı tesadüfi örnekleme ile seçilerek incelenen işletmeler sürdürülebilir gelir düzeyine göre üç farklı tipolojiye ayrılmış ve kamu desteklerinin sürdürülebilir gelir düzeyi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İşletmeler ortalamasına göre kamu destekleri olmadan sürdürülebilir gelir düzeyine ulaşıldığı, ancak işletme büyüklük gruplarına ve bölgelere göre sürdürülebilir gelir düzeyinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım ve Ekinci (2017) derleme çalışmasında, sadece birim alanda tamamlayıcı ürünlerin yetiştiriciliği değil, aynı zamanda hastalıkların ve zararlıların olumsuz etkilerini azaltan, kirliliği önleyen ve kaynakların etkili kullanılmasını sağlayan yüksek ve istikrarlı bir üretim şekli olarak bilinen birlikte yetiştiricilik sisteminin kullanımı ve önemi hakkında bilgi vermiştir.

Adanacioğlu ve ark. (2018) sürdürülebilir gıda değer zincirinin çerçevesini ortaya koymak, sürdürülebilir değer zinciri için hedefleri açıklamak amacıyla, sürdürülebilir gıda değer zinciri kapsamında dünyada yapılan bazı örnek girişimleri inceleyerek konu üzerine bazı öneriler getirmiştir.

Sav ve Sayın (2018) ikincil verilerden yararlanarak, çiftçilerin tarımsal faaliyeti sürdürme ya da faaliyete devam etmeme eğilimlerini tartışarak Türkiye’de uygulanan tarımsal desteklerin ve izlenen politikaların genel olarak üreticileri tarımsal üretimde tutmada yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Turhan ve ark. (2018) sürdürülebilirliğin stratejik önemine yönelik örgüt kuramlarından farklı bakış açılarını derlemiş ve sürdürülebilirlik raporları kullanarak performans değerlendirmesinde kullanılabilecek kritik göstergeleri tartışmıştır.

Özkan ve Armağan (2019) tarafından yapılan çalışmada ise TR3 bölgesinde yer alan illerin 2006-2015 yılları arasındaki toplam faktör verimliliklerini Malmquist indeksi yöntemi ile hesaplanmış ve Aydın ilinde işletme düzeyinde sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik göstergelerini kullanarak genel sürdürülebilirlik düzeyi hesaplanmaya çalışılmıştır. Oluşturulan sürdürülebilirlik indeks sonuçlarına göre işletmelerin ekonomik sürdürülebilirlik düzeyi %72, sosyal sürdürülebilirlik düzeyi %64, çevresel sürdürülebilirlik düzeyi %62 ve genel sürdürülebilirlik düzeyi %66 olarak hesaplanmıştır.

Bayramoğlu ve Bozdemir (2020) tarafından yapılan çalışma kapsamında; sosyal sermayenin kavramsal tanımlaması yapılmış, makro ve mikro boyutları, bileşenleri, sürdürülebilir tarımla ilişkisi belirlenmiştir. Sürdürülebilir tarımsal üretim için entegre kaynak verimliliği değerlendirildiği bir çalışmada tarımsal üretimde sürdürülebilirlik için, bazı teknik, ekonomik ve çevresel ölçütler tanımlanmıştır. Tarımsal üretimde enerji verimliliği sağlamak için gerekli olan enerji tasarrufu uygulamaları belirlenmiştir (Mutlu, 2020).

Tarımsal yayım yöntemlerinin sürdürülebilir tarım algılama düzeylerine göre değerlendirilmesi amacıyla Edirne ili İpsala ilçesinde çeltik işletmelerine yönelik uygulanan anketler ile toplanan veriler derlenerek analizde lojistik regresyon kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre; üreticilerin sürdürülebilir tarım algılamalarının orta ve yüksek düzeyde olma olasılığı ile tarla günlerine katılım, ilçe tarım personeli ile görüşme, tarımsal danışmanlık hizmetinden faydalanma, konferans-panel etkinliklerine katılım ve televizyonda tarımsal program izleme değişkenleri arasında istatistiki olarak önemli bir ilişki bulunmuştur (Avkiran ve Yılmaz, 2021).

Karakuş ve ark.(2022) tarafından Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) doğrultusunda yapılabilecekler için enerji, ekonomi, arazi kullanımı ve toprak yönetimi ile tarımsal uygulamalara değinilmiş, Türkiye'nin güncel durumu ile uygulanabilir stratejiler ve yöntemlerle birlikte adil geçiş kavramı incelenmiştir. Çalışma sonucunda, AR-GE çalışmalarının desteklenmesi, uygulanabilir nitelikte ekonomik ve çevresel politikaların geliştirilmesi, sektör bazında üretim ve birey bazında tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesiyle Türkiye açısından AYM ve SKA ortak amaçlarına ulaşılabileceği belirlenmiştir.

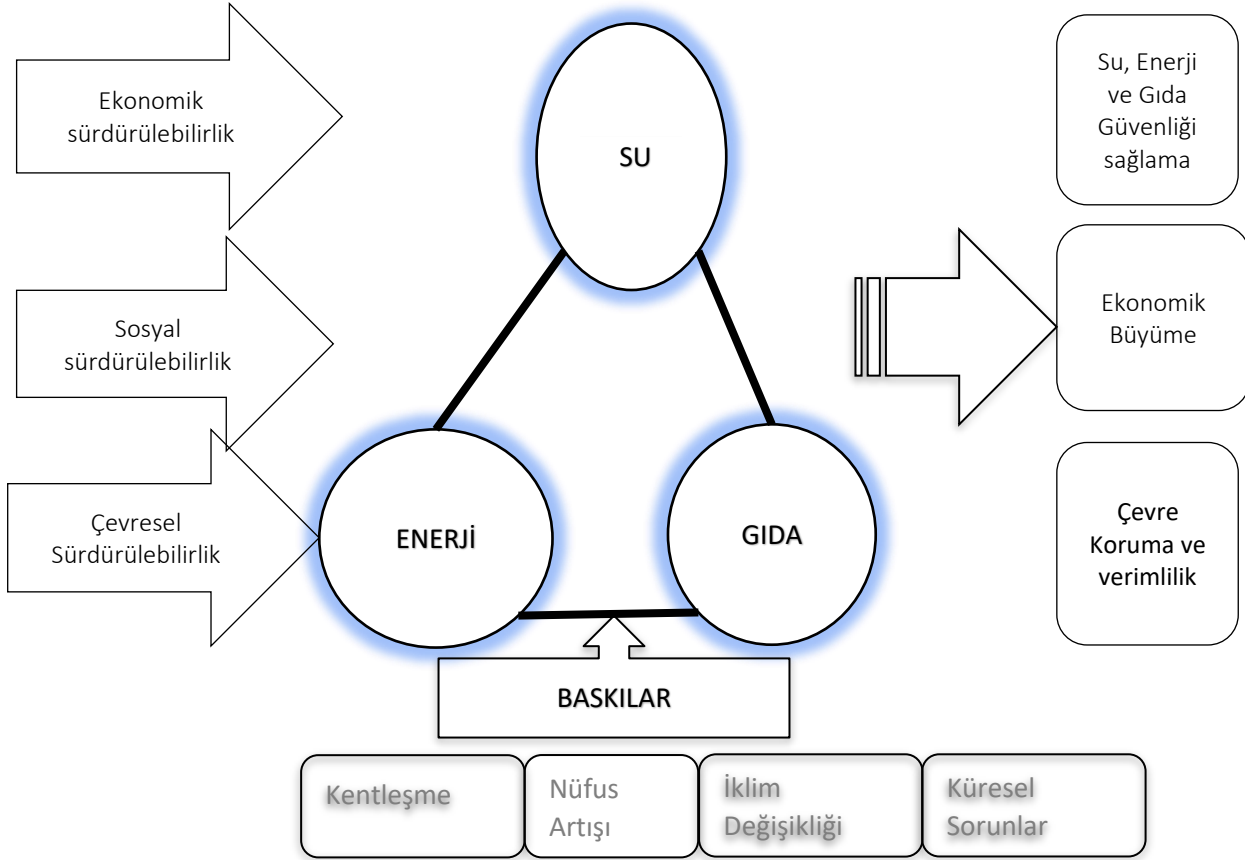
4. Sürdürülebilirlik Kavram ve Sistemleri

Sürdürülebilirlik ilk defa 1987 yılında Brundtland Komisyonu tarafından kullanılan "sürdürülebilir kalkınma" kavramından esinlenerek geliştirilmiştir (Frater ve Franks, 2013). Brundtland Komisyonu sürdürülebilirliği; "gelecek nesillerin ihtiyaç ve isteklerini karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılayan gelişim" şeklinde tanımlamıştır. Sürdürülebilirlik için farklı amaç ve şekilleri içeren, öncelikleri dikkate alan içeren en az yetmiş tanım oluşturulmuştur (Pretty, 1995). Tarımın sürdürülebilirliğini ölçmek, çok karmaşıktır (Wrzaszcz ve Zegar, 2014). Sürdürülebilir kalkınma ise FAO tarafından, "doğal kaynak tabanının yönetimi ve korunması ile teknolojik ve kurumsal değişimin hali hazır ve gelecek toplumları ilgilendiren ihtiyaçların karşılanması ve sürekliliğini sağlayacak şekilde yönlendirilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu tür sürdürülebilir kalkınma (tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde) su, toprak, hayvan ve bitki genetik kaynaklarını korur, çevresel bozulma gerçekleşmez, teknik olarak uygundur, ekonomik ve sosyal yönden uygulamada kabul edilebilir (FAO, 1989).

Tarımın ve gıdanın sürdürülebilir olması için, ürün ve hizmetlerinde mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken, karlılığı, çevre sağlığını ve sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamalıdır. Sürdürülebilir tarım, gıda güvenliğinin dört temel direğinin tamamına (bulunabilirlik, erişim, kullanım ve istikrar) katkıda bulunacaktır (FAO, 2014). Sürdürülebilir gıda sistemleri, mevcut ve gelecekte yaşayanlar için gıda güvenliği ve beslenmeyi sağlayacak ekonomik, sosyal, ekonomik ve çevresel temellerden taviz verilmeyecek şekilde toplum için güvenli gıdayı ve beslenmeyi sağlayan bir sistem olarak ifade edilmektedir (HLPE on Food Security and Nutrition, 2014).

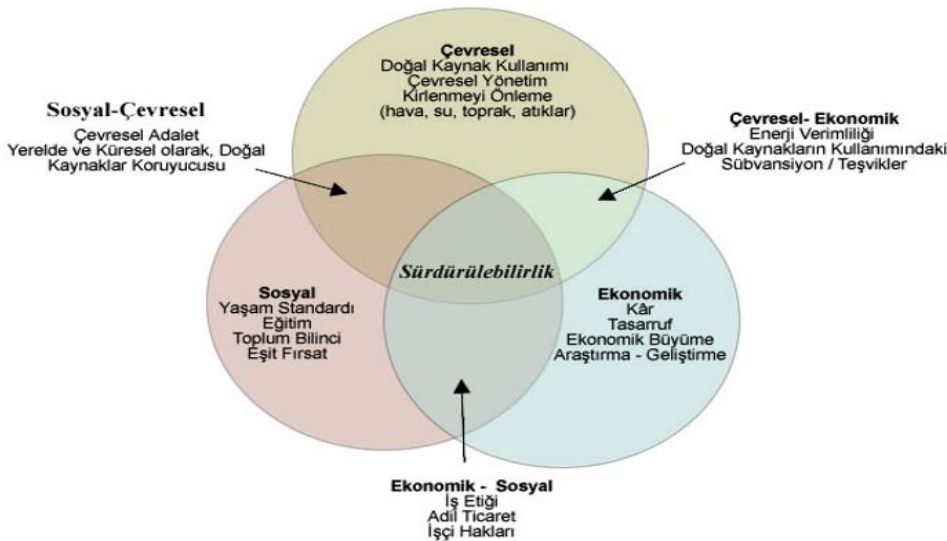
Su-enerji ve gıda ihtiyacı karşılanırken; güvenliğinin sağlanması, ekonomik büyümenin geliştirilmesi, çevrenin korunması ve verimliliğin sağlanması ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğin dengelenmesini gerektirmektedir (Şekil 1). Özellikle kıt kaynaklar üzerine olan farklı baskıların ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik ilkesinde ekonomilerde makro hedeflere ulaşımına yönelik sistemlerin geliştirilmesi zorunludur.

Şekil 1. Sürdürülebilir Sistemler (Araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir)

Sürdürülebilir tarım için temel zorluk, mevcut biyofiziksel ve insan kaynaklarının daha iyi kullanılmasıdır. Bu, harici girdilerin kullanımını en aza indirerek, iç kaynakların kullanımını optimize ederek veya her ikisinin kombinasyonu ile yapılabilir. Bu durum, halihazırda var olanın etkinliğini ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar ve harici sistemlere bağımlılıklar makul bir minimum seviyede tutulduğu için iyileştirmelerin devam etmesini teşvik eder. Sürdürülebilir tarım; zararlı ile mücadele, gıda, tarım-ormancılık, toprak ve su yönetimi teknolojilerinin entegre kullanımını amaçlamaktadır. Bir bileşenden veya işletmeden çıkan yan ürünler veya atıklar diğerine girdi olur. Doğal süreçler, dış girdilerin yerini giderek daha fazla aldığından, çevre üzerindeki etki azalır (Pretty ve ark., 1996).

Şekil 2. Sürdürülebilirliğin Boyutları (Rodriguez ve ark.(2002))

Sürdürülebilirlik çok boyutlu bir kavramdır (Şekil 2). Yapılan çalışmalarda sürdürülebilirlikle ilgili göstergeler ekonomik, sosyal ve çevresel yönleriyle incelenmektedir: Ekonomik sürdürülebilirlik, karlılık, verimlilik, esneklik gibi

çeşitli kriterleri içerirken, sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri, yaşam ve geçinme kalitesi ile ilgili konuları, çevresel sürdürülebilirlik ise sera gazı yayılımı, kaynak koruma, kullanımı ve verimliliği ile biyoçeşitlilik gibi pek çok konuyu içermektedir (Başer ve ark., 2017).

Tarımdan gelen toplam talebi karşılamak, yeterli su ve toprak kaynaklarının mevcut olduğundan emin olmak için, sürdürülebilir teknolojiler ve uygulamalar, altyapı ve insan sermayesinin araştırılması ve geliştirilmesinde önemli yatırımlar gerekmektedir.

4.1. Sürdürülebilir Tarım/Gıda Sistemleri

Günümüzde 200'den fazla sürdürülebilirlik temelli sertifika (4C Association, Better Cotton Initiative, Bonsucro, Cotton made in Africa, Fairtrade International, Forest Stewardship Council, GLOBAL G.A.P., IFOAM-Organics International, the Programme for the Endorsement of Forest Certification Schemes, ProTerra Foundation, Rainforest Alliance, the Roundtable on Sustainable Palm Oil, the Round Table on Responsible Soy ve UTZ, SAİ) bulunmaktadır (Vogt, 2019). Dünya'da kullanılan sürdürülebilirlik sertifikalı alanlar toplam tarımsal alanların %1,96'sına ulaşmıştır. Bu oranda en büyük pay %1,4 ile organik tarım sertifikasına aittir (Yılmaz, 2021). Sürdürülebilirlik kavramının popüler olmasıyla, sürdürülebilirlik felsefesini temel alan birçok tarım-gıda üretim sistemleri oluşturulmuş ve uygulanmaya başlamıştır. Bunun başlangıcında organik tarımsal üretimin etkin ve önemli bir rolü olmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Sürdürülebilir Tarımsal Üretimin Farklı Şekillerle Görünümü

Kamu, özel sektör, kooperatif ve sivil toplum kuruluşları nezdinde tarımda sürdürülebilirlik ve verimliliğin sağlanabilmesi için politikalar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Örneğin Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) mevzuatı dahilinde üye ülkelerin Ortak Tarım Politikasına (OTP) aktaracağı bütçelerinin en az %40'ının iklim değişikliği ile mücadeleye ayrılması şartı getirilmiştir. AYM kapsamındaki sıfır atık yönetmeliği, döngüsel ekonomi eylem planı, "Çiftlikten Çatala" stratejisi gibi belgeler içinde sürdürülebilir tarım konusu ile bağlantılı birçok başlık bulunmaktadır. Aynı doğrultuda, Avrupa Komisyonu'nun 2020 Mart ayında aldığı karara göre tarımsal alanların en az %25'inde organik tarım faaliyetlerinin yürütülmesi ile su, enerji ve plastik kullanımlarının önemli ölçülerde azaltılması hedeflenmiştir (Tskb, 2022).

Sürdürülebilir tarım ve gıda sistemleri için geliştirilmiş sertifika sistemlerinin yanı sıra permakültür, yerel gıda hareketi, yavaş gıda hareketi, adil ticaret, topluluk destekli tarım gibi sistem ve hareketler ortaya çıkmıştır.

4.1.1. Permakültür

Permakültür, sürdürülebilir arazi kullanım sistemleri tasarlamak için bir yöntemdir. Toprak, su, bitkiler ve hayvanların birlikte doğal ekosistem çeşitliliğine sahip karmaşık dengeli peyzaj desenlerinde uyumuna rehberlik ettiği tasarımlar yapmak için gıda, enerji, barınak ve atıkların geri dönüşümünü sağlayan ekolojik ilkelerin kullanılmasının entegre ve işlevsel bir tasarım yaklaşımına dayanmaktadır. Sistem içinde bir bileşenin çıktısı diğerine kaynak sağlar ve birden fazla işlevi olmadıkça hiçbir bileşen dahil edilmez. Enerji verimli bina ve doğal enerji teknolojileri de, bu tür sistemlerin oluşturulması için gereken yasal ve finansal stratejilerle birlikte yer almaktadır. Toprak, su, enerji ve orman kaynaklarının korunması permakültürün merkezinde yer alan konulardır (Mollison, 1988).

4.1.2. Yerel Gıda Hareketi

Yerel gıda, tüketildiği yere kısa bir mesafede üretilen, genellikle büyük ölçekli süpermarket sisteminden farklı bir sosyal yapı ve tedarik zinciri eşliğinde üretilen gıdalardır (Waltz, 2011). Yerel gıda hareketleri, yerel ekonomileri geliştirmek için aynı coğrafi bölgedeki gıda üreticileri ile tüketicileri birbirine bağlamayı, daha kendi kendine yeterli ve esnek gıda ağları geliştirmeyi, belirli bir yerin sağlığını, çevresini, topluluğunu veya toplumunu etkilemeyi amaçlar (Feenstra, 2002).

4.1.3. Yavaş Gıda Hareketi

Yavaş gıda hareketi, kırsaldaki yemek kültürleri ve geleneklerinin unutulmamasını önlemek ve insanların yedikleri yiyeceklere, nereden geldiğine ve yiyecek seçimlerimizin nasıl etkilediğine karşı azalan ilgileriyle mücadele etmek için 1989 yılında küresel boyutta ve amaçla tabandan kurulan kuruluştur. Yavaş Gıda Hareketi, başlangıcından bu yana, 160'tan fazla ülkede milyonlarca insanı kapsayan ve toplumun kaliteli, iyi, temiz ve adil yollarla gıdaya erişmesini sağlamak için çalışan küresel ve örgütsel bir harekete dönüşmüştür. Kaliteli ve iyi, gıdanın, lezzetli ve hijyen olması, üretimin çevreye zarar vermeyecek şekilde yapılması, adil ise üretici ve tüketiciler için uygun fiyat anlamına gelir (Slow Food, 2022).

4.1.4. Adil Ticaret

Bu hareket, ticaret, üreticileri desteklemeyi, üretim/üretici koşullarını iyileştirmeyi ve sürdürülebilirliği yaygınlaştırmayı öncelleyen amacı taşımaktadır. Buradaki ürünler, Adil Ticaret logosuna sahiptir ve raflarda yer alır. Pazar ve pazarlama ile üreticiler için güvenli bir alan oluşturmayı ve sürdürülebilir üretimi sağlayan bu sistemde, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki üreticilere yardım etme ve sürdürülebilirliği geliştirilmektedir (Fair Trade, 2022).

Adil ticaret sertifikası alabilmek için kriterler; üreticilere minimum bir taban fiyatı ve adil ücret verilmesi, ön ödeme yapılması ya da ön kredi verilmesi, uzun süreli sözleşmeler, üreticilerin demokratik örgüt yapısı oluşumu ile çalışması, üreticiler için güvenli çalışma koşullarının sağlanmasıdır.

4.1.5. Topluluk Destekli Tarım (TDT)

Topluluk destekli tarım; küçük aile çiftlikleri tarafından agroekolojik (doğa-dostu) üretim temelinde, üreticiler ile tüketiciler arasında risklerin, sorumlulukların ve elde edilen faydaların paylaşılmasına dayanan bir iş birliği ve karşılıklı güven sağlama ortamı olarak tanımlanmaktadır. Topluluk destekli tarım sistemi ile üretici gruplarının organize edilebildiği tüketiciler de sistemde yer alabilmektedir. Bu durumda karşılıklı iletişim ve örgütlenme söz konusu olmaktadır. Üretici güdümlü topluluklarda üreticiler doğa dostu yöntemlerle ürettikleri ürünler için alternatif bir pazar arayışı çerçevesinde, bireysel veya etik nedenlerle bu tür ürünleri tüketen tüketicilere ulaşarak gruplar oluştururlar. Tüketici güdümlü topluluklarda ise gıdaya ve tarım-gıda sistemine ilişkin benzer kaygı ve değerleri paylaşan tüketiciler örgütlü olarak, doğa dostu üretim yapan üreticilere ulaşmaya çalışırlar. Ayrıca tüketici güdümlü TDT'ler konvansiyonel üretim yapan üreticileri çevre dostu üretim yapmaya da teşvik ederler. Bunların dışında tüketici-üretici eş-güdümünde oluşturulan gruplar da bulunmaktadır. Bu modellerde üretici ve tüketici grupları kooperatif, dernek vb. örgütlenmeler altında da bulunabilmektedir (Özden, 2020).

4.1.6. Diğer gıda sistemleri/iş modelleri

Günümüzde tarımsal alanda sürdürülebilirliği sağlamada daha birçok sistemden yararlanılmaktadır. Çevresel ve ekonomik yaklaşımlar yanında sosyal gelişme ve benimseme düzeyi bu sistemlerin farklı alanlarda ve kitlelerde uygulanmasını yaygın hale sokmaktadır. Bu sistemlerin öne çıkanları ve yoğun şekilde kullanılanları aşağıda belirtilmiştir:

- Entegre kaynak (arazi/su/ tarımsal mücadele...) yönetimi,
- Hassas Tarım,
- Akıllı Tarım,
- Gıda köyleri-vadileri,
- Gıda merkezleri,
- Kümeleme gibi iş modelleri sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli şekiller ve aktörlerdir.

Her bir model ya da uygulamaların sürdürülebilirliği sağlamada olanak ve sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu durum sistemin geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını etkilemektedir. Sistemlerin sürdürülebilir uygulamalarında temel yapısal durum ve geliştirilmesi olanakları yanında ekonomik gelişme, teknolojik fırsatlardan yararlanma, eğitim, kültürel yapı birincil derecede etkili olabilmektedir. Toplumsal alanda yaratılan sinerji ile örgütlü yapının avantajları da sürdürülebilir yaygınlığını ve özgünlüğünü olumlu derecede etkilemektedir. Özellikle içsel ve dışsal yapılarda ortaya çıkan değişimlere uyumda stratejik ve organizasyon kaynaklı yapılanma, kamunu teşvik ve destek mekanizmaları yanında özel sektörün, sivil toplum örgütlerinin girişimci özelliklerinin artırılmasıyla da sürdürülebilirlik alanlarında yeni fikir ve düşüncelerin yatırımlara dönüşümü sağlanabilmektedir. Buna bağlı olarak sürdürülebilir tarım ilke ve gelişmeleri sürekli revize edilerek toplum ve çevre yararına olduğu kadar ekonomik birimlerin gelişimine de hizmet amaçlı iyileştirilme sağlayabilmektedir. Son dönemlerde sürdürülebilir tarım ve gıda hedefleri ile ilgili olarak özel sektörün de aşağıda belirtilen çarpıcı yaklaşımları ve amaçları bulunmaktadır. Bu alanda yapılan birçok çalışma ve farklı kurum ve kuruluşların çalışmalarından ortaya çıkan genel konular şu şekilde belirtilebilir:

- Gıda güvenliği, güvencesi ve kalitesinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi
- Tarımsal üretimin sürekliliği, uygun maliyetli olarak planlanması ve verimliliğinin artırılması
- Tüketici memnuniyetinin ve sürdürülebilir tedarik zincirinde kapasite geliştirilmesi
- Yenilenebilir enerji sistemlerinin belirlenmesi, kullanımı, artan enerji maliyetlerinde verimliliği ve tasarrufu geliştirici uygulamaların yaygınlaştırılması
- Temiz ve güvenilir su kaynaklarının ekonomik kullanımı
- İklim değişikliği ile mücadelede küresel ve uygulanabilir yaklaşımların geliştirilmesi
- Atık Yönetimi sürecinde farkındalık geliştirme, ayrıştırma ve geri dönüşüm olanaklarının artırılması
- Çevrenin korunması ve sürdürülebilir çevre yönetiminde sera gazı emisyonunun düşürülmesi
- Çalışma sorumluluğu ve bağlılığı çerçevesinde iş etiğinin geliştirilmesi
- İş sağlığı ve güvenliğinin her kesimce kabul edilebilir şekilde geliştirilmesi
- Kurumsal aidiyet ve bağlılığının oluşturularak, sorumluluk bilincinin geliştirilmesi
- Küresel kural ve standartların yayılması sürecinde gerekli uyumun sağlanması

Sürdürülebilir tarım ve gıda hedeflerinin küresel düzeyde oluşu, sürdürülebilirliğin evrensel karakterine artan önemin verildiğini göstermektedir. Bu durum üretim olarak öncelikli ele alınan sürdürülebilirlik modellerinin kalite anlayışına dönüşerek geliştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çevreci, insan sağlığı ve doğa dostu uygulama anlayışıyla üretim/pazarlama sürecinde verimlilik ve tasarruf kavramların gıda tedarik ve değer zinciri aşamalarında öncelikli olarak ele aldığı sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Yani sürdürülebilirliğin niteliksel önemi artan ölçüde vurgulanmaktadır.

5. Sonuç

Dünyada gelişen küresel ve bölgesel değişimler, her alanda olduğu gibi tarım ve gıda alanında da kaynak kullanım optimizasyonunu önemli hale getirmektedir. Özellikle artan nüfusun güvenli besin gereksiniminin karşılanması için, küresel ekonomik, sosyal ve doğal değişimlerin tarım ve gıda üzerine olumsuz etkilerinin en aza indirilmesine yönelik çalışmalar artmaktadır. Bu süreçte su, enerji ve gıda üzerine yönelik baskıların çevresel koruma ve verimlilik sağlama yanında, tarım ve gıda güvenliği ile ekonomik büyümeyi istikrarlı hale getirme amacıyla birçok modelin uygulamada denendiği görülmektedir. Sistemler veya iş modelleri arasında başarıya ulaşmada farklı unsurlar etkili olmakta ve bu durum uygulanan alan, üretim yapısı, çeşitli ekonomik ve sosyolojik faktörlere bağlı olmaktadır.

Genel anlamda sürdürülebilir tarım ve gıda sistemleri için; zararlı ile mücadele, gıda, tarım-ormancılık, toprak ve su yönetimi entegrasyonu gerekmektedir. Yeterli ve kaliteli gıda ürünlerinin uygun maliyetle üretimi için tarım arazilerinin, tarım işletmelerinin, çevrenin ve tarım alanlarının korunmasını teşvik edecek sistem ve uygulamalar artırılmalıdır. Etkin kaynak kullanımı için üretici farkındalığı geliştirilmeli, aynı zamanda sürdürülebilir üretim organizasyon modeli araştırma ve uygulama çalışmaları yapılmalıdır. Tüketici düzeyinde de sürdürülebilirlik bilinci yaygınlaştırılmalı ve piyasaların sürdürülebilirlik farkındalığı artırılmalıdır. Sürdürülebilirlikle ilgili yapısal, kapsayıcı ve stratejik çözümlere odaklanma, atıkların geri kazanımı, materyallerin yeniden kullanımı, doğa dostu üretim sistemleri ve yeşil teknolojiler, rekabete ve verimliliğe dayalı yönetim ve organizasyon vb. çalışmalarının sürdürülebilirlikle eşleştirilmesi amaçlı organizasyonlar artırılarak faaliyetlerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Destek ve teşvik uygulamalarında ise kurum ve kuruluşların sürdürülebilirlikle ilgili kısa vadeli düşünme anlayışı yerine, gelecek yatırımların belli zaman ve sürede ekonomik, sosyal ve çevresel sermaye şeklinde geri dönüşüne ilişkin bakış açılarının geliştirilmesi zorunludur. Buna ilişkin destek ve teşviklerin artırılması, AR-GE faaliyetleriyle sürdürülebilir üretim maliyetlerinin azaltılması ve sürdürülebilirlik yaklaşımıyla organize edilmiş üretim ve tüketimin desteklenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Adanacioğlu, H., Saner, G., Ağır, H. B. (2018). Sürdürülebilir Gıda Değer Zinciri Yaklaşımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21, 221-226.
- Anonim (2021). Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Ülke Raporu Türkiye, Erişim tarihi: 05.07.2022. <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler>
- Avkıran, B., & Yılmaz, H. (2021). Çeltik Üreticilerinin Katıldıkları Tarımsal Yayım Yöntemlerinin Sürdürülebilir Tarım Algılama Düzeylerine Göre Değerlendirilmesi. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 36(2), 405-416.
- Ayyıldız, B. (2018). *Agro-ekolojik ekonomi perspektifinden dünyada ve Türkiye'de sürdürülebilir gelişmenin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 159, Tokat.

- Başer, U., Bozoğlu, M, Kılıç Topuz, B. (2017). Tarım İşletmelerinde Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Sürdürülebilirliğin Ölçülmesi. *Akademia Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 2017 Cilt 2 Sayı 3, 1-13.
- Başer, U., Bozoğlu, M, Kılıç Topuz, B. (2017). *Tarım İşletmelerinde Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Sürdürülebilirliğin Ölçülmesi*. *Akademia Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 2017 Cilt 2 Sayı 3, 1-13.
- Bayraktar, Ö.V. (2015). *İzmir-Kemalpaşa Yöresinde GlobalGap Uygulayan ve Uygulamayan Kiraz İşletmelerinin Teknik Ve Ekonomik Yönünün Sürdürülebilir Tarım Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, İzmir.
- Bayramoğlu, Z., Bozdemir, M. (2020). Kırsal Alanda Sosyal Sermaye Oluşumunun Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkisi. *Türk Ziraat Mühendisliği Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, 177-189.
- Bayramoğlu, Z., Oğuz, C., Arısoy, H., Karakayacı, Z. (2014). *Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Desteklerin Tarım İşletmelerinin Ekonomik Sürdürülebilirliğine Etkisi: Konya İli Örneği*. Program Kodu:1002, Proje No:113K455.173.
- Beşen, T. (2017). *Sinop İli Sarıkum Gölü Havzasında Tarımsal Sürdürülebilirliğin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 193, İzmir.
- Çukur, T., Işın, F, (2008). İzmir İli Torbalı İlçesinde Sanayi Domatesi Üreticilerinin Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 45(1), 27-36.
- Directorate-General for Research and Innovation of the European Commission, Webb, P., Sonnino, R., Fraser, E. and Arnold T. (2022). *Everyone at the Table: Transforming food systems by connecting science, policy and society*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, (<https://data.europa.eu/doi/10.2777/440690>).
- Eryılmaz, G.A. (2017). *Samsun ili Bafra ilçesinde çevresel sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlayan optimum işletme organizasyonunun belirlenmesi*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 188, Samsun.
- Fair Trade (2022). Erişim Tarihi 20.07.2022, <https://www.fairtrade.net>
- Faostat.(2022). Erişim tarihi: 18.07.2022. <https://www.fao.org/faostat/en>
- Feenstra, G. (2002) Creating Space For Sustainable Food Systems: Lessons from The Field. *Agriculture and Human Values*, 19(2). 99-106.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (1989). *Sustainable Development and Natural Resources Management*. Twenty-Fifth Conference, Paper C 89/2- Sup. 2. Rome.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (2009). *How To Feed The World In 2050*. United Nations, Rome.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (2014). *Building A Common Vision for Sustainable Food and Agriculture*. United Nations, Rome.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (2017). *The Future of Food and Agriculture, Trends and Challenges*. Rome.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (2021/A). *The State of Food Security and Nutrition in The World, Transforming Food Systems for Food Security, Improved Nutrition and Affordable Healthy Diets for All*. Rome.
- Food And Agriculture Organization (FAO). (2021b). *Pesticides Use. Global, Regional and Country Trends, 1990–2018*. Faostat Analytical Brief Series No. 16. Rome.
- Frater, P., Franks, J. (2013). Measuring Agricultural Sustainability at The Farm-Level: A Pragmatic Approach. *International Journal of Agricultural Management*, 2(4), 207-225.
- Gençler, F.F. (2009). *AB Ve Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım Uygulamalarının İncelenmesi Ve Türkiye’de Sürdürülebilir Tarıma Yönelik Politikaların Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Zeytin Örneği*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 273, İzmir
- Gürül, B., 2021. *Gıda Tedarik Zincirinde Sürdürülebilirlik Performansı Değerlendirmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Haq, S. 2019. *Çay tarımında yarıcalık sistemini etkileyen faktörler ve bu sistemin sürdürülebilir tarım üzerine etkileri*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 160, Samsun.

- HLPE On Food Security and Nutrition (2014). *Food Losses and Waste In The Context Of Sustainable Food Systems*, Rome (Https://Www.Fao. Org/3/I3901e/I3901e.Pdf).
- Horrigan, L.; Lawrence, R.; Walker, P. (2002). How Sustainable Agriculture Can Address The Environmental And Human Health Harms Of Industrial Agriculture. *Environ. Health Perspec,T*, 110, 445–456.
- International Energy Agency (IEA). (2021). Erişim Tarihi: 07.07.2022. Https://Www.Iea.Org
- IPCC, 2022: Summary for Policymakers [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A., Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem (Eds.)]. *In: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, And Vulnerability.Contribution Of Working Group II To The Sixth Assessment Report Of The Intergovernmental Panel On Climate Change* [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S.Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (Eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
- Keskinkılıç, K. (2019). *Koyunculuk Faaliyetinin Sürdürülebilirliği; İzmir İli Örneği*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 193, İzmir.
- Mollison, B. (1988). *Permaculture: A Designer's Manual*. 576.
- Mutlu, N. (2020). Tarımsal Üretim İçin Entegre Kaynak Verimliliği . *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* , (20) , 293-298 . DOI: 10.31590/ejosat.782364
- Norse, D. (2003). *Agriculture and The Environment: Changing Pressures, Solutions and Trade-Offs*. FAO Rome And Earthscan.
- Özden, F. (2020). Gıda Etiği Bağlamında Topluluk Destekli Tarım Modeli Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, Vol. 7, No. 3, 84-98.
- Özkan, M., Armağan, G., (2019). *Tarım İşletmelerinde Sürdürülebilirliğin Ölçülmesi, Aydın İli Örneği*. Tarım Ekonomisi Dergisi, 25 (1) , 109-116.
- Pezikoğlu, F. (2006). *Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Uygulamaları Ve Yönlendirilmesi İçin Gerekli Politikaların Belirlenmesi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 149, Bursa.
- Pretty, J. N. (1995). *Regenerating Agriculture. Policies and Practice for Sustainability and Self Reliance*. London, UK: Earthscan
- Pretty, J. N., Thompson, J., & Hinchcliffe, F. (1996). Sustainable Agriculture: Impacts on Food Production and Food Security. *International Institute for Environment and Development*. Gatekeeper Series, (60).
- Rıda, F. (2003). *Suriye'de Tarımda Sürdürebilir Yer Altı Suları Kullanımı İçin Bilgisayarlı Simülasyon Modelleri*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 196, Adana.
- Rodriguez, S. I., Roman, M. S., Sturhahn, S. C., & Terry, E. H. (2002). *Sustainability assessment and reporting for the University of Michigan's Ann Arbor Campus*. Center for Sustainable Systems, Report No. CSS02-04. University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.
- Salalı, H.E. (2013). *Ege Bölgesi'nde Tarımsal Biyoçeşitliliğin Korunması Ve Sürdürülebilir Kullanımı Açısından Yerel Buğday Çeşitlerinde Üretici Ve Tüketici Duyarlılıklarının Ölçülmesi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 193, İzmir.
- Sav, O., Sayın, C. (2018). *Tarımda Kalma Eğilimini Etkileyen Başlıca Faktörlerin Genel Bir Değerlendirmesi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım Ve Doğa Dergisi, 21, 190-197.
- Slow Food. (2022). Erişim Tarihi:20.07.2022.Https://Www.Slowfood.Com
- Temizyürek Arslan, M., 2021. *Palas Ovası'ndaki Sebze Üretiminin Çevresel Etkileri Ve Çözüm Önerileri*. Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Tosun, D. (2016). *Türkiye'de Kırmızı Et Arzının Sürdürülebilirliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: İzmir Ve Afyonkarahisar İlleri Örneği*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 214, İzmir.

- Tskb.(2022). Erişim Tarihi: 01.07.2022. <https://www.tskb.com.tr/uploads/file/tskb-bakis-surdurulebilir-gida-sistemleri.pdf>
- Turhan, G. D., Özen, T., Albayrak, R. S. (2018). Kurumsal Sürdürülebilirlik Kavramı, Stratejik Önemi Ve Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 17-37.
- United Nation (UN). (2018). *World Population Prospects*. Erişim Tarihi: 02.12.2020. <https://population.un.org/wup/download/>
- United Nation (UN). (2022). *Global Impact of War in Ukraine On Food, Energy and Finance Systems*.
- Vogt, M. (Ed.). (2019). *Sustainability Certification Schemes in The Agricultural and Natural Resource Sectors: Outcomes for Society and The Environment*. Routledge.
- Waltz, C. L. (2011). *Local Food Systems: Background and Issues*. Nova Science Publishers. ISBN 9781617615948. OCLC 899542944.
- Wrzaszcz, W., Zegar, J. 2014. Economic Sustainability of Farms in Poland. *European Journal of Sustainable Development* 3, 3, 165-176.
- WWAP (United Nations World Water Assessment Programme) /UN-Water (2018). *The United Nations World Water Development Report 2018: Nature-Based Solutions for Water*. Paris, UNESCO.
- Yıldırım, E., Ekinci, M. (2017). Sürdürülebilir Tarımda Birlikte Yetiştiricilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 100-110.
- Yıldız, Ö. (2015). *Ege Bölgesinde Sürdürülebilir Tarıma Tarımsal Yayımların Katkısı Ve Üretici Eğilimleri*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 169, İzmir.
- Yılmaz, H. İ. (2021). *Sürdürülebilirlik Temelli Tarımsal Standartlara Uygulanan Desteklerin Etkisinin Analizi: Aydın İli İncir Örneği*. Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Aydın.

Medikal Turizmin Türkiye'deki Gelişimi Üzerine Nitel Bir Araştırma

Qualitative Research on The Development of Medical Tourism in Turkey

Belgin Bahar^a , Bekir Devrim Akyürek^b

^a Department of Business Administration, Galatasaray University, İstanbul, Türkiye,
bkaygan@gsu.edu.tr (Corresponding Author)

^b Master's degree of Business Administration, Galatasaray University, İstanbul, Türkiye

Özet

Bu çalışmada sağlık turizminin, turizm sektörü ve ülke ekonomilerindeki yeri incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı medikal turizmin Türkiye'deki mevcut durumunu analiz etmektir. Bu doğrultuda sağlık turistleri ve sağlık sektöründe çalışan profesyoneller ile çift yönlü derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler tematik içerik analizi ile çözümlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda medikal turizm alanında ülkemizin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın önemi, konuyu sadece sağlık turistleri ya da sağlık çalışanları açısından tek yönlü bir bakış açısı ile sunmak yerine, hepsini kapsayıcı bir perspektiften ele almaya çalışmasıdır. Elde edilen bulgular ile sağlık sektöründe çok büyük potansiyeli bulunan ülkemizin mevcut durumu analiz edilmiş ve böylece Türkiye'de medikal turizmin gelişmesine katkı sağlayacak öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medikal Turizm, Sağlık Turizmi, Turizm

Abstract

The effect of health tourism on the tourism sector and country economics is studied in the article. The main purpose of this study is to analyze the existing situation of medical tourism in Turkey. Accordingly, it is taken in two sided interviews with health tourists and professionals working in the healthcare sector. The findings of interviews are exposed through thematic content analysis. Strong and weak features of Turkey in medical tourism are identified as the result of the study. The importance of this study is to cover all counterparts instead of health tourists or professionals working in the healthcare sector alone. Existing situation of the Country having significant potential in healthcare sector is analyzed with the findings and some contributed recommendations are given for the development of medical tourism of Turkey.

Keywords: Medical Tourism, Health Tourism, Tourism

Acknowledgments

Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Belgin Bahar danışmanlığında Bekir Devrim Akyürek'in Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Tezsiz Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırladığı Yüksek Lisans Projesinden türetilmiştir. Ayrıca bu çalışma Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 17.02.2022 tarihli ve 2022/01 sayılı toplantısında E-65364513-050.06.04-20970 numaralı alınan kararı ile etik kurul onayı almıştır.

For Citation: Bahar, B. & Akyürek, B. D. (2022). Medikal Turizmin Türkiye'deki Gelişimi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 317-327. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63623>

Received: 18.07.2022 Accepted: 25.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

Sağlık turizmi dünyanın en hızlı gelişen ve büyüyen sektörlerinden biridir. Sağlık Bakanlığı tarafından 2019 yılında kurulan USHAŞ (Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş.), her yıl 30 milyon insanın kaliteli sağlık hizmetini, daha uygun fiyatlarla ve daha kısa bekleme süreleri içerisinde almak amacıyla sağlık turizmi kapsamında ülkeleri dışına çıktığını belirtmiştir. Dünyadaki sağlık turizmi harcamaları ise yaklaşık 500 milyar dolardır (USHAŞ, 2022).

Günümüzde giderek önemi artan medikal turizm, sağlık turizminin bir alt kolu olup, tıbbi tedavi amaçlı yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Medikal turizm ilk zamanlarında, sosyo-ekonomik açıdan gelir seviyesi yüksek bireylerin medikal ihtiyaçlarını daha iyi şartlarda karşılama amacıyla gelişmiş ülkelere yönelik olsa da zaman içerisinde durum değişmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin pahalı ve bekleme sürelerinin uzun olması medikal turizmin gelişmekte olan ülkelere kaymasına yol açmıştır. Diğer taraftan küreselleşmenin de etkisi ile gelişmiş medikal cihazların sadece gelişmiş ülkelerde bulunan bir imkân olmaktan çıkması gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık hizmeti kalitesinin artmasını ve medikal turizmden önemli paylar almasını sağlamıştır. Buna örnek olarak Tayland, Singapur ve Hindistan gibi ülkelerin uluslararası akreditasyonlarıyla meşru ve fiyatlarıyla cazip merkezler haline gelmesi gösterilebilir (Tontuş, 2017)

Günümüzde Türkiye; Tayland, Hindistan, Brezilya, Güney Kore, Kosta Rika, Malezya, Singapur gibi önemli medikal turizm merkezlerinden birisidir. Türkiye'nin medikal turizm gelişimini incelediğimizde, Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 2010 yılında 163 bin kişi Türkiye'ye sağlık turizmi için gelirken, bu rakam 2019 yılında dört kattan fazla artış göstererek 662 bine ulaşmıştır. Sağlık turizminden elde edilen gelir ise 2019 yılında 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ülkemizin 2023 hedefi sağlık turizmi alanında 1,5 milyon sağlık turisti ve 10 milyar dolar gelir elde etmektir (USHAŞ, 2022).

Bu araştırmada Türkiye'de medikal turizm kapsamında yabancı hastaların ülkemizi tercih nedenleri, sağlık hizmetlerimizin güçlü ve zayıf yönleri incelenecektir. Bu çalışmanın amacı, Dünyadaki ve ülkemizdeki medikal turizminin gelişimini inceleyerek Türkiye'nin seçilme nedenlerini, ülkemizin güçlü ve zayıf yönlerini hem sağlık çalışanları hem de sağlık turistleri perspektifinden ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ülkemize gelen sağlık turistinin motivasyon kaynaklarının incelenmesi, Türkiye'nin sağlık sektörü hakkındaki izlenimlerinin öğrenilmesi, Türkiye'deki tedavi süreçleri hakkında görüşlerinin alınması, hem sağlık profesyonelleri hem de hastalar açısından ülkemizin medikal turizmde güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulması alt amaçlar arasındadır.

Medikal turizm ülkemizde pek çok çalışmaya konu olsa da çalışmalar genellikle sağlık turistleri ya da sağlık çalışanları açısından tek yönlü bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışma sağlık sektöründe daha büyük bir paydaş grubunu kapsayarak hastalar, doktorlar ve sağlık yöneticileri perspektifinden konuyu ele almaktadır. Bu çeşitlilik konunun farklı yönlerinin görülmesini sağlayacağı için önem arz etmektedir.

2. Turizm kavramı

Turizm kelimesi Latince'de, dönmek, etrafını dolaşmak, geri dönmek anlamına gelen "tornus" kökünden türetilmiştir. Tour kelimesi ilk defa 18. yüzyılda, genç İngiliz soylularının eğitimleri için Avrupa'daki tarihi, kültürel, bilimsel ve doğa güzelliği bulunan yerleri ziyaretlerinde kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda özellikle ulaşım araçları gelişip, taşımacılık ucuzlayınca insanların kitleler halinde yer değiştirmeleri sonucu tur seyahatleri düzenlenmeye başlamıştır. Ancak, sektörün kökenleri insanlık tarihi kadar eskidir denebilir. İş ve alışveriş turizmi kapsamında insanların ülkeleri dışında başka yerlere seyahat etmesi ve bu bağlamda önemli ticaret yollarının oluşturulması (örneğin İpek Yolu ve Baharat Yolu), Müslümanların inanç turizmi kapsamında hac ibadetlerini yerine getirmek için Mekke ve Medine şehirlerini ziyaret etmeleri ve konaklamaları, turizm sektörü tarihine örnek olarak verilebilir (Bulu ve Erarslan, 2008).

Turizmin ilk bilimsel tanımı Guyer Feuler tarafından 1905 yılında yapılmıştır. Feuler'e göre turizm, insan yaşamında her geçen gün artan dinlenme ihtiyacı, farklı coğrafyaları keşfetme istekleri ve diğer toplulukları tanıma isteğine bağlı olarak, ulaşım vasıtalarının gelişimi, sanayi ve ticaretin yoğunlaşması sonucu dünyanın her bölgesinin ulaşılabilir olması ile başlayan modern çağa ilişkin bir olgudur (Kozak vd., 2009). Leiper'in (1983) "An Etymology of Tourism" eserinde kelimenin etimolojik olarak Grek kökenli olduğu, anlamının ise döngü, tur, orijin noktasına geri dönmek üzere oluşan döngü olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Dünya Turizm Örgütü (UN World Tourism Organization, 1995) turizm kavramını "*boş zaman değerlendirme, iş gereği yapılanlar ve diğer amaçlarla art arda bir yıldan fazla olmamak üzere olağan ortamları dışındaki yerlere seyahat eden ve orada kalan insanların faaliyetleri*" olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde ise turizm çok büyük bir ekonomik gücü elinde bulunduran, ülkelerin refahında önemli yer tutan bir alandır. Teknolojik gelişmeler insanların şahsi araç sahibi olmasını, havayolu gibi daha kısa sürede planlanan yerlere

gidilmesini sağlayan opsiyonların oluşmasını sağlamıştır. Ekonomik refahın da dünya genelinde artmaya devam etmesi ile beraber turizm sektörü büyümüş, yüzbinlerce insana istihdam sağlayan büyük bir iş kolu olmuştur.

2.1. Turizmin Ekonomiye Etkileri

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Birliği verilerine göre, 1950'li yıllarda uluslararası seyahat sayısı 25 milyon civarındadır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise 500 milyonu aşan uluslararası seyahat sayısı 2011 yılında 1 milyar sınırını geride bırakmıştır. Pandemi öncesi 2019 yılında gerçekleştirilen uluslararası seyahat sayısı 1 milyar 461 milyona ulaşmıştır. 2019 yılındaki yaklaşık 1,5 milyar turistin yaratmış olduğu toplam ekonomik değer ise 1,5 trilyon USD'dir (TÜRSAB, 2020).

Türkiye açısından incelendiğinde de benzer bir durum geçerlidir. TÜİK verilerine göre Türkiye 1996 yılında 7,7 milyon turiste hizmet verirken, bu rakam 23 yılda (yani 2019 yılında) yaklaşık 7 kat artarak 51,8 milyona ulaşmıştır. 2019 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye 34,5 milyar USD turizm geliri elde etmiştir.

Turizm sektörü Dünya'da ve Türkiye'de işgücüne de önemli etki etmektedir. Turizm sektöründe üç farklı istihdam türünden söz edilmektedir. Doğrudan istihdam sektörün kendi içinde oluşturulan ana ve alt kollarda çalışan insanların gösterdikleri faaliyetlerin bütünüdür. Bunlar konaklama işletmeleri, yiyecek ve içecek sunan işletmeler, seyahat acenteleri, turist rehberleri, eğlence işletmeleri, yolcu taşıma işletmeleri, hediyelik eşya satan dükkânlar, muhtelif hizmetlerden (bankacılık, araba kiralama vb.) oluşur. Dolaylı istihdam, direkt olarak turizm faktörlerini içermeyen ama turizm sektörü için gerekli olan dalların oluşturduğu sektörlerde faaliyet gösterilen istihdam türüdür. Uyarılmış istihdam ise, turizm nedeniyle gelirleri artan ve yaşam düzeyleri yükselen bölge halkının elde ettikleri geliri, gerek bölge ekonomisinde gerekse ülke ekonomisinde harcamaları sonucunda, diğer sektörlerin istihdam hacmini artması sonucunda oluşur (Tutar vd., 2013).

Turizm sektörünün sağladığı istihdam olanakları, özellikle Türkiye gibi işsizlik problemiyle karşı karşıya olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. OECD verilerine göre ülkemizde turizm sektörü tek başına 2,2 milyon istihdam ile toplam işgücüne yaklaşık %7,7 oranında katkı sağlamaktadır (OECD, 2020).

Türkiye'nin de içinde bulunduğu, sanayileşmenin görece geride kaldığı, ekonomik kalkınmasının sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkeler için turizm önemli bir gelir kalemidir. Bu anlamda Türkiye, deniz turizmi, kültür turizmi, kış turizmi gibi alanlarda avantajlı bir konuma sahiptir. Kültürel miras anlamında M.Ö. 9 bin yıllarından kalma Çatalhöyük'ten, Roma ve Bizans imparatorluğuna kadar birçok medeniyeti içinde barındıran yapısı, Osmanlı dönemi ile beraber daha oryantalist ve mistik yönleriyle ülkemiz dünyanın önemli turizm destinasyonlarından biri konumundadır. Türkiye, turizm konusundaki avantajını turizmin yeni ve büyüyen bir alanı olan sağlık ve medikal turizm alanında ilerleterek bir devlet politikası olarak benimsemiştir.

3. Sağlık Turizmi ve Medikal Turizm

Sağlık turizminin tarihçesi incelendiğinde antik çağlara kadar uzandığı görülmektedir. Bu dönemlerden itibaren termal tesislerin sağlığa katkıları fark edilmiş ve uzak bölgelerden insanların buralara tedavi amacıyla seyahat ettikleri gözlenmişlerdir. M.Ö. 4.000 yıllarında Sümerler tarafından inşa edilen bu tarz yapılara rastlanmıştır. Sağlık turizminin alt kolu olan medikal turizm ise, 19. yüzyıl ile Avrupa'daki bronşit ve tüberküloz gibi hastalıklar için SPA ve termal tesislere yapılan seyahatler etkisi ile başlamıştır (Sevim, 2021). Günümüzde medikal turizm, sağlık turizminin önemli ve yükselen bir türü konumundadır. Medikal turizm kavramının doğduğu yer ise Tayland'tır. 1970'lerde başlayan plastik cerrahisi ameliyatları sebebiyle yapılan seyahatler medikal turizmin ilk örnekleri arasındadır.

Gonzales Brenzel ve Sancho (2003) sağlık turizmini temelde 3 gruba ayırmaktadır. Bunlar: Termal-SPA-wellness turizmi, tedavi amaçlı turizm (medikal turizm) ve son olarak rehabilitasyon turizmidir. Termal-SPA-wellness turizmi kaplıca suları veya otelcilik hizmetleriyle birlikte medikal masaj, peloid gibi bazı tamamlayıcı tıp uygulamalarının yapıldığı sağlık turizmi türüdür. Medikal turizm plastik cerrahi ameliyatları, sağlık taraması, diş tedavisi, kalp ameliyatı, protez takılması, kanser tedavisi, organ nakilleri gibi tedavi amaçlı gerçekleştirilen bir turizm türüdür. Rehabilitasyon turizmi ise yaşlı ve engellilere yönelik sağlık turizmi türüdür.

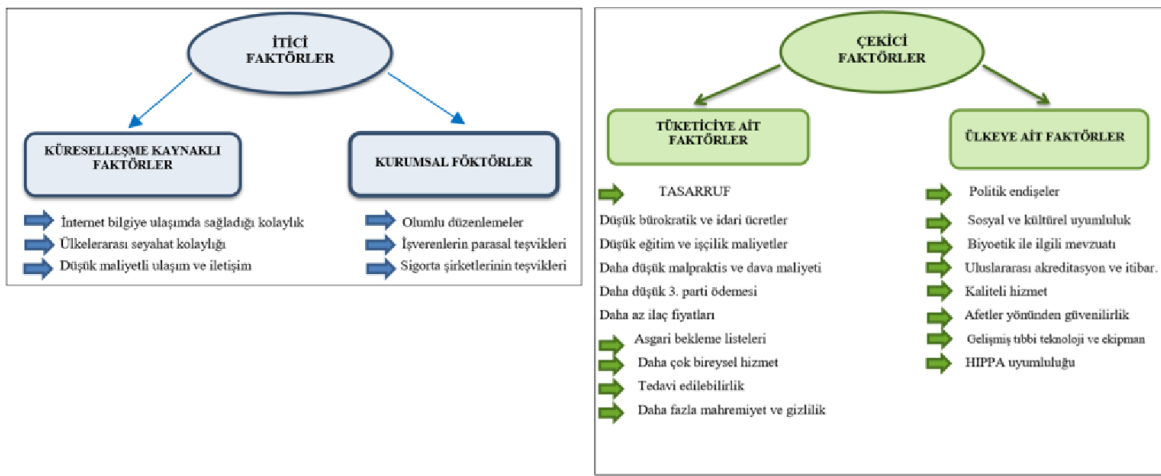
Medikal turizm ve sağlık turizmi en çok birbiri yerine kullanılan iki kavramdır. Medikal turizm, sağlık turizminin bir alt kolu olup, medikal turizm tıbbi tedavi amaçlı yapılan bir seyahatken, sağlık turizmi kavramının içine spa, wellness, kaplıca gibi tıbbi olmayan seyahatler de dahildir (Connell, 2016).

Tarihsel süreç olarak baktığımızda neoliberal politikalar öncesinde sosyo-ekonomik açıdan zengin olan tabaka sağlık ihtiyaçlarını gidermek için daha gelişmiş ülkelerdeki teknolojiden yararlanmak için gelişmiş ülkelere giderken,

neoliberal politikaların bir sonucu olarak küreselleşmeyle beraber özel sektörün gelişmesi, gelişmiş ülkeler lehine olan teknolojik üstünlüğün kalkması ve benzer kalitede hizmet alacağına olan inanç sonucunda gelişmekte olan ülkelere yönelmelerini sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki rekabetçi fiyat avantajı sayesinde de medikal turizmi sadece zengin kitlenin faydalanabileceği bir olgu olmaktan çıkarmış, daha geniş kesimlerin de ulaşılma imkânı sağlamıştır (Gönç, 2017).

Medikal turizmde turist motivasyonunu belirleyen içsel (itici) ve dışsal (çekici) faktörler bulunmaktadır. İtici faktörler bireyin almak istediği kendi ülkesinde almamasına neden olan faktörlerdir. Örnek olarak, bireyin internet üzerinden karşılaştırma yapma imkanının olması, ulaşımın ucuzlaması ve kolaylaşması, ülke ve sigorta şirketlerinin başka bir ülkede ilgili hizmeti alması için dolaylı yoldan teşvik etmesi verilebilir. Çekici faktörler ise başka bir ülkenin almayı planladıkları hizmet için tercih edilmesine neden olan faktörlerdir. Bunlara örnek olarak, yüksek ücretli sağlık hizmetleri, uzun bekleme süreleri, yüksek sigorta masrafları ve sigorta şirketlerinin getirmiş olduğu kısıtlamalar, mahremiyet isteği verilebilir. Kısacası, itici faktörler kişinin seyahat etmesi noktasında heveslendiren faktörlerdir. Çekici faktörler ise kişinin en uygun destinasyonu seçmesinde yardım eden faktörlerdir (Goossens, 2000).

Şekil 1. Turizmde İtici ve Çekici Faktörler, Kaynak: Gan ve Frederick (2011)'den çeviren Kadioğlu (2021)

Gan ve Frederick (2011) itici ve çekici faktörleri Şekil 1'deki gibi gruplandırmıştır. Buna göre, itici faktörler iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı küreselleşme kaynaklı faktörler, teşvik ve düzenlemelere bağlı kurumsal faktörler olarak 2'ye ayrılmaktadır. Çekici faktörler ise tasarruf odaklı tüketiciye ait faktörler ile kalite ve uyum odaklı ülkeye ait faktörlerdir.

3.1. Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Medikal Turizm

Dünya'da ikinci dünya savaşı sonrası turizm hareketliliğinin artması ile beraber Türkiye'de payını almaya başlamıştır. Türkiye medikal turizmi bir devlet politikası olarak ilk kez 1960'larda birinci kalkınma planına ekleyerek ele almaya başlamıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile sağlık sektöründe özel hastanelerin teşvik edilmesi ile başlayan sağlıkta özelleşme süreci 2003 yılında "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile desteklenmiştir. Böylece Türkiye'nin mevcut sağlık sistemi son halini almıştır. 2000'li yıllardan itibaren de özel hastaneler medikal turizm alanına yönelmiş ve günümüze kadar hızlı bir ilerleme göstermiştir.

Sağlık Bakanlığının hazırlamış olduğu Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2019) verilerine göre Sağlıkta Dönüşüm Programı sonucunda sağlık bakanlığına bağlı hastane sayısı 2002'den 2019 yılına 774'ten 895'e yükselirken, aynı dönemde özel hastaneler 2 katından fazla artış göstererek 271'den 575'e yükselmiştir. Toplamda ise ülkedeki hastane sayısı 1.156'dan 1538'e yükselmiştir.

TÜİK'in 2003-2019 verileri incelendiğinde sağlık turizminin genel turizmin gelişimine kıyasla daha hızlı bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Uluslararası turist sayısı 2003'ten 2019'a gelirken 103.403'ten 560.520'ye yükselmiştir. Sağlık turizminin, genel turizm gelirlerine göre daha cazibedici noktalarından biri de turist başına elde edilen gelirin turizm ortalamasının üzerinde olmasıdır. 2019 yılında turizm genelinin turist başına geliri 796 dolarken sağlık turizmindeki bir turistten elde edilen gelir 1.609 dolardır (TÜİK, 2020).

Türkiye'deki sağlık sisteminin 2003-2019 yılları arasındaki gelişimi önemli olsa da bebek ölüm hızı, 1000 kişiye düşen yatak sayısı, 1000 kişiye düşen doktor sayısı, 1000 kişiye düşen hemşire sayısı gibi göstergeler incelendiğinde gelişmiş ülkeler seviyesinin çok altındadır. OECD verileri incelendiğinde, Türkiye 2019 yılında, gayri Safi Yurtiçi Hasılasının sadece %4,3'ünü sağlık harcamalarına ayırırken, OECD ülkelerinin ortalaması %8,8, gelişmiş Avrupa ülkelerinin

ortalaması ise %9 - %11 arasında değiştiği görülmektedir (Örneğin İsviçre %11.9, Almanya %11.5, Fransa 11,3) (OECD Health Data, 2020).

Ülkelerin medikal turizm destinasyonu olarak cazibesini değerlendiren Medical Tourism Index'in 2020-2021¹ sıralamasına göre dünyada medikal turizm için en iyi 10 ülke sırasıyla Kanada, Singapur, Japonya, İspanya, İngiltere, Dubai, Kosta Rika, İsrail, Abu Dabi ve Hindistan'dır. Türkiye ise 46 ülke arasında 30. sırada yer almaktadır. Sağlık bakanlığının yayınladığı Uluslararası Hasta Raporu'na göre 2017 yılında ülkemizde sağlık tedavisi görmüş ilk üç ülke ise Irak, Azerbaycan ve Almanya'dır.

4. Araştırma Yöntemi

4.1. Örneklem

Bu çalışmanın örneklemini yurt dışından ülkemize sağlık hizmeti almak amacıyla gelen hastalar ve onlara hizmet veren doktorlar ile hastane yöneticileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda toplam 14 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Katılımcıların seçiminde yurt dışından İstanbul'a medikal turizm amaçlı gelen 18 yaşından büyük hastalar çalışmaya dahil edilmiştir. Bu hastalara tedavi veren doktorlar ve hastane yöneticileri kapsam dahilindedir. Ülkemizde sağlık hizmeti almak için hastanelere gelen Türk vatandaşları kapsam dışıdır.

Katılımcıların demografik bilgileri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. İstanbul Memorial Bahçelievler Hastanesi, Mülakat Yapılan Hasta Profilleri

#	Ülke	Yaş	Cinsiyet	Meslek
Hasta 1 (1. Derece Yakın)	Ukrayna	36	Kadın	İş Kadını
Hasta 2 (1. Derece Yakın)	Özbekistan	52	Erkek	İnşaat Ustası
Hasta 3	Fransız	42	Erkek	İş Adamı
Hasta 4	Kazakistan	19	Kadın	Pazarlama
Hasta 5	Rusya	35	Kadın	İş Kadını
Hasta 6	Kazakistan	49	Kadın	İş Kadını
Hasta 7 (1. Derece Yakın)	Arnavutluk	23	Erkek	Ressam

Tablo 2. İstanbul Memorial Bahçelievler Hastanesi, Mülakat Yapılan Profesyonel Çalışan Profilleri

#	Ülke	Yaş	Cinsiyet	Meslek
Profesyonel 1	Arnavutluk	28	Kadın	Uluslararası Pazarlama (UP) Danışmanı
Profesyonel 2	Mısır	34	Erkek	UP Danışmanı ve Tercüman
Profesyonel 3	Türkiye	40	Kadın	UP ve İş Geliştirme Uzmanı
Profesyonel 4	Tunus	31	Kadın	UP Danışmanı ve Tercüman
Profesyonel 5	Afganistan	32	Erkek	UP Danışmanı ve Tercüman
Profesyonel 6	Türkiye	37	Erkek	UP ve İş Geliştirme Müdürü
Profesyonel 7	Türkiye	28	Kadın	UP Talep Planlama ve Satış

4.2. Veri toplama yöntemi ve analizi

Araştırma verileri yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Bu kapsamda 28 ve 29 Aralık 2021 tarihlerinde Memorial Bahçelievler Hastanesindeki toplam 14 kişi ile görüşülmüştür. Bu kişilerin 7'si hasta iken ve diğer 7 kişi hastanenin profesyonel kadrosunda bulunan hastane çalışanları ve genel müdürlük çalışanlarıdır. Veri toplama yeri hastane olup görüşmeler yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Derinlemesine görüşme soruları 9 adettir.

Araştırma etiği açısından Türkçe bilmeyen yabancı hastalar için katılım formu İngilizceye çevirerek kendilerine haklarını, çalışmanın konusunu ve kişisel verilerin gizliliğini içeren bilgiler iletilmiştir.

¹ www.medicaltourismindex.com (Erişim tarihi: 20.04.22)

Bu çalışmada katılımcılardan elde edilen veriler nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel içerik analizi yapılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda Gan ve Frederick'in (2011) yukarıda da yer verilen medikal turizmde yaptıkları itici ve çekici faktörler sınıflamasından tematik nitel analizde yararlanılmıştır.

4.3. Sağlık turizminin motivasyon kaynaklarına ilişkin bulgular

Hastalara sağlık turizmini yurtdışında alma motivasyonları sorulmuştur. Sorunun temel amacı, hastaların ülkelerindeki sağlık sistemlerini değerlendirmeleri ve kendi ülkeleri yerine başka bir ülkeye yönelme nedenlerini anlamaktır.

Soru özelinde çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde hastaları sınıflandırmanın daha doğru olduğu sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda, az gelişmiş Asya ve Orta Doğu ülkelerinden gelen hastaların yurtdışını tercih etme nedenleri daha çok ülkelerinde Türkiye'de görmüş oldukları sağlık hizmetlerini ya çok zor almaları ya da hiç alamamalarıdır. Örneğin 6 numaralı Kazakistan'dan gelen hasta "*Kazakistan Türkiye'den yüzölçümü olarak üç dört kat büyük olmasına rağmen, koskoca ülkede bir adet PetCT (Onkoloji tedavilerinden kullanılan yüksek teknolojlili bir tomografi cihazı "Pozitron Emisyon Bilgisayarlı Tomografisi") cihazı var ve yararlanmak imkansız*" şeklinde medikal turizmde çekici güçler arasında bulunan "gelişmiş tıbbi teknoloji ve ekipman"ın önemini vurgulamıştır. 4 numaralı bir diğer Kazakistan kökenli hasta da benzer şekilde ülkesindeki gelişmelerin sağlık alanında olmadığını, yüksek teknolojik cihazların pek bulunmadığını belirtmiştir.

Bir diğer örnek olarak, 2 numaralı Özbekistan kökenli hastanın babası, oğlunun karaciğer nakli olması gerektiğini ve ülkesinde bu hizmetin olmaması sebebi ile yurtdışına yöneldiklerini belirtmiştir. 5 numaralı Rus hasta da 2 numaralı hasta gibi ülkesinde nakil işlemlerinin yok denecek kadar az olduğunu belirtmiştir. Bu cevaplar yine medikal turizmde çekici faktörlere örnek teşkil etmektedir.

Avrupalı hasta profiline gelecek olursak, o ülkelerden gelen hastalar teknolojik gelişmeler konusunda ülkelerinde sorun yaşamamaktadır; fakat özel hastanelerin az ve fiyatlarının çok yüksek olmasından dolayı yurtdışını tercih etmektedirler. Örneğin saç ekimi için Türkiye'yi tercih eden 3 numaralı Fransız hasta, Avrupa'da saç ekim hizmetinin çok pahalı olduğundan bahsetmiş ve insanların bu işlem için genelde yurtdışını tercih ettiğini belirtmiştir. Diğer bir unsur ise, bekleme sürelerinin çok uzun olması sebebi ile hızlı müdahale edilmesi gereken kanser gibi ölüm riski barındıran konularda yurtdışına yönelmeleridir. Dolayısıyla, Avrupalı hastalar açısından tüketiciye ait çekici faktörlerin sağlık turizminde daha etkin olduğunu söyleyebiliriz.

4.4. Sağlık Turizminde Türkiye'nin Tercih Edilme Nedenleri

Katılımcılara Türkiye'yi tercih etme başlığı altında iki soru sorulmuş, Türkiye'yi tercih etme nedenleri, Türkiye'nin sağlık turizmindeki rakipleri ve rakiplerine karşı tercih edilme nedenleri araştırılmıştır. Soruların temel amacı, hasta ve profesyoneller gözünden Türkiye'nin tercih nedenlerini öğrenmek, hastaların hangi ülkeler üzerinde durduğunu görmek ve Türkiye'nin rakiplerine karşı güçlü olduğu noktaları saptamaktır.

Genel olarak katılımcıların belirttiği ortak noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye'nin sağlık alanında gelişmiş ülkeler seviyesinde olması,
- Teknolojik altyapı olarak önemli varlıklara sahip olması,
- Türkiye'de doktorların yüksek tecrübeye sahip olması,
- Sağlık destek personellerinin tecrübeli ve iyi olmaları,
- Türkiye'nin hastalara hızlı geri dönüş yapması Türkiye'nin tercih edilme nedenlerinin başlıcalarıdır.

Hastalardan alınan yanıtlar daha detaylı incelendiğinde, 1 numaralı Ukrayna'dan gelen hastanın ebeveyni (anne) yedi yıldır çocuğu için Avrupa ülkelerini dendiğini, pandemi sebebi ile Avrupa'daki hastanelerden geri dönüş almakta zorlanması sebebi ile Türkiye'ye yöneldiğini belirtmiştir. Ayrıca, ameliyatı yapacak doktorun tecrübeli olmasının, doktorla ilgili çok olumlu geri dönüşler duymasının ve hastanenin tıbbi süreçlerdeki hızlı yanıtlarının etkili olduğunu belirtmiştir. Son olarak, lokasyon olarak da tek uçak ile kısa sürede ulaşabilmenin de önemli bir kriter olduğunu belirtmiştir.

3 numaralı Fransız hasta, Türkiye'nin Avrupa'da saç ekim konusunda en önde geldiğini, Avrupa ülkelerinin saç ekimi operasyonunda pahalı olduğunu, çevresinde Türkiye'de saç ekim hizmeti alanlar ile konuştuğunda çok olumlu geri dönüşler aldığını belirtmiştir. Ayrıca üç saatte ülkesinden Türkiye'ye ulaşabilme imkânının da önemli bir avantaj olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan, kültürel unsurlar da ülkemizin çekici faktörleri arasında yer almaktadır. Örneğin 4 numaralı Kazakistanlı hasta ise bir tercih kriteri olarak Türkiye'yi tercih etmesinde kültürel yapı benzerliğinin ülkede daha rahat edebileceklerini düşündürdüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde, 7 numaralı hastanın yakını (ağabeyi) de Arnavut kökenli olduğunu, Arnavutlar için Türkiye'nin yerinin Türkiye için Azerbaycan'ın yerine benzediğini belirtmiştir. Arnavut olduğunu söylediğinde her zaman güler yüz ile karşılaştıklarını ve kendilerini evlerinde gibi hissettiklerini belirtmiştir.

Görüşmeye katılan profesyoneller de hastalarla benzer noktalara vurgu yapmış olup, yukarıda maddeler halinde yazılan konulara değinmişlerdir. Ayrıca hastaların belirttiklerine ek olarak, operasyon sonrası alışveriş yapabilmeye imkânı, sağlık turizminin aynı zamanda tatil olarak da değerlendirilmesi, bu kapsamda ülkedeki doğal ve kültürel mirasları gezme fırsatı da sağlık turistlerinin Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında öne çıkan unsurlar arasında sayılmaktadır.

Medikal turizmde Türkiye'nin rakipleri konusunda mülakat yapılan kişiler arasında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Avrupalı hastalar için alternatif görülen ülkeler Polonya, Litvanya, Çekya, Lübnan, İran, İsrail, Almanya ve Portekiz olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Asya ülkeleri için alternatif olarak görülen ülkeler Kore, Hindistan, İran, Mısır ve Rusya'dır. Bazı hastalar ise Türkiye dışında başka bir alternatif düşünmediklerini, ülkenin sağlık sistemi konusunda çevresinden duydukları olumlu görüşler sebebi ile karar verdiklerini belirtmişlerdir.

Rakip ülkelere göre neden Türkiye'yi tercih ettikleri konusunda hem hastalardan hem de profesyonel çalışanlardan gelen yanıtlarda ameliyat sonrası verilen desteğin hastaları etkilemesi, Türkiye'nin belirli işlemlerde ünlenmiş olması ve kulaktan kulağa pazarlamanın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kültürel yakınlık, soydaşlık, coğrafi yakınlık gibi unsurlarda öne çıkan cevaplar arasındadır.

4.5. Türkiye Hakkında İzlenimler

Tüm paydaşlara daha önce Türkiye'yi ziyaret edip etmedikleri, Türkiye hakkındaki izlenimlerinin öncesinde nasıl olduğu, sağlık hizmeti sonrası görüşlerinin değişip değişmediği sorulmuştur. Sorunun temel amacı, ülkemizin farklı ülkelerdeki kişiler açısından genel algısını öğrenmek ve almış oldukları hizmetler sonrası algılarındaki değişimi gözlemlemektir.

Görüşülen yedi hastadan beş tanesi daha öncesinde tatil, iş veya başka amaçlar ile Türkiye'ye geldiklerini belirtmişlerdir. Türkiye ile tarihsel bağı olan ülkelere gelen hastalarda Türkiye'ye karşı özel bir sempati olduğu gözlemlenmiştir.

Öte yandan, bir diğer kültür ögesi olan din de algıyı etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Örneğin 3 numaralı Fransız hasta katolik olması nedeniyle gelmeden önce Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasından dolayı kafasında soru işaretleri olduğunu, alt yapı olarak geri kalmış bir ülke olduğu şeklinde ülke algısı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, 3 numaralı profesyonel çalışan ise kimi zaman dini konularda hastaların endişeleri olduğunu, ülkemizin İran ile karıştırıldığını ve kıyafet kuralı olup olmadığının sorulduğunu belirtmiştir.

Türkiye'den aldıkları sağlık hizmetleri sonrasında ise görüşülen hastalarda ortak bir memnuniyet olduğu gözlemlenmiştir. 3 numaralı Fransız hasta almış olduğu hizmet sonrasında hem sağlık altyapısı açısından, hem de insanların yaklaşımı, rahatlıkları ve özgür yaşam şartlarını gördükten sonra fikirlerinin tamamen değiştiğini söylemiştir. Profesyonel çalışanlar da genel olarak hastaların Türkiye hakkında olumlu izlenimler edindiklerini ve aldıkları hizmetler sonrası pozitif havanın daha da arttığı belirtmişlerdir.

Benzer segmentasyonla izlenimleri değerlendirecek olursak, Asya ülkelerinden gelenlerin Türkiye'ye yaklaşımlarının daha sıcak olduğunu, ülkelerinde buna benzer bir hizmet göremedikleri için daha fazla şükran duygusu ile ülkemize yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Avrupa'dan gelen hastaların ise Türkiye hakkında kimi konularda endişelerinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ülkenin gelişmişliği konusunda kafalarında soru işaretleri olduğu ama aldıkları hizmetlerden genel anlamda memnun kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sağlık sektörünün en büyük pazarlama yöntemi olan hasta referansı veya bir diğer deyişle kulaktan kulağa pazarlama ile Türkiye'nin saç nakli, organ nakli ve bazı estetik işlemlerde Avrupa'da öncü hale geldiği tespit edilmiştir.

4.6. Türkiye'deki Tedavi Süreçleri Hakkındaki Görüşler

Hastalardan almış oldukları sağlık hizmetlerini değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirme yaparken tesis kalitesi, teknolojik altyapı, doktor yaklaşımı ve hemşire dahil tüm destek personellerinin ayrı ayrı dikkate alınması belirtilmiştir. Bu soru, hastanın yaşadığı tüm hizmet süreçlerini irdeleyip değerlendirmesine yöneliktir.

Genel olarak bu soruya verilen yanıt "memnun kaldım" veya "çok memnun kaldım" şeklindedir. Tesisin büyüklüğü, yeni olması ve temizliği tüm hastalar tarafından çok beğenilmiştir. 7 numaralı hastanın birinci derece yakını (ağabey) vermiş olduğu yanıtta; "... Eğer bir yere girdiğinizde sizi bir piyano ve klasik müzik karşılıyor ise bu yer nasıl kötü

olabilir ki?" şeklinde tesis kalitesi sorusunu yanıtlamıştır. Teknolojik altyapı açısından hastaların tamamı çok memnun olduklarını belirtmişlerdir. Doktor konusunda tüm hastalar doktorların çok tecrübeli, çok sabırlı ve hastayı karar sürecine dahil ettiğini vurgulamıştır. 6 numaralı hasta Kazakistan'da doktorların çok sert olduğunu, hastalara bağırdığını, kötü davrandığını belirtmiştir, ayrıca sık sık yanlış tedavi uygulandığını belirtmiştir.

Hemşire ve diğer destek personeli olarak da iyi bir hizmet aldıklarını belirtilmiştir. Buna örnek olarak, 7 numaralı hastanın yakını özellikle tercümanların sürece çok katkısı olduğunu, İstanbul'da olduğu süre boyunca gece geç saatte de olsa hastane dışında bile tercümanı arandığında hemen yardım edildiğini vurgulamıştır.

4.7. Medikal Turizmde Türkiye'nin Güçlü Yönleri

Medikal turizmde Türkiye'nin güçlü yönlerini tespit edebilmek için tüm paydaşlara aldıkları hizmet ve beklentilerini dikkate aldıklarında Türkiye'nin güçlü yönlerinin ne olduğu sorulmuştur. Sorunun temel amacı hastaların tecrübe ettikleri süreçleri ve profesyonellerin geçmiş hastalardan elde ettikleri geri bildirimler ile Türkiye'nin güçlü, ayrıştığı yönleri tespit etmektir. Soru her ne kadar Türkiye'nin medikal hizmetlerdeki güçlü noktalarını tespit etmek için sorulmuş olsa da mülakatın yapıldığı Memorial Bahçelievler Hastanesi, Türkiye'nin en lüks beş hastanesinden biri olması sebebi ile Türkiye'yi tam yansıtmamaktadır ancak ülkedeki en iyi hastanelerinden biri açısından güçlü noktaları görme fırsatı sağlayacağı için önemlidir.

Medikal turizmde Türkiye'nin güçlü yönleri konusunda ortak belirtilen noktalar şunlardır:

- İleri seviyede teknolojik altyapı,
- Deneyimli ve başarılı doktor kadrosu,
- Tüm karar süreçlerinin hızlı yürütülmesi,
- Destek personelinin ilgili olması.

6 numaralı hasta ülkenin hizmet kalitesini ve içtenliğini destekler nitelikte *"... ilginiz bizim için çok önemli unsur, en ufak bir jest bile bizi mutlu ediyor"* ifadelerini kullanmıştır. 5 numaralı hasta, hastalığı ile alakalı kurumun ilgisini belirtmek için *"... hemen hemen her gün kan tahlilleri yapılıyor, çok detaylı araştırmalar yapılıyor, kontroller, düzeltmeler çabucak yapılıyor, hiçbir şey gözden kaçmıyor"* ifadelerini kullanmıştır. 3 numaralı hasta ise altyapı anlamındaki ülkemizin standartlarının ülkesi Fransa'ya kıyasla çok daha üstünde olduğunu belirtmiştir.

4.8. Medikal Turizmde Türkiye'nin Zayıf Yönleri

Konu kapsamında hastalara yaşadıkları süreçleri değerlendirdiklerinde eksik, zayıf yönlerin neler olduğu sorulmuştur. Sorunun temel gayesi sistemdeki aksaklıkları, geliştirilmesi gereken noktaları ve hastaları mutsuz eden noktaları hasta gözünden görebilmektir. Aynı soru profesyonellere de sorulmuştur ve yıllardır sektörde bulunmalarının getirdiği tecrübe ile eksik noktalara bu sefer sahada çalışanlar gözünden bakılmaya çalışılmıştır.

Hastaların geliştirilmesi gereken konularda ortak bir konu çıkmamıştır. Bu soruya genellikle her şeyin çok güzel olduğu, aldıkları hizmetten memnun oldukları yanıtı alınmıştır. Bununla birlikte, 1 numaralı hasta süreç ile ilgili organizasyonel ve iletişim koordinasyonu anlamında kısmen sorunlar yaşadığını belirtmiştir. 2 numaralı hasta, operasyon sonrası konakladıkları otel yerine hastane yanında konaklama evi olsa ve bir sorun anında daha hızlı müdahale etme fırsatı olsa daha iyi olacağını belirtmiştir. 3 ve 5 numaralı hastalar yemeklerdeki baharatların fazla olduğundan şikayetçi olmuşlardır. 4 numaralı hasta ise sağlık çalışanlarının kendi aralarında Türkçe konuşmalarının kendisini rahatsız ettiğini belirtmiştir. 7 numaralı hasta ise fiyat konusundaki değişkenliğin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi noktasında rahatsızlığını *"yan odada yatan ... ülkesinden hasta ile aynı hizmeti alıyoruz ama aynı hizmetler için benden daha yüksek ücret talep ediliyor, neden ülkeye göre farklı fiyat veriliyor?"* diyerek şikayetini dile getirmiştir.

Profesyonel çalışanların yanıtları incelendiğinde, insan kaynağının hem nitelik olarak düşük hem de nicelik olarak az olması en önemli sorun olarak görünmektedir. Bu kapsamda İngilizce bilen sağlık personeli azlığı ve dil bilenlerin de hasta ile iletişim noktasında eğitiminin eksik olması öne çıkan unsurlar arasındadır. Bunun yanında yemek konusunda hastalardan gelen olumsuz geri dönüşler de ülkemizde en iyi hastaneler arasında sayılan bir hastanenin zayıf yanları olarak göze çarpmaktadır.

Geliştirilmesi gereken hususlar konusunda profesyonel çalışanlar devlet desteğine ve regülasyonlara vurgu yapmışlardır. Bu kapsamda 6 numaralı profesyonel sektöre özgü eleştirilerde bulunarak sektörde standardizasyon olmadığını, etik anlamda eksiklerin olduğunu, fiyat makasının çok geniş olduğunu belirtmiş ve bu konuların devlet yönetiminde yeniden düzenlemesi ve kontrol edilmesi gerektiği vurgulamıştır. Ayrıca yönetimlerin hasta ve hastaneleri koruyan sağlık komitelerinin ve sigorta sisteminin geliştirilmesi gerektiği de belirtmiştir. Devletin medikal turizm

gelirlerinin artırılması için özel sektörü yatırım finansmanı noktasında Eximbank kredileri ile de desteklemesi gerektiğini dile getirmiştir. 7 numaralı profesyonel çalışan da devletin medikal turizm yapan tüm sağlık kuruluşlarını bir arada sunacağı bir portal kurması gerektiğini, bürokrasinin daha az olması gerektiğini ve araçların önünü kapatması durumunda sektörün daha iyi bir noktaya gideceğini vurgulamıştır. 3 numaralı profesyonel çalışan ise pazarlama konusundaki eksikliklere vurgu yaparak Türkiye'nin her ülkede iletişim ofislerinin olması gerektiğini ve ülkenin tanıtımının buralardan yapılmasının sektörün büyümesine yardımcı olacağına olan inancını dile getirmiştir. Ayrıca dijital pazarlama yöntemleriyle sektörün gelişmesi gerektiğini belirtmiş, bu konuya daha fazla yatırım yapılmasının daha fazla gelir sağlayacağını vurgulamıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada sağlık turizmi ve medikal turizm ayrımı ile medikal turizmin Türkiye'deki yeri incelenmiştir. Bu kapsamda sağlık turistleri ve sağlık profesyonelleri ile yapılan derinlemesine mülakatlar neticesinde sağlık sistemimizdeki güçlü ve zayıf yönler noktasında önemli sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmanın en önemli yenilikçi yanı konuyu sadece sağlık turistleri ya da sağlık çalışanları açısından tek yönlü olarak değil hepsini kapsayıcı bir perspektiften ele almaya çalışmasıdır.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye hizmet kalitesi, gelişmiş ülkelere göre fiyat avantajı, tecrübeli ve kalifiye doktor gücü, teknolojik altyapısı, tesisleşmedeki gücü ve turizmden gelen yabancı ağılama anlamındaki tecrübesinin de etkisi ile sektörde kısa sürede önemli bir destinasyon olmayı başarmıştır.

Bu araştırmada, Asya ülkelerinden gelen ve Avrupa ülkelerinden gelen olmak üzere iki tip sağlık turisti profili incelenmiştir. Avrupa ülkelerinden gelen hastalar için Türkiye'yi tercih etme nedenleri fiyat avantajı ve daha hızlı hizmet alabilmeleridir. Asya ülkelerinden gelen hastalar için ise onkoloji, organ nakli gibi komplike medikal işlemleri kendi ülkelerinde alamamaları en önemli neden olarak ortaya çıkmıştır. Asya kökenli hastalara tercih nedenlerinde fiyatın etkisi olup olmadığı sorulduğunda hasta profilinin daha riskli ameliyatlara için Türkiye'yi tercih etmesi nedeniyle fiyat konusunun tercih nedenlerinde gerilerde yer aldığı görülmüştür. Sonuç olarak, medikal turizmde fiyat önemli bir etken olsa da bu araştırma sonuçları yapılan işlemin önemine göre fiyat avantajının önemsizleştiğini göstermektedir.

Türkiye hakkında izlenimler analiz edildiğinde, ülkemizi daha önce ziyaret etmemiş Avrupa kökenli hastaların Türkiye hakkında soru işaretleri olduğu, gelişmişlik seviyesinin düşük olduğu, teknolojik açıdan geri, daha İslami şekilde yönetildiği şeklinde önyargıları olduğu gözlemlenmiştir. Almış oldukları hizmetler sonrasında ise, düşüncelerinin tamamen değiştiğini söylemek mümkündür. Asya kökenli hastaların ise Türkiye'yi kendilerine kültürel açıdan daha yakın hissettikleri gözlemlenmiştir. Akademik araştırmalarda belirtilen tercih sebeplerden biri olarak gösterilen dini yakınlık olgusunun hastalara özellikle sorulmasına karşın mülakat yapılan hastalar özelinde önemsiz bir unsur olduğunu, sağlık problemlerinin çözülmesinin daha önemli olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan kültürel açıdan benzerlik, hastaların memnun olduğu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki hasta sınıfında da Türkiye'den almış oldukları hizmet sonrasında güçlü bir sağlık sistemimiz olduğuna dair algı geliştiği söylenebilir. Genel olarak Türkiye'nin sağlık hizmetinden hastalar memnun kalmaktadır. Türkiye'nin güçlü bir sağlık sistemine sahip olduğu, teknolojik ve medikal cihaz altyapısının gelişmiş ülkeler seviyesinde olduğu, doktorlarının nitelikli ve yeterli seviyede tecrübesi olduğu, tedavi süreçlerinde hızlı hareket edildiği ortak güçlü noktalar olarak göze çarpmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle gelişmiş ülke vatandaşlarının Türkiye hakkındaki görece olumsuz algıların yıkılması için devletin uygulayacağı pazarlama politikaları ile sağlık sistemindeki güçlü yönlerin hastaların tercih etme ihtimalini artıracığı, bu durumun da ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. İçöz de (2009) Türkiye'de sağlık turizmi için yapılmış milyarlarca dolarlık yatırımlara rağmen talebin yetersiz ve henüz istenen düzeyde olmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni de konuyla ilgili olarak yurt dışında tanıtımların az olması ve etkili bir satış ve pazarlama ağının kurulmaması şeklinde açıklamaktadır.

Sağlık hizmetlerinin pazarlanması konusunda öne çıkan bir diğer husus ise, sağlık sektöründe ağızdan ağıza iletişimin öneminin bu çalışma ile yeniden görülmesidir. Hastaların hizmet alacakları yeri çoğu zaman görmeden, çevrelerinden duydukları tavsiyeler üzerine seçmesi ağızdan ağıza iletişimin karar alma süreçlerine etkisini göstermektedir. Benzer şekilde Tontuş (2018) sağlık hizmetlerinin ağızdan ağıza (mouth-to-mouth) veya kulaktan kulağa söylenti (word-of-mouth) yoluyla tanıtımının yerinin hiçbir teknikle doldurulamaz olduğunu belirtmektedir. Nitekim yıllık reklam-tanıtım çeşitleri güven endeksi raporunda en güvenilen tanıtımın ağızdan ağıza yol olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonuçlarındaki bir diğer hemfikir olunan konu ise, doktorlar haricinde nitelikli sağlık personeli noktasında ülkemizin eksikliği olduğudur. Sektör görece yeni ve hızlı gelişen bir alan olması sebebi ile henüz gerekli standardizasyon sağlanamadığı gözlemlenmektedir. Regülasyon eksiklikleri hastaların sağlık sistemimize bakış açısında

olumsuzluklara neden olmaktadır. Özellikle ağızdan ağıza pazarlamanın yaygın olduğu sağlık sektörü olumsuzluklardan çok kolay etkilenme riski taşımaktadır.

Bu doğrultuda geliştirebileceğimiz öneriler, öncelikle tüm eğitim kurumlarında olması gerektiği gibi meslek yüksek okullarında da yabancı dil eğitiminin kalitesinin artırılması gerektiğidir. Tercüman ve diğer sağlık personelinin de eğitimler ve sektöre özgü sınavlar ile de desteklenmesi olumlu olacaktır. Bir diğer göze çarpan eksiklik ise, ülkenin sağlık sistemi hizmet alan hastalar tarafından çok beğenilse de tanıtımının eksik kalmasıdır. Dijital pazarlama alanında çalışmalar, portallar kurarak sektörün düzenlenmesi, ülkemizde sektörün gelişimi adına önemli adımlar olacaktır. Buna Birleşik Arap Emirlikleri'nin kurmuş olduğu portal üzerinden tüm medikal tedavi sürecini yürütme projesini başarılı bir örnek olarak verebiliriz. Buna benzer bir uygulamanın Türkiye tarafından da uygulanması sektördeki kaliteyi artırabilir. Devletin düzenleyici olarak kuracağı portal sayesinde aracı firmaların kalitesiz hizmetler nedeniyle olumsuz sonuçları, hastanelerin olası kötü hizmet vermelerinin de önüne geçilmiş olacaktır.

Sonuç olarak, medikal turizm sektörü dünyada büyümektedir ve Türkiye'nin pastadan almış olduğu pay vermiş olduğu hizmet kalitesine göre düşük kalmaktadır. Potansiyelin bu kadar yüksek olduğu ülkemizin, sektöre getirilecek gerekli düzenlemeler ile dünyada önemli bir sağlık merkezi olması ve ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlaması beklenen sonuçlar arasındadır.

Kaynakça

- Bulu, M. & Eraslan, İ. H. (2008). Bolu İli Turizm Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 5 (1).
- Connell, J. (2016). Reducing the scale? From global images to border crossings in medical tourism. *Global Networks*, 16(4), 531-550.
- Gan, L. L., & Frederick, J. R. (2011). Medical tourism facilitators: Patterns of service differentiation. *Journal of Vacation Marketing*, 17(3), 165-183.
- Goossens, C. (2000). Tourism information and pleasure motivation. *Annals of tourism research*, 27(2), 301-321.
- Gonzales, A., Brenzel, L., & Sancho, J. (2001). Health tourism and related services: Caribbean development and international trade. *Final report*, 57-8.
- Gönç, T. (2017). Neoliberal Politikaların Küresel Düzeyde Sağlık Üzerindeki Etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 159-178.
- İçöz, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye'nin Olanakları. *Journal of Yasar University*, 4(14).
- Kadioğlu, Y., & Sümen, H. (2021). Türkiye'de sağlık turizmi kapsamında medikal turizm ve ekonomi yönü: İstanbul örneği. Doktora tezi. Maltepe Üniversitesi.
- Kozak, N., Kozak Akoğlan, M. & Kozak, M. (2009). Genel turizm ilkeler ve kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Leiper, N. (1983). An etymology of "tourism". *Annals of tourism research*, 10(2), 277-280.
- Medical Tourism Index (2020-2021), <https://www.medicaltourism.com/mti/home> (Erişim tarihi: 20.04.22)
- OECD (2020), OECD Tourism Trends and Policies 2020, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2019), <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/40564/0/saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf> (Erişim tarihi: 21.09.22)
- Sevim, E. (2021), Türk Sağlık Sistemi içinde "*Sağlık Turizmi*.", Siyasal Kitapevi.
- Tontuş, H. Ö. (2017). Sağlık turizminin tarihçesi. SATURK Yayınları, https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10943_01pdf.pdf.
- Tontuş, H. Ö. (2018). Sağlık turizmi tanıtımı ve sağlık hizmetlerinin pazarlanması ilkeleri üzerine değerlendirme. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 67-88.
- Tutar, F., Alpaslan, C., Tutar, E., & Erkan, Ç. (2013). Turizm sektörünün istihdam üzerine etkileri. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 14-27.

- TÜİK (2019), Turizm istatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-IV:-October-December-and-Annual,-2019-33669> (erişim tarihi: 20.03.22)
- TÜİK (2021), Turizm istatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785> (erişim tarihi: 20.03.22)
- TÜRSAB Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2020), Covid 19 sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi değerlendirmesi, <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf> (erişim tarihi: 25.03.22)
- UN World Tourism Organization. (1995). Collection of tourism expenditure statistics, UNWTO Technical Manual No:2.
- USHAŞ (2022), Sağlık Turizmi, <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi/> (Erişim tarihi: 12.07.22)

Covid-19 Pandemisi Sürecinde Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Analizi

Analysis of Financial Performance of Participation Banks in the Covid-19 Pandemic Process

Fevzi Diker^a , Ercan Onay^b

^a Department of Finance, Banking and insurance, Hitit University, Çorum, Türkiye, fevzidiker@hitit.edu.tr (Corresponding Author)

^b Department of Property Protection and Security, Çorum, Türkiye

Özet

İslami kurallar içerisinde finansal faaliyet ve işlemlerin uygulandığı bir bankacılık sistemini esas alan katılım bankacılığı kavramı, günümüz finans anlayışına alternatif bir alan olarak geliştirilmiştir. Katılım bankacılığı faizin haram olarak kabul edildiği Müslüman ülkelerin yanı sıra İngiltere gibi Müslüman olmayan ülkelerde de uygulanması nedeniyle küresel finans piyasalarında alternatif bir alan olarak gelişmeye devam etmektedir. 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 girdiği her ülkede yıkıcı ve derin izler bırakarak sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlara sebebiyet vermiştir. Covid-19 salgının etkilediği çevrelerden birisi de finans sektörü olmuştur. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren katılım bankalarının Covid-19 sürecindeki finansal performansları analiz edilmiştir. Albaraka Türk Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası ve Ziraat Katılım Bankası olmak üzere Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının toplanan fon/özvarlık oranı, kullanılan fon/özvarlık oranı, toplanan fon /toplam aktif oranı, kullanılan fon / toplam aktif oranı, net kar/özvarlık oranı, net kar / toplam aktif oranı, net kar /personel sayısı oranı, net kar /şube sayısı oranı rasyoları hesaplanmıştır. Söz konusu katılım bankalarının rasyoları hem 2019 yılı için hem de Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkisine aldığı 2020 yılı için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Hesaplanan rasyo sonuçları TOPSİS yöntemi ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Covid-19, TOPSİS, Finansal Performans

Abstract

Participation banking, which is based on a banking system in which financial activities and transactions are implemented within Islamic rules, has been developed as an alternative field to today's finance understanding. Participation banking continues to develop as an alternative field in global financial markets, as it is applied both in Muslim countries where interest is considered haram and in non-Muslim countries such as the UK. Covid-19, which emerged in 2019, left devastating and deep traces in every country it entered, causing social, economic and political problems. One of the circles affected by the Covid-19 epidemic has been the financial sector. In this study, the financial performances of participation banks operating in Turkey during the Covid-19 process were analyzed. Albaraka Turk Participation Bank, Vakif Participation Bank, Kuveyt Turk Participation Bank, Türkiye Finans Participation Bank, Emlak Participation Bank and Ziraat Participation Bank, that 6 participation banks operating in Turkey were calculated collected fund/equity collected ratio, used funds/ equity ratio, collected funds / total assets, used fund/total asset ratio, net profit/equity ratio, net profit / total assets ratio, net profit / number of personnel ratio, net profit / number of branches ratio. The ratios of the mentioned participation banks were calculated separately for both 2019 and 2020, when the Covid-19 Pandemic affected the whole world. The calculated ratio results were compared with the TOPSIS method.

Keywords: Participation Banking, Covid-19, TOPSIS, Financial Performance

Acknowledgments

Bu çalışma Uluslararası İslamî Sigortacılık ve Finans Sempozyumu’nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

For Citation: Diker, F. & Onay, E. (2022). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 328-338. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63979>

Received: 09.08.2022 Accepted: 27.09.2022

This article was checked by *intihal.net*

1. Giriş

Katılım bankaları, faizsiz kaynak yaratma ve fonlama esasına göre faaliyet göstermektedir. Genel olarak dini hassasiyeti olan ve faizden kaçınan yatırımcılar, fazla fonlarını katılım bankalarına emanet etmekte ve katılım bankaları kendilerine emanet edilen fonları faizsiz finansmana dayalı enstrümanlarda kullanmaktadır. Bu faaliyetlerden kaynaklanan kar veya zarar, katılım bankaları ile müşterileri arasında önceden belirlenen ve mutabık kalınan oranlar üzerinden paylaşılmaktadır. Bu yöntemle kullanılan katılım finansmanı ürünlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Kısacık 2021:18-19):

- Mudaraba (Emeğin ve sermayenin ortaklığı esasına dayanır),
- Müzaraa (Tarım arazilerinin işlenmesine yönelik tesis edilen ortaklık),
- Müsakat (Bağ ve bahçe işlenmesi konusunda tesis edilen ortaklık),
- Mugarase (Ağaç dikme ve -yetiştirme konusunda tesis edilen ortaklık),
- Muşaraka (Kar ve zarar ortaklığı),
- Murabaha (Maliyet artı kar),
- Müsaveme (Normal vadeli satışlar),
- Tevliye (Maliyet bedeli bilinen ürün satışı),
- Vadia (Maliyeti bilinen malın zararlarla satışı),
- İcara (Kiralama),
- Salam (Vadeli alım),
- İstisna (Sipariş bazlı satın alma),
- Sukuk (İslami yatırım sertifikaları),
- Teverruk (Vadeli satın alınan üründe peşin satış),
- Karz-ı Hasen (Karşılık beklemeden verilen ödünç),
- Tekafül (Katılım sigortası).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Vuhan kentinde 2019 Yılı'nın sonlarında ortaya çıkan ve kısa sürede Dünya genelinde yayılan Covid-19 pandemisinin ekonomik olarak pek çok sektör üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir (Najimudinova ve Oskonbaeva, 2022: 187). Bu olumsuz etkilere yönelik Covid-19 pandemisinin yayıldığı ülkelerde çok sayıda tedbir uygulanmıştır (Cerrah ve Dilmaç, 2022: 67-68). Çoğu ülkede eğitimlere ara verilmiş veya uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Çalışma yaşamında evden mesai sistemine geçilmiş ve hatta bazı yerlere seyahatler yasaklanmıştır. Uzunca bir süre alışveriş merkezleri, kafeler, restoranlar gibi ticarethaneler kapatılmak zorunda kalmıştır. Salgının yayılmasını önlemek ve kontrol altına alabilmek için alınan tedbirler, bireylerin tüketim alışkanlıklarını ve işletmelerin üretim süreçlerini dolayısıyla da istihdamı olumsuz yönde etkilemiştir.

Finans sektöründe de hastalığın olası bulaş riskini azaltmak için hem müşterilere hem de çalışanlarına yönelik pek çok tedbir alınmıştır. Katılım bankaları da bu tedbirleri genel olarak uygulamıştır. Özellikle katılım bankalarının alınan tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz (Yetiz; 2021:111-112).

- İnternet üzerinden yapılan havale ve EFT işlemlerinden ücret alınmamıştır.
- ATM'lerden nakit para çekme limitlerinde artış yapılmıştır.
- Kredi kartlarında temassız ödeme limitleri artırılmıştır.

Covid 19 pandemisinin etkileri neticesinde alınan tedbirler güncellenerek devam etmiştir. O süreçte yaşanan belirsizlik nedeniyle pandeminin nasıl bir seyir izleyeceği tam olarak bilinmemiştir. Özellikle, finansal çevrelerin bu süreçten nasıl etkileneceği çoğu çevrelerce merak edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının Covid-19 pandemi sürecinde finansal performansları analiz edilmiştir.

Finansal analiz yapmanın birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan birisi de mali tablolarda bulunan kalemlerin zaman içerisindeki farklılaşmalarını saptamaktır. Finansal analizde kullanılan rasyolar, aynı zamanda muhasebe denetiminde kanıt tekniği olarak kullanılmaktadır (Kendirli ve Diker, 2016: 49). Rasyolar, mali tablolar içerisindeki kalemlerin birbiri ile ilişkilerini kolayca ortaya çıkartılmasını ve finansal tabloların anlaşılabilir olmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım Bankalarının Covid-19 pandemi sürecinde gerçekleştirdiği finansal performansı salgın öncesi dönemle karşılaştırmak suretiyle ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Albaraka Türk Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası ve Ziraat Katılım Bankası olmak üzere Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının toplanan fon/özvarlık oranı, kullanılan fon/özvarlık oranı, toplanan fon /toplam aktif oranı, kullanılan fon /toplam aktif oranı, net kar/özvarlık oranı, net kar/toplam aktif oranı, net kar/ personel sayısı oranı, net kar / şube sayısı oranı rasyoları hesaplanmıştır. Yukarıda isimleri verilen katılım bankalarının hem 2019 yılı için hem de Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkisine aldığı 2020 yılı için hesaplanan rasyo sonuçları TOPSİS yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Pandemi etkilerinin devam ettiği fakat sürecin daha kontrol edilebilir hale geldiği 2021 dikkate alınmamıştır.

Literatürde katılım bankalarının finansal performansının ölçümünü ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz.

Doğan (2013) yaptığı çalışmada Türkiye’de Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren geleneksel ve katılım bankalarının 2005-2011 yılları arasındaki finansal performanslarını karşılaştırmıştır. Analiz sonucunda geleneksel bankaların ödeme gücü, sermaye yeterliliği ile likiditesi katılım bankalarına göre daha yüksek iken, risklerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte; katılım ve geleneksel bankaların karlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edememiştir.

Altan ve Candoğan (2014) çalışmasında Gri İlişki Analiz sonuçlarının farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. Sonuç olarak katılım bankalarının performansları hem geleneksel oran yöntemiyle hem de Gri İlişki Analiz ile ölçmüş ve geleneksel oranlar kullanılarak yapılan performans ölçüm sonuçları ile Gri İlişki Analizi sonuçlarının farklılık gösterdiğini ifade etmiştir.

Toraman, Ata ve Buhan (2015), Türkiye’de faaliyet gösteren bazı mevduat bankalarının ve katılım bankalarının 2006-2014 dönemi finansal tablo verilerinden elde edilen finansal oranlardan yararlanmış ve yaptıkları analizler sonucunda, bankanın kârlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmiş. Buna mukabil kredi kalitesinin bir göstergesi olan sorunlu kredilerin toplam kredilere oranı ile ise de negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Alsü, Taşdemir ve Kallo (2017), Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Katar ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerde faaliyet gösteren 18 katılım bankasının yıllara göre finansal performanslarını inceleyerek bir sıralama yapmıştır. Sonuç olarak Katar ve Suudi Arabistan’daki katılım bankalarının daha yüksek performans gösterdiğini ve Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının orta sıralarda yer aldığını belirtmişlerdir. Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları arasında Albaraka Türk Katılım Bankası’nın diğer katılım bankalarından daha iyi performans gösterdiğini ifade etmişlerdir.

Yurttadur ve Demirbaş (2017), çalışmalarında 2010-2016 yıllarının verilerini kullanarak Türkiye Finans, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk katılım bankaları ile konvansiyonel bankalar Şeker Bank, İNG Bank ve Türk Ekonomi Bankalarının finansal performanslarını karşılaştırmışlardır. Karşılaştırmada kârlılık, risk ve ödeme gücü, likidite, aktif kalitesi ve sermaye yeterliliği başlıkları altında toplam 11 farklı oran kullanmışlar ve katılım bankalarının kârlılık açısından mevduat bankalarından daha iyi performans gösterdiği ve özellikle likit aktiflerin likidite açısından kısa vadeli yükümlülükler için daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Ancak katılım bankalarının borçluluk açısından daha borçlu bir yapıya sahip olduğunu vurgulamışlardır.

Gündoğdu (2018), Türkiye’deki katılım bankalarının 2010-2017 yılları arasındaki finansal performanslarını gri ilişki analizi yöntemine göre test etmiş ve bu test sonucunda 2017 yılı için Türkiye Finans Katılım Bankası’nın ilk sırada, Albaraka Türk Katılım Bankası’nın ise son sırada yer aldığını ifade etmiştir.

Bozdoğan, Ersoy ve Kaygusuz (2018) çalışmalarında, CAMELS değerlendirme sistemi bileşenleri kullanarak katılım bankalarının finansal performanslarının TOPSİS yöntemiyle analizi etmeye çalışmış ve Türkiye’de faaliyet gösteren üç özel sermayeli ve iki kamu katılım bankasının beş çeyrek dönem verilerini kullanmıştır. Yapılan analiz sonucunda her bir katılım bankasının bireysel finansal performans değerlerini incelemiş ve diğer katılım bankalarının değerleriyle karşılaştırarak bir başarı sıralaması elde etmeye çalışmışlardır.

Gezen (2019) Türkiye'de 2010-2017 yılları arasında hizmet veren katılım bankalarının finansal performanslarını çok kriterli karar verme teknikleri olan Entropi ve WASPAS yöntemlerini kullanarak analiz etmeyi amaçlayan ilgili çalışmada elde edilen sonuçlara göre; 2010-2015 döneminde en iyi performansı Türkiye Finans Katılım Bankası'nın, 2016 ve 2017'de ise en iyi performansı Kuveyt Türk Katılım Bankası'nın gösterdiğini ifade etmiştir.

Karakaya (2019), Türkiye'deki katılım bankalarının performansını CAMELS sistemine göre ölçmeyi amaçlamış ve bu Katılım Bankalarının CAMELS bileşenlerini oluşturan finansal oranların 2018 yılı için Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile ağırlıklarını hesaplamıştır. TOPSIS yöntemi ile katılım bankaları finansal performans açısından sıralamaya çalışılmış ve bunun sonucunda Türkiye'deki katılım bankalarının finansal performans sıralaması; Kuveyt Türk, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım, Türkiye Finans Katılım ve Albaraka Türk olduğunu belirtmiştir.

Özkan (2019), 2016-2018 yılları arasında faaliyet gösteren 5 katılım bankasının performansını TOPSIS yöntemine göre sıralamayı amaçlamıştır. Sonuç olarak bu katılım bankalarının performans seviyeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve analiz sonucunda en başarılı performansa sahip katılım bankasının Türkiye Finans Katılım Bankası olduğu belirlenmiştir.

Akyüz, Soba ve Yeşil (2020), 2013-2017 yılları arasında Türkiye'de hizmet veren katılım bankalarının CAMELS Analizi ile verileri karşılaştırarak bankaların performansını ölçmüştür. Analiz sonucunda katılım bankalarının genel olarak CAMELS puanlarında 2015 yılından itibaren düşüş olduğu tespit edilmiştir.

Odabaş ve Bozdoğan (2020), Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının finansal performanslarını ELECTRE yöntemi ile ölçerek değerlendirdikleri çalışmalarında Vakıf Katılım Bankası'nın finansal performans açısından diğer bankalara göre daha başarılı olduğunu belirtmişlerdir.

Şahin ve Tetik (2020) çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2011-2019 yılları arasındaki finansal performansları TOPSIS yöntemi ile analiz edilerek değerlendirmeler yapmıştır. Sonuç olarak katılım bankalarının finans sektöründeki rollerini istenilen düzeye çıkarmak için güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın verileri Katılım Bankaları Birliği'nin internet sayfasından elde edilmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının (Albaraka Türk Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası ve Ziraat Katılım Bankasının) söz konusu internet sayfasından 2019 ve 2020 yılına ait Banka Mukayese Raporu verileri kullanılmıştır. Covid-19 salgının olumsuz etkilerinin kontrol edilebilir hale geldiği 2021 yılı dikkate alınmamıştır.

Finansal analiz yöntemleri, mali tablolarda bulunan kalemlerin zaman içindeki farklılaşmalarını saptamak amacı ile kullanılmaktadır (White, 2002:2-3). Finansal tablolarda yer alan kalemler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak ve kolayca anlamak için oran analizleri yapılır. Bu çalışmada toplanan fon/özvarlık oranı, kullanılan fon/özvarlık oranı, toplanan fon /toplam aktif oranı, kullanılan fon /toplam aktif oranı, net kar/özvarlık oranı, net kar/toplam aktif oranı, net kar /personel sayısı oranı, net kar /şube sayısı oranı hesaplanmıştır. Çalışma içerisinde bu rasyoların daha kolay ifade edilebilmesi için Tablo 1'de belirtilen kısaltmalar kullanılacaktır.

Tablo 1. Rasyo Kısaltma Tablosu

Toplanan Fon/Özvarlık Oranı	TF/ÖV
Kullanılan Fon/Özvarlık Oranı	KF/ÖV
Toplanan Fon /Toplam Aktif Oranı,	TF/TA
Kullanılan Fon /Toplam Aktif Oranı,	KF/TA
Net Kar/Özvarlık Oranı	NK/ÖV
Net kar/Toplam Aktif Oranı	NK/TA
Net Kar / Personel Sayısı Oranı	NK / PS
Net Kar/ Şube Sayısı Oranı	NK / ŞB

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olarak 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen TOPSIS yöntemi (Özdemir ve Seçme; 2009:80), tüm alternatiflerin ideal ve negatif ideal çözüme olan uzaklıklarını hesaplayarak uzlaşık çözüm bulmaya çalışan bir yaklaşımdır (Kabak vd; 2017: 37). TOPSIS yöntemi, ideal çözüme en yakın olan alternatifi en iyi alternatif olarak kabul eder. Bu yöntemde göre kriter değerleri ve kriter ağırlıkları sayısal değerler olarak belirlenir. Yöntemin Adımlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Yıldız; 2021:238).

1. Normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur.
2. Ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturur.
3. Maksimum ve minimum çözüm değerleri belirlenir.
4. Alternatifler arasındaki ayırım ölçülerinin hesaplanması
5. İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması ve sıralama

1.1. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Karar matrisi, karar seçenekleri ve değerlendirme kriterleri belirlendikten sonra karar verici tarafından oluşturulan $n \times m$ boyutlu bir matristir. Karar matrisinin satırları karar seçenekleri ve sütunları ölçütleri göstermektedir. Bir x karar matrisi için x_{ij} ise $i=1, 2, \dots, m$, $j= 1, 2, \dots, n$ olarak mevcut performansını göstermektedir. Bu çalışmanın karar matrisi Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasına ait belirtilen TF/ÖV, KF/ÖV, TF/TA, KF/TA NK/ÖV, NK/TA, NK / PS, NK / ŞB rasyolardır.

TOPSIS yönteminin ilk aşamasında karar matrisinin her bir değerlerinin kareleri toplamının karekökü alınarak, elemanın bu çıkan değere bölünmesi ile normalize edilmiş (r_{ij}) karar matrisi elde edilir.

Formül 1: Normalize Edilmiş Karar Matrisi x_{ij}

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}, \quad i=1,2,\dots,m, \quad j= 1,2,\dots,n \quad (1)$$

1.2. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

Öncelikle değerlendirme faktörlerinin ağırlık dereceleri (W_j) belirlenir, daha sonra bir önceki aşamada hesaplanan normalize edilmiş değerler W_j değerleri ile çarpılarak ağırlıklı karar matrisi elde edilir. (Türkmen ve Çağlı; 2012: 65).

Formül 2: Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

$$v_{ij} = r_{ij} \cdot w_j, \quad i=1,2,\dots,m, \quad j= 1,2,\dots,n \quad (2)$$

Bankaların karlılık durumunu pek çok faktör etkilemektedir.(Akgüç; 2010: 22; Aka; 2019: 37) Özellikle bankalarının aktif ve özkaynak karlılığını etkileyen faktörleri incelemek bankaları hangi yönde etkilediğini tespit etmektir (Samırkaş; 2014: 132-133). Bu nedenle çalışmada ağırlık değerleri NK/ÖV ve NK/TA için %20 diğer rasyolar için %10 olarak belirlenmiştir.

1.3. Maksimum ve Minimum Çözüm Değerleri

Topsis yönteminin 3. adımında ağırlıklı matrisin her bir sütunundaki maksimum ve minimum değerler belirlenir (Uygurtürk ve Korkmaz; 2012: 104).

Formül 3: Maksimum ve Minimum Çözüm Değerleri

$$v^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} \text{ (maksimum değerler)} \quad (3)$$

$$v^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \text{ (minimum değerler)}$$

1.4. Alternatifler Arasındaki Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması

TOPSIS yönteminin 4. Aşamasında her bir karar noktasına ilişkin 3. Aşamada elde edilen maksimum ve minimum değerlerin çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için farklarının karekökleri alınır (Yıldız; 2021:238).

Formül 4: Alternatifler Arasındaki Ayırma Ölçülerinin Hesaplanması

$$S_{i^{++}} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v^+)^2} \quad i=1,2,\dots,m, \quad j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

$$S_{i^{-}} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v^-)^2} \quad i=1,2,\dots,m, \quad j=1,2,\dots,n$$

1.5. İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması ve Sıralama

İdeal ve negatif ideal ayırma ölçüleri, her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığını hesaplamak için kullanılır.

Formül 5: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması ve Sıralama

$$S_i / (S_i^+ + S_i^-) \quad (5)$$

İdeal çözüme yakınlık değerleri en büyükten en küçük değere doğru sıralanarak en çok tercih edilen alternatifler elde edilir (Alptekin, 2016: 107).

3. Çalışmanın Bulguları

Bu çalışmada karar matrisi hem 2019 yılı için hem de Covid-19 pandemisinin yoğun olarak yaşandığı 2020 yılı için ayrı ayrı oluşturulmuştur. Katılım Bankaları Birliğinin internet sayfasından elde edilen banka mukayese raporları üzerinden belirlenen rasyo hesaplamaları 2019 ve 2020 yılları için ayrı ayrı tablo haline getirilmiştir.

Tablo 2. 2019 Yılı İçin Katılım Bankalarının Rasyo Hesaplamaları

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	NK/PS	NK/ŞB
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	36,1692	30,4171	2,6898	2,2621	0,0166	0,00123	16,73147	275,7783
EMLAK KATILIM BANKASI	10,1542	9,42463	1,279	1,1871	0,0385	0,00485	117,7461	4089
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	43,1917	30,7145	2,821	2,0061	0,1627	0,01063	186,3708	2575,03
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	29,9492	26,5111	2,7575	2,4409	0,0783	0,00721	109,2673	1219,916
VAKIF KATILIM BANKASI	40,6741	32,5545	2,6278	2,1032	0,1657	0,01071	245,7542	3123,913
ZİRAAT KATILIM BANKASI	25,2798	31,2212	2,1998	2,7168	0,1632	0,0142	456,0768	5556,29

2019 Yılı için hesaplanan rasyo sonuçları incelendiğinde net kar/özvarlık rasyolarında Vakıf Katılım, Kuveyt Türk ve Ziraat Katılım Bankalarının 0,10 üstünde sonuç verdiği görülmektedir. Bununla birlikte net kar/toplam aktif rasyo hesaplamasında en yüksek oran Ziraat Katılım Bankası'na aittir. Personel sayısına ve şube sayısına göre en yüksek kar elde eden banka Ziraat Katılım Bankası olmuştur. Bununla birlikte personel sayısına ve şube sayısına göre karlılık oranı en düşük olan banka Albaraka Türk Katılım Bankasıdır.

Tablo 3. 2020 Yılı İçin Katılım Bankalarının Rasyo Hesaplamaları

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	47,6765876	10,4880253	2,78168824	0,61192333	0,06298781	0,003675021	75,14366	1112,389
EMLAK KATILIM BANKASI	18,5961093	9,88781600	2,78168824	0,51910095	0,17514246	0,009194813	233,3802	3219,037
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	1611,9461	65,5795430	2,78168824	0,66694041	0,3886684	0,003952737	99,01351	1611,94

TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	38,9885631	8,68740956	2,78168824	0,58669604	0,12295539	0,008303677	181,0981	2118,11
VAKIF KATILIM BANKASI	28,1796347	6,13178876	2,78168824	0,55351967	0,13897193	0,012545067	406,1303	5748,845
ZİRAAT KATILIM BANKASI	40,21555119	11,61126572	2,781688241	0,720415355	0,171000353	0,010609634	506,3933	6081,543

2020 Yılı için hiçbir katılım bankasının net kar/toplam aktif rasyosu 0,10 değerini geçmemiştir. En yüksek net kar/özvarlık rasyosu Kuveyt Türk Katılım Bankası'na ait olarak hesaplanmıştır. Personel başına ve şube başına düşen en yüksek kar Ziraat Katılım Bankası'dır. Bununla birlikte net kar/toplam aktif rasyo hesaplamasında en yüksek oran Ziraat Katılım Bankası'na aittir. Personel sayısına ve şube sayısına göre en yüksek kar elde eden banka Ziraat Katılım Bankası olmuştur. Bununla birlikte personel sayısına ve şube sayısına göre karlılık oranı en düşük olan banka Albaraka Türk Katılım Bankasıdır.

Tablo 4. 2019 Normalize Tablosu

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	NK/PS	NK/PS
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,44976	0,44393	0,4472	0,4251	0,0558	0,05486	0,02916	0,034063
EMLAK KATILIM BANKASI	0,12627	0,13755	0,2126	0,2231	0,1294	0,21538	0,205213	0,505061
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,53708	0,44826	0,469	0,377	0,5471	0,47233	0,324815	0,31806
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,37241	0,38692	0,4585	0,4587	0,2634	0,32061	0,190435	0,15068
VAKIF KATILIM BANKASI	0,50578	0,47512	0,4369	0,3953	0,5572	0,47582	0,42831	0,385856
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,31435	0,45566	0,3657	0,5106	0,5487	0,63112	0,794869	0,686296

Normalize edilmiş karar matris tabloları TOPSİS yönteminin ilk aşamasında Formül 1'de belirtildiği gibi karar matrisinin her bir değerlerinin kareleri toplamının karekökü alınarak, elemanın bu çıkan değere bölünmesi ile elde edilmiştir. Tablo 4'de 2019 yılı karar matrislerinin normalize edilmiş hali, Tablo 5'de de 2020 yılı için karar matrislerinin normalize edilmiş hali yer almaktadır.

Tablo 5. 2020 Normalize Tablosu

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,029539825	0,152074882	0,40824829	0,407196721	0,126132671	0,172749817	0,103798	0,1181
EMLAK KATILIM BANKASI	0,01152192	0,143371932	0,40824829	0,345429229	0,350721627	0,432215873	0,322375	0,341758
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,998741903	0,950894089	0,40824829	0,443807145	0,778305896	0,185804266	0,13677	0,171136
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,024156832	0,125966209	0,40824829	0,390409532	0,246217354	0,390326676	0,250156	0,224875
VAKIF KATILIM BANKASI	0,017459754	0,088910069	0,40824829	0,368332736	0,278290379	0,589699531	0,561	0,610342
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,024917059	0,168361709	0,40824829	0,479391374	0,342427074	0,498721629	0,699496	0,645663

Karlılık rasyoları ile işletme finansal performansı arasında kuvvetli ilişki vardır (Karaca ve Başçı, 2011: 345; Terzi, 2011: 14;)Ağırlıklandırılmış normalize tabloların oluşturulmasında ağırlık yüzdeleri toplanan fon/özvarlık oranı (TF/ÖV) %10, kullanılan fon/özvarlık oranı (KF/ÖV) %10, toplanan fon /toplam aktif oranı (TF/TA) %10, kullanılan fon /toplam aktif oranı (KF/TA) %10, net kar/özvarlık oranı (NK/ÖV) %20, net kar/toplam aktif oranı (NK/TA) %20, net kar / personel sayısı oranı (NK/PS), %10, net kar /şube sayısı oranı (NK/ ŞB) %10 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6. 2019 Ağırlıklandırılmış Tablo

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,04498	0,04439	0,0447	0,0425	0,0112	0,01097	0,002916	0,003406
EMLAK KATILIM BANKASI	0,01263	0,01375	0,0213	0,0223	0,0259	0,04308	0,020521	0,050506

KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,05371	0,04483	0,0469	0,0377	0,1094	0,09447	0,032481	0,031806
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,03724	0,03869	0,0458	0,0459	0,0527	0,06412	0,019044	0,015068
VAKIF KATILIM BANKASI	0,05058	0,04751	0,0437	0,0395	0,1114	0,09516	0,042831	0,038586
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,03144	0,04557	0,0366	0,0511	0,1097	0,12622	0,079487	0,06863

Değerlendirme faktörlerine ilişkin belirlenen ağırlık dereceleri Formül 2’de belirtildiği gibi normalize edilmiş değerler ile çarpılarak 2019 Yılı için Tablo 6, 2020 Yılı için de Tablo 7’de yer alan sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 7. 2020 Ağırlıklandırılmış Tablo

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,002953983	0,015207488	0,040824829	0,040719672	0,025226534	0,034549963	0,01038	0,01181
EMLAK KATILIM BANKASI	0,001152192	0,014337193	0,040824829	0,034542923	0,070144325	0,086443175	0,032238	0,034176
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,09987419	0,095089409	0,040824829	0,044380714	0,155661179	0,037160853	0,013677	0,017114
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,002415683	0,012596621	0,040824829	0,039040953	0,049243471	0,078065335	0,025016	0,022487
VAKIF KATILIM BANKASI	0,001745975	0,008891007	0,040824829	0,036833274	0,055658076	0,117939906	0,0561	0,061034
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,002491706	0,016836171	0,040824829	0,047939137	0,068485415	0,099744326	0,06995	0,064566

Her bir kriter için elde edilen ağırlıklandırılmış karar matrislerinin en yüksek değerleri v+ değerini ve en düşük değerler ise v- değerini ifade etmektedir. Buna göre Formül 3’de belirtilen işlemler sonucunda elde edilen bulgular 2019 yılı için Tablo 8’de 2020 Yılı için ise Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 8. 2019 ideal çözümler tablosu

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
v+	0,05371	0,04751	0,0469	0,0511	0,1114	0,12622	0,079487	0,06863
v-	0,01263	0,01375	0,0213	0,0223	0,0112	0,01097	0,002916	0,003406

Tablo 9. 2020 ideal çözümler tablosu

	TF/ÖV	KF/ÖV	TF/TA	KF/TA	NK/ÖV	NK/TA	PS/NK	ŞB/NK
v+	0,09987419	0,095089409	0,040824829	0,047939137	0,155661179	0,117939906	0,06995	0,064566
v-	0,001152192	0,008891007	0,040824829	0,034542923	0,025226534	0,034549963	0,01038	0,01181

Her bir karar noktasına ilişkin elde edilen en büyük ve en küçük değerlerin çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Formül 4’de belirtildiği gibi farklarının karekökleri alınmıştır. En büyük değerlerden olan sapmalar si+ olarak en küçükten olan sapmalarda si-olarak 2019 Yılı için Tablo 10’da, 2020 Yılı için ise Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 10. 2019 ideal çözümlere yakınlık ve sıralama

	si++	si--	ci+	Sıralama
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,18335	0,05425	0,2283	6
EMLAK KATILIM BANKASI	0,1495	0,06144	0,2913	5
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,06902	0,14783	0,6817	3
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,11919	0,08563	0,4181	4
VAKIF KATILIM BANKASI	0,058	0,15282	0,7249	2
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,02469	0,18853	0,8842	1

İdeal çözüme yakınlık derecesini elde etmek için Si- değerini, Si+ ve Si- değerlerinin toplamına bölerek elde ederiz. Buna göre elde edilen sonuçlar ci+ olarak 2019 yılı için Tablo 10’da 2020 yılı için tablo 11’de gösterilmiştir. Formül 5’e göre yapılan işlem sonucuna göre sıralama yapılmıştır.

Tablo 11. 2020 ideal çözümlere yakınlık ve sıralama

	si++	si--	ci+	Sıralama
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI	0,21476	0,009016	0,040290	6

EMLAK KATILIM BANKASI	0,164612	0,075618	0,314773	4
KUVEYT TÜRK KATILIM BANKASI	0,109344	0,185288	0,628878	1
TÜRKİYE FİNANS KATILIM BANKASI	0,1818977	0,053236	0,226410	5
VAKIF KATILIM BANKASI	0,1654918	0,111350	0,402216	3
ZİRAAT KATILIM BANKASI	0,1534197	0,112684	0,423460	2

4. Sonuç

Covid-19 salgını sonucunda ortaya çıkan ciddi sağlık problemleri ve çok sayıda ölüm vakası olmuştur. Bu salgının yoğun olarak yaşandığı dönemde olumsuz etkiler kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda alınan tedbirler, dünya genelinde hemen hemen herkesin yaşam şartlarını değiştirmiştir. Pandeminin ekonomik olarak doğurduğu olumsuz etkiler artarak devam etmiştir. Pandemi nedeniyle yapılan sokağa çıkma kısıtlamaları, seyahat kısıtlamaları, karantina tedbirleri, bazı sektörde yer alan işyerlerinin kapatılması, uzaktan çalışma yöntemiyle eğitim gibi hizmetlerin dijital ortamlara taşınması ekonomi açısından ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Bu süreçte işsiz kalan, borç alarak veya devlet yardımlarıyla ayakta kalabilen insanların uzun vadede ekonomiye nasıl bir yansıması olacağı tam olarak kestirilememektedir. Ayrıca Covid-19 Pandemisi sonrasında tüketici davranışlarının nasıl şekilleneceği de önemli bir soru işareti olarak akıllarda yer etmektedir.

Katılım bankaları reel sektörü ve hane halkını murabaha, mudaraba ve muşaraka gibi fon kullandırma yöntemleriyle yatırıma teşvik ederek desteklemektedir. Bu nedenle Covid-19 pandemisinin ekonomik duruma yaptığı olumsuz göstergelerin azaltılmasında hatta önlenmesinde önemli katkı sağladığını ifade edebiliriz.

Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım bankaları 2020 Yılında pandeminin olumsuz etkilerinden son derece sınırlı düzeyde etkilendiği görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisinin bankacılık hizmetlerindeki, dijital dönüşüme daha hazırlıklı olarak pandemi sürecine girilmiş olduğunu ifade edebiliriz. Covid-19 pandemisi süresince hiçbir Katılım Bankası hizmetlerini aksatmamıştır. Ayrıca pandemi koşullarının neden olduğu durumlar; müşterilerine ilave zaman tanıma, alacaklarını yeniden yapılandırma, ödeme kanallarına ulaşım noktasında vatandaşa kolaylık sağlanması gibi süreçler başarıyla yönetildiği görülmektedir.

Yapılan analiz sonucuna göre 2019 yılında gerçekleşen başarı sıralaması Ziraat Katılım, Vakıf Katılım, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Emlak Katılım, ve Albaraka Türk olarak gerçekleşmiştir. Pandemi olumsuzluklarının yaşandığı 2020 Yılında ise sıralama Kuveyt Türk, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım, Emlak Katılım, Türkiye Finans, ve Albaraka Türk olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Covid-19 salgın sürecinde kamu sermayeli katılım bankaları genel olarak uygulanan devlet politikaları gereği vatandaşların ve iş dünyasının nakit akışlarında yaşayabilecekleri bozulmaya karşı birtakım destekler uygulamıştır. Bu nedenden dolayı Covid-19 dönem zarfında kamu sermayeli katılım bankalarının finansal performanslarında azalma olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Aka, K. (2019). Banka Karlılığının Belirleyicileri: Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Social Sciences Research Journal*, 8(3), 21-39, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ssrj/issue/47195/589080>
- Akyüz, F., Soba, A. Ş. & Yeşil, T. (2020). Katılım Bankalarının CAMELS Analizi Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (87), 145-166. DOI: 10.25095/mufad.756250
- Akgüç, Ö. (2010). Bankacılıkta Gelişmeler ve 2010 Yılına Bakış. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (47), 14-27. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mufad/issue/35626/395965>
- Alptekin, N. (2016). "TOPSİS" İşletmelerde Karar Verme Teknikleri, Ed. Hasan Durucasu. 102-111. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- Alsu, E, Taşdemir, A, & Kallo, Z. (2018), Katılım Bankalarının Performanslarının Değerlendirilmesi: TOPSIS Yöntemi ile Uluslararası Karşılaştırma., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17/1 303-316, DOI:10.21547/jss.342372
- Altan, M. & Candoğan, M. A. (2014), Bankalarının Finansal Performanslarının Değerlemede Geleneksel ve Gri İlişki Analizi: Katılım Bankalarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14/27, 374-396.
- Bozdoğan, T., Ersoy, B., & Kaygusuz, M,. (2018), Camels Değerlendirme Sistemiyle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Topsis Yöntemiyle Analizi, Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR) 5/30, 4309-4323.
- Cerrah, L. & Dilmaç, M. (2022). Pandemi Sürecinde Bireylerin Hane Halkı Finansı, Psikolojik Durum ve Sosyal Hayat Değişimlerinin İbadet Hayatına Etkisi. Journal of Academic Value Studies, 8(1), 66-80. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.57715>
- Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (58), 175-188. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mufad/issue/35643/396420>
- Gezen, A. (2019). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (84), 213-232. DOI: 10.25095/mufad.625812
- Gündoğdu, A. (2018) Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansal Performansının Gri İlişki Analizi ile Ölçülmesi, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 201-214. DOI: 10.18092/ulikidince.434619
<https://tkbb.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20/05/2022
<https://www.tcmb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20/05/2022
- Kabak, M., Sağlam, F. & Aktaş, A. (2017). Farklı Uzaklık Hesaplama Yaklaşımlarının Topsis Üzerinde Kullanılabilirliğinin İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 32(1), 0-0. DOI: 10.17341/gazimmfd.300592
- Karaca, S. S., & Başçi, E. S. (2011). Hisse Senedi Performansını Etkileyen Rasyolar Ve İmkb 30 Endeksinde 2001-2009 Dönemi Panel Veri Analizi, Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences, 16(3).
- Karakaya, A. (2020). Bulanık Karar Verme Yaklaşımıyla Katılım Bankaları Finansal Performansı, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Talha Ustasüleyman Special Issue, 99-122. DOI: 10.18092/ulikidince.577236
- Kısacık, H. (2021). Katılım Finans Ürünleri Ve Muhasebe Süreçleri. İstanbul. TKBB Yayınları, Yayın, (18).
- Kendirli, S. & Diker, F. (2016). Kâğıt Ve Ambalaj Sanayi İşletmelerinde Entelektüel Sermayenin Finansal Performansa Etkisi . Journal of Accounting and Taxation Studies , 9 (1) , 45-58 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/muvu/issue/59846/864913>
- Najimudinova, S. & Oskonbaeva, Z. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Döviz Kurunun Büyüme Üzerindeki Etkisi: Kırgızistan Örneği. Journal of Academic Value Studies, 8(2), 180-189. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.63042>
- Odabaş, A. & Bozdoğan, T. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının ELECTRE Yöntemiyle Analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (88), 199-224. DOI: 10.25095/mufad.740040
- Özdemir, A. İ. & Yalçın Seçme, N. (2009). İki Aşamalı Stratejik Tedarikçi Seçiminin Bulanık TOPSIS Yöntemi ile Analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 79-112. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akuiibfd/issue/1626/20372>
- Özkan, T. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Ölçmede TOPSIS Yönteminin Kullanımı: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama. Maliye ve Finans Yazıları, (113), 47-64. DOI: 10.33203/mfy.566714

- Samırkaş, M. C., Evci, S., & Ergün, B. (2014) Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın Belirleyicileri; Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt 5, Sayı 8, ISSN: 1309 – 4289
- Şahin, A. & Tetik, N. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34 (2), 293-314. DOI: 10.16951/atauniiibd.439927
- Terzi, S. (2011). Finansal Rasyolar Yardımıyla Finansal Başarısızlık Tahmini: Gıda Sektöründe Ampirik Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(1), 1-18. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuiibfd/issue/4147/54448>
- Toraman, C., Ata, H. A., & Buğan, M. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), 301-310.
- Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: Ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(2), 95-115.
- Yetiz, F. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinin Türk Bankacılık Sektörü Çalışanlarına ve Müşterilerine Etkileri: Swot Analizi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Ejosat 2021 Ocak, 109-117. DOI: 10.31590/ejosat.835792
- Yıldız, Ç. (2021) Topsis, Ed. Tüzemen, A. & Aslan, E., Karar Vericinin El Kitabı Yöntem- Uygulama – Örnekler Yöneticiler İçin Karar Verme Teknikleri ve Örnek Problem Çözümleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Türkmen, S. Y. & Çağıl, G. (2012). İMKB'ye Kote Bilişim Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Maliye ve Finans Yazıları, 1(95), 59-78. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mfy/issue/16285/170787>
- White, G. I., Sondhi, A. C., & Fried, D. (2002). The analysis and use of financial statements. John Wiley & Sons.
- Yurttadur, M. & Demirbaş, H. (2017). Türkiye'de Bulunan Katılım Bankaları ve Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 89-117. DOI: 10.17336/igusb.326621